

เรื่องมหัศจรรย์ในประเทศไทย

เรียบตามลำดับอักษร

ห้องขจร

อ

915.93

ศ237จ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิทธิ์)

บุตรของนาย...

วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๓

915.93
๗๒๓๗๗

เรื่องมหัศจรรย์ในพระบาทไทย

เรื่องตามลำดับอักษร

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เลขที่ ๕๐ พระราม ๕ กรุงเทพฯ โทร. ๖๐๒๑๕๗๕, ๕๐๑๕๐๘๖

๗๒๓ ๗๒๓ ๗๒๓

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระโสมภณอักษรนิล (เล็ก สมิตะสิริ)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๓

คำนำ

เจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพพระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) มาขอให้กรมศิลปากรช่วยเหลือหนังสือสำหรับพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานนี้สักเรื่องหนึ่ง กรมศิลปากรมีความยินดีรับจัดการให้ด้วยความเต็มใจ ด้วยพระโสภณอักษรกิจเป็นผู้ที่ได้เคยช่วยเหลือร่วมมือในกิจการแผนกพิมพ์โฆษณาหนังสือของหอสมุดแห่งชาติมาช้านาน ตั้งแต่ครั้งกรมศิลปากรยังเป็นราชบัณฑิตยสภาอยู่ ในเวลานั้นเป็นที่ปรากฏโดยทั่วไปว่า กระบวนฝีมือการพิมพ์หนังสือ ไม่มีโรงพิมพ์ไหนจะทำปราณีดีเกินกว่าโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ของพระโสภณอักษรกิจ ถ้าจะมีเสมอกันอีกโรงพิมพ์หนึ่ง ก็คือโรงพิมพ์ไทยของขุนโสภิตอักษรการ สองแห่งนี้มีฝีมือการพิมพ์เป็นเยี่ยมอยู่ในเวลานั้น ผู้เป็นเจ้าของโรงพิมพ์ทั้ง ๒ จึงได้รับ พระ ราช ทาน บรรดา ศักดิ์ มี ราช ทิน นาม เป็น คู่ กัน ว่า พระโสภณอักษรกิจ และขุนโสภิตอักษรการ ดังนี้

เรื่องหนังสือที่จะพิมพ์นั้น ประจวบกับเป็นเวลาที่ยกกรมศิลปากรกำลังรวบรวมเรื่องราวของจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย ซึ่งคณะกรรมการทำอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยแห่งราชบัณฑิตยสถานทำค้างไว้ กรมศิลปากรรับมาทำต่อ พอจะรวมพิมพ์เป็นฉบับไว้ครั้งหนึ่งก่อนได้ หากจะยังมีขาดตก

บอกพร้อมประการใดก็จะได้ใช้ฉบับนี้เป็นฉบับขึ้นสำหรับ
แก้ไขเพิ่มเติมต่อไป กรมศิลปากรจึงแนะนำเจ้าภาพให้พิมพ์
เรื่องนี้ ซึ่งคณะเจ้าภาพก็เห็นชอบด้วย จึงตกลงขอรับ
ต้นฉบับไปพิมพ์ดังปรากฏอยู่ในสมุดนี้

เรื่องจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทยนี้ คณะกรรมการทำ
อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยรวบรวมขึ้นโดยความมุ่งหมาย
เพื่อจะประมวลภูมิสถานในประเทศไทย คือ จังหวัด อำเภอ
และตำบลของประเทศไทยในสมัยปัจจุบัน กับภูมิสถานที่มี
ความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ เช่นบ้านบางระจันและช่อง
ตะโก เป็นต้น ว่าอยู่ในเขตต์แขวงจังหวัด อำเภอและตำบล
ไหน ในปัจจุบัน โดยตั้งข้อกำหนดไว้ย่อ ๆ ดังต่อไปนี้

จังหวัด บอกที่ตั้งศาลากลาง บอกทิศติดต่อกับจังหวัด
อื่นโดยรอบ บอกจำนวนเนื้อที่ บอกคมนาคมติดต่อกับ
กรุงเทพ ฯ บอกลักษณะภูมิประเทศ บอกดินฟ้าอากาศ บอก
จำนวนพลเมือง บอกอาชีพ บอกสินค้า บอกธรรมเนียม
ประเพณี บอกนิยายและประวัติย่อ ๆ พอเป็นเค้า บอก
จำนวนอำเภอที่ขึ้นต่อจังหวัด บอกสิ่งสำคัญเช่นแม่น้ำ ภูเขา
ห้วย หนอง คลอง บึง เกาะแก่งที่มีชื่อ บอกโบราณวัตถุ
และโบราณสถานที่สำคัญ ๆ

อำเภอ บอกคล้ายกับจังหวัด เว้นแต่สิ่งที่ซ้ำกับจังหวัด
เช่นดินฟ้าอากาศ และบอกตำบลที่ขึ้นกับอำเภอ

ก

ตำบล บอกว่าขึ้นแก่อำเภอไหน จังหวัดไหน บอก
นิยายกับประวัติย่อ ๆ และบอกสิ่งสำคัญในตำบลนั้น

ภูมิสถานที่สำคัญในประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ บอก
ว่าอยู่ในตำบล อำเภอ และจังหวัดไหน บอกลักษณะ บอก
นิยายกับประวัติย่อ ๆ ของภูมิสถานนั้น

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ แต่ในการ
จัดพิมพ์ครั้งนี้ กรมศิลปากรตัดตอนพิมพ์เฉพาะเรื่องของ
จังหวัดก่อน เพราะจะพิมพ์ทั้งหมดในรูปอักษรานุกรมภูมิ-
ศาสตร์แห่งประเทศไทยในเวลานี้ ยังไม่สามารถที่จะพิมพ์ได้
ด้วยงานอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ยังไม่สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์
แต่ถึงแม้จะได้พิมพ์เพียงเรื่องของจังหวัดเท่านั้น ก็เห็นว่าจะ
เป็นหนังสือที่มีประโยชน์แก่ผู้รับไปอ่านเป็นเอนกประการ

อนึ่งในการทำอักษรานุกรมภูมิศาสตร์นั้น กรมการได้
วางหลักการวิธีเรียงคำต่าง ๆ ที่เห็นว่าซ้ำกันมาก ๆ เป็นตัวอักษร
ย่อ ดังต่อไปนี้ :-

จ. จังหวัด

อ. อำเภอ

ต. ตำบล

พ. พลเมือง เขียนเป็นจำนวนกลมโดยเพิ่มและลด
ในหลักพัน

ร.ฟ. ระยะทางกิโลเมตรจากกรุงเทพ ฯ

น. เนื้อที่คิดเป็นตารางกิโลเมตร

กม. กิโลเมตร

ม. เมตร

ชม. เซนติเมตร

ค. คลอง

ก. เกษ

ข. เขา

(แผนที่ ก ๑ ฯ ล ฯ) หมายความว่าอยู่ในตารางแผนที่
ประเทศไทยแสดงเขตต์ปกครองสมัยปัจจุบัน ของกรมแผนที่
กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลสาธารณประโยชน์ซึ่ง
คณะเจ้าภาพได้พิมพ์หนังสือนี้เผยแพร่เป็นวิทยาทาน ขออำนาจ
บุญกุศลนี้และกุศลบุญราศีอื่น ๆ ที่คณะเจ้าภาพได้บำเพ็ญ
เนื่องในทักษิณานุประทานกิจ จงสัมฤทธิ์ผลดลบันดาลให้สำเร็จ
हितสุขอิฏฐวิบูลมณูญผลแก่พระโสภณอักษรกิจผู้ล่วงลับไป ตาม
ควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ เทอญ

กรมศิลปากร

๒๑ พฤษภาคม ๒๔๕๑

ชาตะ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๑๓

มรณะ ๑๑ มีนาคม ๒๔๕๑

ประวัติย่อ

พระโสภณอักษรกิจ มีนามเดิมว่า เล็ก เป็นต้นสกุล “สมิตะสิริ” เกิด ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ปจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๗ ที่บ้านตำบลวัดทอง นพคุณ จังหวัดธนบุรี เป็นบุตรนายชุ่มเฮง นางลี สมิตะสิริ นายเล็ก สมิตะสิริ เป็นกำพร้าบิดามารดาตั้งแต่วัยเยาว์เป็นทารก พอลืมตาเห็นโลกได้เพียง ๔ เดือน บิดาก็ถึงแก่กรรม และอีก ๑๐ เดือนต่อมา มารดาก็ถึงแก่กรรมลงอีก นายเล็ก สมิตะสิริ จึงอยู่ในความอุปการะเลี้ยงดูของนางปิ่น จึงเข้าเป็นศิษย์ผู้เป็นยายตลอดมา เมื่อมีอายุครบโตสมควรแก่การศึกษา ก็ได้เข้าเรียนหนังสือไทย ณ โรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส ในสมัยขุนอนุกิจวิรุ (น้อย จุลวิรุ) เป็นอาจารย์ใหญ่ กับได้เรียนหนังสือจีนด้วยจนพออ่านออกเขียนได้ เล่าเรียนอยู่ไม่ช้า นายเล็ก สมิตะสิริ ก็ออกมาช่วยคุณยายค้าขาย หัดทำการค้าร่วมไปกับน้าชายอันเป็นบุตรของนางปิ่น จึงเข้าเป็นศิษย์ครูอายุครบอุปสมบทก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ ณ สำนักวัดจักรวรรดิราชาวาสได้ ๑ พรรษา ลาจากเพศสมณะแล้วได้ทำการสมรสกับนางสาวหีบ จุลวิรุ

เนื่องจากนางหีบ สมิตะสิริ มีโรงพิมพ์ตั้งอยู่ที่ตำบลถนนตรีเพชร นายเล็ก สมิตะสิริ จึงเข้าดำเนินอาชีพการพิมพ์

หนังสือโดยการขยายกิจการของโรงพิมพ์ให้ใหญ่โตขึ้น และย้ายโรงพิมพ์ไปตั้งที่ตำบลวัดเกาะ อำเภอสามพันวงษ์ แล้วได้ย้ายมาตั้ง ณ ตึกแถวถนนเจริญกรุง ข้างวังบูรพาภิรมย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ขนานนามโรงพิมพ์ว่า “โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-ชนากร” ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ย้ายโรงพิมพ์มาตั้งอยู่ ณ ถนนราชบพิธ กิจการของโรงพิมพ์ก็ได้เจริญขึ้นเป็นลำดับจนกระทั่งทุกวันนี้

นายเล็ก สมิตะสิริ ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในชั้นเกล้ารัชกาลที่ ๖ สมัยยังดำรงอิสริยยศเป็นมกุฎราชกุมาร ครั้นพระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว นายเล็ก สมิตะสิริก็ได้รับราชการเป็นผู้พิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ของพระองค์ ปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นขุนโสภณอักษรกิจ มียศมหาดเล็กเป็นรองหุ้มแพร ถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนเป็นหลวง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เลื่อนเป็นพระโสภณอักษรกิจ ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับพระราชทานยศมหาดเล็กเลื่อนชั้นเป็นหุ้มแพร ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองเสวกเอก ย้ายมาสังกัดกระทรวงวัง และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์ช้างเผือก

(๓)

ในสมัยรัชกาลของสมเด็จพระมงกุฎเกล้า พระโสภณอักษร
กิจ นับอยู่ในพวกข้าหลวงเดิม จึงได้รับพระราชทานเข็ม
ข้าหลวงเดิม และเสมาทองคำลงยาด้วย ได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าพระราชทานนามสกุลว่า “สมิตะสิริ”

นาม “นายเล็ก” ในสมัยก่อนก็ดี และ “พระโสภณ”
ในสมัยต่อมาก็ดี เมื่อเอ่ยขึ้นไม่ว่าในสมัยใดแทบจะไม่มีใคร
ไม่เคยได้ยิน ความมีชื่อเสียงโด่งดังเป็นเครื่องแสดงว่า พระ
โสภณอักษรกิจ ข่อมเป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่งในเมืองไทย ก็
อันใดเล่าที่ได้ส่งเสริมให้พระโสภณอักษรกิจมีชื่อเสียงโด่งดัง
เป็นที่รู้จักกันทั่วไป อันนั้นก็คือคุณงามความดีในตัวเองเกี่ยวกับ
อธยาศัยไมตรีโอบอ้อมอารี และความสามารถในกิจการต่างๆ
ของพระโสภณอักษรกิจที่ได้อบรมสร้างตัวมานั่นเอง คุณ
ทั้งสองประการดังกล่าวช่วยให้ “นายเล็ก” เป็น “พระโสภณ
อักษรกิจ” เจ้าของโรงพิมพ์โสภณฯ ที่เพียบพร้อมด้วยทรัพย์สิน
ศฤงคารบริวารธนสารสมบัติและกัลยาณมิตรทั้งปวง

บุญกุศลอันใดที่ผู้มีเงินสามารถทำได้ เช่นบำรุงวัดและ
โรงพยาบาล พระโสภณอักษรกิจก็ได้ทำแล้ว วิทยาทานอัน
ใดที่จะสามารถแผ่ออกไปทางหนังสือได้ พระโสภณอักษรกิจ
ก็ได้ทำแล้ว พระโสภณอักษรกิจจึงเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งลาภยศ
สุขสรรเสริญ อันน้อยนักที่มนุษย์เราเกิดมาจะได้พร้อมเช่นนั้น

(๔)

พระโสภณอักษรกิจ มีบุตรธิดากับนางโสภณอักษรกิจ (หยิน สมิตะสิริ) เป็นบุตร ๓ ธิดา ๔ กับมีบุตรกับภรรยาอื่นอีก ๑๖ คน

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระโสภณอักษรกิจ บวชเป็นโรคอุจจาระธาตุพิการ และมีอาการไข้ พออาการไข้ทุเลาลง โรคเบาหวานซึ่งเป็นอยู่แล้วก็กำเริบกำลังดันโลหิตสูงขึ้น ประกอบด้วยพระโสภณอักษรกิจมีอายุถึง ๗๓ ปี อยู่ในวัยชราแล้ว จึงมีแต่ทรุดกับทรนเป็นลำดับมา ในที่สุดได้ไปรักษาตัว ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ จนถึงวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) ก็ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบ ท่ามกลางวงศาคณาญาติมิตรสหายพร้อมมูล.

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ตำบลถนนราชพิศ จังหวัดพระนคร

วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๑

สารบาญ

จังหวัด	กระบี่	หน้า	๑
„	กาญจนบุรี	„	๔
„	กาฬสินธุ์	„	๗
„	กำแพงเพชร	„	๙
„	ขอนแก่น	„	๑๒
„	จันทบุรี	„	๑๕
„	จระเข้เทวรา	„	๑๘
„	ชลบุรี	„	๑๙
„	ชัยนาท	„	๒๒
„	ชัยภูมิ	„	๒๕
„	ชุมพร	„	๒๗
„	เชียงใหม่	„	๓๐
„	ศรีสะเกษ	„	๓๓
„	ตรัง	„	๓๗
„	ตราด	„	๔๒
„	ตาก	„	๔๔
„	ทันบุรี	„	๔๘
„	นครนายก	„	๕๒
„	นครปฐม	„	๕๕

(๒)

จังหวัด นครพนม	หน้า ๕๘
„ นครราชสีมา	„ ๖๔
„ นครศรีธรรมราช	„ ๖๘
„ นครสวรรค์	„ ๗๘
„ นนทบุรี	„ ๘๐
„ นราธิวาส	„ ๘๒
„ น่าน	„ ๘๓
„ บุรีรัมย์	„ ๘๘
„ ปทุมธานี	„ ๙๒
„ ประจวบคีรีขันธ์	„ ๙๕
„ ปราจีนบุรี	„ ๙๗
„ ปัตตานี	„ ๙๙
„ พระนคร	„ ๑๐๔
„ พระนครศรีอยุธยา	„ ๑๑๙
„ พังงา	„ ๑๒๖
„ พัทลุง	„ ๑๒๘
„ พิษณุโลก	„ ๑๓๔
„ พิจิตร	„ ๑๓๕
„ ภูเก็ต	„ ๑๓๕
„ เพชรบุรี	„ ๑๔๔
„ เพชรบูรณ์	„ ๑๕๑

จังหวัด	แพร่	หน้า ๑๕๕
„	ภูเก็ต	„ ๑๕๗
„	มหาสารคาม	„ ๑๖๔
„	แม่ฮ่องสอน	„ ๑๗๑
„	ยะลา	„ ๑๗๔
„	ร้อยเอ็ด	„ ๑๗๗
„	ระนอง	„ ๑๘๐
„	ระยอง	„ ๑๘๓
„	ราชบุรี	„ ๑๘๕
„	ลพบุรี	„ ๑๘๘
„	ลำปาง	„ ๒๐๒
„	ลำพูน	„ ๒๐๕
„	เลย	„ ๒๑๐
„	ศรีสะเกษ	„ ๒๑๒
„	สกลนคร	„ ๒๑๕
„	สงขลา	„ ๒๑๘
„	สตูล	„ ๒๒๕
„	สมุทรปราการ	„ ๒๒๗
„	สมุทรสงคราม	„ ๒๓๒
„	สมุทรสาคร	„ ๒๓๔

(๔)

จังหวัด	สระบุรี	หน้า	๒๓๖
„	สิงห์บุรี	„	๒๓๘
„	สุโขทัย	„	๒๔๐
„	สุพรรณบุรี	„	๒๔๔
„	สุราษฎร์ธานี	„	๒๔๘
„	สุรินทร์	„	๒๕๐
„	หนองคาย	„	๒๕๖
„	อ่างทอง	„	๒๕๘
„	อุตรธานี	„	๒๖๑
„	อุตรดิตถ์	„	๒๖๔
„	อุทัยธานี	„	๒๖๖
„	อุบลราชธานี	„	๒๖๘

เรื่องจังหวัดต่างๆในประเทศไทย

เรียงตามลำดับอักษร

กระบี่

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ๒) คมนาคม จากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายใต้ไปลงที่สถานีกันตัง จ. ตรัง ๘๖๖ กม. แล้วลงเรือกลไฟถึงเมือง น. ๔๐๐๐ ทิศเหนือจาก จ. สุราษฎร์ ฯ (ที่ อ. พระแสง และกิ่งพนม อ. ท่าขนอน) ทิศตะวันออกจาก จ. สุราษฎร์ ฯ (ที่ อ. พระแสง) และ จ. นครศรีธรรมราช (ที่ อ.ทุ่งสง) ทิศใต้ตกทะเล (ในช่องมะละกา) และ จ. ตรัง (ที่ อ. สิเกา) ทิศตะวันตกจาก จ. พังงา (ที่กิ่งเกาะยาว อ. ท้ายช้าง และ อ. ท้ายปุก) และตกทะเล (ในช่องมะละกา)

ภูมิประเทศเป็นป่าและทุ่งสลับกัน ตอนเหนือเป็นที่ราบสูง (มีเขาและป่าสูง) ตอนใต้ไปทางทะเลเป็นที่ราบต่ำ (มีลำน้ำใหญ่ ๒ แห่ง แต่ไม่ใช่ลำน้ำยาว ใช้เรือเดินได้สะดวกแต่ตอนปากอ่าวเท่านั้น คือ คลองกระบี่น้อยและคลองปะกาไส ต้นน้ำมาจากเขาเทพขัณฑ์แห่งเขาบรรทัด ซึ่งเป็นพรมแดน จ. กำแพงเพชร ทิศตะวันออก ทิศใต้มีเกาะยาว ๘๗ เกาะ เกาะเหล่านี้เป็นทำเลหาปลาและรังนก

มีนิทานของเกาะเหล่านี้ที่ชาวบ้านเล่ากันต่อกันว่า อ้าวพระนาง เถม
เป็นเทพธิดา น้องสาวของเทพกาฬพิ เทพกาฬประทีป หัวขวาน
และหางนาค มาแย่งกันขอนาง ตกกลงแต่งงานกับหางนาค เวลา
ขึ้นหมากมา เทพกาฬที่ไม่ได้นางพากันมาชิงนาง เทพกาฬพิโกรธ
จับขึ้นหมากขว้างทิ้ง และปราบพวกที่มาชิงนางพ่ายแพ้ นางก็เลย
ไม่ได้สามีขึ้นหมาก แล้วนางและเทพกาฬต่าง ๆ ก็กลายเป็นหิน เป็น
ที่ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับราษฎรไหว้ขันยานจนทุกวันนี้) อากาศอบอุ่นเป็น
นัยมมตลอดปี มีฤดูฝนเริ่มแต่พฤษภาคม ถึง สิ้นตุลาคม ก่อนนั้น
ตลอดไปเป็นฤดูแล้ง ปริมาณน้ำฝน ๒,๑๒๙ มม. (๒๔๗๙)
พ. ๕๖ (๒๔๙๐)

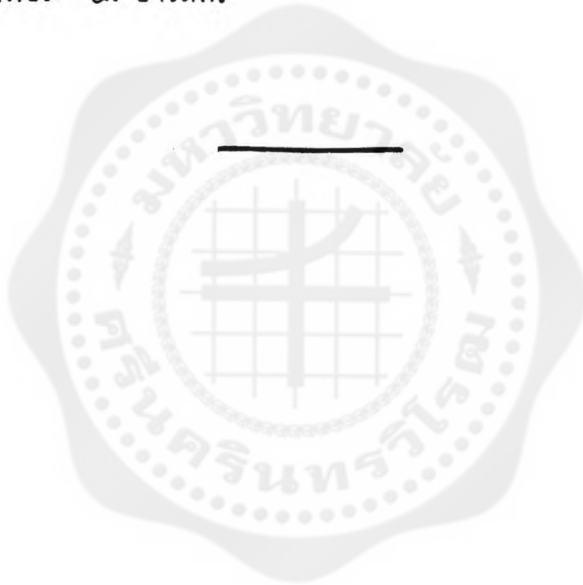
วัฒนธรรม จังหวัดนี้มีผู้นับถือพุทธศาสนาและลัทธิอิสลามได้เคย
กัน เดือน ๕ รวามะยอน และเดือน ๑๑ รวากุลาคม มีประเพณี
ชักพระทั้งบกและน้ำ มีแห่การแข่งขันและการเล่นสนุกสนาน ถือเป็น
การบุญสำคัญ

อาชีพ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ (มีโค กระบือ สุกร
เป็ด ไก่) ทำรังนก ทั้งคอกช้าง และการประมง สัตว์ป่าออกมามี
มะพร้าว ปลาสลิด ปลาเค็ม ถ่านไม้ และน้ำมันยาง

จังหวัดนี้ เป็นตำบลแขวงของ จ. นครศรีธรรมราช ต่อ
มาได้ตัดเอาท้องที่ในแขวง อ. ปากลาว จาก จ. สุราษฎร์ฯ ซึ่งมีพื้นที่
รวมอยู่ใน อ. ชำลิก มารวมกับ อ. เมือง อ. คลองพน ซึ่งมีพื้นที่

ยุบเป็นตำบลขึ้น อ. คลองท่อม อ. เกะสันตา แขวง จ. นครศรี
ธรรมราช ยกขึ้นเป็น จ. ตั้งภายหลังตั้ง จ. วรรณ จ. พังงา และ
จ. ภูเก็ต ในเขตแขวงจังหวัดนี้มีทางขนสินค้าแต่โบราณข้ามแหลม
มะลายูเรียกว่าปากพระนม มาลงทางแม่น้ำตาปี

จ. กระบี่ มี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองกระบี่ ๒. เกะสันตา
๓. คลองท่อม ๔. อ่าวลึก.

กาญจนบุรี

จังหวัด ภาควิชาตะวันตก (แผนที่ ๓) ทั้งศาลากลางที่ ก. บ้าน
เหนือ ฝั่งซ้ายแม่น้ำแม่กลอง ตรงแหลมดินช้างที่รวมของแม่น้ำแคว
น้อย (ลำน้ำไทรโยค) กับแม่น้ำแควใหญ่ (ลำน้ำศรีสวัสดิ์)
เหนือจาก จ. ตาก จ. อุทัยฯ และ จ. สุพรรณฯ ตะวันออกจาก จ.
สุพรรณฯ ใต้จาก จ. ราชบุรี ตะวันตกติดต่อกับแควทะวาย น.
๑๘๘๗ คมนาคมจากกรุงเทพ ฯ ถึงเมือง ไทรโยคไฟสายได้
ไปลงที่สถานีบ้านโป่ง ๘๔ กม. แล้วไปตามทางหลวงสายบ้านโป่ง
กาญจนบุรี ระยะทาง ๕๑ กม. ทางน้ำที่สะดวกไปทาง ค. ภาษี
เจริญ ออกแม่น้ำท่าจีน เข้า ค. กำเนินสะดวก ออกแม่น้ำ
แม่กลอง แล้วขึ้นไปตามลำน้ำนั้น

ภูมิประเทศ ทางทิศเหนือ และทิศตะวันตกเป็นป่าสูง มีห้วย
หนองคลองบึงและโกรกธาร และมีภูเขาสูง ๆ มาก คอนไต่และคอน
ตะวันออกเป็นทิวสลับ ปริมาณน้ำฝน ๖๙๖ มม. (๒๔๗๙) พ.
๑๑๔ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ไม้ล้มลุกและไร่ยาสูบ สานเสื่อรวก ตักไม้เผา
ถ่าน ทำเหมืองแร่และขุดหาพลอย ถ้ำสัตว์และเลี้ยงสัตว์ อุตสาหกรรม
มีโรงทำกระดาษของรัฐบาล เปิดทำเมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ.
๒๔๘๑ สินค้ามี ข้าว กระดาษ พลอย เสื่อรวก ยาสูบ หนั

และเสาศิลาแลง ถ่าน ไม้ไผ่ไม้รวก และไม้อื่น ๆ โค กระบือ ม้า
ใน จ. นี้มีปลาพิเศษชนิดหนึ่ง เรียกว่าปลาอีสก

เมืองกาญจนบุรี ในพงศาวดารเห็นว่าเป็นเมืองของพญาง
พระราชบิดาพญาพาน เมืองนี้เป็นเมืองสำคัญของแคว้นอู่ทองหรือ
สุวรรณภูมิ มีผู้สันนิษฐานว่า พญางสร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๕๐
ต่อมาได้นำมาเมืองศรีอยุธยา ครั้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๕๕๐ ขอมแผ่
อำนาจเข้ามาถึงอู่ทอง เมืองกาญจนบุรีจึงตกอยู่ในอำนาจขอม ถึง
ราว พ.ศ. ๑๕๗๖ พระเจ้าอโนรามาธิราช หรือพระเจ้าอนรทรมหาราช
กษัตริย์ญากัมพูชา ได้อาณาจักรละโว้ได้จากขอม อาณาจักรอู่ทองจึง
ตกไปเป็นของพระมอญ แต่พระมอญอำนาจอยู่ได้ไม่นานเท่าไร พอ
สิ้นรัชสมัยพระเจ้าอนรท ๑ แล้ว ขอมก็ได้มีกำลังมาปกครองอีก
ถึง พ.ศ. ๑๗๔๗ พระยาสุรโยธยธำมณีครองเมืองชัยนาทราช ใน
แคว้นโยนกเชียงแสน จึงได้พาชาวเมืองชัยนาทราชอพยพหนีพระเจ้า
เสือหาญฟ้า กษัตริย์เมืองแสนหัว ลงมาตั้งอาณาจักรอู่ทองใหม่ขึ้น
ในบริเวณนี้ เมืองกาญจนบุรีก็รวมอยู่ในแคว้นอู่ทองนี้ด้วย

เมืองกาญจนบุรีเป็นเมืองด่านสำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้น
มาในตอนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พระมอญครั้งที่ ๒ เมืองกาญจนบุรี
ก็ร้างไปคราวหนึ่ง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์พระเจ้าปะดุงยกทัพใหญ่มาคั
เมืองไทย กำลังส่วนใหญ่ของพระมอญ เข้าทางด่านพระเจดีย์สามองค์
ตรงมายังเมืองกาญจนบุรี รัชกาลที่ ๑ จึงโปรดให้กรมพระราชวัง

ขวรมหาสุรสิงหนาทยกทัพไปท่งรัยที่ทุ่งลาดหญ้า แขวงกาญจนบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๒๘ พระเจ้าปะกุงแตกฉานไป ครั้นระหว่าง พ.ศ. ๒๓๓๐ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้ตั้งเมืองกาญจนบุรีขึ้นใหม่ในระหว่างแม่น้ำแควน้อยร่วมกับแม่น้ำแควใหญ่ ที่ ต.ปากแพรก ในรัชกาลที่ ๒ มีข่าวมาว่าพระมหาราชเมืองไทย กรมหมื่นเจษฎาบดินทร ได้เสด็จยกทัพไปรักษาเมืองกาญจนบุรี แต่ไม่มีข้าศึกเข้ามา จึงยกกองทัพกลับ ใน พ.ศ. ๒๓๖๔ ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างล้อมและกำแพงเมืองกาญจนบุรีที่ลำแม่น้ำแควน้อย

จ. กาญจนบุรีมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองกาญจนบุรี ๒. ท่ามะกา ๓. พนมทวน ๔. ท่าม่วง ๕. ทองผาภูมิ มีกิ่ง ๔ คือ ๑. บ่อพลอย ๒. ศรีสวัสดิ์ ๓. ไทรโยค (ขึ้น อ. เมือง ทั้ง ๓ กิ่ง) ๔. สังขละบุรี (ขึ้น อ. ทองผาภูมิ) มีโบราณสถาน คือประสาธน์เมืองสิงห์และซากปฐนียสถานที่พักกัก วัดขุนแผน ที่ ต.ลาดหญ้า วัดป่าเลไลยก์ ที่ ต. ลาดหญ้า วัดไชยชุมพล ที่ ต.บ้านไค้ และถ้ำว้าโดยส่วนที่มีความงามตามธรรมชาติแล้วก็คือแม่น้ำไทรโยค เป็นแม่น้ำที่สวยงามมาก ประกอบด้วย ภูเขา ถ้ำ น้ำตก แก่ง และเหว ที่น่าดูมาก.

กาฬสินธุ์

จังหวัดกาฬสินธุ์ ทางกรุงเทพฯ ไปรถไฟสายขอนแก่น ลงที่
สถานบ้านไผ่ ๔๐๘ กม. จากนั้นมีรถยนต์จนถึงจังหวัด มหาสารคาม
ท.ล.๖๘ กม. จากจังหวัดมหาสารคามถึงจังหวัดนี้ มีทางรถยนต์ยาวราว
๘๐๐ เส้น แต่ฤดูฝนต้องใช้เกวียน อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือ
อ. โกสุมพิสัย จ. มหาสารคาม ทางตะวันออกเฉียงใต้ อ. กันทรวิชัย
จ. มหาสารคาม ทางตะวันตกเฉียงใต้ อ. กมลาสัย และทางตะวันตก
เฉียงใต้ อ. ขามเฒ่า

ภูมิประเทศค่อนข้างแบนและตะวันออกเป็นโคกสลับแอ่ง มีต้นไม้
ใหญ่ ๆ มาก ตอนกลางและตอนใต้เป็นที่ราบ มีโคกเล็ก ๆ บ้าง อากาศ
ฤดูร้อน ๆ ร้อน ฤดูหนาว ๆ ร้อน บ้างเย็น ๆ พ. ๓๔ (๒๔๓๒)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และทอดผ้า

เมื่อ พ. ศ. ๒๓๓๗ มีพวกเวียงจันทน์มากด้วยกันอพยพมาตั้ง
บ้านเรือนอยู่ที่ทุ่งสงเปือย วิมลันน้ำขาวฝั่งตะวันออก จึงโปรดให้ตั้ง
เมืองขึ้นชื่อว่าเมืองกาฬสินธุ์ ถัดเอาเหตุที่น้ำในนั้นมัสยิดขึ้น ครั้นถึง
พ. ศ. ๒๔๗๕ ยุบเมืองกาฬสินธุ์ เปลี่ยนชื่ออำเภอเมืองกาฬสินธุ์เป็น
อำเภอหลุมพราง ตามนามคำขลุ่ยที่ท่งท้าวการ ขึ้น จ. มหาสารคาม ครั้น
ถึง พ. ศ. ๒๔๘๐ กลับตั้งขึ้นเป็นจังหวัดกาฬสินธุ์อีก

๑. กาฬสินธุ์มี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองกาฬสินธุ์ ๒. กมลาสัย
 ๓. ยางตลาด ๔. สหัสขันธ์ ๕. กุฉินาราย สิ่งสำคัญในจังหวัดนี้ มี
 ลำน้ำปาว ลำน้ำแก่ง หนองหิมายอก บ่อพระอินทร์ บึงกุคณามวิเศษ
 บึงขาคาล บึงพระฤๅชัย อ่างมโนห์รา อ่างช้าง ทงแม่เผือก หรือ
 ทงเปรต ทงมูล ทงสวนผึ้ง ทงสร้างผึ้ง ข. ปอ ข. ปอห้วยชุม ข. สิงห์
 ข. ทาน ข. เข้ม ข. คันทอ ข. กุมเข้ และมีเมืองโบราณ เรียกว่า
 เมืองฟ้าแดดสงยาง มีพระพุทธรูปสลักบนแผ่นศิลา มีใบเสมาหินแดง
 สันนิษฐานกันว่าเป็นซากเมืองเก่าสมัยขอม อยู่ใน บ. มะกัสม ค.
 หนองแปน อ. กมลาสัย ราษฎรถือว่าศักดิ์สิทธิ์ มีการนัดไหว้
 ในวันเพ็ญเดือน ๕.

กำแพงเพ็ชร

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ ท ๓) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ฝั่ง
ซ้ายแม่น้ำโขง ต. ในเมือง อ. เมืองกำแพงเพ็ชร เหนือจก จ. ตาก
และ จ. สวรรคโลก ตะวันออกจก จ. พิจิตร และ จ. พิษณุโลก
ใต้จก จ. นครสวรรค์ ตะวันตกจก จ. ตาก น. ประมาณ ๘๘๐๐
กม. นาคมาจากกรุงเทพ ฯ ไปใต้ ๒ ทาง ทางน้ำไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา
ถึงปากน้ำโพ จ. นครสวรรค์ แล้วแยกเข้าแม่น้ำโขง หน้าน้ำม่วือนต์
รับส่งคนโดยสาร หนักแล้งใช้เรือถ่อ ทางบกไปโดยรถไฟสายเหนือ
ลงที่สถานีปากน้ำโพ ระยะทาง ๒๕๑ กม. แล้วโดยสารรถยนต์
ไปตามทางหลวง ระยะทางราว ๑๐๐ กม.

ภูมิประเทศ ทางเหนือตะวันออกและใต้เป็นที่ราบมีป่าและเขา
ทางตะวันตกเป็นดงดิบ มีไม้สัก มีเขาสลับซับซ้อน เช่น ข. บวรทิศ
ข. สิบงา ทางตะวันออกของทิวเขา เป็นที่เกิดของลำธารต่าง ๆ ไหลรวม
ลง ค. สวณมาก แล้วลงสู่แม่น้ำโขง ปริมาณน้ำฝน ๑,๑๒๕ มม.
(๒๔๗๙) พ. ๕๗ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ ทำตาลโตนด ทำน้ำมันยาง ทำไม้
ทำยาไม้ ตักไม้และหวาย

ประเพณีและการรื่นเริงของชาวจังหวัดนี้ คือเทศกาลตรุษ
สงกรานต์ เมื่อชาวบ้านทำบุญตามวัดเสร็จแล้วก็พร้อมกันออกไปเก็บ

คอกไม้ไผ่ป่า มีการเล่นเพลง เล่นระบำ ช่วงชัย ห่ม (ไม่ห่ม) เก็บคอกไม้แล้วกลับเข้าโบสถ์พินฐานแก่กัน ชายพินฐานก่อน แล้วหญิงพินฐานแก่ พอสมควรเวลาก็เลิกกลับบ้าน อีกอย่างหนึ่งคือการขอฝนในหน้าทำนา มี ๒ อย่าง อย่างหนึ่งแห่พระ เชิญพระพุทธรูปขึ้นคานหาม มีกระบวนธงและกลองยาวนำหน้า แห่ไปตามถนน เวลาเย็นซุกสระเล็ก ๆ เอาปลาใส่ มีท้ายสายสิญจน์วงสระ นิมนต์พระมาสวดคาถาปลาช่อน ๓ วัน อีกอย่างหนึ่งแห่นางแมว ชาวบ้านแต่งตัวอย่างไปทำนา แล้วเอาแมวใส่กระบุงหรือย่าม พอเวลากลางคืนก็แห่ร้องนางแมวไปตามหมู่บ้าน บรรดาบ้านที่ผ่านไปใช้น้ำรดนางแมวและให้ข้าวให้ปลา แห่ดังนี้ ๓ วัน พอเช้าวันที่ ๔ ก็ไปประชุมที่ทุ่งนา หุงต้มอาหารที่ชาวบ้านให้ นิมนต์พระไปเลี้ยงเพล แล้วเลี้ยงกันเอง เวล่าย่ำนิมนต์พระไปสวดคาถาปลาช่อน

(๑. กำแพงเพชร เป็นเมืองโบราณสมัยกรุงสุโขทัย เป็นเมืองลูกหลวงและเมืองหน้าด่าน เดิมมี ๒ เมือง เมืองหนึ่งเรียกว่าซากังวาว อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พญาเลอไทยโอรสพ่อขุนรามคำแหงสร้างอีกเมืองหนึ่งชื่อเมืองนครชุม อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชรเก่า ทวีเมืองกำแพงเพชรเก่าอยู่ทางหลังศาลากลางจังหวัดเลยนี้ ยังมีกำแพงและโบราณสถานปรักหักพังอยู่มาก ทวีเหตุเมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองหน้าด่านถึงกล่าวแล้ว มาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีระหว่างที่เกิดสงครามกับพม่า จึงเป็นเมืองที่ถูก

เหยียบย่ำทำลายอยู่เสมอ เคยยกเป็นทำเลที่ปลูกปลูกขี้ฉางและเป็นที่
ทำนาของข้าศึกหลายคราว)

๑. กำแพงเพชรมี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองกำแพงเพชร
๒. คลองขลุง ๓. พรวนกระต่าย มีกิ่ง ๑ คือ กิ่งชาณุวรลักษณบุรี
(ชน อ. คลองขลุง)

ขอนแก่น

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ ท ๖) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่
ต. พระลับ อ. เมือง ฯ ทิศเหนือจาก จ. อุบลราชธานี ทิศตะวันออกจาก
จ. มหาสารคาม ทิศใต้จาก จ. นครราชสีมา และ จ. ชัยภูมิ ทิศตะวันตก
จาก จ. เพชรบูรณ์ คมนาคมจากกรุงเทพฯ ฯ โดยรถไฟสายตะวันออกเฉียง
เหนือ ๔๕๐ กม. ถึงสถานีขอนแก่น

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบสูง มีทุ่งนาและป่าไผ่เป็นส่วนมาก ภูมิ
น้อย พ. ๔๗๓ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ทอผ้า ทำเกวียน ทำเรือ ขนไถ
สินค้ามี ข้าว ผ้า และฝ้าย

จ. ขอนแก่น ตั้งขึ้นเมื่อ พ. ศ. ๒๓๓๘ ในรัชกาลที่ ๑ โดย
ท่านราชครูหลวงในอาวามชีโล่น ซึ่งเป็นหลานเจ้าแก้วชุมพล ได้ขอยก
บ้านคอนกระยอม เมืองเพี้ย (ซึ่งอยู่ในเขต อ. บ้านไผ่ จ. ขอนแก่น
ปัจจุบัน) ให้ชื่อว่า “เมืองขอนแก่น” เหตุที่จะตั้งนามเมืองว่าขอนแก่น
นั้น เล่ากันว่า ที่บ้านขามซึ่งเป็นเขตแขวงขึ้นแก่บ้านชีโล่น มีต้น
มะขามใหญ่ตายยืนต้นอยู่ กลบมีใบงอกงามขึ้นอีก ต่อมาได้มีผู้ก่อ
เจกียครอบคั้นมะขามไว้ และถือเป็นปูชนียสถานอันสำคัญ จึงถือเอา
นิมิตรอันนั้นมาตั้งเป็นชื่อเมืองว่า เมืองขามแก่น ต่อมาเรียกเพี้ยนไป
เป็นขอนแก่น

พ. ศ. ๒๓๕๒ ได้ย้ายเมืองไปตั้งที่คอนพันชาค หรือคงพิคชาค
(บ้านในเมืองเซตต์ ค. แพง อ. โกสุมพิสัย จ. มหาสารคาม)

พ. ศ. ๒๓๖๘ เกิดกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ ครั้นเมื่อปราบกบฏ
ราบคาบแล้ว โปรดให้ตั้งบ้านภูเวียง (อ. ภูเวียง บั๊ก) เป็นเมือง
ภูเวียง ขึ้นเมืองขอนแก่น

พ. ศ. ๒๓๘๑ ได้ย้ายเมืองขอนแก่นจากคอนพันชาค มาตั้ง
ที่ริมฝั่งพระลัทธิโนนทอง ทางทิศตะวันตก (คือบ้านเมืองเก่า บั๊ก)
ครั้นถึง พ. ศ. ๒๓๘๘ ย้ายมาตั้งทางทิศตะวันออกยังพระลัทธิ โนนทอง
คือที่บ้านโนนทันบั๊ก พ. ศ. ๒๔๑๐ ย้ายเมืองไปตั้งที่บ้านคอนขม
ครั้นถึง พ. ศ. ๒๔๓๔ รัชกาลที่ ๕ โปรดให้พระเจ้าองค์ยาเธอ
กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นข้าหลวงต่างพระองค์ ดำรงราชการ
มณฑลลาวพวน ข้าหลวงทรงดำริเห็นว่า เมืองขอนแก่นตั้งอยู่ที่บ้าน
คอนขม ไม่สะดวกแก่ราชการ จึงโปรดให้ย้ายเมืองมาตั้งที่บ้านทุ่ม
 และได้เปลี่ยนนามตำแหน่งเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง

พ. ศ. ๒๔๔๒ โปรดให้ย้ายเมืองจากบ้านทุ่มไปตั้งที่บ้านเมือง
เก่า เพราะที่บ้านทุ่มกันการน้ำในหน้าแล้ง

พ. ศ. ๒๔๔๗ โปรดให้เรียกนามตำแหน่งข้าหลวงประจำเมือง
ขอนแก่นว่า “ ข้าหลวงประจำบริเวณพาชี ”

พ. ศ. ๒๔๕๑ ได้ย้ายศาลากลางเมืองขอนแก่นมาตั้งที่บ้านพระ
ลัทธิ และได้เปลี่ยนนามตำแหน่งข้าหลวงประจำบริเวณ เป็นผู้ว่าราชการ

เมือง พ. ศ. ๒๔๕๔ โปรดให้เปลี่ยนคำว่าเมือง เป็นจังหวัด นาม
ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง จึงต้องเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด พ. ศ.
๒๔๗๖ ได้เปลี่ยนนามตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด เป็น ข้าหลวง
ประจำจังหวัด ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย

จ. ขอนแก่น มี ๗ อำเภอ คือ ๑. เมืองขอนแก่น ๒. น้ำพอง
๓. ภูเวียง ๔. บ้านไผ่ ๕. มัญจาคีรี ๖. พล ๗. ชุมแพ มีกิ่ง ๑ คือ
กิ่งกระนวน (ขึ้น อ. น้ำพอง)

มีโบราณสถานและโบราณวัตถุ คือ กู่ ที่ ต. สารัตถิ์ และกู่ที่
ต. บ้านโต้น พระพุทธรูปหินยืน ที่ ต. พระบุ โนนแท่น ที่ ต. บ้านเหล่า
อ. เมือง หนองสระ บ้านเก่าหมักทัน หนองคู และหินสาวหนองฝ่อ
ที่ ต. โพชัย อ. มัญจาคีรี กู่บ้านนาคำน้อย ที่ ต. บัวใหญ่ อ. น้ำพอง
และกู่อาศรม ที่ ต. เบล็อนน้อย อ. บ้านไผ่.

จันทบุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ข ๖) ทั้งศาลากลางที่ ต. ตลาด
อ. เมืองจันทบุรี ฝั่งขวาของแม่น้ำจันทบุรี จากปากน้ำขึ้นไปราว
๑๐ กม. มีทางจากกรุงเทพฯ ไปทางทะเลประมาณ ๓๐๐ กม.
ทางบกโดยสายรถไฟสายอรัญญประเทศไปลงที่ฉะเชิงเทรา แล้วไป
ตามทางรถยนต์ผ่าน จ. ชลบุรี และ จ. ระยอง ทางบกนี้ไม่ใคร่สะดวก
น. ๖๐๒๓.๒๐ ทิศเหนือจรก จ. ปราจีน ๖ ทิศตะวันออกจรกแดนเขมร
ทิศใต้จรกทะเลในอ่าวสยาม ทิศตะวันตกจรก จ. ระยอง

ภูมิประเทศ มีเขาล้อมรอบ ทางเหนือเป็นที่ดอนเป็นป่า ดอน
กลางและดอนใต้เป็นที่ลุ่มทำนาได้ ทางตะวันออกเป็นที่ดอน ภูเขา
หนาวและรังษีพอสาย ภูเขานี้มีฝนตกชุกทางแถบเหนือ บางคราว
ตกทั้ง ๑๐ วันถึง ๑๕ วันจนน้ำท่วมอยู่นาน ๆ ปริมาณน้ำฝน ๒,๕๐๘
มม. (๒๔๗๘) พ. ๑๐๑ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา สวนยาง สวนพริกไทย ไร่กาแฟ สวนผลไม้
ตัดฟัน เลาถ่าน ตัดหวาย ปลูกกก และทอเสื่อกก ทำสวนกระวาน
ทอเรือ และทอผ้า ในจำนวนพลเมืองเหล่านี้เป็นผู้นับถือศาสนาคริสต์
นิกายโรมันคาทอลิกอยู่ในเขตอ. เมือง ๖ ราว ๓๐๐๐ คน จ. จันทบุรี
เป็นเมืองท่าทำการค้าขาย ติดต่อกับเกาะกง และอินโดจีนได้สะดวก
เพราะเรือกลไฟเดินทะเลขนาด ๕๐๐ ตัน เข้าไปจอดในแม่น้ำจันทบุรีได้

แม่น้ำจันทบุรียาว ๖๕ กม. ย่อคนน้ำเกิดจาก ข. ตะกวดทางทิศเหนือของจังหวัด ไหลผ่าน อ. เมือง ๗ ออกทะเลที่ปากน้ำแหลมสิงห์ มีคลองแยกจากแม่น้ำนี้เรียกว่า ค. ห้วยแพน ไปตาม ต. ขวงกระและ ต. ท่าใหม่

จ. จันทบุรีเป็นเมืองโบราณ มีข้อปรากฏในพงศาวดารมาแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา มีซากเมืองเก่าอยู่ ๒ แห่ง แห่งหนึ่งอยู่ใน ต. พงทะลาย อ. เมือง ๗ ยังมีคูเมือง และเชิงเนินพอสังเกตเห็นได้ อีกเมืองหนึ่งอยู่ใน ต. คลองนารายณ์ ชาวบ้านเรียกว่าเมืองพระเนียบข้างเมืองกาไวย้าง มีผู้ขุดพบศิลาจารึกที่วัดพระเนียบซึ่งเป็นวัดโบราณอยู่ทางทิศใต้กำแพงเมืองราว ๔๐๐ ม. (ศิลาจารึกอยู่ในหอสมุดวชิรญาณ) ในบริเวณเมืองยังมีศิลาแผ่นใหญ่ ๆ สลักเป็นลวดลายอย่างโบราณเหลืออยู่บ้าง และยังมีเค้าเชิงเนินและถนนใหญ่ ๒ สาย มีผู้สันนิษฐานกันว่าคงเป็นเมืองที่รุ่งเรืองในสมัยโบราณ และน่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่มองสิเออร์เฮโยโมเมอร์ เขียนเรื่องราวไว้ในหนังสือ “แคมโบช” ค.ศ. ๑๘๐๑ ว่ามีปากหลวงคนหนึ่งได้พบแผ่นศิลาจารึกอักษรสันสกฤตที่ ต. เขาสระยา มีข้อความว่า จังหวัดจันทบุรีได้ตั้งมาช้านานประมาณ ๑๐๐๐ ปีแล้ว ในเวลานั้นเรียกว่า ควนควาบุรี (น่าจะเป็นจันทบุรี แต่ที่เขียนไว้เช่นนั้น คงจะเป็นด้วยผู้เขียนแปลผิดหรือเขียนผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง) ผู้สร้างเมืองชื่อ หางหรือหาง คนพื้นเมืองเป็นของ เมื่อประมาณ ๘๐๐ ปีมาแล้ว ไทยยกกองทัพไปตี เจ้าเมืองได้มอบเมืองให้แก่ไทยชื่อ วาสเตนและอาคารยา

อีกเมืองหนึ่งเรียกเมืองใหม่ สร้างในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ อยู่ใน ต. บางกระจะ . อ. เมือง จันทบุรี ใต้อยู่ในความครอบงำชั่วคราวของฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๗

จ. จันทบุรีมี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองจันทบุรี ๒. ชลบุรี ๓. ท่าใหม่ ๔. มะขาม ๕. แห้วมสิงห์ ๖. ไผ่จำรวัง

สิ่งสำคัญในจังหวัดนี้ คือ เมืองเก่า บ่อนไฟร์พินาศ บ่อนพินาศขี้จามิตร.

ฉะเชิงเทรา

จังหวัดภาคตะวันออก (แผนที่ ก ๕) สามัญเรียกว่า
แปดริ้ว ศาลากลางจังหวัดตั้งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำบางปะกง คมนาคม
จากกรุงเทพ ฯ ไปเมือง ทางบกโดยรถไฟสายตะวันออกลงที่สถานี
แปดริ้ว ๖๓ กม. ทางน้ำมีเรือยนต์รับส่งคนโดยสารจากประตูน้ำ
สระปทุมถึงเมือง ทิศเหนือและตะวันออกจรด จ. ปราจีน ฯ และ
จ. นครนายก ทิศใต้จรด จ. จันทบุรี จ. ชลบุรี และตกทะเลในอ่าว

ไทย ทิศตะวันตกจรด จ. พะนังคร และ จ. สมุทรปราการ น. ๒๑๖๑
ภูมิประเทศ เป็นที่ราบลุ่มโดยมาก มีป่าและเขาเป็นส่วนน้อย
อากาศร้อนหนาวพอประมาณ ฝนก็มีชุกและแล้งเป็นบางปี ปริมาณ
น้ำฝน ๑,๐๘๕ มม. (๒๔๗๘) พ. ๒๐๑ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ค้าขายและทำการประมง
จ. ฉะเชิงเทราตั้งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี รัชกาล
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นที่ระดมพลในเวลาสงคราม เคยเป็น
ที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลปราจีน

จ. ฉะเชิงเทรามี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองฉะเชิงเทรา ๒. บาง
คล้า ๓. บางน้ำเปรี้ยว ๔. บางปะกง ๕. บ้านโพ ๖. พนมสารคาม
ที่จังหวัดนี้ มีถนนจากแปดริ้วถึงสัตตหีบ ยาว ๑๓๒ กม. เรียก
ว่าทางสาย ๒๒ มีเขาคินและมีพระพุทธรูปสำคัญอยู่ที่วัดโสธร เรียก
ว่าพระพุทธรูปโสธร คนพื้นเมืองเรียกว่าหลวงพ่อโสธร เป็นโบราณวัตถุ
ที่สำคัญ เพราะเป็นต้นขี้ดของประชาชนว่าศักดิ์สิทธิ์มาก และมี
งานนมัสการประจำปีเป็นที่สนุกสนานของเมืองนั้น.

ชลบุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๕) ตั้งศาลากลางที่วัดสวนศาล
(ซึ่งร้างไปแล้ว) ต. บางปลาสร้อย อ. เมืองชลบุรี ริมฝั่งตะวันออก
อ่าวไทย คมนาคมจากกรุงเทพ ฯ ไปทางทะเลก็ได้ ไปทางบก
ก็ได้ ทางทะเลมีเรือกลไฟรับส่งจากกรุงเทพ ฯ ออกจากปากน้ำ
เจ้าพระยาตรงไปชลบุรี อีกทางหนึ่งไปรกรางหรือรถยนต์สายปากน้ำ
จ. สมุทรปราการ ลงต่อเรือยนต์ประจำคลองสำโรงไปยัง อ. บางปะกง
จ. ฉะเชิงเทรา แล้วลงเรือยนต์จากปากน้ำบางปะกงไปชลบุรี ส่วน
ทางบกโดยสารรถไฟสายอรัญญประเทศไปลงที่ จ. ฉะเชิงเทรา แล้ว
ไปตามทางรถยนต์ผ่าน อ. พนังนิคม ทิศเหนือจรด จ. ฉะเชิงเทรา
ทิศตะวันออกจรด จ. ฉะเชิงเทราและ จ. ระยอง ทิศใต้จรด จ. ระยอง
ทิศตะวันตก ๆ ทะเลอ่าวไทย

ภูมิประเทศ ก้นเห้นเป็นที่ราบ เหมาะแก่การทำนาทำไร่
ก้นตะวันออก ทั้งเฉียงเหนือเฉียงใต้ตลอดถึงก้นใต้ ส่วนมากเป็น
น้ำและภูเขา อากาศหนาวและร้อนพอสบาย ฤดูฝนมีฝนตกชุกทางแถบ
ตะวันออก และเฉียงเหนือเฉียงใต้ ตอนกลางฝนตกไม่ค่อยชุก

อาชีพทั่วไป ทำนา สวนมะพร้าว ไร่แดง สวนผลไม้ ตักฟัน
ค้ำซุง เฝ้าถ่าน ตักหอย ทอผ้า จับปลา หาหอยแมลงภู่ จ. ชลบุรี
เป็นเมืองท่าทำการค้าขายติดต่อกับกรุงเทพ ฯ และจังหวัดใกล้เคียง
เช่น จ. ฉะเชิงเทรา ระยอง จันทบุรี

๑. ชลบุรี เป็นเมืองโบราณ มีวัดใหญ่และวัดสมณโกฏี เหมือน
 ๑. พระนครศรีอยุธยา มีซากเมืองเก่า ๒ เมือง คือ เมืองศรีพโร
 ใน ต. หนองไม้แดง อ. เมืองชลบุรี และเมืองพระรถ ใน ต. พนัส ๑
 อ. พนัสนิคม เรื่องเมืองศรีพโร มีผู้แต่งนิทานแปลชื่อเมืองเป็น
 เมืองเศรษฐีพาโล แล้วเล่าประวัติเศรษฐีพาโลคล้ายเรื่องในปัญญา
 สชาดก จากเมืองศรีพโร มีถนนไปถึงเมืองพระรถในพนัสนิคม จาก
 เมืองพระรถ ถนนต่อไปอีกผ่านสนามชัยเขตต์ไป อ. พนมสารคาม
 จ. ฉะเชิงเทรา จากนั้นต่อไปจนถึง อ. ศรีมหาโพธิ จ. ปราจีนบุรี ถนน
 สายนี้ยังมีบางตอนบริบูรณ์ที่ ขนาดกว้างไม่น้อยกว่า ๘ เมตร ที่เมือง
 พระรถ อ. พนัสนิคม มีผู้ได้พระศิลา ลักษณะตรงกับพระสมัญทวารวดี
 ประทับบนตัวพนัสคดี ในแผนที่ไตรภูมิโบราณสมัยอยุธยา ปรากฏ
 ชื่อตำบลสำคัญของชลบุรี ๔ ตำบล เรียงจากเหนือไปใต้ คือ บางทราย,
 บางปลาสร้อย, บางพระเรือ, บางละมุง ไม่ปรากฏคำว่าชลบุรีในแผนที่
 ไตรภูมิฉบับที่ว่านี้ ส่วนทำเนียบศักราชหน้าหัวเมืองตราเมือมหาศักราช
 ๑๒๔๘ ออกชื่อชลบุรี แต่ไม่ได้รวมกับบางละมุง ทั้งบางละมุงเป็น
 อีกเมืองหนึ่ง อยู่ในชั้นเมืองจัตวาคู่กัน ผู้รักษาเมืองชลบุรีเป็นที่
 ออกเมืองชลบุรีศรีมหาสมุทร นา ๒๔๐๐ ขึ้นประแสงอินทปัญญาชัย
 ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าเล่าว่า เมืองชลบุรีเคยส่งส่วยไม้แดง
 ซึ่งเป็นไม้มีราคาในสมัยอยุธยา (แต่ป่าไม้แดงใน ต. หนองไม้แดง
 อ. เมืองชลบุรี บัดนี้ไม่มีแล้ว) ต่อมาใน สมัยกรุงรัตนโกสินทร
 รัชกาลที่ ๑ ยังคงทำให้เมืองนี้เป็นชั้นจัตวาตามเดิม แรกนาเพิ่มเป็น

๒๑

๓๐๐๐ ผู้รักษาเมืองเป็นที่พระชลบุรี เมืองสังกัฏกรรมท่า ถึงรัชกาล
ที่ ๓ พระอินทอาษา คันสกุลทุมานนท์ พาสัมภีรพรคพวกไปตั้ง
กันสร้างทำมาหากินในท้องที่ระหว่างฉะเชิงเทรากับชลบุรีต่อกัน (คือที่
เป็น อ. พนสนิคมนปัจจุบัน) จนเป็นบกแผ่นสมควรวกเป็นเมืองในสมัย
นั้น จึงโปรดให้ตั้งเป็นเมืองขึ้นเรียกว่าเมืองพนสนิคม ครั้นต่อมา
รัชกาลที่ ๕ การคมนาคมสะดวกและการปกครองรัดกุมขึ้น จึง
โปรดให้ยุบเมืองบางละมุง และเมืองพนสนิคม ลงเป็นอำเภอทั้งสอง
เมือง ขึ้นเมืองชลบุรี ให้เมืองชลบุรีสังกัดกระทรวงมหาดไทย ที่ตั้ง
เมืองชลบุรีสมัยโบราณยังไม่ทราบแน่ชัดว่าตรงไหน ปรากฏในพระราช
พงศาวดารกรุงธนบุรีว่า ที่ตั้งเมืองไกลจากวัดหลวงประมาณ ๔ กม.
(สันนิษฐานว่าวัดหลวงคือวัดใหญ่อินทาราม) แต่เมืองปัจจุบันตั้งอยู่
ใกล้วัดใหญ่อินทาราม ห่างกันไม่ถึงกิโลเมตร

๑. ชลบุรีมี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองชลบุรี ๒. พนสนิคม
๓. พานทอง ๔. บ้านบึง ๕. ศรีราชา ๖. บางละมุง มีกิ่ง ๒ คือ
๑. เกาะสีชัง (ขึ้น อ. ศรีราชา) ๒. สัตตหีบ (ขึ้น อ. บางละมุง)

ชัยนาท

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ๓๔) ตั้งศาลากลางที่ ต. บ้านกล้วย อ. เมืองชัยนาท ผู้ซ่วยแม่น้าเจ้าพระยา ทิศเหนือจรก จ. นครสวรรค์ และ จ. อุทัย ๑ ทิศตะวันออกจรก จ. นครสวรรค์ และ จ. สิงห์ ๑ ทิศใต้จรก จ. สุพรรณ ๑ และ อ. สิงห์ ๑ ทิศตะวันตกจรก จ. อุทัย ๑ คมนาคมจากกรุงเทพ ๑ ไปเมือง ทางแม่น้าเจ้าพระยามีเรือโดยสารประจำทาง

ภูมิประเทศ ตามลุ่มแม่น้าเจ้าพระยาเป็นลุ่มมราย ทำนาได้ตลอด ทางตะวันตกเป็นเขาและป่าไม้เบญจพรรณ และยังมีที่รกร้างว่างเปล่าเป็นป่าและเขาอีกมาก พ. ๑๕๒ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนาเป็นส่วนใหญ่ นอกนั้นก็ทำไร่ ทำสวน ปลูกไม้ และ เลี้ยงสัตว์

จ. ชัยนาท เป็นเมืองโบราณ ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ที่ตรงทางแยกฝั่งขวาแม่น้าเจ้าพระยา ที่ปากน้ำเมืองสวรรค์ (ปากคลองแพรนครศรีราชา ซึ่งเลือนต่ำลงมาจากปากลำน้ำเก่า) มีพระมหาธาตุ เจดีย์ และวัดเก่า ๆ หลายวัด เมืองนี้ตั้งชนภายหลังเมืองพันธุมวัด (สุพรรณบุรี) เป็นเมืองด่าน ของแคว้นแคว้น สุโขทัยสมัยเมื่อล้าแม่น้าเจ้าพระยาแยกเตินลงทางอำเภอสรรพยา อำเภอนันทบุรี ซึ่งเป็นทางใหม่แล้ว น่าจะไ้ศม้างขึ้นในรัชกาลพระญาเลอไทย ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๖๐ - ๑๘๘๐

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงจึงมีแต่ชื่อเมืองแพรง ส่วนเมืองชัยนาท
บุรีเพิ่งมาปรากฏในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๐
คือบ ทัพญาเลอไทยสวรรคต ทางแวนแคว้นสุโขทัยเกิดการชิงราช
สมบัติขึ้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงเห็นเป็นโอกาสจึงกรีธาพล
ขึ้นไปยึดเมืองชัยนาทบุรี แล้วให้ขุนหลวงพะงั่ว (สมเด็จพระบรม-
ราชาธิราชที่ ๑) อยู่รักษาเมืองชัยนาท เมื่อทางแวนแคว้นสุโขทัย
สงบรายกายแล้ว พญาธิไทยจึงทรงแต่งตั้งบุตรมาเวรราชขอเมืองชัยนาทบุรี
คืน ถึงรัชกาลสมเด็จพระนครินทราชาธิราช ปรากฏเจ้าสามพญา
ลูกยาเธอได้ไปครองเมืองชัยนาท ถึง พ.ศ. ๑๘๘๔ พระเจ้าศิริโลก
ราชยกกองทัพมาตีเมืองกำแพงเพชรได้ แล้วส่งกำลังมากวาดกัณฑ์
ครอบกวัดถึงเมืองชัยนาท เข้าใจว่าเมืองชัยนาท เมืองแพรง ก็คง
จะถูกทิ้งร้างในคราวนั้นเอง เวลาล่วงมาได้ ๑๐๐ ปีเศษ ถึงรัชกาล
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์เพื่อเตรียมการ
รบกับพม่า จึงเสด็จขึ้นไปทรงทำพระราชพิธีมีชัยมกรรม ที่ ต.
ชัยนาทบุรี แล้วตั้งเมืองชัยนาทบุรีขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้า
พระยา ทรงข้ามกัณฑ์เมืองเดิม

เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๗ พระเจ้าเชียงใหม่ (มังนรธาซ่อ) ยก
กองทัพหลวงมาตั้งที่เมืองชัยนาท ครั้นทัพหน้าเข้ามาตั้งที่ปากคลอง
บางพุทรา ถูกพระราชมนูคิดถอยกลับไปแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่ก็เลิก
ทัพไปตั้งที่ จ. กำแพงเพชร

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้สร้างศาลากลางขึ้นที่ตำบลบ้าน
กล้วย อยู่ห่างเมืองสมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปทางฝั่งเหนือ ๖ กม.
ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ได้ตั้งกองทหารราบที่ ๑๖ ขึ้นที่เมืองชัยนาท
ครั้นกรมทหารราบที่ ๑๖ ย้ายไปรวมกับกองทหารที่เมืองนครสวรรค์
จึงย้ายศาลากลางไปอยู่ ณ ที่ตั้งกรมทหารนั้นจนตราแต่ทุกวันนี้

จ. ชัยนาทมี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองชัยนาท ๒. มโนรมย์
๓. วัดสิงห์ ๔. สรรคบุรี ๕. สรรพยา ๖. หันคา มีโบราณ
สถานคือ วัดเขาวรรณามูล ที่ ต. อรรณามูล อ. เมืองชัยนาท
พระเจดีย์บรมธาตุ ที่ ต. ท้ายเมือง อ. เมืองชัยนาท.

ชัยภูมิ

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ ก ๕) ตั้งศาลากลางที่ ต. ในเมือง
อ. เมืองชัยภูมิ เหนือและตะวันออจาก จ. ขอนแก่น ได้จาก จ.
นครราชสีมา ตะวันตกจากพญาเย็นและ จ. เพ็ชรบูรณ์ น. ๗,๕๐๐
กม. นาคมาจากกรุงเทพ ฯ มีทางรถไฟแยกจากนครราชสีมา ไปขอนแก่น
ลงที่สถานีบัวใหญ่ อ. บัวใหญ่ จ. นครราชสีมา ๓๔๖ กม. จาก
กรุงเทพ ฯ แล้วมีทางรถยนต์ต่อไปราว ๖๐ กม. ก็ถึงจังหวัด

ภูมิประเทศ ทางเหนือและทางตะวันตกเป็นที่สูง มีภูเขาและ
ป่าดงมาก ตอนใต้ ตอนกลางและตอนตะวันออก เป็นที่ราบเหมาะ
แก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ฤดูฝน ๗ ตกชุกแต่น้ำท่วมไม่นาน
ปริมาณน้ำฝน ๗๖๐ มม. (๒๔๗๘) พ. ๒๓๗ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ทำเกลือสินเธาว์ เลี้ยงไหม
ล่าสัตว์ และตัดไม้ ในจังหวัดนี้มีโรงเรียนประถมวิสามัญเกษตรกรรม
อยู่ในท้องที่ อ. เมืองชัยภูมิ

ประเพณีการวิ่งเร่ในจังหวัดนี้ที่เป็นการสนุกครึกครื้น ก็คือแห่
เทียนเข้าพรรษา มีการชักขึงชักม้าและแข่งหมวกกัน ใครแข่งได้ก็
ได้สรวนเป็นคำได้ งานสนุกอีกอย่างหนึ่งก็คือขบวนาค แห่นาคกัน
อย่างครึกครื้นเลี้ยวหนึ่งก่อน รุ่งขึ้นจึงบวช

จ. ชัยภูมิเดิมขึ้นนครราชสีมา แต่ไม่ปรากฏว่าเป็นเมือง
สำคัญอย่างใด สมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่าเป็น

เมืองร้าง มีชาวเวียงจันทน์คนหนึ่งชื่อแล มาตั้งทำมาหากินอยู่ที่ตำบล
 ช้างทอง อ. เมืองเพชรบูรณ์ ครั้นมีผู้คนมากขึ้น นายแลจึงบังคับเอา
 ผ้าขาวจากชายฉกรรจ์คนละ ๑ วา ส่งเป็นส่วยไปยังเวียงจันทน์ เจ้า
 อนุเวียงจันทน์จึงตั้งให้เป็นขุนภักดีชุมพล ครั้นมีผู้คนอพยพมาอยู่มาก
 เข้า ขุนภักดีจึงย้ายบ้านไปตั้งที่หนองปลาเฒ่า เรียกว่าบ้านหลวง ต่อ
 มาขุนภักดีพบบ่อทองคำที่เชิงเขาขี้เก๋ ได้นำไปถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์
 เจ้าอนุไปรตจึงเลื่อนให้เป็นพระยาภักดีชุมพล ยกบ้านหลวงที่หนอง
 ปลาเฒ่าขึ้นเป็นเมืองชัยภูมิ ต่อมาย้ายไปตั้งที่โนนปอฮิด คือที่ทุ่งหนอง
 บัว (เมืองเก่า) แล้วย้ายไปตั้งที่บ้านหินอยู่จนทุกวันนี้

จ. ชัยภูมิมี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองชัยภูมิ ๒. จตุรัส ๓. ภู
 เชียว ๔. เกษตรสมบูรณ์ มีกิ่ง ๒ คือ ๑. ครุฑวรรค (ชั้น อ.
 เมือง) ๒. บำเหน็จณรงค์ (ชั้น อ. จตุรัส) มีสิ่งสำคัญคือน้ำตก
 ทาตโค่น สระหงส์ ปรางค์สมัยลพบุรี (ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ - ๑๖๐๐)
 เขาภูพระธาตุเจดีย์ รอยพระพุทธรูปบาทจำลอง.

ชุมพร

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ฉ ๓) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. ท่า
ตะเภา อ. เมือง ๑ ทิศเหนือจรด จ. ประจวบคีรีขันธ์ ทิศตะวันออก
จรดทะเลในอ่าวไทย ทิศใต้จรด จ. สุราษฎร์ธานี ทิศตะวันตกจรด
จ. ระนอง คมนาคมจากกรุงเทพ ๑ ทางบกโดยรถไฟสายใต้ลงที่สถานี
ชุมพร ระยะทาง ๔๕๘ กม. ทางทะเลโดยเรือเมล์ถึงปากน้ำชุมพร
ซึ่งเป็นปากน้ำของลำน้ำท่าตะเภาแล้วลงเรือเล็กไปตามลำน้ำท่าตะเภา

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบต่ำลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีป่าและภูเขาเล็ก ๆ ย่าง
พ. ๑๐๒ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน การประมง หาของป่า และทำเหมืองแร่
๑. ชุมพรตั้งอยู่ตอนแคบที่สุดของแหลมมลายู ได้เป็นเมือง
มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปรากฏความตาม ประชุม
พงศาวดารภาคที่ ๕๐ ว่าเป็นเมืองแปลกกว่าบรรดาหัวเมืองทางแหลม
มลายูที่ตั้งมาแต่โบราณ โดยไม่ปรากฏว่ามีโบราณวัตถุหรือสิ่งใด ๆ
เป็นพยานว่าตัวเมืองตั้งอยู่ที่ไหน แต่ก็เห็นเมืองเก่ามาแต่โบราณ มี
คึกคักเป็นหัวเมืองชั้นตรี มีอาณาเขตต์จดทะเลทั้งตะวันออกตะวันตก
เมืองชั้นของเมืองชุมพรในครั้งนั้น ทางตะวันออกมี ๔ เมือง คือ เมือง
ประทิว ๑ เมืองท่าแซะ (อยู่ข้างเหนือตัวเมืองชุมพร) ๑ เมืองตะโก
๑ เมืองหลังสวน (อยู่ข้างใต้) ๑ ทางตะวันตกมี ๓ เมือง คือ เมือง

พระ (กระบี่) ๑ เมืองมลิวัน (เคี้ยวอยู่ในแคนพระมา) ๑ เมือง
ระนอง ๑

เจ้าเมืองชุมพร ปรากฏในทำเนียบนาทหารหัวเมืองมหาศักราช
๑๒๙๘ (พ.ศ. ๑๘๑๘) ว่าชื่อออกญาเคางะทราธิบิศรีสุริยวงษ์มหนัก
เมืองชุมพร เติมนักกลาโหม แล้วไปขึ้นกรมท่า ต่อมารัชกาล
ที่ ๑ โปรดให้ขึ้นกลาโหมพร้อม กับหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกรวม
๒๐ เมือง

๑. ชุมพรมีเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร คือ พ.ศ.
๒๓๒๘ คราวศึกพระเจ้าปดุง พระม่ายกกองทัพใหญ่เข้ามาตีเมืองไทย
แยกเป็นสองกอง กองหนึ่งยกมาตีเมืองระนอง เมืองกระบี่ ซึ่งเป็น
หัวเมืองชนเมืองชุมพร เมื่อตีได้แล้ว เข้ามาตีเมืองชุมพรแล้วเผา
เมืองเสีย และได้เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราชต่อไป รัชกาล
ที่ ๑ โปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จยกกองทัพไปต่อ
สู้พระม่ายแตกพ่ายไปหมด ถึง พ.ศ. ๒๓๕๒ อะเต็งวุ่นแม่ทัพพระมา
ได้ให้กูเรี่ยงสาระกะยกทัพมาตีเมืองชุมพรได้ รัชกาลที่ ๒ โปรด
ให้กรมพระราชวังบวรมหาเสนานรักษ์ เสด็จยกกองทัพไปต่อสู้พระมา
เมื่อเสด็จไปถึงเมืองชุมพรแล้วมีรับสั่งให้พระยาจำแสนยากร (บัว) ยก
เข้าตีกองทัพพระมาแตกหนีไป

พ.ศ. ๒๔๓๘ เมื่อจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล ใน
รัชกาลที่ ๕ โปรดให้ตั้งมณฑลชุมพรขึ้น จึงได้ตั้งศาลารัฐบาล

มณฑลที่ชุมพร มีเมืองไชยา ๑ เมืองหลังสวน ๑ เข้ารวมเป็น
มณฑลชุมพร ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ในรัชชกาลที่ ๖ โปรดให้ย้าย
ศาลารัฐบาลมณฑลชุมพรไปตั้งที่เมืองไชยา ซึ่งได้เปลี่ยนนามเป็น
จ. สุราษฎร์ธานีแล้ว และให้เปลี่ยนชื่อมณฑลชุมพรเป็นมณฑล
สุราษฎร์ธานีด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ยุบมณฑลสุราษฎร์ธานี จึงรวม
จ. ชุมพรเข้าในมณฑลนครศรีธรรมราช รัชชกาลที่ ๗ โปรดให้ยุบ
จ. หลังสวนลงเป็นอำเภอแล้วให้รวมเข้ากับจังหวัดชุมพร ใน พ. ศ.
๒๔๗๖ เลิกมณฑลเทศาภิบาล จังหวัดชุมพรจึงขึ้นตรงต่อกระทรวง
มหาดไทย

จ. ชุมพรมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองชุมพร ๒. สวี ๓. หลังสวน
๔. ปัตติ ๕. ท่าแซะ กับมีกิ่ง ๑ คือ กิ่งพะโต๊ะ (ขึ้น อ. หลังสวน)

เชียงใหม่

จังหวัดภาคเหนือสุดของประเทศไทย (แผนที่ ป ๓)
คมนาคม จากกรุงเทพฯ โดยรถไฟสายเหนือลงที่สถานีลำปาง
๖๔๒ กม. แล้วไปตามทางหลวงถึงเมืองระยะทาง ๒๓๖ กม. ทิศเหนือ
จากแดนเชียงตุง มีทางหลวงติดต่อถึงกัน ตะวันออกเฉียงเหนือ จก
แม่น้ำโขง ทิศตะวันออกจากแดนหลวงพระบางและ จ. น่าน ทิศใต้
จก จ. ลำปาง ทิศตะวันตกจก จ. เชียงใหม่ น. ๑๗,๒๖๘

ภูมิประเทศ เป็นป่าและเขาโดยมาก มีที่ราบทำการเพาะปลูก
ได้ประมาณ ๑๕% เป็นที่เบ็ดทำป่าไม้แล้วประมาณ ๕% อากาศ
ค่อนข้างหนาว พ. ๕๕๓ (๒๕๕๐)

อาชีพ ทำนาเป็นส่วนมาก นอกนั้นก็มีการทำสวนเมี่ยง ทำไร่
ยาสูบ ไร่อื่น ๆ ที่สูง ทำป่าไม้ เลี้ยงสัตว์ ปล่อยควาย และ
การประมงบ้าง

ประเพณีการรื่นเริงของชาวเมืองนั้นก็มีการชบิลอ ชบิลฮอ และ
รำแคน การเต้นทั้ง ๓ อย่างนี้มีในเวลาทำการพิธีต่าง ๆ ชบิลอมี
ชายคนหนึ่งหญิงคนหนึ่งร้องเพลงเกี่ยวกับ และมีคนเข้าป้อนคน
หนึ่ง ชบิลฮอก็เหมือนกับชบิลอแต่เปลี่ยนไปเป็นเครื่องสายต่าง ๆ
รำแคนนั้น มีชายสองสามคนผลัดกันรำตามจังหวะของคนเข้าแคน

จ. เชียงราย คือเวียงไชยนารายณ์เดิม ปรากฏตามตำนาน
สิงหนวัติว่าเป็นแคว้นหนึ่งในอาณาจักรโยนกเชียงแสน อันสร้างชน

ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ ในตำนานแสนหัว ปรากฏว่าใน พ.ศ. ๑๗๐๒
 เมื่อเจ้าคำฟ้า (ขุนเสอขวัญฟ้า) กษัตริย์แห่งเมืองเมาะเมืองแสนล้าน
 (เชียงตุง) ยกกองทัพมาทำลายอาณาจักรโยนกเชียงแสน เวียง
 ไชยนารายณ์ก็สร้างแต่นั้นมา ถึง พ.ศ. ๑๘๐๕ พระยาเมยวรายสร้าง
 เมืองเชียงรายขึ้น เมืองเชียงรายมีกษัตริย์ราชวงศ์เมยวรายสืบต่อมา
 จนถึงท้าวขอกเชียงรายได้ย้ายไปครองเมืองเชียงใหม่แทนพระเจ้า-
 จิโลกราชผู้สืบทอดเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑ แล้วเมืองเชียงรายก็ขึ้นเมือง
 เชียงใหม่ ครั้นต่อมาเมื่อล้านนาไทยไปเสียแก่พม่า พม่าได้ตั้ง
 ขุนนางมอญ คือ พระยาชิตวงษ์มาครองเมืองเชียงราย และมอญ
 คงครองเมืองเชียงรายสืบกันมาจนถึง พ.ศ. ๒๓๒๙ พระยาของ
 กับพระแพ้วร่วมคิดกันสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ รัชชูปะกามณี แม่
 ททัพพม่าที่ตั้งอยู่เมืองเชียงรายเป็นเชลย เพราะคิดจะยกไปตีเมือง
 ฝาง ได้แล้วนำลงมาถวายกรุงเทพฯ แล้วพม่ายกกองทัพลงมาจาก
 เมืองเชียงตุง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ ตีได้เมืองเชียงแสน เมืองเชียง
 ราย สมทบทัพเมืองฝางเดินทางเมืองพะเยามาตีเมืองนครลำปาง
 แต่ถูกไทยตีแตกพ่ายไป เมืองเชียงรายก็ร้างมาอีกคราวหนึ่ง ถึง
 พ.ศ. ๒๓๘๖ รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดให้ตั้งเมืองเชียงรายเป็นเมืองขึ้น
 เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๕๓ เมืองเชียงรายได้เป็นจังหวัดขึ้น
 มณฑลพายัพ

๑. เชียงรายมี ๔ อำเภอคือ ๑. เมืองเชียงราย ๒. เชียงของ
 ๓. เชียงคำ ๔. แม่จัน ๕. เฟิง ๖. พระยา ๗. พาน ๘. แม่สรวย
 ๙. เวียงป่าเป้า มีกิ่ง ๒ คือ ๑. เชียงแสน ๒. แม่สาย (ชั้น อ.
 แม่จัน ทั้ง ๒ กิ่ง) มีสิ่งที่น่าสนใจ คือ บึงกว๊านใน อ. พระยา หนอง
 ทวายใน อ. พาน.

เชียงใหม่

จังหวัดภาคเหนือ เคยเป็นราชธานีของแคว้นลานนาไทยมาแต่โบราณ พงศาวดารต่าง ๆ ทางแคว้นนั้นมีพงศาวดารโยนกเป็นต้น กล่าวความยืติต่อกันว่า เมืองเชียงใหม่ นั้น พระยาเมงราย กษัตริย์คนราชวงศ์เมงราย ได้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ เวลาสร้างได้เชิญพระเจ้ารามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย และพระยาจำเมืองแห่งเมืองพะเยา ผู้เป็นนมหามิตรไปช่วยแนะนำเลือกหาที่สำหรับสร้างเมือง เลือกได้ที่เป็นชัยภูมิอยู่ถัดไปทางใต้จากเมืองเก่าซึ่งในตำนานกล่าวว่าเคยเป็นเมืองระมิง สมัยพระเจ้าอนรรทอแห่งกรุงสุโขทัย เมื่อพระยาเมงรายสร้างเสร็จแล้ว ชนนานามเมืองนั้นว่า นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ เรียกกันเป็นสามัญว่านครพิงค์เชียงใหม่ ส่วนชื่อข้างหน้าว่านพบุรีศรี นั้น ปรากฏในตราสารบางแห่งว่า นพศรี

อาณาจักรลานนาไทย สมัยก่อนพระยาเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่ ยังแยกกันอยู่เป็นอิสระหลายเมือง ที่สำคัญคือแคว้นเงินยางหรือเชียงแสนของพระยาเมงราย แคว้นพระยาของพระยาจำเมือง และแคว้นหริภุญชัยหรือลำพูน ถัดแคว้นลานนาไทยลงมา ก็เป็นอาณาจักรสุโขทัยของพระร่วง

ก่อนสร้างเมืองเชียงใหม่ พระยาเมงรายที่ได้แคว้นหริภุญชัยอันเป็นขั้นต้นของการรวมอาณาจักรลานนาไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

มีเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี เมื่อพระยาเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่
แล้วนั้น ยังไม่ยกเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี เป็นแต่เสด็จมาประทับ
ชั่วคราว คราว ถึงรัชกาลพระเจ้าผามู กษัตริย์องค์ที่ ๔ ในราชวงศ์
เมงราย จึงย้ายราชธานีมาตั้งที่เชียงใหม่ เมืองพะเยาซึ่งมีกษัตริย์สืบ
ต่อจากพระยาจำเมืองมาสององค์ก็ตกไปอยู่ในอาณาเขตต์ของพระเจ้า
ผามู ต่อนี้เมืองเชียงใหม่ จึงเป็นราชธานีแห่งอาณาจักรล้านนาไทย
โดยสมบูรณ์ และเป็นสมัยเดียวกับที่สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง)
สร้างพระนครศรีอยุธยา

นับแต่บัดนี้ คือตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๔๓ จนถึง พ.ศ. ๒๑๐๑
เรื่องราวของล้านนาไทยส่วนมากมีแต่การแย่งชิงอำนาจกัน หากความ
สงสัยเป็นระยะนานไม่ได้ ที่เป็นเรื่องสำคัญในพงศาวดารคือ ท้าว
ลกเป็นกบฏต่อพญาสามฝั่งแกนผู้พระราชบิดาขึ้นครองราชย์เชียงใหม่
ทรงนามว่าพระเจ้าติโลกราช เป็นที่เลื่องลือว่ามีอำนาจมากสามารถ
รุกแดนอาณาจักรศรีอยุธยาในอง ๆ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้อง
ยกกองทัพไปปราบปรามจนได้เข้ายาอาณาเขตต์คืน ครั้นสิ้นรัชกาล
พระเจ้าติโลกราชแล้วมีกษัตริย์สืบต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๐๘๖ เชียง
ใหม่ขาดกษัตริย์ ข้าราชการเจิญนางจิระประภาผู้เชื้อพระวงศ์เดียวกัน
ให้เป็นผู้สำเร็จราชการก่อน แล้วเจิญพระเจ้าไชยเชษฐา รัชทายาท
เมืองหลวงพระบางขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๐๘๘ แต่อยู่
ได้ไม่นานก็ไปครองเมืองล้านช้างเป็นพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ทั้ง

เมืองเชียงใหม่ให้ว่างกษัตริย์อยู่ ขณะนั้นฝ่ายเมืองเชียงใหม่ เกิด
 จลาจลต้องไปเชิญท้าวเมกุญี เจ้าแห่งไทยใหญ่ ซึ่งเป็นเชื้อวงศ์พระยา
 เมงรายมาครองใน พ.ศ. ๒๐๙๔ พระเจ้าหงสาวดีผู้เร่ร่อนของผู้ชนะ
 สิบทิศยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๑๐๑ เจ้าเมกุญียอมอ่อน
 น้อม เมืองเชียงใหม่ก็ตกเป็นของชาติพม่ามาอยู่ตั้งแต่นั้นมา ครั้น
 สมเด็จพระนเรศวรยกไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ไว้ชั่วคราวก็กลับเป็นของ
 พม่าอีก สมัยสมเด็จพระนารายณ์ยกไปตีได้ แต่ก็อยู่ไม่นาน กลับ
 ไปเป็นของพม่า ต่อมาเจ้าองค์คำ หนีจากเมืองหลวงพระบาง
 มาได้เป็นกษัตริย์เชียงใหม่ในเวลาที่เมืองเชียงใหม่เกิดการจลาจลและ
 ว่างกษัตริย์ เรียกว่าเจ้าองค์คำ ๆ ยกเมืองเชียงใหม่เป็นอิสระ
 ระหว่างนั้นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศไทยใหญ่ ทั้งตัวเป็นกษัตริย์ขึ้นได้ในเมือง
 หงสาวดี ขอธิดาพระเจ้าองค์คำเป็นพระมเหสี ภายหลังอุปราชของ
 หงสาวดีเป็นกบฏ สมิงทอต้องหนีจากหงสาวดี แล้วพม่าปราบมอญ
 ได้หงสาวดีเป็นเมืองขึ้น และเลยไปปราบเชียงใหม่ แต่นั้นมาเชียงใหม่
 ก็ตกเป็นของพม่า จนถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ไปตีได้จากชาติ
 พม่าเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗ เมืองเชียงใหม่จึงเข้ามา
 อยู่รวมเป็นไทยพวกเดียวกันตราบนานเท่าทุกวันนี้

เหตุการณ์ในรุ่นหลังอันเกี่ยวแก่เชียงใหม่สมัยกรุงรัตนโกสินทร
 นั้น เมื่ออังกฤษได้พม่าได้ไว้ในอำนาจแล้ว โปรดให้ตั้งพระมโนทร
 ราชเสนี (เจ้าพระยารัตนาธิเบศร พุ่ม) เป็นข้าหลวงประจำเมืองเชียงใหม่

ใน พ.ศ. ๒๔๑๗ และอังกฤษได้ตั้งกงสุลประจำเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ โปรดให้เรียกข้าหลวงประจำเมืองเชียงใหม่ว่าข้าหลวงเมืองลาวเฉียงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลโปรดให้จัดหัวเมืองต่าง ๆ ในปริมณฑลเชียงใหม่รวมกันเข้า เรียกว่ามณฑลลาวเฉียง ที่ว่าการมณฑลตั้งอยู่ที่เชียงใหม่ ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลพายัพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ให้เรียกข้าหลวงมณฑลพายัพว่าข้าหลวงใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ต่อมาจัดมณฑลพายัพกับมณฑลมหาสารคามรวมเป็นภาค เรียกว่าภาคพายัพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพเป็นอุปราชในภาคนี้ แต่ต่อมายกเลิกภาคพายัพเสียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ คงให้มีแต่มณฑลพายัพตามเดิม ในที่สุดยุบเลิกมณฑลพายัพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ คงเป็นจังหวัดเชียงใหม่ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย

๑. เชียงใหม่มี ๑๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองเชียงใหม่ ๒. สันป่าตอง ๓. พร้าว ๔. คอยเส็ก ๕. สันทราย ๖. สันกำแพง ๗. สารภี ๘. แม่ริม ๙. ขอก ๑๐. เชียงดาว ๑๑. แม่แตง ๑๒. ฝาง ๑๓. ขอมทอง ๑๔. หางคอง มีกิ่ง ๓ คือ ๑. แม่แจ่ม (ขึ้น อ. ขอมทอง) ๒. สะเมิง (ขึ้น อ. แม่ริม) ๓. อมก๋อย (ขึ้น อ. ขอก)

ตรัง

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ค ๓) ตั้งศาลากลางที่ ต. ท้ายเหมือง
อ. เมือง ๑ ทิศเหนือจาก จ. นครศรีธรรมราช ทิศตะวันออกจาก
จ. พัทลุง ทิศใต้จาก จ. สตูล และตกทะเล ในช่องมะละกา
(หรือทะเลหน่านอก) และทิศตะวันตกจาก จ. กระบี่ คมนาคมจาก
กรุงเทพ ๑ โดยทางรถไฟสายใต้ ลงที่สถานีชุมทางทุ่งสง แล้ว
แยกไปทางสายกันตัง ลงที่สถานีตรัง ระยะทาง ๘๔๕ กม. หรือลง
รถไฟสายใต้ที่สถานีพัทลุง ขึ้นรถยนต์ไปตามทางหลวงสายพัทลุง-
กันตัง (ระยะทาง ๖๐ กม.) ข้ามเขาบรรทัดถึงเมือง (ระยะทาง
จากพัทลุงถึงเมือง ๓๔ กม.) นอกนั้นมีถนนแยกจากเมืองผ่าน
อ. ห้วยยอดไป อ. ทุ่งสง จ. นครศรีธรรมราช ยาว ๕๑ กม. แต่ถนน
สายนี้จาก อ. ห้วยยอดถึง อ. ทุ่งสง ทางไม้ไผ่สะเทวก จ. ตรังมีแม่
น้ำตรัง ซึ่งเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ในแถบนั้น เรือกลไฟขนาคะหว่าง
๓๐๐ หรือ ๔๐๐ คัน เข้าไปได้ถึง อ. กันตัง เรือขนาดเล็กลงมาและ
เรือใบอาจไปได้ถึง ต. ควนธานี ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งเมืองตรังมาครั้งหนึ่ง

ภูมิประเทศ พื้นที่แบ่งออกได้เป็นสามภาค คือ ภาคเหนือซึ่งต่อ
กับ ข. บรรทัดเป็นที่เนินสูง ๆ ต่ำ ๆ มีที่ราบ อยู่ตาม ระหว่างเนินและ
ตามลุ่มน้ำ มีป่าไม้ใหญ่ ๆ เช่น ไม้ตะเคียน ไม้หลุมพ้อ ไม้กันเกรา
และไม่ยาง เป็นต้น ในภาคนี้มีแร่ทองคำ ดิบุก และแร่พลูม ภาค

กลางเป็นตลาดต่อเนื่องมาจากภาคเหนือ พื้นที่เป็นทรายดินแฉะ
เหมาะแก่การเพาะปลูก ในภาคนี้มีสวนยาง สวนเงาะ ภาคใต้เป็นที่
รายน้ำริมทะเล เพาะปลูกได้ นอกนั้นเป็นป่าไม้ ทะเล จังหวัดนี้มีเกาะ
ใหญ่น้อยงาม ๆ หลายแห่ง มีรีนังและถ้ำตามเกาะเหล่านั้น พ. ๑๒๖

อาชีพ มีโรงงานทำยางแผ่นซึ่งเป็นของไทย ทางตะวันออกทำ
เหมืองแร่ดีบุก ตอนเหนือทำป่าไม้ ตอนกลางทำสวนยางพาราวัลเบอร์
และเลียงสัตว์ ตอนริมทะเล (ใต้และตะวันตก) ทำการประมงและเผ่า
ถ้ำน เมื่อครั้งยังไม่มียางพาราวัลเบอร์ พลเมืองในจังหวัดนี้ไ้ทำ
สวนพริกไทยและสวนจันทร์เทศกันมาก พอยางพาราวัลเบอร์แพร่
หลายเข้ามาถึง จึงได้พากันนิยมปลูกยางเสียหมด จนทุกวันนี้แทบ
จะไม่มีสวนจันทร์และสวนพริกไทย

อนึ่งแต่ก่อนราษฎรในจังหวัดนี้ทำนาเกลือกันมาก แต่บัดนี้เลิก
หมดแล้ว

จ. ตรังเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งในบรรดาหัวเมืองปักษ์ใต้ ถ้าว่า
ตามตำนานเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนี้เป็นเมืองชนเมืองนคร ฯ
พญาภิธรรมมาโคกราช กษัตริย์ผู้ครองเมืองนคร ฯ ทรงตั้งชนพรหม
กับหัวเมืองอื่น ๆ อีก ๑๑ เมือง ซึ่งเรียกในตำนานเมืองนั้นว่า เมือง
ชน ๑๒ นักยัต ในส่วนเมืองตรังว่าเป็นเมืองนักยัตยมะเมียบ ถือ
คราม่า ในทำเนียบข้าราชการเมืองนคร ฯ ครั้วรัชกาลที่ ๒ แห่ง
หนึ่งอ้างไว้ว่า ตรังเป็นหัวเมืองชั้นที่ ๑ ฝ่ายขวา ชนเมืองนคร ฯ คู่กับ
เมืองท่าทองซึ่งเป็นเมืองฝ่ายซ้าย ผู้พยาบาลเมือง (เจ้าเมือง) ตรัง

ชอหลวงอุภัยราชธานี ถิเค็กกินา ๑๖๐๐ เรื่องราวของเมืองตรังมีกล่าว
 ไว้ในหนังสือต่าง ๆ น้อยแห่ง เพราะเป็นหัวเมืองขึ้นเมืองนคร ฯ ทั้ง
 เล่ามาข้างต้น เรื่องที่เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญ จึงมักรวมอยู่กับเรื่อง
 ของเมืองนคร ฯ เป็นส่วนมาก แต่โดยเหตุที่เมืองตรังเป็นเมืองท่าตก
 ทะเลในช่องมะละกา หรือที่เรียกกันในสมัยก่อนว่า ทะเลหน่านอก
 และมีทางคมนาคมเมืองนคร ฯ ใกล้เคียงกว่าแห่งอื่น ด้วยเหตุการณ์
 คมนาคมเกี่ยวข้องกับหัวเมืองชายทะเลในพระราชอาณาเขตค่านั้น
 และกับประเทศต่าง ๆ ทางตะวันตก จึงมักเกินจากเมืองนคร ฯ
 ไปลงเรือที่ท่าเมืองตรัง หรืออีกสถานหนึ่ง ถ้าจะมาเมืองนคร ฯ และ
 เดินทางต่อไปที่อื่น ก็มักมาขึ้นบกในที่นั้นก่อน เหตุนี้เรื่องต่าง ๆ ที่
 อ้างถึงเมืองตรัง จึงไม่มีเรื่องอื่นมากไปกว่าเรื่องมา และพักเท่านั้น
 เช่นในพงศาวดารเมืองพัทลุง ตอนตำนานว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๔๙๓
 พระยาภูมร กับ นางเลื้อยขาวไปลังกา ทั้งขาไปและขามาก็แวะที่
 เมืองตรัง และว่านางเลื้อยขาวยังได้สร้าง อารามพระศรีสรรเพชญ์
 พุทธลีหังค์ ณ ที่พักเมืองตรัง ในจดหมายเหตุชาวโปรตุเกสแต่งไว้
 ว่า เมื่อราว พ.ศ. ๒๐๕๔ กัลยูเกอก แม่ทัพเรือโปรตุเกสซึ่งมา
 คิเมืองมะละกา ได้แต่งตั้งให้อาซเวโคเดินทางขึ้นบกที่เมือง Taranque
 แล้วเดินทางบก ด้วยม้า และ เถวียนต่อไป จนถึง กรุงศรีอยุธยา เมือง
 Taranque นี้เห็นจะเป็นเมืองตรังนั่นเอง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ นาย
 ร้อยเอก เซนรี เบอว์นี เป็นทูตซึ่งผู้สำเร็จราชการอินเดียนของอังกฤษ
 แต่งเข้ามาเจรจา เพื่อขอเปลี่ยนหนังสือสัญญา กับ เจ้าพระยาบวรที่

เมืองทวาย ทั้งนี้แสดงว่าเมืองทวายเป็นเมืองท่าที่สะดวกแก่การเดินทาง
จากตะวันตกขึ้นบกเข้ามาประเทศไทยในสมัยนั้น เพราะไม่ต้องเดินเรือ
อ้อมแหลมมะลายู และก่อนหน้าที่จะกล่าวมาข้างต้นนั้นขึ้นไปสองปี (พ.ศ.
๒๓๖๗) นายร้อยเอก เจมส์โลว์ เป็นทูตเข้ามาเจรจาการเมืองกับ
เจ้าพระยาบวร เจ้าพระยาบวรให้รับรองนายร้อยเอก เจมส์โลว์ เพียง
เมืองทวาย ไม่ได้ขึ้นมาถึงเมืองนคร ฯ นายร้อยเอก เจมส์โลว์ ว่า
ตัวเมืองทวายเวลานั้นอยู่ที่ควนธานี.

เรื่องเมืองทวายที่เกี่ยวกับสงคราม ตามที่ปรากฏในพงศาวดาร
เมืองพัทลุงมีสงคราม คราวแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ ในรัชกาลที่ ๒
พระม่ายกทัพมาตีเมืองถลาง โปรงเกล้าให้เกณฑ์ทัพเมืองพัทลุงไป
สมทบกับทัพหลวงที่ทวาย ยกไปตีเอาเมืองถลางคืนได้ กับเมื่อ
พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๓ ตนกูหมักสอซิก และ ตนกูอัยกุลละ
หลานเจ้าพระยาไทรอัยกุลละ คบคิกกับหัวนมาลีแขกสลัก รุ่มโหม เข้า
มาตีเมืองไทรและเมืองทวายได้ และหัวนมาลียกเข้ามาอยู่รักษาเมือง
ทวาย ภายหลังกองทัพไทยก็แตกแตกไปทุกทาง หัวนมาลีทิ้งเมือง
ทวายหนีไป (เรื่องนี้ปรากฏใน พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร
รัชกาลที่ ๓ ข้อแขกเขียนไปข้าง)

๑. ทวายในสมัยหลัง มีพระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาถึงสามคราว คือ
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมีมหาราช ประพาส
แหลมมะลายู ก็ได้เสด็จและประทับที่เมืองทวายคราวหนึ่ง มาใน

รัชกาลที่ ๖ ปรากฏว่าไต่เสด็จประทับสองคราว คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ คราวหนึ่ง และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ อีกคราวหนึ่ง คราวแรกที่ไต่เสด็จมาถึงเมืองตรัง คณะเสื่อป่าและลูกเสื่อ มณฑลภูเก็ตได้แสดงตำนานควนธานี หรือตำนานเมืองตรัง ตอนไทยตีแขกไล่แตกไปครั้งรัชกาลที่ ๓

จ. ตรังแต่เดิมจะตั้งเมืองที่ใดไม่ปรากฏ ทราบแต่ว่าในรัชกาลที่ ๓ ตั้งอยู่ที่ ต. ควนธานี ริมแม่น้ำตรัง เรือใบขึ้นถึงสะทวก คอमारว พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงย้ายที่ตั้งเมืองไปอยู่ที่ อ. กันตัง เพราะอำเภอขึ้นเป็นท่าเลสะทวกแก่การค้าขาย เรือมุขขนาดกลางขึ้นไปถึงครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ คราวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมณฑลภูเก็ต ทรงพระราชดำริว่าเมืองตรังซึ่งตั้งอยู่ที่ อ. กันตังไม่เหมาะ เพราะเป็นที่ลุ่มน้ำทะเลท่วมถึง และไม่เป็นที่ศูนย์กลางของจังหวัด จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อ้ายเมืองไปตั้งที่ ต. ท้ายเที่ยง อ. บางรัก คือ อ. เมืองฯ บัดนี้ พระราชทานคำหนักผ่อนกายให้เป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัด

จ. ตรัง มี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองตรัง ๒. กันตัง ๓. ปะเหลียน ๔. สีเกา ๕. ห้วยยอด มีกิ่ง ๑ คือ กิ่งย่านตะขาว (ขึ้น อ. กันตัง)

ตราด

จังหวัดภาคตะวันออก (แผนที่ ช ๖) ตั้งศาลากลางที่ ต. บางพระ
อ. เมือง ผังขวาของแม่น้ำตราด ห่างจากกรุงเทพ ฯ ประมาณ
๔๐๐ กม. ทางจากกรุงเทพ ฯ สะทวักที่ที่สุกมีทางเคียวแต่ทางทะเล
ทิศเหนือจรด จ. จันทบุรี และ เขมร ทิศตะวันออกจรดเขมร ทิศใต้จรด
เขมรและตกทะเลในอ่าวไทย ทิศตะวันตกจรด จ. จันทบุรีและตกทะเล
ในอ่าวไทย น. ๒๗๘๘

ภูมิประเทศ เป็นป่าราบครึ่งหนึ่ง ตอนเหนือเป็นที่สูงและป่าทึบ
ตอนกลางเป็นที่ราบราว ๒ ใน ๓ เป็นป่าราว ๑ ใน ๓ ตอนใต้เป็น
ที่ราบชายทะเล อากาศอบอุ่นพอสบาย พ. ๓๑ (๒๔๗๖)

อาชีพ ทำนา ทำการประมง ทำป่าไม้ สวนมะพร้าว สวนพริกไทย
และเผาถ่าน พลเมืองถือพุทธศาสนา เว้นแต่พวกญวนถือคริสต์ศาสนา
นิกายโรมันคาทอลิก การศึกษามีโรงเรียนประชาบาลตามตำบล แต่
เพราะเหตุที่ประชาชน พลเมืองปะปนกันมาก มีทั้งไทย จีน ญวน
แขกมะลายู และชอง อยู่ตามป่าดงจึงยังอ่อนแก่การศึกษาอยู่มาก

จังหวัดนี้ที่ได้นามว่า ตราด นั้น เล่ากันว่า เดิมเป็นป่าไม้ชนิด
หนึ่งเรียกว่า ไม้ก๊วก คือ ไม้ชนิดที่ทำไม้ก๊วก เมื่อสร้างเมืองลง
ในที่นี้จึงให้ชื่อว่าเมืองตราด เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้ากรุงธนบุรี
เมื่อยังเป็นพระยาวิเชียรปราการ ที่เมืองจันทบุรีได้แล้วยกทัพไปเมือง

ทรวาท ชาวเมืองทรวาทไม่สู้รบยอมอ่อนน้อมโดยดี ในขณะที่พระเจ้า
กรุงธนบุรีประทับอยู่ที่เมืองทรวาท ปรากฏว่ามีสำเภาจีนมาอยู่ในแม่น้ำ
ทรวาทหลายลำ พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้หาหัวหน้าม้าเผ่า พวกจีนไม่
ยอมและยังได้ยิงทหารของพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีให้
เรือออกไปไล่ต้อนจับ พวกจีนต่อสู้และในที่สู้รบก็แพ้ พระเจ้ากรุงธนบุรี
จับเรือสำเภาได้หมดแล้วจึงยกกองทัพเข้ามาถึง อีสสระภาพของไทย
ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นเมืองขึ้นกรมท่า ด้วยเหตุที่ ๑. ทรวาทอยู่
ต่อแดนเขมร จึงเป็นเมืองหน้าด่านทางค่านั้น เมืองของเขมรส่งหิน
จากกรุงเทพฯ มาพักที่ ก. กูต มารวบรวมกำลังที่เอาเมืองญวนคืน
จากพวกกบฏ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงพระกรุณาโปรดให้กรมการ
เมืองทรวาทช่วยเหลืออุปการะของเขมรลี้ภัยกับพวก ๑. ทรวาท ใต้ตกอยู่
ในความครอบงำของฝรั่งเศสครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ จนถึง
พ.ศ. ๒๔๕๐

๑. ทรวาท มี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองทรวาท ๒. เขาสมิง
๓. แหลงมอย มีกิ่ง ๑ คือ กิ่งคลองใหญ่ (ขึ้น อ. เมือง ฯ)

ตาก

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ ท ๓) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่
ท. ระแหง อ. ระแหง ผังซ้ายแม่ปิง ทิศเหนือจก จ. ลำปาง
จ. ลำพูน และ จ. เชียงใหม่ ทิศตะวันออกจก จ. สวรรคโลก จ.
กำแพงเพชร จ. นครสวรรค์ และ จ. อุทัยฯ ทิศใต้จก จ. กาญจนบุรี
ทิศตะวันตกจก จ. แม่ฮ่องสอนและแดนพม่ามีแม่น้ำเมยกันเป็นเขตค
น. ประมาณ ๑๓ ๖๔๐ คมนามคม จากกรุงเทพ ฯ โดยทางรถไฟถึง
จ. สวรรคโลก ๔๘๗ กม. แล้วมีทางรถยนต์ ๑๑๘ กม. ถึงเมือง
ทางน้ำไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาแยกเข้าแควแม่ปิงที่ปากน้ำโพ แต่ทาง
น้ำตอนแม่ปิงขึ้นไป หน้าแล้งต้องไปเรือต่อ หน้าน้ำเรือยนต์เดินได้
ทางน้ำนี้จะติดต่อกันเป็นไปรถไฟลงที่ปากน้ำโพแล้วลงเรือต่อไปได้

ภูมิประเทศ ทางฝั่งขวาแม่ปิงเป็นที่ราบลุ่ม ทางฝั่งซ้ายเป็นที่ร
สูง นอกนั้นเป็นป่าใหญ่มีไม้สักและไม่เขยญพรรณมาก มีสัตว์ป่าช
มีภูเขามาก ภูเขาที่ทั้งศาลากลางเห็นภูเขาล้อมอยู่โดยรอบ มีพื้นที่
เพาะปลูก รว ๗๘,๕๐๐ ไร่ ปริมาณน้ำฝน ๘๘๗ มม. (๒๔๗๘)
ลมพัดแรงมากในเดือนมีนาคมและเมษายน เพราะลมพัดมาจากอ่าว
มะตะบัน ผ่านหมู่เขาในเขตพม่า และผ่านภูเขาในเขต อ. แม่สอก
กับ อ. ระแหง ทำให้เกิดปั่นป่วนและไปพัดแรงจกที่ อ. ระแหง บ้านเรือน
ต้องยึดประตูหน้าต่างมค ตลอดจนที่ทำการของรัฐบาลก็ต้องยึดประตู

หน้าต่างทำงาน พ. ๙๓ (๒๔๙๐) มีทั้งไทย ไทยใหญ่ พะม่า มอญ
ขมุ ละว้า กระเหรี่ยง ยาง แม้ว และชาวอินเดียนปะปนกัน

อาชีพ ทำนา ทำป่าไม้ ตัดไม้ ล่าสัตว์ ทำเครื่องปั้นเผา
ทอผ้า และการประมง สินค้ามี ข้าว ไม้สัก ไม้เบญจพรรณ เครื่อง
ปั้นเผา

ในจังหวัดนี้มีสาขาของบริษัททำการป่าไม้อยู่ ๓ บริษัท คือ ๑.
บริษัทขอมเนียวแอนต์คอมปะนี ๒. บริษัทขอมเบแอนต์เบอร์มา ๓. บริษัท
มิสหลุยส์เลียวโนเวน และยังมีพ่อค้าที่ผูกขาดจากรัฐบาลอีกหลายราย

ประเพณีและการรื่นเริงที่ยังนิยมทำกันอยู่ในจังหวัดนี้ มีบางอย่าง
ที่ควรทราตรู้ คือ พิธีแต่งงาน พิธีขบวนาค และพิธีสลากภัคัต

การแต่งงานนั้น ชายจะต้องหามะพร้าวออกคู่หนึ่งเป็นขันหมาก
เอกไปในวันแต่งงาน คู่บ่าวสาวจะต้องปลงมะพร้าวคนละต้นคู่กัน
เป็นการเสี่ยงทาย ถ้ามะพร้าวออกงามดี ก็ถือกันว่าบ่าวสาวคู่นั้นจะอยู่
เย็นเป็นสุขจนเฒ่าจนแก่ ในหมู่บ้านพวกไทยเห็นจึงมีต้นมะพร้าวมาก
การแต่งงานโดยทั่ว ๆ ไป เจ้าบ่าวจะต้องมีขันสว (ทองมัน) ขน
สองสามดกไปมั้นไว้ก่อน เวลาแต่งงานต้องมีขันหมากเอก คือ เหล้า
เป็ด ไก่ หมูช่วงหนึ่ง (แล้วแต่ผู้ฝ่ายเจ้าสาวชอบกินอะไร) หมากพลู
อย่างละ ๓๐ ขนมต้ม ข้าวเหนียวแกง ข้าวเหนียวแก้ว อย่างละดก
ผ้าแกงผ้าขาวอย่างละศอกสำหรับเส่นผี ของนอกจากนี้จะมีอะไร ๆ
อีกก็แล้วแต่ฐานะ

การบวชนาคของพวกไทยเหนือนิยมกันเป็น ๒ ระยะ คือบวช
 เณรอุทิศให้มารดา บวชพระอุทิศให้บิดา ทำพิธีใหญ่โตเรียกว่า
 ปอยบวชพระ ทั้งโรงปอย (ไทยเหนือเรียกว่าโรงฆาม) ในลานบ้าน
 เพื่อนบ้านที่ขอบพอกันมาช่วยงาน ต้องทำอาหารเลี้ยงกันตลอดเวลา
 อาหารนั้นคือขนมจีนน้ำยา ลอดช่องน้ำกะทิ ถ้าปอยใหญ่จนมีเงินทั้ง
 ๓๐ ถึง ก่อนวันบวชให้นาคขี่ม้าซึ่งประดับประดางดงาม แล้วแห่ไป
 ตามถนนพร้อมด้วยญาติและมิตร ไปตามระยะพอสมควร กลับมา
 ทำขวัญที่โรงปอยหรือฆาม มีการเล่นเช่น เพลง และขอ (ร้องแก่กัน)
 เป็นการครึกครื้นสนุกสนาน รุ่งขึ้นเช้าจึงนำไปขอพระพชาอุปสมบท

อีกพิธีหนึ่งซึ่งนับว่าเป็นพิธีทำบุญแก่มมหรศพ เรียกว่า กินกรวย
 สลาก เป็นพิธีของไทยเหนือโดยเฉพาะ ทำกันในวันเดือนกันยายน
 ใกล้ออกพรรษา เทียบกับทางใต้ก็คือสลากภัตต์ พิธีทำคือจัดหา
 ภัตตาหารและเสบียงกรวยบรรจุชะลอม มีย้ายซื้อเจ้าของเรียกว่า
 เส้น นำไปมอบให้คณบุญ และยังมีเครื่องกัณฑ์ไทยธรรมอีกต่างหาก
 โดยมากเป็นเครื่องกัณฑ์ของเจ้าของวัดหรือของผู้ที่มี มักทำสังเค็ด
 ใหญ่ ๆ เป็นรูปบ้านเรือนช้างม้าต่าง ๆ กัน และมีเส้นคือย้ายซื้อเจ้าของ
 เหมือนกัน มีการแห่แห่นประโคมฆ้องกลองอย่างสนุกสนาน แล้วนำ
 เส้นไปรวมกับเส้นกรวยสลาก ถึงเวลาก็มีเทศน์กัณฑ์หนึ่ง แล้วแจก
 จ่ายถวายเส้นเหล่านั้นแก่พระภิกษุสามเณร ในพิธีการนี้พวกหนุ่ม ๆ
 สาว ๆ แต่งตัวประพรวกกันอย่างเต็มที่

๑. ทาก ๑. เกิมตั้งที่ว่าการอยู่บนคอกเล็ก ๆ ที่หลังวัดพระธาตุ
 ๒. เกาะทะเภา ๓. บ้านตาก ห่างลำน้ำโขงประมาณ ๔๐๐ ม. เห็น
 ๔. บ้านตากเกือบวันราว ๔ กม. ยังมีรอยเขื่อนปรากฏอยู่ สันนิษฐานเห็น
 ๕. ว่าเกิมเป็นของมอญสร้างขึ้นไว้ เพราะอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เกิมลำน้ำ
 ๖. แม่น้ำโขงไหลซีกคอก แล้วเปลี่ยนทางห่างออกไปราว ๔๐๐ ม. ประมาณ
 ๗. กันว่าได้ย้ายเมืองมาตั้งที่ตรงข้ามกับศาลากลางจังหวัดเลยนั้น ในรัชช-
 ๘. กาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา เพื่อให้ตรงกับช่องทางที่พระม้ามักเดิน
 ๙. ทิ้งเข้ามาทำศึกกับไทย แล้วย้ายมาตั้งทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ที่ ๓. ระวัง
 ๑๐. ในรัชกาลที่ ๒ จนเกือบวันชาวบ้านเรียกกันเป็นสามัญว่า เมือง
 ๑๑. ระวัง ชันเกิมเข้าใจว่าเป็นเมืองเล็กขึ้นเมืองกำแพงเพชร

๑. ทากเป็นเมืองตั้งอยู่ชายแดน เป็นทางหนึ่งที่เขาอินเคยเดิน
 ๒. เข้ามาสู่สยามในสมัยโบราณ และเป็นเมืองหน้าด่านสำหรับชุมพล
 ๓. ที่จะยกไปทางเชียงใหม่ในสมัยก่อน เป็นย่านกลางแห่งการค้าติดต่อ
 ๔. ระหว่างเชียงใหม่กับปากน้ำโพ สมัยเมื่อยังไม่มียุทธ

๑. ทากมี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองตาก ๒. บ้านตาก ๓. แม่สอด
 ๔. มีถึง ๓ คือ ๑. สามเงา (ชัน ๒. บ้านตาก) ๒. แม่ระมาด ๓.
 ๕. อัมผาง (ชัน ๒. แม่สอดทั้ง ๒ กิ่ง)

อินบุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ตั้งศาลากลางรวมกับ จ. พระนคร
ท้องที่ของจังหวัดอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงกันข้ามกับ
จ. พระนคร มีสะพานเชื่อมกับ จ. พระนคร ที่ อ. อินบุรี เรียกสะพาน
พระพุทธยอดฟ้า เป็นสะพานยกไถ่ น. ๓๘๖ อาณาเขตที่ ทิศเหนือจรด
จ. นนทบุรี ทิศตะวันออกจรด จ. พระนคร ทิศใต้จรด จ. สมุทรสาคร
และ จ. สมุทรปราการ ทิศตะวันตกจรด จ. นครปฐม พื้นที่รวม
พ. ๒๐๕ โดยมาก ทำสวน ทำนา และค้าขาย

จ. อินบุรี หรืออินบุรีศรีมหาสมุทร ตั้งขึ้นเมื่อภายหลังพระยา
ละแวกยกกองทัพเขมรเข้ามากวาดต้อนพลเมืองเมืองพระประแดงไป
ใน พ. ศ. ๒๑๐๖ ถึงปีพระเจ้ายะเรงนองยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา
คราวกรุงแตกนั้น ปรากฏว่าพระเจ้ายะเรงนองให้กองทัพลงมารักษา
ลำนํ้าตั้งแต่จังหวัดนนทบุรีลงมาจนถึงจังหวัดอินบุรี เพื่อค้ำกำลังชาว
กรุงซึ่งได้อาศัยอาบอุยจากชาวต่างประเทศที่ได้ส่งมาโดยทางเรือ

เมืองอินบุรีได้เป็นเมืองด่านและท่าเรือตั้งแต่แรกสร้าง ถึงรัชกาล
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช โปรดให้สร้างป้อม (วิชัยประสิทธิ์)
ขึ้นที่ปากคลองบางหลวงใน พ. ศ. ๒๒๐๘ พร้อมกับป้อมที่ปาก
ลำน้ำอัมเมืองนนทบุรี เมื่อ พ. ศ. ๒๒๒๓ ที่ป้อมนี้มีการยิงสลุต
ตอบเรือฝรั่งเศษซึ่งทะเล่ผ่าน และเป็นครั้งแรกที่ใช้ธงแดงเป็นธงชาติ
ขึ้นที่ป้อมด้วย เจ้าเมืองในเวลานั้นมีชื่อว่า ออกพระคักคังสงคราม

เป็นชาวเตอร์กิก เมืองอนบูร์นั้นจกหมายเหตุของฝรั่งเศสไม่ได้เรียก ๆ
แต่ว่าเมืองยางกอก

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงขอ
ข้าราชการฝรั่งเศสมากมาย ม. เซอวาเลีย เดอโชมอง ไว้ ๒ คน
คนหนึ่งเป็นนายทหาร ชื่อ เซอวาเลีย เดอฟอบัง ให้อยู่เป็นครูฝึกหัด
ทหาร แล้วตั้งให้เป็นออกพระศักดิ์สงคราม เข้าใจว่าเป็นเจ้าเมือง
อนบูร์แทนคนเก่า อีกคนหนึ่งเป็นนายทหารช่าง ชื่อ เดอลามาร์ สำหรับ
สร้างซ่อมค่ายตามเมืองต่าง ๆ

พ.ศ. ๒๒๒๘ พวกแขกมกักระสัน (มาคาสซาร์) เป็นกบฏ
ขึ้นที่เมืองอนบูร์และในกรุงศรีอยุธยา เพราะข้าราชการเกลียดเจ้า
พระยาวิชเยนทร์ให้กำเริบขึ้น แต่ก็ปราบได้เรียบร้อยทั้งสองแห่ง

ถึง พ.ศ. ๒๒๓๐ ม. เดอลา ลแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามา
เจริญทางพระราชไมตรี พาทหารฝรั่งเศสเข้ามาด้วย ๔๘๒ คน ราช
ทูตจะนำทหารขึ้นไปกรุงศรีอยุธยา แต่ฝ่ายไทยไม่ยอมให้ขึ้นไป บาด
หลวงตาซาร์จึงลงมาพบกับเจ้าพระยาวิชเยนทร์ ตาซาร์เห็นควรให้
ทหารฝรั่งเศสเข้าประจำเมืองที่มีซ่อมค่าย เช่นที่เมืองอนบูร์ เจ้าพระยา
วิชเยนทร์ว่าถ้าจะไปรบกวน ๆ ให้มีทหารฝรั่งเศสอยู่ในเมืองไทยแล้ว
ก็ให้ทหารฝรั่งเศสพวกนี้ประจำที่ซ่อมเมืองอนบูร์ แต่จะต้องทำสัตย์
ปฏิญาณต่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสียก่อน ฝ่ายคณะทูตและ
คณะบาดหลวงไม่เห็นด้วย จะต้องการให้กองทหารยกเข้ายึดซ่อม
แทนที่จะยอมเป็นทหารจ้าง ส่วนมาควิสเคสฟาสซ์ ผู้บัญชาการทหารไม่
ปลงใจจะทำด้วยอำนาจดังนี้ เพราะว่าทหารอิกโรยและช่วยเก็บจึง

ยอมรับปฏิบัติตามเจ้าพระยาวิเศษเขนทร์ ๆ จีนคอยรับทหารฝรั่งเศสอยู่
บนข้อม เรือกทหารไทยเข้าแถวประกาศในนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ไทย ตั้งให้มาควิสเตสฟาส์ เป็นผู้บัญชาการทหารไทยและฝรั่งเศส
แล้วให้คุมการทำข้อมที่ฝั่งตะวันออกตรงปากคลองบางหลวงข้าม (ที่
โรงเรียนราชินีล่างนั้น) เพราะลำแม่น้ำตอนนั้นไต่กว้างออกไป

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตใน พ.ศ. ๒๒๓๑ ทหาร
และพวกฝรั่งเศสถูกข้อม ข้อมที่เมืองธนบุรีและข้อมฝั่งตะวันออกก็ถูก
ล้อม เทสฟาส์ขอทำความตกลงเลิกรบกับสมเด็จพระเพทราชา ทาง
กรุงปารีสก็ส่งทหารฝรั่งเศสมาสวมทับอีก ๒๐๐ คน พวกใหม่ยังไม่ทัน
เข้ามาถึงเมืองธนบุรี ก็สวทกล้อมพร้อมกันพวกเก่า

สมเด็จพระเพทราชาขึ้นเสวยราชย์แล้ว โปรดให้เรือข้อมฝั่งตะวันออก
ออกเสีย คงเหลือไว้แต่ข้อมที่กรุงธนบุรี เมื่อกรุงธนบุรีเสียแก่พม่า
ครั้งหลัง พม่าได้ยึดเมืองธนบุรีไว้เป็นท่มันทางทะเล แล้วตั้งคนไทย
คนหนึ่งเข้าเป็นพวกพม่าให้เฝ้าเจ้า เรียกว่าเจ้าทองอิน อยู่รักษา ครั้น
พระเจ้าตากกู้อิสระภาพที่เมืองธนบุรีและค่ายโพสามต้นได้จากพม่า
แล้ว จึงตั้งเมืองธนบุรีขึ้นเป็นนครราชธานี พร้อมกับทำพระราชพิธี
บรมราชาภิเศก ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ ที่พระราชวังเดิม (โรงเรียนนาย
เรือยศ)

กรุงธนบุรีคงอยู่ทั้งสองฝั่งลำแม่น้ำเจ้าพระยา เช่นเดียวกับเมือง
พิษณุโลก โปรดให้ขุดคลองตลอดเป็นคูพระนครฝั่งตะวันออก และ
คูพระนครฝั่งตะวันตกที่เรียกกันว่า คลองบ้านขมิ้น ตอนหนึ่ง คลอง

บ้านหล่อ ค่อนข้าง คลองบ้านหม้อ ค่อนข้าง และคลองวัดท้ายตลาด
ตอนออกคลองบางกอกใหญ่อีกตอนหนึ่ง

เมื่อสิ้นบุญสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกได้เสด็จประทับที่พระราชวังเดิม ประทับอยู่จนย้ายนครราชธานี
มาตั้งใหม่ทางฝั่งตะวันออก ใน พ. ศ. ๒๓๒๕ ต่อมากรมหลวง
อิศเรศรบริพัตร จึงได้ประทับต่อจากรัชกาลที่ ๑ เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวง
อิศรสุนทร ได้เสด็จขึ้นดำรงพระราชอิสริยยศ เป็นกรมพระราชวังบวร
สถานมงคลแล้ว ก็ได้เสด็จมาประทับที่พระราชวังเดิม จนเสด็จขึ้น
เสวยราชสมบัติจึงย้ายเข้ามาประทับในพระบรมมหาราชวัง แล้ว
พระราชวังเดิมก็ทิ้งร้างแต่นั้นมา ถึงรัชกาลสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กรม
พระจักรพรรดิพงษ์ เสด็จไปประทับที่พระราชวังเดิม เมื่อสิ้นพระชนม์
แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นโรงเรียนนายเรือ

จ. ธนบุรี มี ๖ อำเภอ คือ ๑. ธนบุรี ๒. คลิ่งชัน ๓. บางกอก—
น้อย ๔. บางขุนเทียน ๕. ภาษีเจริญ ๖. ราษฎร์บูรณะ และมีกิ่ง ๓ คือ
๑. คลองสาน ๒. บางกอกใหญ่ (ชั้น อ. ธนบุรีทั้ง ๒ กิ่ง) ๓. หนอง
แขม (ชั้น อ. ภาษีเจริญ) มีโบราณวัตถุ คือพระปรางค์วัดอรุณฯ
ขอมวิชัยประสิทธิ์.

นครนายก

จังหวัดภาคตะวันออก (แผนที่ ก ๕) ทั้งศาลากลางที่ ก. วังกระโจม อ. เมือง ๑ ผังขวาของแม่น้ำนครนายก ทิศเหนือจรด จ. สระบุรี และ จ. นครราชสีมา ทิศตะวันออกจรด จ. ปราจีน ๑ ทิศใต้จรด จ. ฉะเชิงเทรา ทิศตะวันตกจรด จ. ปทุม ๑ น. ๒๑๖๑ คมนาคม จากกรุงเทพ ๑ โดยรถไฟสายตะวันออกลงที่สถานีบ้านปากพลี ระยะทาง ๑๑๕ กม. แล้วเดินทางต่อไปอีกราว ๑๗ กม. ก็ถึงเมือง ทางน้ำไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาเข้า ค. วังสิด ผ่านประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ไป ออกประตูน้ำเสาวภา แล้วไปตามแม่น้ำนครนายก หรือจะไปทางรถไฟสายเหนือแล้วลงเรือต่อไปตาม ค. วังสิดก็ได้

ภูมิประเทศ ตอนเหนือเป็นเนินสูงแล้วลาดต่ำลงไปทางใต้ แถบนี้เย็นป่าไม้และภูเขา มีที่ว่างเปล่ามาก ตอนกลางและตอนใต้เป็นที่ราบลุ่ม ทำนาได้ตลอด ปริมาณน้ำฝน ๒ ๐๑๖ มม. (๒๔๗๙) พ. ๙๘ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ตัดไม้ และเผาถ่าน

ประเพณีของชาวจังหวัดนี้ ในท้องที่ก่อนไปข้างเหนือและตะวันออกยังมีแปลกอยู่บ้าง เช่นทาง อ. ปากพลี บางแห่งการแต่งงานต้องมีพิธีเรียกว่ากินทอง คือเมื่อสู่ขอกันและกำหนดวันแต่งงานแล้ว ก่อนแต่งงานวันหนึ่งฝ่ายชายไปบ้านฝ่ายหญิง ทำพิธีเช่นสรง ฝ่าย

หญิงต้องทำบายศรี มีข้าวต้ม ข้าวเกรียบ กล้วย มัน พร้อมทั้งเงิน
ใส่ขันวางบนโต๊ะ ให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวนั่งคู่กัน ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จัดการสู่ขวัญ
ครั้นถึงวันแต่งงานมีชาย ๘ คนเดินไปบ้าน นำเงินสินสอดไปมอบให้
ผู้ปกครองของหญิง แล้วกลับมารับเจ้าบ่าวไปให้ผู้ใหญ่จัดการผูกหมั้น
ให้ศีลให้พรแก่คู่บ่าวสาว มีอะไรที่จะให้ก็มอบให้ในเวลานั้น แล้วเลี้ยงกัน
ครั้นแล้วฝ่ายชายพาเจ้าสาวกลับบ้าน ในวันนั้นเองฝ่ายหญิงพาเจ้าสาวไป
ไหว้ที่บ้านฝ่ายชายแล้วมีการผูกหมั้นทำขวัญเช่นเดียวกัน และเลี้ยงกัน
อีก เสร็จแล้วพาเจ้าสาวกลับ ถึงเวลาค่ำฝ่ายชายจึงพาเจ้าบ่าวไปบ้าน
หญิง ผู้ปกครองของหญิงก็พาตัวเจ้าบ่าวเข้าห้องเจ้าสาวส่งสอนให้ศีล
ให้พรอีกครั้งหนึ่ง เป็นเสร็จพิธี

ยังมีประเพณีการรื่นเริงอีกอย่างหนึ่งทาง อ. บ้านนา คือ เวลา
ตรุษพวงหญิงสาวประชุมกันเป็นหมู่ ๆ ตามหน้าบ้านของตน ตีโทนเป็น
สัญญาณ พวกหนุ่ม ๆ ใ้ยินเสียงโทนก็พากันมาที่หญิงสาว พวกหญิง
ร้องรำเชิดชวนให้ร่วมวงด้วย ร้องรำกันตั้งแต่เวลาบ่ายไปจนถึงตึกทุก
วัน จนครบ ๕ วัน วันสุดท้ายพากันเก็บดอกไม้ไปวัดในเวลาเย็น
เรียกว่า แห่ดอกไม้ ครั้นบูชาพระในโบสถ์แล้วก็ร้องรำทำเพลงกันอีก
พักหนึ่งจึงเลิก เป็นการส่งตรุษ

นอกจากนี้ยังมีการรื่นเริงประจำปีของชาว ท. บางอ้อ ในเทศ
กาลสารทอีก ๓ วัน คือการแข่งเรือ แข่งกันตั้งแต่เวลาบ่ายไปจนเย็น
จึงเลิก มีเรือแข่งนับร้อยขึ้นไป

จ. นครนายก ตามคำเล่าสืบกันมาว่า ในสมัยโบราณชาวบ้าน
ทำไรนาไ้ข้าวไม่พอกิน ด้วยภูมิประเทศเป็นป่าทึบและเนินสูง พระเจ้า
แผ่นดินจึงโปรดให้ยกเว้นอากรค่านา ราษฎรก็พากันมาจับจองทำนาตั้ง
ถิ่นฐานบ้านเรือนมากขึ้น จนมีฐานะเป็นเมือง เรียกว่า เมืองนายก
และคำว่า เมือง นั้นเองเป็น นคร รวมกันเข้าเป็นนครนายก

เมืองนครนายกเป็นเมืองโบราณสมัยขอมเมืองหนึ่ง โดยมี
เทวสถานฝีมือขอมเป็นพระยาน ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ใน ต. คงละคร
ซึ่งเป็นเนินสูงเป็นป่าทึบพงชุก ชาวบ้านเรียกกันว่า เมืองลับแล ยังมี
แนวกำแพงเป็นเนินดินและคปรากอยู่ แล้วย้ายมาตั้งใหม่ที่ฝั่งขวา
แม่น้ำนครนายก อันเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัดทุกวันนี้ สันนิษฐานกัน
ว่าคงจะได้ย้ายมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตั้งเป็นเมืองหน้าด่าน
ทางตะวันออก สำหรับป้องกันศัตรูฝ่ายเขมร เดิมมีกำแพงล้อมค้ำแข็ง
แรง และมั่วเรือเสียในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อทำศึก
กับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง คราวเดียวกับเมื่อรอกำแพงเมืองสุพรรณ
และเมืองลพบุรี บัดนี้ยังเหลือซากอยู่บางตอน

จ. นครนายก มี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองนครนายก ๒. บ้าน
นา ๓. ปากพลี ๔. องครักษ์.

นครปฐม

จังหวัดภาคตะวันตก (แผนที่ ก ๕) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่
พระราชวังสนามจันทร์ ต. สนามจันทร์ อ. เมืองนครปฐม ทิศเหนือ
จรด จ. สุพรรณบุรี ทิศตะวันออกจรด จ. พระนครศรีอยุธยา จ. นนทบุรี
ทิศใต้จรด จ. สมุทรสาคร ทิศตะวันตกจรด จ. ราชบุรี น. ๒๒๓๑
กม. นาคมาจากกรุงเทพ ฯ ไปเมืองโดยสายรถไฟสายใต้ จากสถานี
หัวลำโพง ๖๕ กม. จากสถานีบางกอกน้อย ๔๙ กม. ทางน้ำไปได้
๒ ทางคือ ทางคลองบางกอกใหญ่ เข้าคลองภาษีเจริญออกแม่น้ำ
นครชัยศรีที่ อ. กระทุ่มแบนแล้วเข้าคลองเจ๊กยู่ซา อีกทางหนึ่งไป
ตามคลองบางกอกน้อย เข้าคลองมหาสวัสดิ์ที่วัดชัยพฤกษมาลา
ไปออกแม่น้ำนครชัยศรี ที่ ต. จักรวาล แล้วเข้าคลองเจ๊กยู่ซา

ภูมิประเทศ ยาวไปตามลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เป็นนาเกลือตลอด
วันแต่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของ อ. เมืองนครปฐม ไปทาง อ.
กำแพงแสน เป็นที่ดอนมีป่าไม้เบญจพรรณและป่าไผ่ ทำนาได้บ้าง
แห่ง พ. ๒๒๕ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ตักไม้ เลาถ่าน การประมง ย้อม
ผ้าดำ และทำตาล สีนกำมะ ข้าว ยาสูบ สับปรง น้อยหน่า ส้มโอ
ข้าวไร่ และไก่ สามอย่างข้างทำขึ้นช้นช้อมาก

นครปฐมเป็นเมืองเก่าที่สุดเมืองหนึ่งในประเทศไทย มีผู้สันนิษ
ฐานว่าน่าจะเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งมาตั้งแต่สมัยเมื่อพุทธศาสนาแผ่

มาถึงสุวรรณภูมิ แต่การขุดค้นโบราณวัตถุ ปรากฏว่ามีศิลปวัตถุสมัย
 คุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒) ทั้งบนศิลาจารึกต่าง ๆ ที่ขุดได้ทาง
 แถบนี้ก็มีเป็นอักษรคุปตะ ราวสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จึงสันนิษฐาน
 ได้ว่า เมื่อนั้นอยู่ในอาณาจักรทวารวดีของมอญในพุทธศตวรรษที่ ๑๑
 (ก่อนนั้นอาจตกอยู่ในอาณาจักรพนมโคตรบูร ซึ่งจีนเรียกว่า ฟูนันก์
 เป็นได้) ครั้นถึงราว พ.ศ. ๑๕๔๕ กษัตริย์แห่งอาณาจักรนครศรี-
 ธรรมราช ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีวิชัย มีอำนาจขึ้นตั้งเป็น
 เหนือราชแล้วแผ่อาณาเขตมาครองทวารวดีและประเทศเขมร นคร
 ปฐมจึงตกอยู่ในอำนาจอาณาจักรนครศรีธรรมราช แล้วเลยตกเป็นของเขมร
 สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (ผู้มีสมญาว่าพระบรมนिरวาณบท) ครั้น
 ต่อมาราวพุทธศักราช ๑๖๐๐ พระเจ้าอนรทอมหาราช (อินธรามังช่อ)
 มาตีละโว้ของเขมรได้ จึงนำจะยกมาตีเอาบริเวณเมืองนครปฐมนี้ไป
 ได้ด้วย ฉะนั้นจึงมีผู้สันนิษฐานว่าที่ปรากฏในพงศาวดารพะม่าว่าพระ-
 เจ้าอนรท ๗ มาได้แบบอย่างสร้างพระสถูปเจดีย์ไปจากมอญเพื่อไป
 สร้างที่กรุงกัมพูชา นั้น คงจะได้ไปจากนครปฐม เพราะที่เมืองสระเทม
 ของมอญไม่ปรากฏซากพระเจดีย์ที่เป็นของโบราณถึงสมัยนั้นเลย อนึ่ง
 การที่พะม่ามาตีได้ดินแดนเขมรนั้นทำให้เขมรดอยอำนาจ ฉะนั้นต่อมา
 ไทยจึงอพยพเข้ามาอาศัยในดินแดนเขมรได้เป็นอันมาก ครั้นถึง พ.ศ.
 ๑๗๓๑ อาณาจักรเชียงแสนถูกพระเจ้าเสือหาญฟ้า (คำฟ้าแก้ว) (ก)
 กษัตริย์ไทยใหญ่ผู้ครองแสนหวีมาตีแตก กษัตริย์ไทยจึงยกทัพ
 อพยพมาอยู่ในดินแดนเขมร ต่อมาปรากฏว่าอาณาจักรซึ่งมีเมืองนคร

พระปฐมเจดีย์ จ. นครปฐม
สร้างเมื่อแรกพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศไทย

ปฐมได้ ตกเป็นของพระเจ้าศิริชัยเชิงแสนผู้สืบเชื้อพระวงศ์มาจาก
พระเจ้าพรหม แต่เป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ฉะนั้น
เมืองนครปฐมจึงถูกทิ้งร้างในคราวเมื่อพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดีที่ ๑ ต้อง
ย้ายไปตั้งราชธานีที่เวียงเหล็ก เพราะแถบนี้คงจะกันดารน้ำเช่นเดียวกับ
ที่เมืองอู่ทอง ต่อมาไม่มีใครปรากฏเรื่องราวเมืองนครปฐม นอกจาก
ว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรดให้แบ่งท้องที่เมืองราชบุรีกับเมือง
สุพรรณบุรีมารวมตั้งเป็นเมืองนครชัยศรีขึ้นที่คลองบางแก้ว เพื่อสะดวก
ในการเกณฑ์พลสำหรับต่อสู้พระเจ้าหงสาวดี ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ กรุง
รัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อยังทรงพระผนวช
อยู่ ได้เสด็จมาทางนครชัยศรี ทรงเห็นพระสถูปเจดีย์ซึ่งขอมสร้าง
สวมพระสถูปเดิมซึ่งมีรูปเป็นสถูปอย่างอินเดีย ทรงสันนิษฐานว่าเป็น
โบราณสถานครั้งสมัยเมื่อพุทธศาสนาแรกเข้ามาประดิษฐานในแถบนี้
จึงทรงกษัตริย์นามว่าเมืองนครปฐม ครั้นเสด็จเล็ดลอดด้วยราชสมบัติ จึง
โปรดให้ตั้งต้นปฏิสังขรณ์ แต่มาทำเสร็จในรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงปฏิสังขรณ์ต่อมา และมีก
เสด็จไปประทับที่ พระราชวังสนามจันทร์ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลนั้น
เนื่องๆ ในสมัยเมื่อจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล ๑. นคร
ปฐมเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลนครชัยศรี

๑. นครปฐมมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองนครปฐม ๒. กำแพง
แสน ๓. นครชัยศรี ๔. บางเลน ๕. สามพราน มีสิ่งสำคัญคือ
พระปฐมเจดีย์ พระประโทน สระน้ำจันทร์ และพระราชวังสนามจันทร์.

นครพนม

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ น ๘) ทั้งศาลากลางที่ ต. ในเมือง
อ. เมือง ๑ ผู้ชวาแม่น้ำโขง ทิศเหนือจก จ. หนองคาย ตะวันออก
จกแม่น้ำโขง ใต้จก จ. อุบล ๑ ตะวันตกจก จ. สกลนคร น. ประมาณ
๑๒,๔๐๐ คมนาคมจากกรุงเทพฯ ๑ ไปจังหวัดนี้ ไปโดยรถไฟสาย
ตะวันออกลัดเลี้ยวเห็นอลังการสถานขึ้นก่อน ๔๕๐ กม. แล้วมีทางรถยนต์
ผ่าน จ. อุดร ระยะทาง ๑๒๕ กม. จาก จ. อุดร ถึง จ. หนองคาย
ระยะทาง ๕๑ กม. แล้วลงเรือล่องไปตามแม่น้ำโขงจนถึงเมือง หรือ
แยกจาก จ. อุดรไปทาง จ. สกลนครก็ได้ อีกทางหนึ่งขึ้นรถไฟไป
ทาง จ. อุบล ๑ ลงที่สถานีวารินทร ๕๗๕ กม. แล้วขึ้นรถยนต์ไป
ลงเรือที่ปากเซไปตามแม่น้ำโขงก็ได้ หรือลงที่สถานีวารินทรแล้วโดย
สารรถยนต์ไปตามทางหลวงถึงเมืองที่เดียว นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำอากาศ
ติดต่อกับ จ. นครราชสีมา

ภูมิประเทศ ตอนเหนือเป็นที่ดอน ตอนใต้มีเทือกเขา นอกนั้น
เป็นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เป็นป่าและห้วยหนองข้าง พ. ๒๔๘

อาชีพ ทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงไหม เลี้ยงสัตว์ หาของป่า
ทำการประมง และตัดไม้ ทำเกลือสินเธาว์ ไร่ยาสูบมีทำกันประปราย
ทั่ว ๆ ไป ส่วนมากมีตามริมฝั่งโขงและริมแม่น้ำสงคราม สินค้ามี
ข้าว ปลา ยาสูบ ไม้เบญจพรรณ ผลแร่ โค กระบือ สุกร

ใน ๑. นครพนมนั้นนอกจากชาวพื้นเมืองแล้ว มีชนชาวกระโซ้ แส็ก และย้อ อยู่เป็นอันมาก ประเพณีและการรื่นเริงของพวกนั้นมีแปลก ๆ จากคนไทยพื้นเมือง เช่นการแต่งกายพวกกระโซ้โดยปกติ ทั้งหญิงทั้งชายใช้ผ้าทอเอง ย้อมครามซึ่งปลูกเอง ผู้ชายนุ่งผ้าลอม ชายสวมเสื้อกระบอก สวมหมวกสานด้วยไม้เอี๊ยะบ้าง ไม้ไผ่บ้าง อย่างนี้ก็ทำรักขลิบริมเขี้ยวรูปต่าง ๆ ถ้าเข้าหา ผู้หลักผู้ใหญ่ ที่เคารพนั่งโงงกระเบนท่าหยักวัง ผู้หญิงไว้ผมยาวกระหมวกที่กลางกระหม่อม ใช้ผ้ารัดผมปล่อยชายไว้ข้างหลัง สวมเสื้อกระบอกนุ่งผ้าโคง (ผ้าถุง) มีระบายขอบบนและล่างด้วยสีครามกับสีแดง ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงสาวกับชายหนุ่มมีเสรีภาพเต็มที่ ผู้ปกครองไม่ว่า แต่ถึงกับมีครวรรค์ หากชายไม่รับเลี้ยงดู ชายต้องถูกปรับเป็นเงิน ๑ รวง (๒๐ บาท) และต้องชำระข้อทำขวัญตัวหนึ่ง พร้อมกับทำสัญญาว่าถ้าหญิงตายเพราะเหตุมีครวรรค์ ชายต้องเสียค่าหัวอีกเป็นเงิน ๒ รวง ถ้าชายรับเลี้ยงดูก็ไม่ต้องถูกปรับ แต่ต้องทำพิธีแต่งงาน

การแต่งงานนั้น คือเมื่อหนุ่มสาวตกลงปลงใจกันแล้ว ฝ่ายชายต้องแต่งหมอสืบ (เฒ่าแก่) ไปสู่ขอ เมื่อตกลงและกำหนดวันงานแล้ว ก็ปลูกโรงขึ้นในลานบ้านทั้ง ๒ ฝ่าย ถึงวันงานฝ่ายชายก็ให้หมอสื่อนำดอกไม้ธูปเทียนและกระบือหนึ่งตัว กับเงินสินสอดทองอย่างสูง ๑ รวง อย่างต่ำ ๓-๔ บาท ไปมอบให้ฝ่ายหญิง เงินนั้นถ้าฝ่ายชายไม่มีเงิน ๆ ก็ขอผิดได้ เพราะธรรมเนียมเขาต้องแต่งงานกันถึง

๓ ครั้ง เมื่อฝ่ายหญิงรับของแล้วในคืนนั้นก็มีการคยงัน (การวิ่งเร่)
เร็วกว่าเล่นสลาแต่งงาน ขี้บ้องเต้นรำคันทะเนาะ (ทำด้วยทองเหลือง
คล้ายดาดกวางราว ๑ คืบ ๔ นิ้ว เลี้ยงทั้งถึง ๆ) เลี้ยงสุราและอุกกัน
ตลอดคืน แต่ทางบ้านชายก็มีแต่การเลี้ยง ไม่มีการเต้นรำ วันรุ่ง
ขึ้นผู้ใหญ่ฝ่ายชายไปจัดการฆ่ากระบือที่บ้านหญิง แบ่งเนื้อกระบือ “หัว
ไปหานาง หางไปหาเท้า” คือชักขวากับศีรษะให้ฝ่ายหญิง ชักซ้ายกับ
หางให้ฝ่ายชาย ทำอาหารเลี้ยงแขก พอเวลา ๑๖-๑๗ นาฬิกา
ก็แห่ชายไปบ้านหญิง พักอยู่เพียงโรงไม้ชั้นเรือน หมอสูไปขอรับหญิง
ลงมาหาชาย แล้วแห่หญิงชายกลับมาบ้านในวันนั้น ถึงบ้านแล้วผู้ชวัญ
มีการเล่นสลาอีกคืน ๑ วันที่ ๓ คู่ผัวเมียเที่ยวขอขมาและขอพรจากผู้
เฒ่าผู้แก่ที่นับถือเป็นเสร็จพิธี แต่งงานแล้วหญิงต้องไปอยู่บ้านชายทันที

เมื่อแต่งงานครั้งที่ ๑ แล้ว จะล่องมาสถิตสองสามวัน หรือตั้งสาม
สี่ห้าก็ตาม ถ้ามีการเจ็บไข้ขึ้นในวงศ์ญาติฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ถือกันว่าผี
อยากกินฮัก (เครื่องเซ่น) ต้องแต่งงานกันอีก เรียกว่าฮักเฮาเมีย
ไปบ้านต้านเฮาเมียไปเชื่อน ชายต้องมีกระบือ ๑ ตัว กับเงินพอสมควร
เงินมอบให้ฝ่ายหญิง กระบือฆ่าเลี้ยงแขกที่บ้านชาย และมีการ
วิ่งเร่เหมือนครั้งที่ ๑ เงินนั้นถ้าฝ่ายชายไม่มีวิ่ง ๆ ขอผลอย่างครั้งที่
๑ ก็ได้ แต่งงานครั้งที่ ๓ ก็มีพิธีเช่นเดียวกับครั้งที่ ๒ เมื่อแต่งงาน
กันครบ ๓ ครั้งแล้วจะมีอะไรเกิดขึ้นก็ไม่แต่งงานกันอีก

การคลอดบุตร เมื่อหญิงตั้งครรภ์ ต้องหาหมอเยา (หมอยา
แยะ) มาลงผีเยา เอาค้ายผูกข้อมือ เวลาคลอดถ้ามีการเจ็บป่วย

ต้องการหอยเขามาขายดี การอยู่ไฟก็กินน้ำร้อนและขางไฟ (รังไฟ)
อย่างเดียวกับคนพื้นเมือง ก่อนคลอดก็ต้องไปทำทำให้คลอดที่พื้นดิน
เมื่ออยู่ไฟครบ ๑๒ วันแล้ว จึงนำขึ้นเรือนให้ผู้หลักผู้ใหญ่ผูกข้อมือ
และให้ศีลให้พรแก่เด็ก

ประเพณีและการรื่นเริงของพวก แสกนั้น ความสัมพันธ์ใน
ระหว่างหญิงสาวชายหนุ่ม ไม่ติดกับพวกกะไร แต่การแต่งงานคงมี
แต่พิธีสู่ขวัญ ส่วนเงินทองข้าวของนั้นทำอย่างประเพณีไทยชาวพื้น
เมือง

การรื่นเริงของพวกแสกมีแปลกอยู่อย่าง ๑ คือเต้นสาก เล่น
เป็นงานประจำในคืน ๓ คืนค่า ๑ ถึง ๕ ค่า เรียกว่ากินเตก
ในงานกินเตกนี้ ต่างก็เตรียมเครื่องเช่นและสุราสำหรับการเช่น
ไหว้และเลี้ยงลูกกันสนุกเฮฮา ชายหนุ่มหญิงสาวเกี่ยวพาราสักกันตาม
ประเพณีและประสมกันเต้นรำตามหมู่บ้าน การเต้นรำนั้นเต้นรำเฉพาะ
พวกหญิงสาว ๆ เรียกว่าเต้นสาก เต้นในระหว่างสากคำข้าว ไม่มี
เครื่องกีดกั้นเข้าอันใดประกอบ อาศัยเลี้ยงสากกระทยกันเป็นจังหวะมี
คีย์อยู่ในตัว คือเอาไม้ ๒ อันยาวราว ๔ วา วางขนานกับพื้นดินให้
ห่างกันราวศอกเศษ แล้วเอาสากคำข้าววางทับไม้ นั้นเป็นคู่ ๆ ไว้ระยะ
กลางพอเดินไปได้ มีคนนั่งของ ๆ คุ่มหัวสากคู่ละ ๒ โดยมากวาง
สาก ๑๒ คู่ คนคุ่มหัวสาก ๒๔ คน พวกคุ่มหัวสากต้องคอยยก
สากกระทยกับไม้ที่รอง เล่นสากเข้าหากันและเล่นออกจากกันให้

เป็นจังหวัดพร้อมกัน พวกหญิงที่มีหน้าที่เดินก็เดินในระหว่างซากของ
ที่ผู้คุมลากเลื้อนออกจากกัน ถ้าเดินเข้าไปผิดจังหวัด สากจะกระแทก
ข้อเท้า

ส่วนประเพณีและการรื่นเริงของไทย พื้นเมืองที่ควรกล่าว คือ
งานไหว้พระธาตุพนมในกลางเดือนสาม เป็นงานประจำปี ถือกันว่า
ผู้หญิงยักทองพระธาตุไม่ได้ แม้แต่ในฐานะกำแพงพระธาตุก็เข้าไม่ได้
อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าบุญพระเวส คือมีเทศน์มหาชาติระหว่างเดือน
๔ ถึงเดือน ๗ เป็นงานชาวบ้านร่วมมือกัน ทำตั้งแต่ ๓๐-๕๐ หมู่บ้าน
ขึ้นไป ถึงวันกำหนดผู้ที่ยักขยบุญก็มารวมกันที่วัด ปลุกฆ้อง
(ประรำ) ชั่วคราวขึ้น หมู่บ้านหนึ่ง ๆ ต้องอยู่ยามหนึ่ง ๆ จะปะปนกัน
ไม่ได้ การทำบุญมี ๓ วัน วันแรกตอนบ่าย พวกผู้ชายเที่ยวร้องรำ
ทำเพลงและเสพสุรา เวลาเย็นเลี้ยงอาหาร ตกกลางคืนพวกชาย
หนุ่ม ๆ ก็เที่ยวว่าผู้สาวตามผ้ามต่าง ๆ ในบริเวณนั้น วันที่ ๒ ก็เล่น
อย่างวันแรก วันที่ ๓ ฟังเทศน์มหาชาติตลอดวันตลอดคืน เป็นเสร็จ
พิธี ในระหว่างการทำบุญมีการแห่ขึงไฟเป็นพวก ๆ ประกวดกัน มี
กลองและฉาบประโคมไปทั่ว พอถึงเวลา ๑๖-๑๗ นาฬิกา ก็ดับ
ขึงไฟ ในพิธีเช่นนี้เล่นกันอย่างสนุกสนานไม่ถือสาหาความกันทั้งหนุ่ม
และสาว ถือเป็นการสามัคคีปรองดองกัน ถ้าบ้านไหนได้รับคำขอก
บุญแล้วไม่ไป ก็เป็นที่รังเกียจของเพื่อนบ้านส่วนมาก นอกจากนั้นมีการ
ทำบุญออกพรรษา มีการแข่งเรือ และแข่งเรือประกวดกัน กลางคืนก็
ทำพิธีลอยกระทง

พระธาตุพนม จ. นครพนม
เก๋ากว่าพระเจดีย์องค์อื่นในแดนอีสาน

๑. นครพนม อยู่ชายแดนตรงข้ามกับเมืองท่าแขกของฝรั่งเศส เป็นเมืองด่านและชุมทางสำคัญทั้งทางบกทางน้ำ เป็นท่าเรือติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ตามฝั่งแม่น้ำโขง เคยเป็นราชธานีของอาณาจักรโคตรบูร ต่อมาเมื่อชนกรุงสยามเคยมีเจ้าครอง จนถึงรัชกาลที่ ๕ จึงได้จัดการปกครองอย่างมณฑลเทศาภิบาล

๑. นครพนม มี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองนครพนม ๒. ท่าอุเทน ๓. ธาตุพนม ๔. นาแก ๕. มุกดาหาร และมีกิ่ง ๓ คือ ๑. กิ่งอิ (ชั้น อ. มุกดาหาร) ๒. บ้านแพง (ชั้น อ. ท่าอุเทน) ๓. บ่อศรีสงคราม (ชั้น อ. นาแก) มีสิ่งสำคัญ คือพระธาตุพนม.

นครราชสีมา

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ ก ๖) เรียกกันเป็นสามัญว่าโคราช ตั้งอยู่ตอนต้นของแม่น้ำมูล ห่างจากกรุงเทพ ฯ ร. พ. ๒๖๔ เห็นอก จ. ชัยภูมิ และ จ. ขอนแก่น ตะวันออกอก จ. บุรีรัมย์ ใต้จ. ปราจีน ฯ และ จ. นครนายก ตะวันตกจ. สระบุรี น. ประมาณ ๒๐,๐๐๐

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบสูง มีป่าดงและเขามาก อากาศร้อนจัด หนาวจัด พ. ๓๔๐ (๒๕๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงไหมทอผ้าไหมหางกระรอก และแพรวชาว ตัดไม้ เลี้ยงสัตว์และค้าขาย จังหวัดนี้เป็นย่านกลางของสินค้าในระหว่างหัวเมืองภาคอีสานกับกรุงเทพ ฯ และมีโรงเรียนวิสามัญเกษตรกรรมและสถานที่ ทดลองการกสิกรรมภาคอีสานเพื่อเผยแผ่กสิกรรม อยู่ที่ อ. โนนวิฑูรย์ ตั้งแต่ พ. ศ. ๒๔๗๕ และมีสายการบินติดต่อกับกรุงเทพ ฯ และอุบล

ประเพณีการวิ่งเริง ของชาว เมืองนี้ เวลานั้นจัดฤดูครุฑ สงกรานต์ มีหมอลำแคน และการแห่ขึงไฟ การแห่ขึงไฟมักทำในระหว่างเดือน ๔ ถึงเดือน ๖ ถือกันว่าเป็น การใหญ่และ สนุกสนาน บางแห่งก็ทำเป็นพิธีขึงเสียดึงไว้ เพื่อมิให้เกิดการใช้เจ็บ แต่เกี่ยวกันถึงดินนั้นน้อยลง มักทำกันเป็นการสนุกสนานมากกว่า ประเพณี

ในงานการเช่นโกนจุกและขวนาคยังมีการเล่นเพลง ที่เรียกกันว่า เพลงโคราช

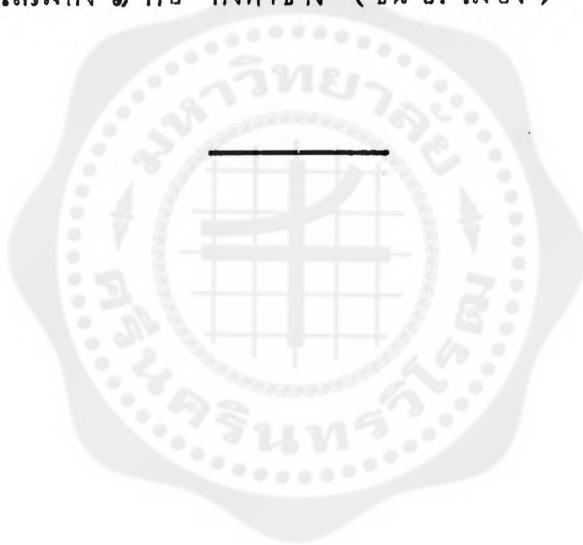
๑. นครราชสีมา สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ช่างฝรั่งเศสเป็นผู้ให้แบบอย่าง เป็นเมืองมีช่องปราการ มีคูล้อมรอบ กว้างประมาณ ๑๗๐๐ ม. กว้างประมาณ ๑๐๐๐ ม. มีประตู ๔ ประตู ประตูด้านเหนือเรียกประตูพลแสน ด้านตะวันออกเรียกประตูพลล้าน ด้านใต้เรียกประตูชัยณรงค์ ด้านตะวันตกเรียกประตูชุมพล ข้างนอกเมืองทางทิศตะวันออกมีบึงใหญ่สำหรับขังน้ำเลี้ยงสัตว์เรียกว่าห้วยทะเล

๑. นครราชสีมา เดิมเป็นหัวเมืองชั้นโท ภายหลังยกขึ้นเป็นหัวเมืองเอกราชธานีกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร เพราะเป็นหัวเมืองสำคัญสำหรับปกครองพระราชอาณาจักรทางด้านการตะวันออก กว้างเป็นเมืองใหญ่อยู่คั่นทางที่จะไปมาระหว่างหัวเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับหัวเมืองทั้งหลายในลุ่มแม่น้ำโขง ชื่อ นครราชสีมา นั้น รวมมาจากชื่อเมืองเก่าสมัยขอม ๒ เมือง คือ เมือง โคราช อันตั้งอยู่บนฝั่งเหนือลำตะคองเมือง ๑ (เดี๋ยวนี้เป็นเมืองร้าง อีกเมืองหนึ่งคือเมืองเสมา อันตั้งอยู่ทางฝั่งใต้ลำตะคอง (เดี๋ยวนี้เป็นเมืองร้าง) เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้ย้ายไปสร้างเมืองใหม่ จึงเอาชื่อเมืองเก่าทั้งสองนั้นประสมกันเข้า เรียกว่านครราชสีมา

๑. นครราชสีมาเป็นเมืองสำคัญมาแต่โบราณ เพราะเป็นเมือง
หน้าด่านและเป็นหัวเมืองเอก มีผู้คนพลเมืองมาก จึงมีผู้คิดตั้งตน
เป็นอิสระปรากฏในประวัติศาสตร์หลายคราว เช่นเมื่อ สมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคตแล้ว พระเพทราชาได้ครองราช-
สมบัติ พระยายมราช (สัง) ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้
ไปครองเมืองนครราชสีมาตั้งแข็งเมืองเมื่อ พ. ศ. ๒๒๒๗ ท้ากรุง
ออกไปปราบทั้งชัยเชียวกันอยู่ ๒ ปีเศษ จึงปราบเมืองนครราชสีมาได้
อีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ. ศ. ๒๒๓๕ กบฏบุญเรืองอ้างแสดงตนว่าเป็นผู้มี
วิชาอาคม มีคนเฝ้าถวียอมเข้าเป็นสมิทธิพรรคพวกมาก ทางราช
การได้ไล่เอาตัวมาจนถึงเมืองลพบุรี เอาตัวมากเข้าทรมาน ที่สุดก็
ปราบได้ เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ใน พ. ศ. ๒๓๑๐ กรม
หมื่นเทพพิพิธไปตั้งเป็นอิสระอยู่ที่หนึ่งทีเมืองพิมาย ปกครองตลอด
มาถึงเมืองนครราชสีมา พระเจ้ากรุงธนบุรียกไปปราบได้เมื่อ พ. ศ.
๒๓๑๑ มาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีเหตุสำคัญเกิดขึ้นคราวหนึ่งใน
รัชกาลที่ ๓ คือเมืองเวียงจันทน์เป็นกบฏยกกองทัพเข้ามาถึงเมือง
สระบุรี กองทัพเวียงจันทน์ได้กวาดต้อนครัวเมืองนครราชสีมาไป ใน
คราวนั้นมีพระสวามีหนึ่ง คือคุณหญิงไฉ่ภรรยาพระยาปลัดเมืองนคร
ราชสีมา ได้คิดอุบายต่อสู้ฆ่าพวกกองทัพเวียงจันทน์ที่ควมคุมนั้นเสีย
เมื่อปราบกบฏเวียงจันทน์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ยกย่อง ตั้งคุณหญิงไฉ่เป็นท้าวสุรนารี ชาวนครราชสีมาได้สร้าง

อนสาวรยชนเลติมเกียรติเมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งปรากฏอยู่ใน
บันทึก

จ. นครราชสีมา ๑๒ อำเภอ คือ ๑. เมืองนครราชสีมา
๒. โชคชัย ๓. ครบุรี ๔. ท่านขุนทด ๕. โนนไทย ๖. โนนสูง
๗. บัวใหญ่ ๘. ปักธงชัย ๙. พิมาย ๑๐. สูงเนิน ๑๑. สีคิ้ว
๑๒. คง และมีกิ่ง ๑ คือ กิ่งท่าช้าง (ชั้น อ. เมือง)

นครศรีธรรมราช

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ๓) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. ใน
เมือง อ. เมือง ฯ อาณาเขตทิศเหนือติดทะเลในอ่าวไทยตอนใต้หมู่
เกาะอ่างทอง ทิศตะวันออกติดทะเลในอ่าวไทย ทิศใต้จก จ. พัทลุง
จ. ตรัง และ จ. สงขลา ทิศตะวันตกจก จ. กระบี่ และ จ. สุราษฎร์ธานี
คมนาคมจากกรุงเทพฯ ฯ ไปเมือง ทางบกโดยรถไฟสายใต้ถึงเมือง
นครศรีธรรมราช ระยะทาง ๔๖๐ กม. หรือจะลงที่ชุมทางสถานีเขา
ชุมทองแล้วโดยสารรถยนต์ไปถึงเมืองก็ได้ ระหว่างสถานีทั้งสองกับ
สถานีร่อนพิบูลมีอุโมงค์ทะเลภูเขา เรียกอุโมงค์ช่องเขา ยาวประมาณ
๒๓๕ ม. ทางน้ำ โดยเรือเดินทะเลเข้าทางปากบูน

ภูมิประเทศ ตอนตะวันตกเป็นที่ราบสูง ประกอบไปด้วยภูเขา
และเนิน มีที่ราบระหว่างภูเขา ตอนกลางส่วนมากเป็นที่ราบ เหมาะ
แก่การทำนา ทำไร่ และเพาะปลูก ตอนตะวันออกเป็นพื้นที่ระหว่าง
ที่ราบตอนกลางกับทะเล ตอนที่ขึ้นที่ลุ่มเหมาะแก่การทำนา ตอนริม
ทะเลเหมาะแก่การทำสวนมะพร้าว พ. ๓๔๖ (๒๔๔๐)

อาชีพ ทำนา สวนยาง สวนมะพร้าว สวนผลไม้ ทำเหมือง
แร่ ทำการประมง และทำเครื่องถม อุตสาหกรรมมีโรงสีข้าวมากโรง
ที่ปากพระนัง สีข้าวไปจำหน่ายที่จังหวัดต่าง ๆ ทั่วไป

นครศรีธรรมราช เป็นเมืองโบราณเก่าแก่ในแหลมมลายู มีชื่อเรียกในศิลาจารึกแผ่นหนึ่งของแคว้นศรีวิชัยว่า ตามพรลิงค์ และมีชื่อเรียกในตำนานต่าง ๆ เช่น นครคอนพระ ศรีธรรมนคร ศิริธรรมราช เป็นต้น

ตัวเมืองเดิมของนครศรีธรรมราชนั้น เล่ากันว่า ตั้งอยู่ที่เขาวังท้ายตลาดสระกา กิ่งตลาดสระกา อ. เมือง ฯ ต่อมาได้ย้ายมาตั้งที่หาดทรายแก้วริมทะเล

ในสมัยก่อนสุโขทัย เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อว่าในทางการเมืองก็ย่อมจะเหมือนเมืองใหญ่อื่น ๆ ทั้งหลาย คือ บางครั้งก็มีอำนาจมาก มีหัวเมืองใหญ่น้อยฝ่ายใต้ตลอดแหลมมลายูอยู่ในปกครองเป็นจำนวนมาก มีกษัตริย์ปกครองโดยอำนาจสิทธิขาด บางครั้งก็เสื่อมอำนาจ ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น เช่น ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัย เป็นต้น ในตอนที่เมืองนครศรีธรรมราชมีอำนาจมากนั้นมีเรื่องที่ควรกล่าว คือ ใต้อย่างการปกครองเมืองขึ้นเป็นทำนอง ๑๒ นักยัตริ ตามปมโหร ให้ใช้ถาวรปฐสัตว์ประจำเป็นตราของเมืองขึ้นนั้น ๆ คือ ๑. เมืองสาบ (บุรี) ถือตราหนู (ชวค) ๒. เมืองปัต (ตานี) ถือตราวัว (ฉลุ) ๓. เมืองกระตันตัน ถือตราเสือ (ชาล) ๔. เมืองปะหัง ถือตรากระทาย (เกาะ) ๕. เมืองไทร (บุรี) ถือตรางูใหญ่ (มะโรง) ๖. เมืองพัทลุง ถือตรางูเล็ก (มะเส็ง) ๗. เมืองตรัง ถือตราม้า (มะเมีย) ๘. เมืองชุมพร ถือตราแพะ (มะแม) ๙. เมืองบันไทยสมอ ถือตราลิง (วอก)

๑๐. เมืองสุโขทัย ถิ่นตราไก่ (ระกา) ๑๑. เมืองตะกั่ว ถิ่น
ถิ่นตราหมา (จอ) ๑๒. เมืองกระ (บุรี) ถิ่นตราหมู (กุน)

ในสมัยสุโขทัย ปรากฏตามศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
ว่า เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงสุโขทัย

ถึงสมัยอยุธยา ปรากฏในกฎหมายเต็ยบาลว่า เมืองนคร-
ศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้นพระยามหานคร โดยแยกเอาเมืองอยุธยา
ตะหนะ เมืองมะละกา เมืองมะลายู เมืองวรวารี ออกจากแคว้น
ยกขึ้นเป็นเมืองกษัตริย์ถวายต้นไม้ทองเงิน เมืองนครศรีธรรมราช
จึงเป็นเพียงเมืองหน้าด่านคุ้มครองดินแดนส่วนต่าง ๆ ทางใต้

ต่อมาปรากฏในคึกคิกนาทหารหัวเมือง ซึ่งตราใน พ.ศ. ๑๙๑๙
ว่าเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองเอก เทียบเท่าเมืองพิษณุโลก
เมืองนครศรีธรรมราชคงเป็นเมืองเอกมาตลอดสมัยอยุธยา

ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี พระองค์ได้เสด็จขึ้นไปปราบ
แคว้นล้านนาไทย มีชัยชนะ โปรดให้อพยพครัวล้านนาไทยลงมา
ไว้เมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองทางขึ้นใต้สองครั้ง

ใน พ.ศ. ๒๑๗๓ เจ้าพระยาตากสินมหาราชได้จับสมเด็จพระ-
เชษฐาธิราชปลงพระชนม์แล้ว จึงยกพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นเสวยราชย์
เจ้าพระยาตากสินไม่พอใจพวกอาญาผู้ขึ้น ประจวบกับเวลานั้นเจ้า
เมืองนครศรีธรรมราชต้องหาว่าเป็นกบฏ จึงอุบายยกย่องความชอบ
พระยาเสนาภิมุข (ยามาตา นากามาซา) ให้เป็นเจ้าพระยานคร-

ศรีธรรมราช คุมพวกอาชญาผู้ป่วนทั้งกรมลงไปครองเมืองนครศรีธรรมราช โดยอ้างว่าพวกวิไลนาคจะเอิบเอื่อมเอาเมืองนครศรีธรรมราชไปเสีย สมเด็จพระเอกาทศวงศ์เป็นกษัตริย์อยู่ได้ ๓๖ วัน ก็ถูกกำจัดออกจากราชสมบัติ เจ้าพระยาตากาโหมสรียวงศ์ได้ไปรายงานกิตติคุณเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมืองปัตตานีไม่ยอมอ่อนน้อม ทักษิณยกมาชุมนุมที่เมืองนครศรีธรรมราช ปรายเมืองปัตตานีสำเร็จ จึงไปรื้อให้เมือง นครศรีธรรมราช และ เมืองปัตตานีได้ตั้งปวงขึ้น สมุหพระตากาโหมใน พ.ศ. ๒๑๗๘

ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เมืองนครราชสีมา และ นครศรีธรรมราชเป็นกบฏ ทักษิณต้องยกออกไปปราย พระยายมราช เจ้าเมืองนครราชสีมาได้หนีออกไปพึ่งพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเพทราชาจึงไปรื้อให้พระยาสุรสงคราม คุมทัพยกไปตีทัพพระยายมราช (สังข์) แยกและให้พระยาราชวังสัน คุมทัพเรือไปตีทัพเรือฝ่ายศรีธรรมราชแตก แล้วทัพทั้งสองก็เข้าไปล้อมเมืองไว้ พระยารามเดโชเห็นว่าจะสู้ไม่ได้จึงมีหนังสือไปถึงพระยาราชวังสัน ขอให้ช่วยให้หนีได้เพราะเคยเป็นสหายและเป็นเชื้อแซกด้วยกัน พระยาราชวังสันจึงจัดเรือให้พระยารามเดโชหนีไปได้ พระยาราชวังสันจึงต้องโทษประหารชีวิต

สมัยกลาง เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ครั้งนั้นไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองทั่วทั้งประเทศเหมือนแต่ก่อน บรรดา

หัวเมืองใหญ่ ๆ ที่พระม้าวไปไม่ถึงท่า ก็ตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินขึ้น มีหลายก๊กด้วยกัน ทั้งปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารนั้นแล้ว ครั้งนั้นพระปลัดซึ่งเป็นผู้รักษาเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เรียกกันเป็นสามัญว่า เจ้านคร ครองเมืองนครศรีธรรมราช อยู่ได้สามปี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกทัพไปตีได้เมืองนครศรีธรรมราชแล้วนำตัวเจ้านครเข้ามาไว้ในกรุงธนบุรี และโปรดให้เจ้านราสีริวงศ์หลานเธอออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราช แต่เจ้านราสีริวงศ์ไปอยู่ได้ไม่ช้าก็ถึงแก่พิราลัย ในระหว่างที่เจ้านครลงมารับราชการอยู่ที่กรุงธนบุรีนั้น ได้ทำความดีความชอบไว้ คือ ได้ไปช่วยราชการสงครามต่อสู้พระม่าและยังไปยกกบฏ (มีนามว่า ฉิม) ถวายเป็นบาทบริจาริกาอีกด้วย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้วางพระทัย จึงโปรดให้กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชอีกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๙ ได้รับสุพรรณบัตรเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช มีเกียรติยศเสมอเจ้าประเทศราช ทั้งพระยาอรรคมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครศรีธรรมราชได้คล้ายกรุงธนบุรี กับทั้งโปรดอนุญาตให้มีละครหญิงได้ ซึ่งปรากฏว่าเวลาว่างใหญ่ ๆ ก็โปรดให้เข้ามาเล่นประชันกับละครหลวงด้วย

สมัยรัตนโกสินทร รัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชดำริว่าที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกเจ้านครขึ้นเป็นเจ้าประเทศราชนั้นเป็นการเหลือเกินไป จึงโปรดให้ลดบรรดาศักดิ์ลงเป็นเจ้าพระยานคร และให้ลดตำแหน่งเสนาบดีเมืองนครลงเป็นกรมการเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ

ต่อมา เจ้าพระยานครศรีธรรมราช แก่ชราว่าราชการบ้านเมือง
 พันเพื่อน จึงโปรดให้ปลดออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองนครศรี-
 ธรรมราช แล้วทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าพิศ อุปราชาเมืองนครศรี-
 ธรรมราช ซึ่งเป็นบุตรเขย ให้เป็นที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช
 มียศเพียงพระยามหานครตามทำเนียบเดิมไปว่าราชการเมืองนครศรี-
 ธรรมราชแทนต่อไป

ถึงแม้เมืองนครศรีธรรมราชจะได้ตั้งฐานลงเป็นชั้นเมืองพระยา
 มหานครแล้ว แต่ก็ยังทรงยกย่องทำนองประเทศราช โดยโปรดให้
 ส่งต้นไม้เงินทองมาทูลเกล้าฯ ถวาย จนถึงเมื่อตั้งมณฑลเทศาภิบาล
 จึงได้เลิกใน พ.ศ. ๒๓๔๓

เมืองนครศรีธรรมราชสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมีหัวเมือง
 ขึ้นทั้งแต่เมืองชุมพรลงไปจนถึงเมืองสตูลถึงอ เขตต์แคว้นมลายู ภาย
 หลังเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๕ แยกเมืองสงขลาออกจากนครศรีธรรมราช
 ให้ปกครองเมืองปัตตานี กลันตัน ตะวันกู ส่วนเมืองนครศรีธรรมราช
 ให้ปกครองเมืองไทรบุรีและหัวเมืองตกละเลหนานอกทั้งหมด ต่อมา
 พระยาอะลันตันกับะวันกูวิวาทกัน จึงโปรดให้โอนเมืองอะลันตัน
 มาขึ้นนครศรีธรรมราชตามเดิม ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ จัดการ
 ปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล โปรดให้แยกหัวเมืองทางบกขึ้นได้
 ๓ มณฑลชุมพร และมณฑลนครศรีธรรมราช ทั้งหัวเมืองที่เมือง
 สงขลา ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งอุปราชขึ้นใน พ.ศ.
 ๒๔๕๘ เพื่อปกครองหัวเมืองขึ้นทั้งหมดตั้งแต่ประจวบคีรีขันธ์

ลงไป กับจัดตั้งกองทหารรักษาวังขึ้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช
๑ กองพัน เมืองนครศรีธรรมราชสังกัดขึ้นแก่อุปราชบัณเฑาะว์ ซึ่งตั้ง
ที่ทำการอยู่ ณ เมืองสังขละ .. อุปราชบัณเฑาะว์ได้มีตำแหน่งอยู่ ๑๐ ปี ก็
ยุบตำแหน่ง แล้วยุบกองทหารรักษาวังใน พ.ศ. ๒๔๖๙ ด้วย

เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงให้ยุบมณฑลนครศรีธรรมราช
ลงคงเหลือแต่จังหวัดนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราช ตั้งอยู่ในระยะย่านกลางที่ชาวต่างประเทศ
ผ่านไปมาอาศัย มีชาวอินเดีย ชาวจีน-มลายู (ศรีวิชัย) และชาว
ยุโรป มีพ่อค้าเกสเป็นต้น จึงมีความเจริญมาแต่โบราณ เพราะฉะนั้น
เมืองนครศรีธรรมราชจึงมีวัฒนธรรมเจริญกว่าหัวเมืองอื่น ๆ เป็น
ส่วนมาก เช่นการศิลปหัตถกรรมทำเครื่องถม นาฏศิลป์ สถาปัต-
ยกรรม เช่น พระธาตุเขยไต่ และปฏิมากรรม เช่นพระพุทธรูป
แบบนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ เมืองนครศรีธรรมราชยังเป็น
เมืองที่ได้รับการศึกษาแบบแผน พิธีการต่าง ๆ เช่นพิธีตรุษเป็นต้นไว้ได้จน
ถึงกับมีคำกล่าวว่า ทางกรุงเทพฯ ๑ ได้ตำราพิธีตรุษไปจากเมืองนคร ๑
ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑ ได้ทรงอธิบายไว้มีความว่า เมื่อพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างพระนครแล้ว มีพระราช
ประสงค์จะ ทรงฟื้นฟูขนบธรรมเนียม ราชการให้เป็นระเบียบเรียบร้อย
เหมือนเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเรียกกันว่า “ครั้งบ้านเมืองดี”
จึงโปรดให้สืบหาตำราพิธีการต่าง ๆ ซึ่งยังมีฉบับเหลืออยู่ ทั้งให้

ไต่ถามผู้ซึ่งเคยเป็น ข้าราชการรัฐชนบทรรมนิยมใน กรุงศรีอยุธยา
รวมคำรากับความรู้ของคนเก่าทรงชำระ ตั้งเป็นลัทธิธรรมนิยมในกรุง
รัตนโกสินทร ก็ในการฟื้นฟูชนบทรรมนิยมครั้งนั้นส่วนการพระราช
พิธีสงฆ์ตกอยู่ในหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราช (สี)
เดิมอยู่วัดพระเจ้าพนัญเชิง เมื่อเสด็จกรุงหนีพม่าลงไปอาศัยอยู่
ณ เมืองนครศรีธรรมราช ไต่เคยเห็นเจ้านครทำพิธีตรุษ เมื่อจะจั
ระเบียบพระราชพิธีตรุษในกรุงเทพ ฯ จึงให้เรียกคำราพิธีตรุษที่เมือง
นครศรีธรรมราชเข้ามาสอบกับคำราที่มีอยู่ในกรุงธนบุรี พระสังฆราชา
กาแก้วก็มีลิขิตบอกถึงพระพิธีตรุษเช่นเจ้านครเคยทำ ณ เมืองนครศรี
ธรรมราช เข้ามายังพระครูปลัดสมเด็จพระสังฆราช เมื่อสมเด็จพระ
สังฆราชได้คำราพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราชมาแล้ว คงเทียบทาน
กับกระบวนพิธีตรุษที่ทำครั้งกรุงธนบุรี ชำระแก้ไขให้เป็นยุติตามที่
เห็นว่าถูกต้อง แล้วถวายสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระ
ราชดำริเห็นชอบด้วยจึงโปรดเกล้า ฯ ตั้งเป็นคำราพระราชพิธีสำหรับ
พระนคร พิธีตรุษ ณ เมืองนครศรีธรรมราชได้ทำต่อมาจนถึงรัชกาล
ที่ ๕ เมื่อพระรัตนธัษณีนี (ม่วง) เป็นเจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้อำนวยการ
การพิธี เคยให้พระสงฆ์ชาวนคร ฯ สวดภาณวารและภาณยักษ์
ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟังทำนอง

โดยเหตุที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ เมื่อเกิดศึกทาง
ใต้ทัพกรุงก็ให้ยกไปปราบเช่น เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ไต่มีศึกเมือง

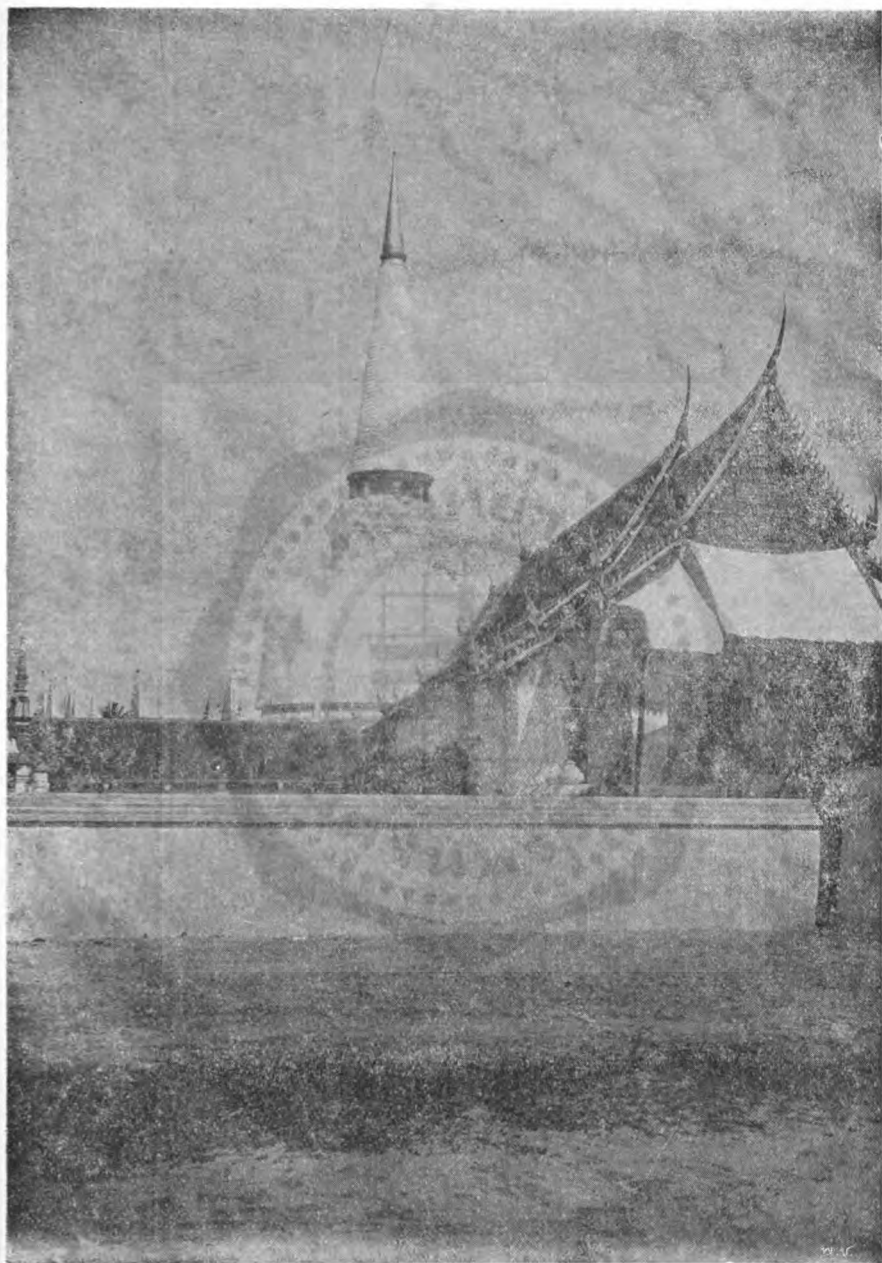
ครนาวศรียกมาตีเมืองไทรบุรี ซึ่งเวลานั้นเรียกว่า “ลังกาสุกา”
กษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชได้ยกกองทัพไปช่วย ได้รบกันที่ทุ่ง
ปากงเขซาร์ราว ๑ ปี กองทัพเมืองนครศรีก็ถอยกลับไป

พ.ศ. ๒๓๕๒ พระม้ายกทัพมาตีเกาะภูเก็ต เผาเมืองถลาง
และตีบ้านเมืองทางซ้ายได้ ทัพเมืองนคร ฯ ยกไปช่วยสมทบตีพระม้าย
แตกพ่ายไป

พ.ศ. ๒๓๘๑ ทางกรุงมังกา พระเมรุ พระศพ สมเด็จพระศรี-
สุลาลัย เจ้าเมืองต่าง ๆ ได้เข้ามาในกรุง คนอุทุมิตสะอักษกับคน
อักษกุลลา หลานเจ้าพระยาไทรบุรีคบกับ หวันมาลี แขนสลักที่เกาะยาว
ตีเมืองไทรบุรีและเมืองตรังได้ ไปรคให้เจ้าพระยานครและพระยา
สงขลาเรียออกไปปราบ แต่ถูกพวกกบฏตีแตกไป พกกองทัพกรุงยก
ไปถึงก็ตีพวกกบฏแตกหนีไปอยู่เกาะหมาก และตีเอาเมืองไทรบุรี
กลับคืนได้

จ. นครศรีธรรมราช มี ๙ อำเภอ คือ ๑. เมืองนครศรี-
ธรรมราช ๒. นวาง ๓. ท่าศาลา ๔. ทุ่งสง ๕. ปากพนัง ๖. ร่อนพิบูล
๗. สีชล ๘. หัวไทร ๙. เขียวใหญ่ และมีกิ่ง ๔ คือ ๑. ขนอน
(ขึ้น อ. สีชล) ๒. ท่ายาง (ขึ้น อ. ทุ่งสง) ๓. ชะอวด (ขึ้น อ.
ร่อนพิบูล) ๔. ลานสะกา (ขึ้น อ. เมือง)

จ. นครศรีธรรมราชเป็นเมืองโบราณเก่าแก่ตั้งกล่าวแล้ว จึงมี
โบราณสถาน และโบราณวัตถุอยู่เป็นจำนวนมาก ที่ควรนํามากกล่าว
ก็คือ

พระมหาธาตุ จ. นครศรีธรรมราช
สร้างเมื่อแรกพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ มาประดิษฐานในประเทศไทยนี้

๑. วัดพระมหาธาตุ ในวัดนี้มีพระสถูปแบบอินเดียซึ่งก่ออิฐถือปูน ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม องค์พระสถูปกลมเป็นทรงโอคว่ำ มียอดแหลม เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ สูงประมาณ ๗๐ ม.

๒. พระพุทธลีลึงค์เมืองนคร ประดิษฐานอยู่ในบริเวณศาลากลางจังหวัด

๓. กำแพงเมือง เริ่มสร้างตั้งแต่ รว พ.ศ. ๑๙๕๐ โดยชาวเชียงใหม่ที่มีอยู่เมืองนครได้นำแบบอย่างกำแพงเมืองเชียงใหม่มาสร้างทำเป็นแบบขัณฑ์เสาปูนดิน ซึ่งเพิงจะมากัดแปลงทำด้วยอิฐ เมื่อราว พ.ศ. ๒๑๐๐ เมื่อชาวปอญกุเกสมาแนะนำวิธีการใช้ปืนใหญ่ตั้งบนกำแพงและทำกำแพงให้หนาขึ้น

๔. โบสถ์พราหมณ์ ตั้งอยู่ที่ ต. ในเมือง อ. เมือง ๑ มีอยู่ ๓ โบสถ์ อยู่ในบริเวณเดียวกัน คือ โบสถ์พระอิศวร โบสถ์พระนารายณ์ และโบสถ์พราหมณ์ มีเสาชิงช้าสำหรับไล่ท้าว

๕. หินหลัก อยู่ที่ ต. ในเมือง อ. เมือง ๑ เป็นที่ประติษฐานศิวิลึงค์

๖. ศาลาโกหก อยู่หน้าประตูเมืองค้ำนเหนือ.

นครสวรรค์

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ตั้งศาลากลางที่ ต. ปากน้ำโพ
อ. เมือง ๑ ผู้ชวาแม่น้ำเจ้าพระยา ทางบกไปโดยรถไฟสายเหนือ
ลงที่สถานีปากน้ำโพ ๒๕๑ กม. จากกรุงเทพ ๑ ทางน้ำไปตามแม่น้ำ
เจ้าพระยา ทิศเหนือจรด จ. กำแพงเพชร และ จ. พิจิตร ทิศตะวันออก
จรด จ. เพชรบูรณ์และ จ. ลพบุรี ทิศใต้จรด จ. อุทัย ๑ และ จ. ชัยนาท
ทิศตะวันตกจรด จ. อุทัย ๑ และ จ. ตาก น. ประมาณ ๙๗๗๒

ภูมิประเทศ ตอนลุ่มน้ำเจ้าพระยา น้ำยัง น่ายม เป็นที่ลุ่มราบ
ตอนเหนือ ตะวันออกและตะวันตก เป็นป่าดง มีเขามาก อากาศ
ค่อนข้างร้อนจัดและหนาวจัด ฝนตกทั่วถึงทุกตำบล ปริมาณน้ำฝน
๑,๒๑๒ มม. (๒๔๗๙) พ. ๓๐๑ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนาเป็นพื้น มีทำไร่ ทำสวน ทำขาย และการ
ประมงบ้าง

๑. นครสวรรค์ เป็นเมืองโบราณ ในจารึกพ่อขุนรามคำแหง
เรียกว่า เมืองพระบาง ตั้งอยู่ในที่ดอน มีเขตกิ่งแต่ชายเขาขาด
ลงมาจนเหลือกลางปากน้ำโพ ยังมีเชิงเนินดินเป็นแนวกำแพง
ปรากฏอยู่ ต่อมาย้ายที่ทำการไปตั้งทางฝั่งซ้าย ให้เมืองเก่าลงมา
ประมาณ ๘ กม. ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงคืนโกสินทร จึงย้ายไปตั้ง
ทางฝั่งซ้ายอีก เมืองนครสวรรค์เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในการ

สงครามมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาทำสงครามกับกรุงสุโขทัย แม้ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ก็เป็นที่ตั้งรับทัพพม่าซึ่งยกมาทางเหนือ

๑. นครสวรรค์มี ๘ อำเภอ คือ ๑. เมืองนครสวรรค์ ๒. โกรกพระ ๓. ชุมแสง ๔. ตาคถี ๕. ท่าตะโก ๖. บรรพตพิสัย ๗. พยุหะคีรี ๘. ลาดยาว มีกิ่ง ๑ คือ กิ่งหนองบัว (ขึ้น อ. ชุมแสง) มีสิ่งสำคัญที่ควรรู้ คือ แม่น้ำเจ้าพระยา ปากน้ำโพ เป็นชุมทางสินค้า ขี่ขรเพ็ด เป็นที่ส่งวนพันธูปลา ถนนข้ามบึงหลวง สร้างครั้งพระเจ้าท้ายสระ ครองกรุงศรีอยุธยา ข. กย. เป็นที่เที่ยวเตร่ ข. จอมคิรีนาครพต มีโบสถ์วิหารและรอยพระพุทธรูปจำลอง.

นนทบุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่
ต. บางตะนาวศรี อ. นนทบุรี ทิศเหนือจรด จ. ปทุม ๑ และ
จ. อโยธยา ทิศตะวันออกจรด จ. ปทุม ๑ และ จ. พระนครศรีฯ ทิศใต้
จรด จ. พระนครศรีฯ และ จ. อยุธยา ทิศตะวันตกจรด จ. นครปฐม คมนาคม
จากกรุงเทพ ฯ ไปเมืองทางแม่น้ำเจ้าพระยา ทางบกจาก จ. อยุธยา
โดยรถไฟบริษัทสายบางบัวทอง หรือจาก จ. พระนครศรีฯ โดยถนน
ประชาราษฎร์

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบ โดยมากเป็นส่วนใหญ่ไม่ขึ้นต้น ท้องที่
ทางทิศตะวันตกต่อเขตต์ จ. นครปฐม ตลอดขึ้นไปทางเหนือจรด
จ. อโยธยา เป็นทุ่งนา หนาน้ำ น้ำท่วมตลอด ปริมาณน้ำฝน ๘๕๑ มม.
(๒๔๗๔) พ. ๑๑๕ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำสวน ทำนา สวนผัก ไร่อ้อย น้ำตาล เครื่องปั้น
ดินเผา สินค้ามีผลไม้และข้าวเป็นส่วนมาก นอกจากนี้มีอ้อย เครื่อง
ดินเผา งอบ เลี้ยงกบ ในจังหวัดนี้มีชาวสยามที่สืบเชื้อสายมาจาก
มอญอยู่มาก แถว อ. ปากเกร็ด ตั้งแต่ปากคลองบางตลาดฝั่งเหนือ
ลำแม่น้ำเจ้าพระยาบ้านตะวันออกและฝั่งตะวันตก ต. อ้อมเกร็ดเหนือ
คลองบางมดขึ้นไป รวมทั้งเกาะเกร็ดด้วย มีชาวสยามที่สืบเชื้อสาย
มาจากมอญ ซึ่งอพยพเข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภารในสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗ คราวหนึ่ง กับเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ อีกคราวหนึ่ง เรียกว่ามอญใหม่ ไพรคให้แบ่งครัวไปอยู่เมืองปทุมธานีบ้าง เมืองนนทบุรีบ้าง และเมืองนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งบัดนี้เป็นอำเภอพระประแดงขึ้นจังหวัดสมุทรปราการบ้าง

ไทยอิสลามที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ ต. บางกระสอ และที่บ้านตลาดแก้ว ใน ต. บางตะนาวศรี อ. เมืองนนทบุรี มีเชื้อสายเป็นชาวปัตตานีมาอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ฉะเพาะตำบลบางกระสอ ค้นตระกูลได้เป็นแม่ทัพนายกองคนสำคัญของสยามหลายคน

ไทยอิสลามที่ ต. ท่าอิฐ อ. ปากเกร็ด เป็นเชื้อสายชาวเมืองไทรบุรีเข้ามาอยู่ในรัชกาลที่ ๓

ไทยชาวเมืองตะนาวศรี มีรายงานอำเภอสอบสวนไต้ความว่า ไต้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ ต. บางตะนาวศรี อ. เมืองนนทบุรี ในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พ.ศ. ๒๓๐๒ ครั้นที่พไทยตั้งรวมพลอยู่ที่แก่งตมต้นแม่น้ำตะนาวศรี พระม่ายกทัพจะมาตีชาวตะนาวศรีก็หนีเข้ามา

จ. นนทบุรี ตั้งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ราว พ.ศ. ๒๐๙๒ คือยกบ้านตลาดขวัญขึ้นเป็นเมืองนนทบุรี หัวเมืองเดิมบัดนี้เรียก ต. บางกระสอ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยา มีวัดหัวเมืองเป็นเขตต์เหนือและวัดท้ายเมืองเป็นเขตต์ใต้ ศาลหลักเมืองอยู่กลางระหว่างวัดทั้งสองนี้ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๑๗๘ ในรัชกาล

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โปรดให้ขุดคลองแต่ปากน้ำอ้อมมาที่ระลอก
ปากคลองบางกรวย กระแสน้ำเดินทางคลองขุดใหม่แรงจัดเซาะฝั่ง
เป็นแม่น้ำกว้างออกไป สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดให้สร้าง
เขื่อนขึ้นไว้ตรงปากคลองแม่น้ำอ้อมใน พ.ศ. ๒๒๐๘ แล้วจึงย้าย
เมืองนนทฯ ไปตั้งณที่นั้น อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำเจ้าพระยา ยังมีศาล
เจ้าหลักเมืองปรากฏอยู่ เขื่อนนี้ไ้รือเสียบเมื่อรัชกาลที่ ๓ นับว่าเพื่อ
ใช้อิฐสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติ และน้ำคงจะเซาะเขื่อนพังไปแล้วข้าง

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อการปกครอง
มีกำนันผู้ใหญ่บ้าน เจ้าเมืองนนทฯ คนแรกไปออกแพอยู่ทางฝั่งซ้าย
แม่น้ำเจ้าพระยา หน้บ้านพระวิฆานกุล (นายอากร อิน) จึง
เลือกศาลากลางไปตั้งที่ปากคลองบางซื่อฝั่งใต้ ที่เป็นท่าเรือย่านตลาด
ขวัญขึ้น ถึง พ.ศ. ๒๔๗๑ จึงย้ายศาลากลางมาอยู่ที่บางขวาง ท.
บางตะนาวศรี ถัดเรือแจ่มหันตโทษมาทางใต้

๑. นนทบุรีมี ๕ อำเภอคือ ๑. เมืองนนทบุรี ๒. บางกรวย
๓. บางบัวทอง ๔. บางใหญ่ ๕. ปากเกร็ด และมีกิ่ง ๑ คือ กิ่ง
ไทรน้อย (ขึ้น อ. บางบัวทอง) มีสิ่งสำคัญคือ วัดเขมาภิรตาราม
เหนือตลาดแก้ว ตรงปากคลองบางกรวยข้าม เป็นวัดโบราณ เกิม
ชื่อวัดเขมา กรมสมเด็จพระศรีสวรินทราทิตย์ทรงสถาปนาใน
รัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ปฏิสังขรณ์แล้วต่อสร้อย
นามว่า วัดเขมาภิรตาราม รัชกาลที่ ๕ ก็ได้โปรดให้ปฏิสังขรณ์

และให้รื้อพระที่นั่งมูลมณเฑียรในพระบรมมหาราชวังไปสร้างเป็น โรงเรียนที่วัดนั้น. วัดเฉลิมพระเกียรติ รัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างอุทิศ พระราชทานพระชนกและพระชนนีของ กรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย เพราะเหตุบ้านเดิมอยู่ที่นั่น ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงสร้างพระเจดีย์องค์ ใหญ่ขึ้นที่วัดนั้น. วัดปรมัยยิกาวาส ที่ ต. ปากเกร็ด เดิมชื่อวัด ปากอ่าว เป็นวัดโบราณ กรมสมเด็จพระสุทนต์นราธิวาส ประชุม ทรง สถาปนาใหม่ทั่วพระอาราม แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า วัด ปรมัยยิกาวาส. วัดชัยพฤกษ์มาลา ที่ปากคลองมหาสวัสดิ์ เดิมชื่อ วัดชัยพฤกษ์ เป็นวัดโบราณ (ร้างอยู่) จึงให้รื้อเมื่อรัชกาลที่ ๑ แล้วรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถ.

นราธิวาส

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ข ๕) ตั้งอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำยางนรา
คมนาคนจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายใต้ถึงสถานีตันหยงมัส ๑๑๑๖
กม. และทางรถยนต์ถึงจังหวัดประมาณ ๑๕ กม. ไปทางทะเลก็ได้
น. ประมาณ ๔๑๗๒ กิโลเมตร จ. ปัตตานี ทิศตะวันออกออกตกทะเล
ในอ่าวไทย ทิศใต้จรรัฐยะลันตันมะลายูของอังกฤษ ทิศตะวันตก
จก จ. ยะลา

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบ มีป่าและเขา ฝนตกชุก ปริมาณน้ำฝน
๓,๐๑๗ มม. (๒๔๗๘) อากาศหนาวและร้อนพอสบาย พ. ๑๔๗
(๒๔๘๐) โดยมากนับถือศาสนาอิสลาม

อาชีพ ทำนา สวนยาง สวนมะพร้าว เหมืองแร่ดีบุกและ
ทองคำ และจับปลา.

จังหวัดนี้เดิมเป็นอำเภอเรียกว่า อ. ยางนรา ขึ้นเมืองสายบุรี
แล้วโอนไปขึ้นเมืองระแงะ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๕ ย้ายศาลากลางเมือง
ระแงะไปตั้งที่ อ. ยางนรา เรียกว่า เมืองยางนรา ทั้งระแงะเป็น
อำเภอไป เมืองยางนราเปลี่ยนชื่อเป็นนราธิวาสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘

จ. นราธิวาส มี ๘ อำเภอ คือ ๑. เมืองนราธิวาส ๒. ตากใบ
๓. แว้ง ๔. บาเจาะ ๕. ยี่งอ ๖. ระแงะ ๗. สุไหงปาดี ๘. รือเสาะ
มีกิ่ง ๒ คือ ๑. สุไหงโกลิก (ขึ้น อ. สุไหงปาดี) ๒. ไค้มะ
(ขึ้น อ. แว้ง)

น่าน

จังหวัดภาคพายัพ (แผนที่ ข ๔) ตั้งศาลากลางที่ ต. ในเวียง
อ. เมืองน่าน ผู้ชาวแม่น้ำน่าน ทิศเหนือและตะวันออกจดแดนหลวง
พระบางของฝรั่งเศส ใต้จด จ. อุดรธานี ตะวันตกจด จ. เชียงราย
จ. ลำปาง และ จ. แพร่ น. ประมาณ ๑๔,๘๐๐ คมนาคมจาก
กรุงเทพฯ ทางบกโดยรถไฟสายเหนือลงที่สถานีเด่นชัย อ. สว่าง
จ. แพร่ ระยะทาง ๕๓๔ กม. แล้วไปตามทางรถยนต์ผ่าน จ. แพร่
ระยะทางอีก ๑๗๘ กม. ทางรถยนต์ขึ้นสะดวกแต่หน้าแล้ง ทางน้ำไป
ตามแม่น้ำเจ้าพระยาแยกเข้าแควแม่น้ำน่าน

ภูมิประเทศ เป็นที่ดอนมีป่าและภูเขาทั่วไป ตามใกล้ ๆ ลุ่ม
น้ำน่านมีน้ำที่ท่าไร่ประมาณ ๘๔,๓๐๐ ไร่ ตามเนินเขาเป็นที่ทำไร่
ประมาณ ๓๘,๐๐๐ ไร่ ฝนตกชุกจนบางครั้งน้ำในแม่น้ำน่านท่วมฝั่ง
ท่วมบ้านราษฎรเสียหาย ปริมาณน้ำฝน ๑,๑๒๔ มม. (๒๔๗๘)
พ. ๑๙๘๘ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ข้าว ไร่ยาสูบ เป็นพื้น นอกนั้นมีทำเกลือ
สินเธาว์ ทอผ้า เลี้ยงสัตว์ ตัดไม้ และทำสวนผักบ้าง แต่โดยมาก
ทำพอใช้ในเมือง พลเมืองในจังหวัดนั้นนอกจากไทยแล้ว ยังมีพวก
จีน ลื้อ ฮ่อ ขะมุ แม้ว เย้า ข่าของเหลียง รวมอยู่ด้วย ราษฎร

ที่อยู่ใกล้ ๆ แม่น้ำน่านใช้แรงน้ำในแม่น้ำคำข้าว อุตสาหกรรมที่นับว่า
เป็นลำต้นของจังหวัดนี้ คือสาขาของบริษัทแอ่งโกลสยาม ทำยาไม้
ขอนสัก อยู่ที่บ้านนาบัว ต. เมืองฝาง อ. ฝาง ได้ตั้งมาแต่ พ.ศ. ๒๔๕๕
และมีรถไฟอุตสาหกรรมของบริษัท ทางยาว ๒๐ กม.

ประเพณีและการรื่นเริงของชาวจังหวัดนี้ที่นิยมกันอยู่ คือการ
แห่ขึงไฟ การแข่งเรือ และการขบวนาค การแห่ขึงไฟนั้นทำกันใน
เวลาสงกรานต์ ในงานนมัสการพระธาตุแช่แห้ง พระธาตุเขาน้อย
และในงานฉลองโยสธัวิหารวัดวาอาราม เรียกว่า ปอยหลวง พวก
หนุ่ม ๆ สาว ๆ เอาขึงไฟใส่แคร่หาม แห่ร้องรำทำเพลงไปเรียก
ว่า คำขยับอกไฟ ที่จัดทำเป็นร้านสูงต้องพาดพระองเอาขึงไฟขึ้น
ไปเกาะ ถ้าขึงขึงไฟขึ้นก็เอาขึงไฟใส่แคร่หามแห่ร้องรำทำเพลง
ไปให้เจ้าของเพื่อขอสุรากิน ถ้าขึงไฟนั้นจุดไม่ขึ้น ก็ห้ามแต่แคร่
เปล่ากลับ ไม่มีพื่อนรำขึงขึงและขอสุรากิน ด้วยถือกันว่าเป็น
การขายหน้าแก่เจ้าของขึงไฟ การแข่งเรื่อนั้นแข่งกันในงานทำบุญ
สลากภัตต์ เป็นงานของพวกชาวบ้านที่อยู่ตามแถบแม่น้ำน่าน นอก
จากนี้ยังมีงานไหว้พระและออกบ้านประจำปี ถ้ามาตามในราวเดือน ๓

๑. น่านนี้ ในพงศาวดารเมืองน่าน (ประชุมพงศาวดารภาคที่
๑๐) กล่าวว่าท้าวผากองราชวงศ์ภูคาเมืองบัวเป็นผู้สร้าง เมื่อ
“ยรวายชง้า ฤๅศักราชได้ ๗๓๐ ปี เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ วัน
อังคาร ยามแก่เห็นแล” เมื่อสร้างเมืองน่านแล้ว ราชวงศ์ภูคา

ก็ครอบครองต่อมาได้ ๑๖ ชั่วโมง ในระยะเวลานี้เมืองน่านได้มาฝากใ้
อยู่กับพญาเซตยง จึงเสียดเมืองแก่พระเจ้าติโลกราชเชียงใหม่ เมื่อ
พ.ศ. ๑๘๑๓ (ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) เมื่อสิ้น
รัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชแล้ว อำนาจอเชียงใหม่เสื่อมลงจนตกไป
เป็นของพม่า เมืองน่านก็ขึ้นแก่พม่าต่อมา บางคราวเมื่อไทย
มีอำนาจ ก็กลับได้ลानนาไทยคืนมา จนสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี
เมื่อลานนาไทยมาขึ้นแก่ไทยแล้ว เมืองน่านก็มาสาบิภักดิ์ต่อไทยด้วย

จ. น่านมี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองน่าน ๒. นาน้อย ๓. สาก
๔. ปาง ๕. ขัว ๖. และ.

บุรีรัมย์

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ ต ๗) ทั้งศาลากลางที่ ต. ในเมือง
อ. เมืองบุรีรัมย์ ทิศเหนือจรด จ. ขอนแก่น จ. มหาสารคาม และ
จ. สุรินทร์ ทิศตะวันออกจรด จ. สุรินทร์ ทิศใต้จรด จ. ปราจีนบุรี และแดน
เขมรต่ำ ทิศตะวันตกจรด จ. นครราชสีมา น. ประมาณ ๒๐,๓๕๙
กิโลเมตรจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือลงที่สถานี
บุรีรัมย์ ๓๗๖ กม.

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบสูง ตอนใต้เป็นพืดเขาลาดต่ำไปทางเหนือ
จนตกแม่น้ำมูล มีลำน้ำไหลผ่านหลายสาย หน้าแล้งตามที่ดอนกันดาร
น้ำถึงกับขางครวต้องต้ำน้ำกิน คือเขาน้ำโคลนในปลักไส้ครุ แล้วเขา
กินเหนียวไหลลงไปยังก้อน ตำก้วยไม้ให้ตะกอนจับกินเหนียวลงไปในอน
กัน ปริมาณน้ำฝน ๙๕๖ มม. (๒๔๗๙) พ. ๒๔๑ (๒๔๘๐)
มีพวกรวมฝนอยู่มาก

อาชีพ ทำนา ปลูกไม้ ประมง เลี้ยงสัตว์ ไล่สัตว์ หาของป่า ทำ
ไร่ ทำเกลือสินเธาว์ เลี้ยงไหม ทอผ้าไหม ฝ้าย และมีการขุดหิน
ที่ ข. กระโจน อ. เมืองบุรีรัมย์

ขนบธรรมเนียมของชาวจังหวัดนี้ ยังถือสืบสานกันโดยมาก มี
การเช่นผีเรือนประจำบ้าน เป้าตีโพนและมีคนทรง ชำโค สุกร ทำ
เครื่องสังเวย ประชุมพวกญาติเช่นวันยกอกให้รู้ว่าเป็นผีโรงเดียวกัน

ถ้ามีแขกมาพักพาอาศัยก็ถามว่าถือผีโรงไหน . ถ้าถือผีโรงเดียวกันก็นับเป็นญาติกันรั้งกันอย่างสนิทสนม

ประเพณีเก่า ๆ ที่ยังถือกันอยู่ยังมีในพวกเขมรบ้างตง ๒ เช่น พิธีแต่งงาน เมื่อสู่ขอกันตกลงแล้ว ก็มีเงินสินสอดทองมั้น ชันหมาก หมู เป็ดไก่ ขนม เครื่องแกงนับแต่เช้า ตะไคร้ พริก หอม ตะเคียนเกลือ ข้าวสาร ถัวน้ำเต้า เต้าไฟ ฯลฯ เมื่อใกล้กำหนดแต่งงาน เจ้าบ่าวต้องชักคนไปปลูกโรงพิธีและโรงครัวที่บ้านผู้หญิง เตรียมแม่ครัวคนใช้ผ่าฟืนตักน้ำไปให้หญิงทุกอย่าง เจ้าบ่าวต้องเซ็นเกวียนฟืนไปส่งเอง เมื่อถึงบ้านเจ้าสาว เจ้าสาวต้องออกมารับพาไปอาบน้ำแห่งตัวใหม่ รั้งฟืนกันเสร็จแล้วเจ้าบ่าวจึงนำเกวียนกลับไ้ เมื่อถึงเวลาฤกษ์ก็แห่ขันหมากและนำตัวเจ้าบ่าวไปพร้อม ณ โรงที่ปลูกไว้ ฝ่ายหญิงก็นำเจ้าสาวลงมาทำขวัญมอบให้ชายที่โรงนี้ พอทำการผูกขวัญให้พร้อมเสร็จแล้ว เจ้าสาวรีบชุดเจ้าบ่าวเข้าห้องนอนบนเรือนเจ้าสาว ผู้เฒ่าผู้แก่ทำพิธีเรียงหมอนให้เสร็จแล้ว เจ้าบ่าวก็พาเจ้าสาวมาให้หัวพ่อแม่ญาติพี่น้องของตน แล้วจึงพากลับบ้านเจ้าสาว เป็นเสร็จพิธี

ส่วนการรื่นเริงที่มีตามปกตินั้น มีหมอลำร้องแกกกันในระหว่างชายหญิง หรือชายต่อชาย เล่นเข้ากับแคน การสู่ขวัญบุญยังไฟ คือแห่ขบวนไฟร้องรำทำเพลงกันไป ขอเหล้าขอข้าวกินตามตะแวงบ้าน ผู้ซึ่งขบวนไฟนุ่งร่างแห และบุญข้าวจี คือขบวนข้าวถวายพระ การเล่นเหล่านี้นั้นใน อ. พุกไธสงเป็นพื้น ส่วนพวกเขมรบ้างตงนั้นเล่น กัน

คร้อบ ครอบไก่ เจริญ (ร้องรำพราวนิยม โคม ชมนกชมไม้ เข้ายก
บ้อและซอ) เล่นแก้วนอ (รำกีนร) และ เล่นตฤณ ส่วนคน
พื้นเมืองอย่างไทยโคราชก็เล่นเพลงโคราช เล่นสะบ้า เล่นช่วงชัย
หรือข้าเจ้าหงส์.

๑. บุรีรัมย์ ที่ตั้งเมืองเกิยวนเป็นเมืองโบราณเรียกว่าเมืองแปะ
เล่ากันว่าตั้งตามชื่อคนไม้ใหญ่ชนิดหนึ่งเรียกว่า คนแปะ ซึ่งขึ้นอยู่
กลางเมือง ๑. บุรีรัมย์เคิยวน รวมเมืองเก่าเข้าไว้หลายเมือง คือ
เมืองแปะ เมืองนางรอง เมืองตะลุง เมืองพุทไธสง เมืองเหล่าน
สันนิษฐานกันทางโบราณคดีว่าเป็นเมืองขอม มีเจ้าเมืองปกครองทุก
เมือง พังมารวมตั้งเป็นเมืองบุรีรัมย์ในรัชกาลที่ ๕ ราว พ.ศ. ๒๔๔๑
ตกเมืองต่าง ๆ ที่กล่าวนามมาแล้วลงเป็นอำเภอ.

มีประวัติการซึ่งเป็นเกียรติของ ๑. บุรีรัมย์อยู่ ตอนหนึ่งซึ่งควร
บันทึกไว้ คือเมื่อเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏในรัชกาลที่ ๓ เจ้าราชวงศ์
ยกกองทัพมากกว่าคนอื่นผู้คนและ สะเปียง อาหารและ เมือง พุทไธสง
เมืองแปะและเมืองนางรอง พระนครภักดี (หงส์) เจ้าเมืองแปะคอย
คุมชาวเมืองออกต่อสู้สู้ไม่ได้จึงหนีจะไปเมืองผไทสมัน พวกเวียง
จันทึกติดตามทันที่ช่องเสม็ด จับตัวพระนครภักดีได้ พวกเวียงจันทึกกวาด
ก่อนครอยครัวชาวบุรีรัมย์ไปให้เจ้าราชวงศ์ คืนวันหนึ่งพระนครภักดี
คบคิดกับพวกบุรีรัมย์ต่อสู้พวกเวียงจันทึก แต่ถูกฆ่าตายหมด ว่า
พระนครภักดีนั้นอยู่คงกระพันแทงฟันไม่เข้า ถึงต้องเอาหลาวเลียบทวาร
หนักจึงตาย นับว่าเป็นผู้จงรักภักดีสมชื่อผู้หนึ่ง

จ. บุรีรัมย์มี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองบุรีรัมย์ ๒. ประโคนชัย
 ๓. นางรอง ๔. พุทไธสง ๕. ลำปลายมาศ ๖. สตึก มีกิ่ง ๑ คือ
 กิ่งบ้านกรวด (ขึ้น อ. ประโคนชัย) มีสิ่งสำคัญคือ ปราสาทหินที่ ข.
 พนมรุ้งและทเมืองต่ำ นอกจากนี้ยังมีปรางค์กู่ขนาดย่อมในที่ต่าง ๆ อีก
 มาก.

ปทุมธานี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. บาง
ปรอก อ. เมือง ฯ คมนาคม จากกรุงเทพ ฯ ไปเมืองโดยทางน้ำตาม
แม่น้ำเจ้าพระยา มีรถยนต์เรือกลไฟโดยสารประจำทาง ทิศเหนือจร
จ. พระนครศรีอยุธยา และ จ. สระบุรี ทิศตะวันออกจร จ. นคร-
นายก ทิศใต้จร จ. นนทบุรีและ จ. พระนคร ทิศตะวันตกจร จ. นนทบุรี
น. ๒๕๐๐

ภูมิประเทศ พื้นที่เป็นทราย ทำนาได้ทั่วไป พ. ๑๒๓ (๒๔๘๐)
อาชีพ ทำนา ทำเครื่องปั้นดินเผา สีนํ้ามี ข้าวเปลือก น้ำตาล
โตนก อัญชู ทราย อ้อย ผักและผลไม้

จ. ปทุมธานี นำระไ้ตั้งขึ้นภายหลังรัชกาลสมเด็จพระบรมโ
ลกนาถ ที่เชิงราก (เวลานี้เรียก เชียงราก) อยู่ตรงหัวเลี้ยว
คลองลาดพร้าว (แม่น้ำเจ้าพระยาเดิม) ใน ต. บ้านจ้ว อ. สามโคก
บริเวณวัดพระยาเมือง (ร้าง) ฝั่งตะวันออก ลำแม่น้ำเจ้าพระยา เมือง
นี้ร้างเพราะกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ ๑

ถึง พ. ศ. ๒๒๐๓ สมิงเปอกัยพวกเพื่อน ๑๑ คน คุมมอญ
๕,๐๐๐ คน เฝ้าเมืองมะตะมะ แล้วจับมังนันทมิตร อาพระเจ้าอังวะ
คุมตัวเข้ามารุงศรีอยุธยา โปรดให้ที่อยู่บ้านสามโคก ซึ่งต่อมาเรียก
ว่า เมืองสามโคก ตั้งอยู่ใกล้บริเวณวัดสิงห์ จ. ปทุมธานี

พ.ศ. ๒๓๑๗ พระยาเงี้ยว ตะละเส่ง ตะละเกลี้ยง กับพญากลาง
เมือง พร้อมด้วยพวกมอญนายไพร่ที่ได้อพยพเข้ามาอยู่ครั้งกรุง
ศรีอยุธยาแล้วนั้น เมื่อพระม้ายึดกรุงแตกครั้งหลังก็ถูกกวาดต้อนครอบครัว
ครัวไปเมืองพระม่าย แต่พอได้โอกาสก็พากันหนีกลับมาอีก ไปรค
เกล้าฯ ให้ตั้งภูมิลำเนาที่เมืองสามโคก และเมืองนนทบุรี และให้จัด
ชายฉกรรจ์ไว้ ๓,๐๐๐ คน ให้หลวงบำรุงเรือกดึกครั้งกรุงเก่าเป็นเชล
รามัญ เป็นพระยารามัญวงศ์ (เรียกว่าจักรีมอญ) ควบคุมกองมอญ
ทั้งสิ้น

พ.ศ. ๒๓๕๘ สมิงรามัญเมืองเมะตะมะและพรรคพวกพร้อมใจ
กันจับ พระม้ายุ้รักษาเมืองฆ่าเสีย แล้วอพยพครอบครัวประมาณ
๓๐,๐๐๐ คนเข้ามาทางเมืองอุทัยธานี เมืองกาญจนบุรี เมืองตาก
ไปรคให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ เมืองสามโคก เมืองนนทบุรี และเมือง
นครเขื่อนขันธ์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับ กรมพระวชิร
ขรรพมหาเสนาบดีฯ ได้เสด็จไปประทับที่พลับพลาริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่ง
ซ้ายของเมืองสามโคก ทรงรับคอกวัวของราษฎรเป็นเนื่องกิจ จึง
พระราชทานนามเมืองสามโคกเปลี่ยนใหม่ว่าเมืองปทุมธานี โดยเหตุ
ที่มีคอกวัวอยู่ทั่วไป (ทั้งนี้ราศสุทร (งู) ที่กล่าวถึงตอนเรือมาถึง
สามโคก) และยกวนกลางทำเป็นวัด เรียกว่า วัดปทุม

ต่อมาย้ายเมืองกลับมาตั้งที่สามโคกตามเดิมอีก แล้วจึง
ย้ายไปตั้งที่ปากคลองบางหลวงให้พระ ฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา

ต. บ้านฉาง อ. เมืองฯ แล้วย้ายไปตั้งที่ระหว่างปากคลองบางโพธิ์
ข้างเหนือ กับคลองบางหลวงข้างใต้ฝั่งแม่น้ำเดียวกัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ให้อ้ายเมืองข้ามปากแม่น้ำเจ้าพระยาไปตั้ง
ฝั่งตะวันออกที่ย่านโคกชะพลู ได้ปากคลองทราย อ. เมืองฯ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ให้อ้ายไปตั้งที่ ต. บางปรอก อ. เมืองฯ

ลำแม่น้ำเมืองปทุมธานีขึ้น ชลชนในรัชกาลสมเด็จพระเอกา-
ทศรุด เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๑ ตั้งแต่หน้าวัดไก่เตี้ยหรือปากคลองลาด
พร้าว ตรงไปออกที่ไวัดมะขาม เวียงคลองลัดเตี้ยใหญ่ ส่วนแม่
น้ำเดิมตอนล่างเป็นที่เก็บน้ำส่งคลอง เป็นน้ำประปาใน จ. พระนคร

จ. ปทุมธานี ๑ มี ๗ อำเภอ คือ ๑. เมืองปทุมธานี ๒. ฉะเชิงเทรา
๓. คลองหลวง ๔. ลาดหลุมแก้ว ๕. ลำลูกกา ๖. สามโคก
๗. หนองเสือ.

ประจวบคีรีขันธ์

จังหวัดภาคตะวันตก (แผนที่ ๗ ๓) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่
ต. เกาะหลัก อ. เมือง ฯ ทิศเหนือจรด จ. เพชรบุรี ตะวันออกจรดทะเล
ในอ่าวไทย ใต้จรด จ. ชุมพร ตะวันตกจรดเขตตะนาวศรี น. ๖๒๗๑
กม. จากกรุงเทพฯ ฯ โดยสายรถไฟสายใต้ลงที่สถานีประจวบคีรีขันธ์
๓๑๘ กม. ไปทางทะเลโดยเรือเมล์จากปากน้ำเจ้าพระยาได้

ภูมิประเทศ ทางตะวันออกแต่เหนือไปใต้เป็นทราย ชายทะเลมีป่า
ละเมาะและเขาประปราย ทางตะวันตกแต่เหนือไปใต้เป็นป่าสูง มีเขา
เป็นพิภพตลอดไปจนถึงเขาตะนาวศรีที่ชนแดน ปริมาณน้ำฝน ๘๘๒.๘
มม. (๒๔๗๘) พ. ๕๘ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ปลูกไม้ ผลัดกัน ปลูกแร่ หาดของป่า
และการประมง ในจังหวัดนี้มีการอนุญาตตั้งคอกจิ้งจอกป่า (มีสถาน
การบิณฑบาต)

๑. ประจวบคีรีขันธ์เป็นเมืองโบราณครั้งกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า
เมืองนารัง ตั้งอยู่ริมลำน้ำบางนางรม อยู่ในบริเวณสถานีขึ้นกระโถ
แก่ได้เล็กร้างเสียคราวหนึ่ง และมาตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๒ ที่ปาก
ค. บางชุม เรียกว่าเมืองบางนางรม ย้ายที่บัญชาการไปตั้งที่เมืองกุย
ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ โปรดให้เปลี่ยนชื่อเมืองบางนางรม
เป็นเมืองประจวบคีรีขันธ์ (คุ้มยกเกาะกงซึ่งพระราชทานนามว่า เมือง

ประจันต์คีรีเขตต์) รวมทั้งที่เมืองกุย เมืองคลองวาฬเข้าเป็นท้องที่
เดียวกัน ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดการปกครองท้องที่เป็นมณฑลเทศา-
ภิบาล ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ เมืองประจวบคีรีขันธ์ถูกยุบเป็น อ. เมือง
ประจวบคีรีขันธ์ ขึ้น จ. เพชรบุรี แต่ยังคงตั้งว่าการอยู่ที่เมืองกุย
ต่อมาถึง พ. ศ. ๒๔๔๑ จึงย้ายที่ว่าการมาตั้งที่อำเภอหลัก ครั้ง
พ.ศ. ๒๔๔๔ โปรดให้รวมอำเภอ ๓ อำเภอ คือ อ. เมืองประจวบ
คีรีขันธ์ อ. เมืองปราณบุรี ซึ่งขึ้นอยู่กับ จ. เพชรบุรี และ อ. เมือง
กำเนิดคนอุดม ซึ่งขึ้นอยู่กับ จ. ชุมพร ตั้งขึ้นเป็นเมือง เรียกว่าเมือง
ปราณบุรี แต่ไปตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. เกาะหลัก อ. เมือง
ประจวบคีรีขันธ์จึงเป็นอำเภอเมืองของ จ. ปราณบุรี ต่อมาถึงรัชกาล
ที่ ๖ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๘ โปรดให้เปลี่ยนชื่อ จ. ปราณบุรี เป็น
จ. ประจวบคีรีขันธ์

จ. ประจวบคีรีขันธ์ มี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองประจวบฯ
๒. บางสะพาน ๓. ปราณบุรี และมีกิ่ง ๒ คือ ๑. ทักษะแก (ขึ้น
อ. เมืองฯ) ๒. ห้วยหิน (ขึ้น อ. ปราณบุรี) มีสถานที่ควรดู คือ ถ้ำ
พระยานคร พระราชวังไกลกังวล ที่พักตากอากาศ มีโรงแรมและ
สนามกอล์ฟ โรงแ่งที่สามร้อยยอด และปากทวารที่ต้นน้ำปราณ.

ปราจีนบุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๕) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่
ท. หน้าเมือง อ. เมือง ๖ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำบางปะกง คมนาคม
จากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายตะวันออก ลงที่สถานีปราจีนบุรี ระยะ
ทาง ๑๒๒ กม. ทิศเหนือจรด จ. นครราชสีมา ทิศตะวันออกจรดเขมร
ทิศใต้จรด จ. ฉะเชิงเทรา และ จ. จันทบุรี ทิศตะวันตกจรด จ. นครนายก
ภูมิประเทศ เป็นที่ราบ มีที่ดอนบ้าง แต่ตอนเหนือมีภูเขาบรรทัด
กันเป็นพิภพไป พ. ๑๘๖ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ตัดไม้ หาของป่า

มีเขาลูกใหญ่เช่น ข. สมอขุน ข. เขียว ข. ปลาสำกระตุก
จ. ร่มน้อย ข. แหลม ข. โข่งฉนวน ข. กำแพง ในท้องที่ อ. อรัญญ-
ประเทศ ทางด้านเหนือมีช่องเขาเป็นทางคมนาคมติดต่อระหว่าง
อ. เมืองปราจีน ๖ กับแผ่นดินสูง เรียกว่าช่องตะโก

๑. ปราจีนมีปรากฏชื่อในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ คือ
เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาผลิตแผ่นดินใหม่ ๆ พระยาสระแก้วได้ยกทัพรุก
มาถึงเมืองปราจีนบุรี ได้ไต่ถามชาวเมืองได้ความว่าทางกรุงศรี
อยุธยาแน่น พระเพ็ชรราชาได้ขึ้นครองราชสมบัติ เสนายกพร้อมมูล
อยู่แล้ว พระยาสระแก้วจึงมีอาญยกเข้ามา ได้แต่กวาดต้อนครอบครัว
อพยพชาวปราจีนบุรีไปเมืองสระแก้ว แล้วมาปรากฏเหตุการณ์อีกครั้ง

หนึ่งใน พ.ศ. ๒๓๑๐ คือระหว่างขึ้นเมืองเกิดการจลาจล กรมหมื่น
เทพพิพิธ ซึ่งไปอยู่ ณ เมืองจันทบุรี มีผู้คนชาวหัวเมืองชายทะเล
ตระวันออกพากันมาสวามีภักดีเป็นอันมาก กรมหมื่นเทพพิพิธจึงพาคน
เหล่านั้นมาตั้งช่องสุ่มกำลังอยู่ ณ เมืองปราจีนบุรี คนชาวเมืองปราจีน
บุรี และชาวเมืองนครนายกเชื่อกันว่าเจ้านายจะเสด็จยกไปรบพระม้า
ช่วยกรุงศรีอยุธยา จึงพากันมาเข้าด้วยหลายพัน กรมหมื่นเทพพิพิธ
จึงให้ตั้งค่ายอยู่ ณ เมืองปราจีนบุรี แต่งให้หมื่นแก้ว หมื่นศรีนาวา
ชาวเมืองปราจีนบุรีเป็นนายทัพ ยกมาตั้งค่ายอยู่ ณ ปากน้ำโยธะกา
แต่ถูกพระม้าคั้แตก กรมหมื่นเทพพิพิธทราบว่าเสียค่ายปากน้ำโยธะกา
แล้ว จึงพาสัมภรพรคพวกหนีไปทางช่องเรือแตก ขึ้นไปนคร
ราชสีมา

ในสมัยต่อมาเมื่อมีการศึกเกิดขึ้นทางบ้านนคราวไร่ เมือง
ปราจีนบุรีก็เป็นเมืองหน้าด่านทุกคราว ในที่บางแห่งเรียกเพี้ยนเป็น
เมืองประจิมก็มี

จ. ปราจีนบุรี มี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองปราจีนบุรี ๒. กบินทรวรบุรี
๓. บ้านสร้าง ๔. ประจันตคาม ๕. ศรีมหาโพธิ ๖. อรัญญประเทศ
และมีกิ่ง ๒ คือ ๑. วัฒนานคร (ขึ้น อ. อรัญญประเทศ) ๒. สระแก้ว
(ขึ้น อ. กบินทรวรบุรี)

ปัตตานี

จังหวัดปัตตานี (แผนที่ ข ๕) ตั้งศาลากลางที่ ต. สะบารัง
อ. เมือง ฯ ฝั่งซ้ายแม่น้ำปัตตานี ห่างปากน้ำราว ๒ กม. ทิศเหนือ
และทิศตะวันออกติดทะเลในอ่าวไทย ทิศใต้จรด จ. ยะลา และ
จ. นราธิวาส ทิศตะวันตกจรด จ. สงขลา น. ๑๙๔๗ คมนาคม จาก
กรุงเทพฯ ไปเมืองโคยรถไฟสายใต้ (แยกไปสู่สิงคโปร์) ลงที่สถานี
โคกโพใน ต. มะกรุก อ. โคกโพ ๑๐๒๕ กม. แล้วขึ้นรถยนต์
จากสถานีไปตามทางหลวงถึงเมือง ระยะ ๒๖ กม. ขานพาหนะเดิน
ไต่ทุกฤดู ทางทะเลก็ไปได้แต่ไม่สะดวก เพราะปากน้ำทางแถบนี้ตน
เรือใหญ่เข้าไม่ถึง

ภูมิประเทศ ตอนเหนือและตะวันออกเป็นที่ลุ่มราบ ตอนใต้และ
ตะวันตกส่วนมากเป็นที่ดอนมีเขา เล็ก ๆ ใหญ่ ๆ มาก ปริมาณน้ำฝน
๑,๙๖๕ มม. (๒๔๗๙) แต่ฝนทาง จ. ปัตตานี นอกจากฤดูฝนแล้ว
บางที่ตกพร่ำเพรื่อไปถึงฤดูหนาว ถึงกับตกมาก ๆ ทำให้น้ำท่วมเสีย
หลายมาก ๆ ก็มี พ. ๑๗๒ (๒๔๙๐) ส่วนมากเป็นไทยอิสลาม

อาชีพ ทำนา ทำสวนยาง สวนมะพร้าว สวนอ้อย สวนผลไม้
ทำเหมืองแร่ ทำนาเกลือ เลี้ยงสัตว์ และทำประมง สัตว์ มี ช้าง
ช้างพารา มะพร้าวแห้ง ไข่ กระบือ ไข่ เป็ด ปลาสด ปลาเค็ม
และแร้วคึก

๑. บัณฑิต มีถนนที่สำคัญอยู่ ๒ สาย คือ สายบัณฑิต-นราธิวาส (ผ่านสายบุรี) ยาวประมาณ ๑๔๒ กม. กับสายบัณฑิต-ยะลา ยาวประมาณ ๔๓ กม. ถนน ๒ สายนี้ มีแยกไปอำเภอต่าง ๆ ใกล้เคียงหลายแห่ง

ประเพณีของชาวไทยอิสลามในจังหวัดนี้ การแต่งงานมีแต่เจ้าข่าเจ้าสาวสกุลชนาน่วมที่ เพื่อนข่าสาวมีจำนวนทั้งวัย ๆ ซ้อที่แปลกก็คือ การแต่งงานมักแต่งงานเมื่ออายุน้อย ๆ ทั้ง ๒ ฝ่าย ชายอายุ ๑๖-๑๗ ปี หญิง ๑๓-๑๔ ปี การหย่าร้างจึงมีได้ง่ายที่สุด

การศพ ต้องฝังทั้งนั้น ก่อนนำศพลงหีบ ต้องชำระร่างกายสะอาด ใช้ผ้าสีขาวทอทุกแห่ง แล้วห่อผ้าใส่หีบนำไปฝัง

การถือบวช ไทยอิสลามถือบวชทุกปี ในการถือบวชนี้ไทยอิสลามทุกคนไม่กินอาหารในเวลากลางวัน แม้แต่น้ำลายก็ไม่กลืนลงไป เมื่อพระอาทิตย์ตกแล้วจึงกินได้ การถือบวช ถืออยู่ตลอดเวลาเกือบหนึ่งเดือนคือเดือนรอมฎัน ซึ่งเป็นเดือนที่ ๙ ตามปฏิทินของอิสลาม ทอดราว ๆ เดือนพฤศจิกายน สิ้นกำหนดบวชแล้วจึงทำพิธีฮัจญ์รายอ (แปลว่าวันฉลองหรือวันรื่นเริง) ๓ วัน แต่งตัวกันอย่างสวยงามไปเยี่ยมญาติและมิตร และไปเยี่ยมศพตามสุสาน พวกไทยอิสลามเหล่านี้ มิได้รังเกียจเกี่ยวกับที่ต่อพุทธศาสนา เช่นนิมนต์พระไปสวดเมื่อถูกฟ้าผ่าสุเหร่า หรือบ้านเรือนและไปช่วยทอดกฐินผ้าป่า

ส่วนการรื่นเริงนั้น มีการชกโค ชกกระบือ เป็นที่นิยมของชาวจังหวัดนี้

จ. บัตตานี เรียกกันว่าเมืองตานีบ้าง เป็นเมืองเก่าเมืองหนึ่งใน
แหลมมลายู มีเรื่องกล่าวว่า เป็นเมืองผู้หญิงสร้าง ในสมัยเมื่อไทย
แผ่อาณาเขตคืบลงไปถึงปลายแหลมมลายูนั่น จ. บัตตานีก็นับขึ้นแก่ไทย
เป็นเมืองประเทศราชส่งบรรณาการเป็นคราว ๆ เช่นเดียวกับเมืองมะ
ละกา เมืองบัตตานีนี้ใช้วิธีปกครองโดยสตรีในวงศ์ตระกูลเจ้าเมือง
ซึ่งมีอายุสูงพ้นเขตที่หามีบุตรได้แล้ว เป็นนางพระยาวาฬราชการเมือง
เป็นประเพณีสืบมา ดังเช่นในเกาะสุมาตรา ยางแห่งและไซยะประเพณี
ตลอดมาในสมัยสุโขทัย จนถึงสมัยศรีอยุธยาตอนปลาย แต่คราวใด
กรุงศรีอยุธยาอ่อนอำนาจลง เมืองบัตตานีก็ส่งบรรณาการ แสดง
อาการกระด้างกระเดื่อง เช่นในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองใน พ.ศ.
๒๑๗๕ นางพระยาบัตตานีเห็นว่า พระเจ้าปราสาททองซึ่งราชสมบัติ
จากเจ้านายในราชวงศ์เดิม ก็ถือโอกาสส่งบรรณาการ แสดง
ความกระด้างกระเดื่อง ไปรคให้กองทัพกรุงออกไปปราบถึง ๒ ครั้ง
ยังปราบไม่ได้ จนถึง พ.ศ. ๒๑๗๙ เกรียมกองทัพจะไปปราบอีก
แต่พวกซอลันกาแนะนำนางพระยาให้อ่อนน้อมเสีย เมืองบัตตานีจึง
กลับเป็นของไทยดังเก่า

ครั้นเมื่อเสียกรุงแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ พระยาบัตตานีก็
ถือโอกาสปลุกตัวจากไทยอีก จนถึง พ.ศ. ๒๓๒๙ เมื่อเสด็จ
พระเจ้ากรุงในรัชกาลที่ ๑ แล้วกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
ได้เสด็จยกทัพหลวงไปขับไล่พม่าทางแหลมมลายูไปหมดแล้ว มี

พระยาราชบุรุษออกไปให้บรรดาหัวเมือง มะลายูที่เขยขึ้นแก่ไทย มาอ่อน
 นั้ตามเดิม พระยาปัตตานีขัดแย้งไม่ยอมอ่อนน้อม ต้องให้กองทัพ
 ไปปราบจึงได้เมืองปัตตานีคืน และได้ขึ้นใหญ่ขึ้นเป็นศรีเมืองเรียกว่า
 ยะนางพระยาคานันมาด้วย (ปัตตานีอยู่ที่หน้าศาลว่าการกระทรวงกลา
 โหม) เมื่อได้เมืองปัตตานีแล้ว ครอบครองตั้งผู้เป็นเชลยวงศ์ของพระยา
 ปัตตานีคนใดคนหนึ่งให้เป็นเจ้าเมือง แต่พระยาปัตตานีคนใหม่ไม่ซื่อ
 สัตย์ เพราะปรากฏว่า ใน พ.ศ. ๒๓๓๒ พระยาปัตตานีได้ไปชัก
 ชวนองเชียงสือ ซึ่งเป็นพระเจ้าเวียตนัมเกลี้ยกลอง จะให้มาตีหัวเมือง
 ในพระราชอาณาจักร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึง
 โปรดให้กองทัพไปตีหัวเมืองปัตตานีอีกครั้งหนึ่ง แล้วถอดเจ้าเมือง
 เก่าเสีย ตั้งข้าราชการไทยเป็นเจ้าเมืองแทน ครั้นต่อมาในรัชกาล
 ที่ ๒ พระมหาราชทรงยกทัพมาตีเมืองไทยอีก ได้ให้ไปชักชวนหัวเมือง
 มะลายูที่ขึ้นแก่ไทยให้ก่อการกบฏขึ้น แต่เจ้าเมืองปัตตานีเป็นคนไทย
 จึงปราบปรามไว้ได้แต่ขึ้นต่อมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งเมืองปัตตานี
 ออกเป็น ๗ หัวเมือง คือ ๑. ปัตตานี ๒. ยะลา ๓. ยะหริ่งหรือ
 ยะหริ่ง ๔. ระแงะ ๕. รามัน ๖. สายบุรี ๗. หนองจิก มีพระยา
 เมืองปกครองขึ้นต่อเมืองสงขลา มาจนถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้จัด
 การปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล แต่บางเมืองที่มีเชื้อสายเจ้านาย
 เก่า ๆ ปกครองอยู่ เช่นหัวเมืองในมณฑลภาคพายัพบ้าง มณฑล
 ภาคอีสานบ้าง มณฑลปัตตานีได้บ้าง ได้จัดการปกครองเป็นบริเวณ

ทั้งเชื้อสายเจ้านายเก่า ๆ เป็นผู้ปกครองเมือง และทั้งข้าหลวงประจำ
 จังหวัดเป็นผู้ทำงานแทนผู้ครองเมือง เมืองปัตตานีที่แยกเป็น ๗
 หัวเมืองก็ได้จัดการปกครองเป็นบริเวณ เรียกว่าบริเวณ ๗ หัวเมือง
 ขึ้นต่อข้าหลวงใหญ่ มณฑลนครศรีธรรมราช ต่อมาถึง พ. ศ.
 ๒๔๔๘ จึงได้ตั้งบริเวณหัวเมืองนั้น เป็นมณฑลปัตตานี และให้มี
 จังหวัดเพียง ๔ จังหวัด คือรวมเมืองปัตตานี เมืองหนองจิก และ
 เมืองยะหริ่งเข้าเป็นเมืองปัตตานี รวมเมืองยะลาเข้ากับเมืองราษีไศล
 เข้าเป็นเมืองยะลา ส่วนเมืองระแงะกับเมืองสายบุรีคงอยู่ตามเดิม จน
 ถึง พ. ศ. ๒๔๗๕ จึงยุบเมืองสายบุรีเป็น อ. ตะลุบัน ขึ้น จ. ปัตตานี
 และแบ่งท้องที่ไปขึ้น จ. นราธิวาส (เมืองระแงะเดิม) บ้าง

หัวเมืองปัตตานีเดิมตั้งอยู่ที่บ้านมะนา ซึ่งบัดนี้เป็น ต. ขานา
 ขึ้น อ. สะบารัง ยังมีบ้านเก่า ๆ ปรากฏอยู่

จ. ปัตตานี มี ๘ อำเภอ คือ ๑. เมืองปัตตานี ๒. สายบุรี
 ๓. หนองจิก ๔. ปะนาแระ ๕. โคกโพธิ์ ๖. มายอ ๗. ยะรัง
 ๘. ยะหริ่ง สิ่งที่น่าสนใจในจังหวัดนี้คือน้ำตกทรายขาว น้ำตกยาใจ
 และสุเหล้าโบราณ.

พระนคร

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากปากน้ำขึ้นไปทางเหนือตามทางตรงประมาณ ๒๕ กม. ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. พระบรมมหาราชวัง อ. พระนคร มีราชการ ของศาลากลาง จังหวัด นครปฐม อยู่ในที่เดียวกัน เรียกว่า ศาลากลางจังหวัดพระนครและนครปฐม น. ๔๐๐ อาณาเขตทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศใต้ ทิศใต้ ทิศใต้

๑. พระนคร เป็นที่ตั้งเมืองหลวงแห่งประเทศไทย เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ และเป็นที่ตั้งที่ทำการของรัฐบาล เป็นศูนย์กลางแห่งการค้าขายและการคมนาคม เป็นเมืองท่าสำคัญ มีสินค้าผ่านมาก เป็นแหล่งอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม มีถนนคอนกรีตและลาดยางทั่วไป มีตึกตั้งอยู่ทั้งสองฟากถนนอันยาวไกล และถนนอันใหญ่และงามมากก็คือถนนราชดำเนิน ซึ่งประกอบด้วยอาคารสูงตระหง่าน สร้างตามแบบและฝีมือช่างสถาปัตยกรรมทันสมัยตั้งอยู่ทั้งสองฟากถนนนั้น ๑. พระนคร เคยมีคลองอยู่มากมาย จนถึงแก่มีผู้เรียกว่า “เวนิสแห่งตะวันออก” เพราะ สมัย ก่อนใช้ คลอง สำหรับการคมนาคมแทนถนน ครั้นการสร้างถนนเจริญขึ้นสะดวกแก่การคมนาคมกว่าใช้คลอง และคลองเก่า ๆ ก็ตื้นเขินมากจึงได้ถมเสียเกือบหมด

คงเหลือที่บำรุงตกแต่งไว้แต่น้อยเพราะบางคลองที่ต้งการ มีสถาน
ที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ หลายแห่งถึงจะกล่าวต่อไปข้างหน้า
พ. ๘๒๗ (๒๔๙๐) ในจำนวนนั้นนอกจากคนไทยแท้ มีจีนปนอยู่
เป็นจำนวนมาก ชนชาติอื่น ๆ เช่นชาวอินเดียน มลายู พม่า ญวน
ญี่ปุ่น และอื่น ๆ มีบ้างแต่ไม่มากเท่าจีน แหล่งที่พวกจีนอาศัยอยู่มาก
ที่สุดก็คือ ลำเพ็ง และถนนยาวราช

๑. พระนครเรียกกันว่า “กรุงเทพ ฯ” ซึ่งเป็นชื่อย่อมาจาก
“กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยา ฯ” แต่ในหมู่
ชาวต่างประเทศหาเรียกชื่อว่ากรุงเทพ ฯ ไม่ กลับเรียกว่า “บางกอก”
ตามที่ชาวต่างประเทศเคยเรียกเมืองธนบุรีมาแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช

เมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่หนึ่งในปี พ.ศ. ๒๓๑๐
และสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) ก็อัสสรภาพคืนมา
ได้ในปีเดียวกันนั้นแล้ว ได้ทรงสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแห่ง
ประเทศไทย ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และพระราชวัง
ตั้งอยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ คือ พระราชวังเดิมเดิมนั้น ครั้นสิ้น
บุญสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรม
ราชจักรีวงศ์ เมื่อขาล จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕)
ทรงพระราชปวารณา พระนครตั้งอยู่ในที่ไม่เหมาะ และพระราชวังก็

ตั้งอยู่ระหว่างพระอารามทั้งสอง คือวัดอรุณราชวรารามกับวัดโมฬีโลก-
ยาราม จะขยายเขตต์พระราชวังออกไปไม่ได้ ทั้งตั้งอยู่ ณ ท้องค้ง
ภูคน้ำเขาะเป็นเนินนิตย ทรงพระราชดำริว่าทางฝั่งตะวันออกเป็นที่ชัย
ภูมิดีกว่า จึงโปรดให้จัดการกระที่สร้างพระนครใหม่ทางฝั่งตะวันออก
ไว้ตั้งพิชัยเสนาหลักเมือง ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด
ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ฤกษ์เวลาว่างแล้วห้าสิบล
สนาห์ พระราชวังใหม่ตั้งอยู่ในที่ของพระยาราชเศรษฐีกับพวกจีน
อาศัยอยู่ จึงโปรดให้คนเหล่านั้นย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่สวนตั้งแต่
คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดลำเพ็ง (เป็นมูลเหตุที่มีพวกจีนตั้ง
บ้านเรือนเป็นหลักฐานอยู่ในตำบลลำเพ็งสืบมาจนทุกวันนี้) ครั้น ณ วัน
พฤหัสบดี เดือน ๘ บุรพาสาย (เดือน ๘ ก่อน) ขึ้น ๔ ค่ำใน
เดียวกัน ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ โปรดให้ตั้ง
การพระราชพิธีปราบดาภิเษกโดยสังเขปเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติใน
แผ่นดินสยาม พระราชทานนามพระนครว่า “กรุงเทพมหานคร
บวรทวารวดี ศรีอยุธยา มหาทิลกภพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดม
พระราชนิเวศน์มหาสถาน ”

ใน พ.ศ. ๒๓๒๖ โปรดให้ตั้งกองสักเลกไพร่หลวงสมกำลัง
และเลกหัวเมือง แล้วให้เกณฑ์พลขึ้นใหม่บ้าง และไปรื้อกำแพง
เมืองพระนครศรีอยุธยาลงมาบ้าง ลงมือก่อสร้างพระนครทั้งพระ
บรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคลในชั้นนี้ โปรดให้รื้อ

ข้อมวิสาเขนทร์และกำแพงเมืองกรุงธนบุรีข้างฟากตะวันออกเสีย ขยาย
 พระนครออกไปให้กว้างกว่าเก่า โปรดให้ชักคูพระนครด้านตะวันออก
 ตั้งแต่ท้ายตลาดบางลำภูจนตลอดมา ออกแม่น้ำข้างใต้เห็นวัดสามปลื้ม
 (คลองบางลำภูจนทะลุคลองสะพานหัน) ยาว ๘๕ เส้น ๑๓ วา กว้าง ๑๐ วา
 ลึก ๕ ศอก พระราชทานนามว่า คลองรอบกรุง ด้านแม่น้ำทั้งแต่
 ปลายคลองรอบกรุงข้างใต้ ไปจดปากคลองบ้านเหนือ (จากปากคลอง
 สะพานหันทางลำแม่น้ำเจ้าพระยาถึงปากคลองบางลำภู) ยาว ๘๑
 เส้น ๑๖ วา รวมทางน้ำรอบพระนคร ๑๗๗ เส้น ๘ วา แล้วชัก
 คลองหลุดจากคลองคูเมืองเดิม (คลองตลาด) สองคลองออกไป
 ไปบรรจบคลองรอบกรุงที่ซอกใหม่ (คลองสะพานด้านกับคลองสะพาน
 คึกคิน) แล้วชักคลองใหญ่เห็นวัดสระแก (วัดสระเกศ) อีกคลอง
 หนึ่ง พระราชทานนามว่าคลองมหานาค เมื่อโปรดให้ชักคลองรอบ
 กรุงแล้ว โปรดให้เกณฑ์ลาวเวียงจันทน์ และให้หาผู้ว่าราชการจังหวัด
 ตลอดจนหัวเมืองลาวริมแม่น้ำโขงฟากตะวันออกเข้ามาในกรุง และยก
 ยื่นหน้าที่ช่วยกันขุดรากก่อกำแพงรอบพระนคร แล้วสร้างข้อมไว้เป็น
 ระยะห่างกัน ๑๐ เส้นข้าง ไม่ถึง ๑๐ เส้นข้าง รอบพระนคร ในข้อมเดียว
 กันนี้โปรดให้ก่อกำแพงและสร้างข้อมสร้างประตูรอบพระราชวัง และ
 ลงมือสร้างพระมหาปราสาทราชมณเฑียรสถานภายในพระราชวัง กับ
 โปรดให้สร้างพระอารามขึ้นในพระราชวังแห่ง ๑ เพื่อประดิษฐานพระ
 พุทธมหายานฉันทันปฐมมาร (แก้วมรกต). การก่อสร้างแล้วเสร็จใน

พ.ศ. ๒๓๒๗ โปรตให้อัญเชิญพระพุทธรูปหามฉัตรคันปฐมากจาก พระราชวังเดิมมาประดิษฐานในพระอารามใหม่นี้ ณ วันจันทร์เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ และพระราชทานนามพระอารามว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนพระราชวังขวร ๑ ก็โปรดให้ลงมือสร้างกำแพงและพระราช มณเฑียรภายในขึ้นในคราวเดียวกัน

ครั้น พ. ศ. ๒๓๒๘ การสร้างพระนครและพระมหาปราสาท ราชนิเวศน์แล้วเสร็จ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกและสมโภชพระนคร แล้วพระราชทานนามพระนครใหม่ให้คล้อง กับนามพระพุทธรูปหามฉัตรคันปฐมากว่า “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร มหินทรายุทธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานี บวรรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์” แต่ต่อมาภายหลัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ได้ทรงแปลงสร้อย คำว่า “บวรรัตนโกสินทร” เป็น “อมรรักษ์โกสินทร”

ในรัชกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อได้ทรงโปรดให้สร้างพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังขวร ๑ แรก ประดิษฐานกรุงเทพมหานครแล้ว โปรดให้สร้างวังเจ้านาย และโปรดให้เสนาบดีผู้ใหญ่สร้างบ้านเรือนอยู่โดยรอบพระราชวัง ส่วนบ้านเรือนข้าราชการชั้นผู้น้อยและราษฎรก็ตั้งอยู่ถัดออกมาเป็นชั้น ๆ กัน และยังคงรวบรวมกันตั้งอยู่เป็นหมู่คหฬูตามตำบลต่าง ๆ จนนับว่าสมบูรณ์

มั่งคั่ง และเมื่อเสนาบดีชุดเก่าล่วงลับไปแล้ว ผู้ที่เป็นเสนาบดีใหม่ก็
ตั้งบ้านเรือนห่างไกลจากพระราชวังออกไป และบ้านข้าราชการชั้นผู้
น้อยกับประชาชนพลเมืองก็พลอยคิดตามออกไปตั้งเป็นหมู่บ้าน อยู่ด้วย
พระมหานครก็ขยายออกไปทุกที่เป็นลำดับ ส่วนการติดต่อไปมาถึงกัน
ในเวลานั้นใช้ตรอกเป็นทางเดิน เช่นเดียวกับครั้งกรุงธนบุรีแต่ก่อน
ทางน้ำในเวลานั้นเป็นทางสัญจรไปมาสำคัญมาก เพราะการค้าขายต้อง
ใช้เรือเป็นพาหนะเป็นพื้น ครั้นภายหลังได้โปรดให้ขยายตรอกออก
เป็นถนนบ้าง โปรดให้ตัดใหม่บ้าง มีส่วนกว้างยาวพอสมควรแก่ความ
ต้องการในเวลานั้น ถนนที่โปรดให้ตัดขึ้นในรัชกาลที่ ๑ มีราย
ชื่อ ดังนี้ คือ (๑) ถนนหน้าจักรวรรดิวังหลวง (ปัจจุบันเป็นถนนสนาม
ชัย) (๒) ถนนหน้าจักรวรรดิ วังหน้า (ปัจจุบันเป็นถนนราชดำเนิน
ใน) (๓) ถนนเสาชิงช้า (ปัจจุบันเป็นถนนบำรุงเมืองตอนในกำแพง)
(๔) ถนนท่าช้างวังหลวง (ปัจจุบันเป็นถนนหน้าพระลาน) (๕) ถนน
พระจันทร์ ตั้งแต่ถนนหน้าพระธาตุถึงถนนมหาราช (๖) ถนน
หน้าวัดมหาธาตุ ตั้งแต่ถนนท่าช้างวังหลวงถึงถนนพระจันทร์ (ปัจจุบัน
เป็นถนนหน้าพระธาตุ) (๗) ถนนหน้าโรงไหม ตอนตั้งแต่สะพาน
เฉลิมสวรรค์ ถึงถนนราชดำเนินใน (ปัจจุบันเป็นถนนราชินี)
(๘) ถนนท่าขนนาง ตั้งแต่ถนนมหาราชถึงลำน้ำเจ้าพระยา ในเวลา
นั้นยังไม่มีชื่อ เพิ่งได้รับพระราชทานในรัชกาลที่ ๔ (๙) ถนนลำเพ็ญ
เป็นต้น ส่วนสะพานข้ามคลองในเวลานั้นโดยมากเรียกกันว่า สะพาน
ช้าง ยังหาไม่นามอย่างทุกวันนี้ไม่

ในรัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชดำริที่จะให้การป้องกันพระนครมั่นคงยิ่งขึ้น จึงโปรดให้ขยายเขตต์พระนครโดยมีคูชั้นนอกเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ โปรดให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษมคันเหนือตั้งแต่ วัดเทวราช กุญชร มาออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่วัด แก้วฟ้า เดิม ทางทิศใต้ แล้วโปรดให้สร้างบ่อนที่ปากคลองสานบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ชื่อ “บ่อน้ำจันทน์” (ที่ตั้งสถานีสัญญาณเรือเข้าออกของกรมเจ้าท่าในบัดนี้) และสร้างบ่อนรายฝั่งคูพระนคร คือ คลองผดุงกรุงเกษม ชื่อบ่อน “บ่อน้ำจันทน์” อยู่ปากคลองผดุงฯ ฝั่งเหนือ (ที่ตั้งว่าการอำเภอสัมพันธวงศ์บัดนี้) “บ่อน้ำจันทน์มหาชัย” (ประมาณอยู่ที่ศาลแขวงพระนครใต้ ใน ต. ตลาดน้อยในบัดนี้) “บ่อน้ำจันทน์ไพร่ราย” ข้างแห่งว่า “แมลงศัตรูราย” อยู่ที่ตลาดหัวลำโพง “บ่อน้ำจันทน์ไพร่ราย” อยู่ใกล้สะพานนพวงศ์ “บ่อน้ำจันทน์ไพร่ราย” อยู่ริมถนนหลานหลวง เชิงสะพานจักรพรรดิฯ (สะพานขาว) “บ่อน้ำจันทน์ไพร่ราย” อยู่ริมวัดนราชนิเทศการาม แต่ทั้งนี้หาได้ทำกำแพงชั้นนอกด้วยไม่ เมื่อมีเหตุการณ์ฉุกเฉินก็จะจัดกำลังต้านทานโดยชักยกการะหว่างบ่อนให้ถึงกันตลอด การขุดคลองผดุงกรุงเกษมและบ่อนแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๓๕๗ โปรดให้มีการมหรสพฉลองตลอดคลองเมื่อเกือบในบัดนี้

ในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ได้โปรดให้ทำนุบำรุงถนนหนทางและลำคลองเพื่อสะดวกแก่การสัญจรไปมา กับโปรดให้สร้าง พระราชวัง

ใหญ่น้อยและสถานที่สำหรับเป็นกระทรวงทบวงกรม กับสร้างสวนและ
รมณีสถานสำหรับประชาชนได้เที่ยวเล่นเพื่อความสำราญ ยังเครื่อง
ประกอบขนานาประการเพื่อความเจริญและความงามสำหรับพระนคร ก็
ได้ทรงโปรดให้สร้างสรรคขึ้นตามลำดับกาล ส่วนบ้านเรือนของ
ประชาชนพลเมืองก็แยกย้ายกันปลูกสร้างขึ้นอย่างหนาแน่น จนบัดนี้
นับว่าจังหวัดพระนครเป็นเมืองที่น่าเที่ยวเตร่และสวยงามทันเทียมสมัย
ใดเมืองหนึ่ง

กรุงเทพพระมหานคร แต่กาลก่อนสืบมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ มี
อาณาเขตต์เพียงจังหวัดพระนครในปัจจุัน (ฝั่งตะวันออก) และ
จังหวัดธนบุรีในปัจจุัน (ฝั่งตะวันตก) รวมกัน ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) ทรงโปรด
ให้ขยายเขตต์กรุงเทพพระมหานครออกไป คือรวมจังหวัดพระนคร
ธนบุรี พระประแดง สมุทรปราการ นนทบุรี และมิ้นบุรี เข้าเป็น
อาณาเขตต์ของกรุงเทพพระมหานคร เพื่อให้ไพศาลกว้างขวางสมแก่
เป็นนครหลวง ครั้นสมัยต่อมาได้แยก ธนบุรี สมุทรปราการ และ
นนทบุรี ไปตั้งขึ้นเป็นจังหวัดหนึ่ง ๆ ต่างหาก ทั้งปรากฏอยู่ในปัจจุัน

๑. พระนคร ภายในกำแพงชั้นนอก มีพระบรมมหาราชวัง ที่ทำ
การของรัฐบาล วังเจ้านาย บ้านข้าราชการกับราษฎร และพระอาราม
ที่สำคัญ ปลูกสร้างอยู่คึกคัก ถนนตัดไปตามแนวกำแพงโดยรอบ
ส่วนตอนกลางมีถนนตัดผ่านไปยังตำบลต่าง ๆ และทิศต่อกับภายนอก

กำแพงอยู่ทั่วไป ถัดจากกำแพงชั้นนี้มีถนนคึกไปทุกทิศทุกทาง แต่
สายที่สำคัญและไปไต่ไกลที่สุดก็คือถนนเจริญกรุง ไปสุดทางตอนใต้
ที่ถนนตกค้าบลงบางค้อแหลม และทางเหนือก็มีถนนไปถึงค้าบลงบางซื่อ
ถนนเหล่านี้โดยมากได้เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๖

ทางตอนเหนือแห่งจังหวัดนี้ ได้ค้าบลงสามเสนลงมาหน่อย เป็น
ที่สถิตแห่งพระราชวังดุสิต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงสร้าง ในบริเวณพระราชวังดุสิตนี้ มีสิ่งที่สวยงามน่าพิงชม
ทุกประการ เช่นพระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งเป็นพระที่นั่งอย่างงาม
วิจิตรชั้นเยี่ยมสมสมัย (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งแห่งรัฐสภา) และมีที่สำหรับ
ไปเที่ยวหย่อนอารมณ์หลายแห่ง ถัดจากที่นี้ไปอีกหน่อยก็คือ สวน
จิตรลดา และพระราชวังพญาไท ค้าบลงทุ่งพญาไทนี้ จัดว่าเป็นที่
เที่ยวตากอากาศได้ก็ค้าบลงหนึ่ง

ถนนราชดำเนิน (สร้างในรัชกาลที่ ๕) ซึ่งตัดตรงมายัง
ท้องสนามหลวงและถนนสนามชัยแต่พระราชวังดุสิตถึงเชิงสะพานผ่าน
พิภพลีลา เป็นถนนที่กว้างขวางและสวยงามที่สุดของพระนคร ที่ทรง
พระลานหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นที่สถิตพระบรมรูปแห่งพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราช ซึ่งประชาชนชาวไทย
พร้อมใจกันสร้างถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

ถนนสายสำคัญที่สุดก็คือถนนเจริญกรุง เพราะตัดผ่านไปในที่
ชุมนุมแห่งพานิชยกรรมตั้งแต่กำแพงพระบรมมหาราชวังไปจนจรดถนน

ตก ห้างร้านที่สำคัญตั้งอยู่สองข้างถนนนี้โดยมาก และมีบริเวณ
อยู่ตลอดสาย รวมสายบรรพรางทุกถนนยาวประมาณ ๔๐ กิโลเมตร
และมีถนนซอยตัดผ่านไปมาทุกทิศทุกทาง ย่านพาหนะต่าง ๆ ก็มี
พร้อมทุกชนิด

ถนนบางแห่งได้รื้อกวัดขว้างอัฟฟัด และหล่อด้วยคอนกรีต
แลถูรายวันปราศจากฝุ่นละออง ทำให้การขับขี่รถยนต์สะดวกสบาย
รวมถนนทั้งหมดในจังหวัดพระนครยาวกว่า ๓๐๐ ไมล์ และบางถนน
ก็ขยายเขตให้กว้างออกไปในโอกาสที่จะกระทำได้ เพราะถนนเหล่านี้
ได้ตัดขึ้นแต่สมัยก่อน เมื่อมาถึงสมัยปัจจุบันย่อมไม่เหมาะสมแก่ความ
ต้องการ และบางแห่งก็ถมคลองที่ดินขึ้นขึ้นเป็นถนนกระทำให้การ
คมนาคมกว้างขวางออกไปเป็นลำดับ ส่วนตึกแถวสองชั้นข้างถนน
ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงโปรดให้สร้างขึ้นเป็นตัวอย่างเป็นครั้งแรกที่สด
ในถนนบำรุงเมืองและถนนเฟื่องนคร ซึ่งยังคงมีอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้
ครั้นต่อมาบ้านเมืองมีความเจริญทั่วขึ้นเป็นลำดับ เกิดนายช่างสถาปนิก
ผู้ชำนาญและมีความเฉลียวฉลาดในการก่อสร้างตึกที่ขึ้นตามสมัย การปลูก
สร้างตึกแถวและบ้านเรือนริมถนนก็งดงามเจริญขึ้นทุกที ในที่สุด
บัดนี้ได้มีการก่อสร้างถึง ๔-๕-๖-๗ ชั้น จนถึง ๘ ชั้นก็มี และ
ปลูกด้วยวิธีคอนกรีตอันเป็นแบบมั่นคงถาวรที่สุด ตึกกรมบ้านช่อง
เหล่านี้เป็นเครื่องประดับจังหวัดพระนครให้สวยงามและสมยุคสมัยเป็น
ที่ยิ่ง ส่วนสะพานที่ข้ามลำคลองต่าง ๆ ซึ่งถนนต้องผ่านไปใน

ไปนอกประเทศ และสายเรือไฟไปยังจังหวัดต่าง ๆ ไทโรล การ
ไปรษณีย์ โทรศัพท และวิทยุ โรงงานหัตถกรรม ห้างค้าขาย
สรรพสินค้า เหล่านี้ในเวลาที่ปัจจุบันนี้มีอยู่พร้อมเพรียงทุกประการ

ในจังหวัดพระนคร มีพระอารามหลวงสถิตอยู่มากหลาย แบ่ง
ออกเป็นชั้นดังนี้ ชั้นเอก ราชวรมหาวิหาร ๓ ราชวรวิหาร ๔ ชั้นโท
ราชวรมหาวิหาร ๒ ราชวรวิหาร ๗ รวมมหาวิหาร ๑ วรวิหาร ๑
ชั้นตรี ราชวรวิหาร ๑ วรวิหาร ๑๐ สามัญ ๔ รวมทั้งสิ้น ๓๓
นอกจากนี้ยังมีวัดซึ่งประชาชนมีศรัทธาสร้างขึ้นอีกมาก พระอาราม
หลวงที่นับว่าสำคัญและเชิดชูเกียรติของประเทศไทย คือ วัดพระศรี-
รัตนศาสดาราม (วัดอรุณราชวรารามอนบุรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลา
ราม วัดสุทัศนเทพวราราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดบวร
นิเวศวิหาร วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดราชประดิษฐสถิต
มหาสีมาราม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วัดเทพศิรินทราวาส
พระอารามเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างและซ่อม
แซมขึ้นบ้างสลับต่อ ๆ มาทุกรัชกาล ล้วนแต่วิจิตรงดงามและน้อม
นำให้พุทธศาสนิกชนยังเกิดความเลื่อมใส ในพระอุโบสถก็ได้อัญเชิญ
พระพุทธรูปสำคัญ ๆ มาประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชา มีสิ่งนานา
ประการที่น่าพิศม และควรพิศวงในเชิงศิลปกรรมของชาวไทย ชาว
ต่างประเทศที่เข้ามาเหยียบย่ำหน้าพระนคร น้อยคนนักที่ได้ไปเห็นแล้ว
จะไม่พากันชมชอบ

นอกจากความสะดวกสบายแห่งการคมนาคม ภายในจังหวัด
แล้ว จังหวัดพระนครยังเป็นที่ชุมทางของสายรถไฟ สายเรือไฟ เรือ
ยนต์สำหรับเดินทางไปยังจังหวัดต่าง ๆ ภายในพระราชอาณาจักรทั่ว
ไป อันเป็นเหตุให้ความเจริญค่อย ๆ ดำเนินไปสู่จังหวัดนั้น ๆ
ประชาชนพลเมืองตามชนบทก็มีโอกาสเข้ามาয়กรุงไ้ได้ง่าย เจก่า
แบบแผนอันดีงามไปเจริญรอย เป็นการเปิดหูเปิดตาให้เห็นเหตุการณ์
ได้กว้างขวางออกไป สินค้าต่างประเทศที่บรรทุกเรือเมล์เข้ามา
ก็มาชุมนุมพักอยู่ในจังหวัดพระนครก่อน แล้วพ่อค้าใหญ่ ๆ ก็นำขึ้น
บรรทุกรถไฟเรือไฟส่งไปยังจังหวัดต่าง ๆ อีกทอดหนึ่ง ส่วนสินค้า
ของจังหวัดต่าง ๆ มีข้าวเปลือก สินค้าพื้นเมืองและสินค้าป่า ก็ถูก
ส่งเข้ามารวมอยู่ในจังหวัดพระนครเช่นเดียวกัน แล้วจึงจัดส่งออกไป
จำหน่ายยังต่างประเทศ จึงนับว่า จังหวัดพระนครเป็นศูนย์กลางแห่ง
พาณิชย์การทั้งกล่าวแล้ว แต่กาลก่อนการหัตถกรรมต้องอาศัยใช้แรง
คน ไม่สะดวกและทันการ บัดนี้โรงงานหัตถกรรมได้เปลี่ยนเป็นใช้
แรงเครื่องยนต์และกำลังไฟฟ้ากระทำให้งานรวดเร็ว และประณีตยิ่ง
ขึ้น ประชาชนพลเมืองก็รู้จักคิดอ่านชวนช่วยทำการอุตสาหกรรมและ
หัตถกรรมเพิ่มทวีขึ้นเป็นลำดับ ส่วนการมหรสพไทยเรวแต่กาลก่อน
ก็นิยมเพียงละครและโขน ครั้นต่อมาได้ดัดแปลงให้ต้องตามความ
นิยม เป็นละครดึกดำบรรพ์ ละครพูดละครร้องและโขนชักรอก ครั้น
เมื่อสมัยในรัชกาลที่ ๕ ได้เกิดมหรสพต่างประเทศอย่างหนึ่ง ก็คือ

ภาพยนตร์ ในเวลานั้นมีคนนิยมเป็นส่วนน้อยที่สุด ต่อมาได้เกิดบริษัท
ฉายภาพยนตร์ขึ้นเป็นหลักฐานมั่นคง พยายามประกาศคุณค่าความดี
ของภาพยนตร์ขึ้นเป็นลำดับ บัดนี้จึงได้เกิดความนิยมแพร่หลายทั่วไป
ตลอดประเทศไทย

ส่วนอาหารการบริโภคนั้นได้สะดวกตามมีโฮเต็ลและร้านอาหาร
อาหารและเครื่องดื่มอยู่ทุกตำบล ตกกลางคืนตามถนนก็สว่างไปด้วย
แสงไฟฟ้าแสงนีออนและแสง โคมของห้างร้าน ประชาชนพลเมือง
ก็ออกเที่ยวเตร่อยู่คึกคัก เสียงมหรสพครึกครื้นอยู่ทุกแห่งทุกหนไม่
เจียบหยอบ ส่วนผู้ที่เดินทางไกลจากต่างถิ่น ก็มีโรงแรมคอยรับรอง
มิต้องเคืองครันในเรื่องที่พักอาศัยและอาหารการกิน

กรุงเทพมหานครเจริญรุ่งเรืองมาบรรจบร้อยปีใน พ.ศ. ๒๔๒๕
ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้มีการสมโภชพระมหานครและพระแก้วมรกต
เป็นงานมหกรรม ๗ วัน ๗ คืน ได้มีการพิธีภรณ์ในพระบรมมหา
ราชวัง (ที่ศึกษาลาสหทัยธานี) ด้วย เป็นครั้งแรกในประเทศไทย
ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ กรุงเทพมหานครมีอายุครบ ๑๕๐ ปี ในรัชกาล
ที่ ๗ จึงโปรดให้จัดการสมโภชพระมหานครและพระปฐมบรมราชาสุ
สรณ์ อันเป็นที่สถิตพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
พระผู้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น กับฉลองสะพานพระพุทธ
ยอดฟ้าข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลนั้นด้วย เงินแผ่นดิน
และเงินของประชาชนชาวไทยซึ่งได้บริจาคร่วมด้วย

๑. พระนคร มี ๑๒ อำเภอ คือ ๑. พระนคร ๒. บ่อมปราย
 ศัทรุพ่าย ๓. สัมพันธวงศ์ ๔. บางรัก ๕. กุสิต ๖. ปทุมวัน
 ๗. ยานนาวา ๘. บางเขน ๙. บางกระบี่ ๑๐. พระโขนง ๑๑. มิน
 บุรี ๑๒. หนองจอก และมีกิ่ง ๑. คือ กิ่งลาดกระบัง (ขึ้น อ. มินบุรี)

พระนครศรีอยุธยา

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่
ต. ห้วยรอ อ. กรุงเก่า อาณาเขตทิศเหนือจรด จ. ลพบุรี จ. อ่างทอง
และ จ. สระบุรี ทิศตะวันออกจรด จ. สระบุรี ทิศใต้จรด จ. ปทุมธานี และ
จ. นนทบุรี และทิศตะวันตกจรด จ. สุพรรณบุรี น. ๕๐๐๐ จังหวัดนี้
ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสามสายมาบรรจบกัน คือแม่น้ำเจ้าพระยา ไหลมา
ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ แม่น้ำลพบุรี ไหลมาทางทิศเหนือ และ
แม่น้ำป่าสักไหลมาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ คมนาคม จากกรุงเทพฯ
โดยรถไฟสายเหนือ ถึงสถานีอยุธยา ๗๒ กม. ทางน้ำโดยเรือยนต์
จากท่าเตียน

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบลุ่มโดยมาก ไม่มีภูเขา แต่มีแม่น้ำลำ
คลองมาก ถึงหน้าน้ำ ๆ ขึ้นท่วมทุกปี เป็นประโยชน์แก่การเพาะ
ปลูก พ. ๓๒๖ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำการประมง เย็บอบ ทำปอ ทำเครื่องดินเผา
จักสาน ค้าขาย สินค้าที่สำคัญคือ ข้าว อุตสาหกรรม มีโรงงานแข็ง
โรงเลื่อยจักร โรงสีข้าว โรงไฟฟ้า

กรุงศรีอยุธยา เคยเป็นราชธานีของประเทศไทย มาตั้งแต่เมื่อ
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงประดิษฐานขึ้น
เมื่อ ๖๖๔ พ. ศ. ๑๘๘๓ มาจนถึงเมื่อเสียกรุงแก่พม่าครั้งสุดท้าย

เมื่อวัน ๗ เมษายน พ. ศ. ๒๓๑๐ รวมเป็นเวลา ๔๑๗ ปี เว้นแต่
ระหว่าง พ. ศ. ๒๐๐๖ ถึง ๒๐๓๑ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ทรงตั้งเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานี เสด็จประทับอยู่ที่นั่นตลอดรัชกาล
แต่ทรงตั้งกรุงเก่าเป็นชัยภูมิเหมาะที่จะตั้งเมือง เพราะมีลำน้ำ
เกือบรอบทุกด้าน ทั้งในการค้าขายก็เหมาะ เพราะอยู่ที่ลำน้ำสำคัญ ๆ
หลายสาย เช่นแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก เป็นต้น
มารวมกันตรงนี้ ประกอบกับที่ดินอุดมสำหรับทำการกสิกรรม จึงเป็นที่
ชุมนุมชนและเป็นเมืองสำคัญมาก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ มาตั้ง
ที่ตำบลเวียงเหล็ก (ตรงวัดพุทธไสยาสน์ ยี่สิบ) เมื่อ พ. ศ. ๑๘๙๐
นั้น ที่บริเวณนี้มีบ้านเมืองใหญ่โต เห็นได้ที่มีวัดสำคัญ ๆ หลายวัด
เช่นวัดเทิม วัดธรรมิกราช เป็นต้น และพระพุทธรูป “พระเจ้าพนัญเชิง”
ก็มีเครื่องหมายเหตุปรากฏว่าสร้างเมื่อ พ. ศ. ๑๘๖๗ ก่อนสมเด็จพระ
พระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงตั้งกรุงศรีอยุธยาถึง ๒๕ ปี แต่ว่าเดิมจะเรียก
ว่าเมืองอะไรนั้นไม่ไ้หลักฐานชัดเจนพอ ในพงศาวดารเหนือมีข่าไว้
ในที่ต่าง ๆ หลายแห่งว่ามีกษัตริย์พระองค์นั้นบ้าง พระองค์นั้นบ้าง มาตั้ง
ที่หนองโสน หรือที่วัดเทิม หรือบริเวณอื่นใกล้ ๆ ที่นั้น แต่ก็กระยิบดือ
เป็นแน่ไมโครไ้ เช่นมีข่าไว้ว่าพระนารายณ์ราชโอรสพระเจ้าจันทโชติ
ทรงย้ายราชธานีจากเมืองละโว้มาตั้งเมืองที่วัดเทิม น่าจะเรียกว่าเมือง
ชโยธยา เพราะสมเด็จพระบรมโกศ เมื่อครั้งเป็นกรมพระราชวังบวร
สถานมงคล ไ้ทรงผนวชที่วัดศรีชโยธยา คือวัดเทิมนี้ ในพงศาวดาร

เหนืออีกแห่งหนึ่งว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๖๓๒ พระเจ้าหลวงครองเมืองที่
วัดเดิมนี้ แล้วลงมาสร้างเมืองใหม่ที่ปากน้ำแม่เขย (พ. เหนือหน้า ๔๕)
กับอีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง กับพระราชเทวีราชธิดา
พระเจ้าหลวงกษัตริย์เมืองอโยธยาได้ครองเมืองเสนาราชนคร เมื่อ
พ.ศ. ๑๖๕๔ ซึ่งเป็นเมืองที่พระเจ้าหลวงสร้างที่ปากน้ำแม่เขย (พ.
เหนือหน้า ๒๔) เหล่านี้เป็นต้น

ในระยะเวลาที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ได้ถูกข้าศึกมาประชิด
พระนคร ๖ ครั้ง คือ

ครั้งแรก พระเจ้าหงสาวดี ตะเบงชเวตย์ยกเข้ามาเมื่อ พ. ศ.
๒๐๘๑ เข้ามาตั้งที่ทุ่งลุมพลี คราวนี้สมเด็จพระศรีสุริโยทัยชากค
ช้าง แล้วพระเจ้าตะเบงชเวตย์ก็เข้าตั้งประชิดกรุงศรีอยุธยาทางเหนือ
(พระเจ้าหงสาวดีตั้งที่ทุ่งคอง บุเรงนองตั้งที่พะเนียบ พระเจ้าแปรตั้งที่
บ้านมะขามหย่อง พระยาพิชัยตั้งที่ทุ่งประเซต) แต่คราวนี้พระม้าวไม่
ได้เตรียมตัวมาพอ ครั้นเห็นว่าระเคืองกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ก็ล่าทัพกลับไป

ครั้งที่ ๒ คราวพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ขอช้างเผือกไม่ได้
ยกมาตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ. ศ. ๒๑๐๖ คราวนี้ไทยออกตั้งข้อมรับ
นอกเมืองสี่กั๊ก คือ ที่ทุ่งลุมพลี ที่ข้อมบ้านคอกไม้หันตรา ที่ข้อม
ท้ายคุ ที่ข้อมจำปาพล คือที่บ้านข้อมบันนี้ รวม ๔ แห่ง ฝ่ายพระ
เจ้าแปร ตั้งที่วัดโพธารามและคลองเกาะแก้ว พระมหาอุปราช
มังไชยสิงห์ ตั้งที่ทุ่งพะเนียบ ท้าหลวงพระเจ้าหงสาวดี ตั้งที่ทุ่งวัดไ

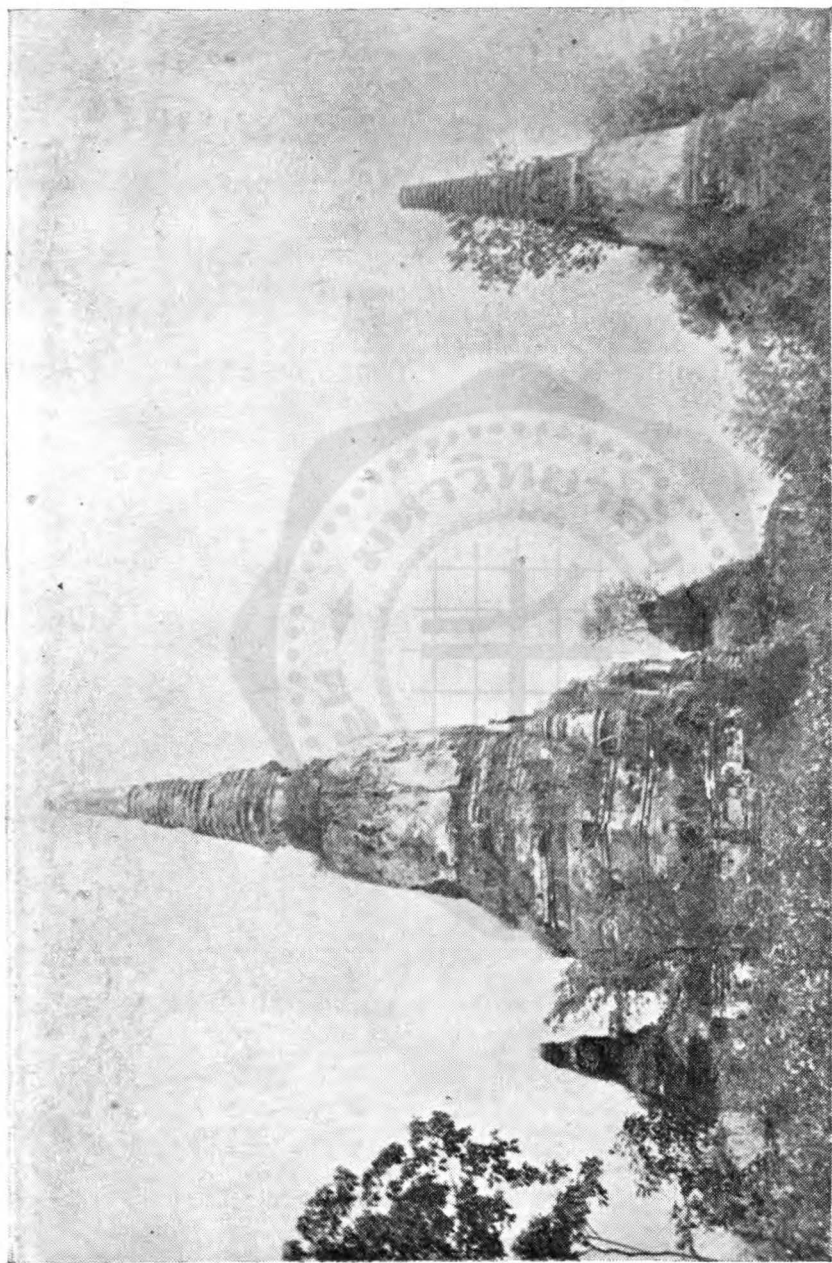
เลือกขนอนปากคู พระยาพิสมคังที่ทุ่งสมพลี พระเจ้าทองอุรังที่ทุ่ง
ประเทศ พระเจ้าอังวะคังที่วัดพุทธไสวรรย์ คราวนั้นแม่คิกรุงศรีอยุธยา
ไม่ได้ ฝ่ายไทยก็ยอมเป็นไมตรีโดยแบ่งช้างเผือกให้ และยอมให้
สมเด็จพระรามศวรไปอยู่หงสาวดีเป็นต้น

ครั้งที่ ๓ พระเจ้าบุเรงนองยกมาตีกรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๑-๑๒ คราว
นั้นพระม้ามคังประชิดพระนคร ทางบ้านเหนือพระเจ้าทองอุ พระยาพิสม
อภัยคามินี เจ้าเมืองเมะตะมะ ทางบ้านตะวันออก พระมหาอุปราช
และพระมหาธรรมราชาธิราช ทางบ้านใต้ พระเจ้าอังวะ ทางบ้านตะวันตก
พวกไทยใหญ่ ทพเชียงใหม่และทพเจ้าเมืองสาวันที พระเจ้าหงสาวดี
คังที่ทุ่งมหาพราหมณ์ แต่ในตอนระดัดแตกหัก ได้ย้ายมาคังที่วัดมเหยง
ให้พระมหาอุปราชมาคังที่เกาะแก้ว พระเจ้าแปรคังวัดจันทร์ที่บางเวียน
พระเจ้าอังวะคังที่วัดสะพานเกลือ คราวนั้นพระมหินทราธิราชทรงยอมแพ้
เสียกรุงแก่พระม้ามเมื่อ ๑๖๐๘ ปีมะเส็ง เวลา ๙.๐๐ นาฬิกา

ครั้งที่ ๔ ในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ นี้ พระบรมราชาพระยาละแวก
เห็นว่าไทยหย่อนกำลังลงมากจึงแต่งกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา แต่
พระมหาธรรมราชาธิราชทรงต่อสู้และขับไล่เขมรไปได้

ครั้งที่ ๕ พระเจ้าอะลอง พญา ไทมาตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ. ศ.
๒๓๐๓ แต่เผอิญมาถูกปืนใหญ่ระเบิดขาดเจ็บสาหัสต้องล่าทัพกลับไป

ครั้งสุดท้าย พระม้าวให้กองทัพในบังคับบัญชาเนเมียวสีหบดี
กับมังฆานรามาตั้งล้อมกรุงอยู่แต่ พ.ศ. ๒๓๐๙ จนถึง พ.ศ.

พระเจดีย์ชัยมงคล จ. พระนครศรีอยุธยา
สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ทรงสร้างเฉลิมพระเกียรติ

๒๓๑๐ พระมิ่งเกล้าฯ แห่งพระยาตากสิน จึ่งเข้ากรุงไค้เมื่อ วันที่ ๗ เมษายน เวลาเช้า ๒๐ นาฬิกา ตรงกับวัน ๓๕ ขึ้น ค่ำ แล้วเสด็จขึ้นครองราชย์ที่อยุธยาใหม่หมด แต่นั้นมาก็เลยมีไค้เป็นราชธานีอีก

การปกครองท้องที่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาปรากฏในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๓ ว่า การแบ่งแขวงในกำแพงพระนครศรีอยุธยา คือส่วนหนึ่งตั้งแต่หอกลองถึงเจ้าไชยและตลาดขอก แขวงขุนศรีนวลคิดว่าจะเป็นที่แขวงตะวันตกไปถึงเฉียงไค้ ตั้งแต่หอกลองถึงบ้านมะพร้าว ทำสิ่งต่างเขียนแขวงขุนโลกบาล คิดว่าจะเป็นที่แขวงตะวันตกเฉียงเหนือ ตั้งแต่หอกลองไปถึงประตูไชยและเจ้าไชย แขวงขุนรชาบาล คิดว่าจะเป็นที่แขวงตะวันออกเฉียงเหนือ แต่หอกลองมาถึงบางเขียนมาถึงจวนวัง แขวงขุนรชาบาลคิดว่าจะเป็นที่แขวงตะวันออกเฉียงไค้ ท้องที่นอกกำแพงพระนครตามจำนวนที่มีมาเรียกว่าแขวงทั้ง ๔ แต่เมื่อออกชื่อนายแขวงมีแต่ ๓ ชื่อ คือ ขุนนคร ขุนอุไทย ขุนเสนา เป็นขุนแขวง แขวงขุนนคร คงจะได้ว่าตั้งแต่ในลุ่มน้ำสักกับลำน้ำลพบุรีไปจดแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นท้องที่แขวงเหนือ แขวงขุนอุไทยคงจะได้ว่าแต่ทิศเหนือต่อจากแขวงขุนนครทางไค้จดแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นท้องที่แขวงตะวันออก แขวงขุนเสนาคงจะได้ว่าในทิศตะวันออกเฉียงไค้ต่อจากแขวงขุนอุไทย ทิศตะวันออกเฉียงเหนือต่อจากแขวงขุนนคร เป็นท้องที่แขวงตะวันตก สงสัยว่าจะมีแขวงว่าการท้องที่รอบกรุงอีกแขวงหนึ่ง ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เปลี่ยนชื่อ

ตำแหน่งมาเป็นชื่อท้องที่ เรียกว่าแขวงนคร แขวงอุไทย แขวงเสนา
 ในชั้นนี้ปรากฏมีแขวงรอบกรุงขึ้น ว่าการณะเพาะแต่ในเกาะกรุงเท่านั้น
 ต่อมาว่าผู้รักษากรุงเก่าในรัชกาลที่ ๓ แบ่งแขวงนครซีกซ้ายเป็น
 นครใหญ่ เอาซีกขวาเป็นนครน้อย แบ่งแขวงเสนาตอนเหนือเป็น
 เสนาใหญ่ ตอนใต้เป็นเสนาน้อย แต่แขวงอุไทยคงตามเดิม อนึ่ง
 แขวงรอบกรุงแต่เดิมว่าอยู่แต่ในเกาะพระนคร ผลประโยชน์ที่ได้ของ
 นายแขวน้อยนัก ผู้รักษากรุงจึงตัดเอาแขวงนคร แขวงเสนา แขวง
 อุไทย ที่อยู่ใกล้กรุงยกเป็นเขตต์แขวงรอบกรุง สมัยพระยาไชยวิชิต
 (สิงห์โต) เป็นผู้รักษากรุงได้แบ่งแขวงอุไทยตอนเหนือเป็นอุไทยใหญ่
 ตอนใต้เป็นอุไทยน้อย

พ. ศ. ๒๔๓๘ เป็นเวลาเริ่มจัดการปกครองมณฑลเทศาภิบาล
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดี
 กระทรวงมหาดไทย ทรงดำริว่าแขวงนครใหญ่ นครน้อย เสนาใหญ่
 เเสนาน้อย ผู้คนพลเมืองมาก มีท้องที่กว้างขวาง จึงให้ผู้รักษากรุง
 แบ่งแขวงนครใหญ่ข้างเหนือ คงเป็นนายอำเภอนครใหญ่ แบ่งเขตต์
 ข้างใต้เรียกว่าอำเภอนครใน แบ่งแขวงนครน้อยตอนเหนือ เรียกว่า
 อำเภอนครน้อย ตอนใต้เรียกว่าอำเภอนครกลาง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๖
 เปลี่ยนชื่ออำเภอนครกลางเป็นอำเภอนครหลวง และแบ่งแขวง
 เสนาใหญ่ตอนเหนือเป็นอำเภอเสนาใหญ่ ตอนใต้เป็นอำเภอเสนากลาง
 แบ่งแขวงเสนาน้อยตอนเหนือกับแขวงเสนาใหญ่ตอนตะวันออก เป็น

อำเภอเสนาใน แขวงเสนาน้อยตอนใต้คงเป็นอำเภอเสนาน้อย ภายหลังย้ายที่ว่าการเข้าไปตั้งที่ตำบลราชครามฝั่งขวาลำน้ำบางไทร แล้วเรียกว่าอำเภอราชครามเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๗ ต่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ จึงเปลี่ยนเรียกว่าอำเภอบางไทร ก็ได้เปลี่ยนชื่ออำเภออุไทยน้อย เป็นอำเภอพระราชวังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรดให้ แบ่งท้องที่อำเภอพระราชวังด้านตะวันออก ท้องที่อำเภออุไทยใหญ่ ด้านใต้ ยกขึ้นเป็นอำเภอ เรียกว่าอำเภออุไทยน้อย

พ.ศ. ๒๔๕๘ เปลี่ยนชื่อ อำเภอ ตามนาม ตำบล ที่ตั้ง ที่ว่าการ อำเภอ อำเภอนครน้อย เป็นอำเภอท่าเรือ อำเภอเสนาใน เป็น อำเภอบางบาล อำเภอนครใน เป็นอำเภอบางปะหัน อำเภอพระราชวัง เป็นอำเภอบางปะอิน อำเภอเสนาใหญ่ เป็นอำเภอผักไห่ อำเภอนครใหญ่ เป็นอำเภอมหาราช อำเภออุไทยน้อย เป็นอำเภอวังน้อย

จ. พระนครศรีอยุธยา มี ๑๓ อำเภอ คือ ๑. กรุงเก่า ๒. ท่าเรือ ๓. บางไทร ๔. บางบาล ๕. บางปะหัน ๖. บางปะอิน ๗. ผักไห่ ๘. มหาราช ๙. วังน้อย ๑๐. เสนา ๑๑. อุไทย ๑๒. นครหลวง ๑๓. ลาดบัวหลวง และมีกิ่ง ๓ คือ ๑. บางซ้ายนอก (ขึ้น อ. เสนา) ๒. พายัพ (ขึ้น อ. อุไทย) ๓. บ้านแพรก (ขึ้น อ. มหาราช)

พังงา

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ๒) ตั้งศาลากลางจังหวัด ที่ ต. ห้วยช้าง อ. เมือง ฯ ทิศเหนือจร จ. หนอง ทิศตะวันออกจร จ. สุราษฎร์ ฯ และ จ. กระบี่ ทิศใต้จร จ. ภูเก็ต ทิศตะวันตกจรทะเล ในอ่าวเบงกอล น. ประมาณ ๓๔๕๐ กิโลเมตรจากกรุงเทพ ฯ ไปเมือง โดยรถไฟสายใต้ไปลงที่สถานีกันตัง จ. ตรัง ๘๖๖ กม. แล้วโดยสาร เรือไฟต่อไปถึงเมืองที่เกียวก็ได้ หรือเมื่อไปถึงสถานีกันตังแล้วโดยสารเรือไฟขึ้นทุ่งควา จ. ภูเก็ต แล้วโดยสารรถยนต์ไปตามทางหลวง อีกต่อหนึ่งก็ได้ ในระหว่างฝั่งค้ำเห็นของช่องปากพระในอ่าวพังงา กับฝั่งค้ำเห็นของ จ. กระบี่ เรือกลไฟเดินทะเลเข้าจอดรับคนโดยสารและสินค้าไว้สะดวก

ภูมิประเทศ เป็นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีภูเขาอยู่โดยรอบ ที่ลุ่มโดยมากอยู่ตามชายทะเลและบริเวณลุ่มน้ำ เช่นแม่น้ำพังงา และแม่น้ำตะกั่วป่า ส่วนที่ดอนนั้นโดยมากเป็นป่า ปริมาณน้ำฝน ๓,๔๖๗ มม. (๒๔๗๔) พ ๕๗ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นส่วนมาก นอกจากนี้ยังมีการทำนา ทำสวนผลไม้และสวนยางพารา ทำไร่ การประมง เลี้ยงสัตว์ ตกไม้ เฝ้าถ่าน สินค้าที่เป็นล่ำสันมีแต่แร่ดีบุก

๗. พังงาตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๓ จังหวัดนี้มีประเพณีการวิ่งเรือของชาวบ้านคือพิธีชักพระในเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ถึงแรม ๑๓ ค่ำ คือ ตกแต่งเรือแล้วเชิญพระพุทธรูปลงประดิษฐาน พวกชาวบ้านก็พากันแต่งเรือพายใหญ่น้อยเข้ากระบวน แห่เรือลำทรงไปพักแรมที่ค่านศูลการรักษ่าปากน้ำพังงา มีการแข่งเรือด้วย

๗. พังงา มี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองพังงา ๒. กระบี่ ๓. ตะกั่วทุ่ง ๔. ตะกั่วป่า ๕. ท้ายปุก ๖. ท้ายเหมือง มีกิ่ง ๒ คือ ๑. เกาะยาว (ขึ้น อ. เมือง ฯ) ๒. เกาะคอเขา (ขึ้น อ. ตะกั่วป่า) มีโบราณวัตถุ คือกำแพงเมืองเก่าที่ตลาดเหนือ อ. ตะกั่วป่า มีหินสลักรูปพระนารายณ์ พระลักษมณ์และนางสีดา แผ่นลวดลายอยู่ที่ ต. เหลอ อ. กระบี่.

พื้ตลึง

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ค ๔) คมนาคมจากกรุงเทพ ฯ ไป
เมืองโดยรถไฟสายใต้ ๘๖๒ กม. น. ประมาณ ๔๔๑๔ ทิศเหนือ
ก. อ. ร่อนพิบูล จ. นครศรีธรรมราช ทิศตะวันออกตกทะเลสาบ
และ อ. เมือง จ. สงขลา ทิศใต้จัก อ. กำแพงเพชร จ. สงขลา
ทิศตะวันตกตก ข. บรรทัด ซึ่งขึ้นเขตกับ จ. ตรัง

ภูมิประเทศ ทั่ววันตกพื้นที่สูงเพราะจากเขาบรรทัด แล้วค่อยลาด
ลงมาทางตะวันออกจนทะเลสาบ ตอนเชิงเขาเป็นป่าสูง ตอนกลาง
เป็นที่ราบ ทำนา ทำสวน ตอนใกล้ทะเลบางแห่งเป็นที่ราบ บาง
แห่งเป็นพรุ ทำนาทำสวนไม่ได้ ปริมาณน้ำฝน ๑,๘๓๕ มม.
(๒๔๗๙) พ. ๑๑๘ (๒๔๘๐)

อาชีพ ชาวบ้านซึ่งอยู่ตอนที่สูงเชิงเขา ทำไร่ทำนา ตอนกลาง
ที่ราบ ทำนา ทำสวนทั่วไป โดยมากเป็นหมากและมะพร้าว ตอน
ริมทะเลสาบ บางตอนทำนา จับปลา ทอเสื่อและกระสอบกระทุง

ประเพณีและการเล่นที่ควรกล่าวคือ ชักพระในวันแรมค่ำ ๑
เดือน ๑๑ มีการทำขวัญข้าวไหว้เจ้าที่ เป็นประเพณีโบราณสืบมาแต่
ลัทธิศาสนาพราหมณ์ เกือบนี้เลิกทำมากแล้ว พิธีการททำในวันแรม
ค่ำ ๑ เดือน ๑๐ เป็นการรับผีตายาย และทำในวันสิ้นเดือน ๑๐ เป็น

การส่งสัตยาบาย พิธีทำประชุมกันทั่ววัด ทำขนมประจำวัน มีขนมบ้า (เพราะทำคล้ายลูกสะบ้า) ขนมพอง ขนมลา แต่พิธีส่งสัตยาบาย นอก จากวัดของถวายพระ ยังเหลือไว้สำหรับทั้งเปรตอีกส่วนหนึ่ง คือเอา ขนม ปลาแห้ง และสตางค์ ตั้งบนร้านเตี้ย ๆ อธิษฐานอุทิศแก่ผู้ที่ ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งของที่ตั้งไว้นั้น เรียกว่าชิงเปรต วันสงกรานต์ เรียก ว่าวันว่าง เพราะหยุดงาน พวกกันไปทำบุญสมาทานศีลและเที่ยวเตร่กัน การเล่นมี ชนวัว ปาข้าวต้ม คือใช้ลูกต้มทำด้วยข้าวตากห่อใบตาล ลูกกลม ๆ ขนาด ๔-๕ นิ้ว ห่อให้แน่น ปากันคราวละสองคน ยืน ห่างกันตามสมควร เรียกว่าชักข้าวต้ม เป็นกีฬาพื้นเมือง มักมีใน เวลาชักพระหรืองานใหญ่

จ. พัทลุง เกมตั้งเมืองที่กึ่ง อ. ปะท้าว แขวง จ. สงขลา ได้มีการโยกย้ายที่ตั้งมากแห่ง สมัยราว ๑๐๐๐ ปีมาแล้ว มีตำนานปรัม ปรว่า ทาสามโม และยายเพชร สองผู้เมีย อยู่ตำบลปะท้าว เป็น หมอละก้า หมอเถ้า นายกองช้างของเจ้าพระยาของทองผู้ครอง เมืองพัทลุง ต่อมาทนายได้กุมารจากป่าไผ่เสลียง และได้กุมารจาก ป่าไผ่ทอง ได้ชื่อ่านางเลื้อยขาว เท็กทั้งสองเมื่อเคียบโตขึ้นก็ได้เป็นสามี ภริยากัน สามีได้เป็นนายกองส่วยช้างแทนทนาย จนมีกำลังมากขึ้น และได้ชื่อว่า พระยา कुमार พระยา कुमारกับนางเลื้อยขาวเป็นผู้ ใจบุญ ได้สร้างพระพุทธรูป และสร้างวัดพระพุทธรูปสี่หังค์ ที่เมืองตรัง สำหรับ เป็นที่พักพระพุทธรูปองค์นั้น และสร้าง วัดอื่น ๆ อีกหลาย วัดที่ใน

จ. พัทลุง ชาวทรายไผ่ไปถึงกรุงศรีอยุธยามหานครฝ่ายเหนือ (ในที่นี้หมายถึงกรุงสุโขทัย) ไปรทให้พระยาพิษณุโลกกษัตริย์นางทองจันทน์ มารับนางเลือกสาวไปเป็นมเหสี แต่นางตั้งครรภ์มาก่อนแล้ว พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงไม่ได้ยกขึ้นเป็นมเหสี เมื่อนางเลือกสาวคลอดบุตรเป็นกุมาร พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงขอไว้เป็นราชบุตรบุญธรรม แล้วส่งนางเลือกสาวกลับมาอยู่กับสามีที่พัทลุงตามเดิม

เรื่องเมืองพัทลุง ที่ปรากฏเป็นตำนานปรัมปราเหลือสืบมากก็เพียงเรื่องข้างต้นนี้ เรื่องไม่สู้เกี่ยวกับตำนานจังหวัดกันนอกจากชื่อผู้ครองเมือง อย่างไรก็ดี จ. พัทลุง เมืองเกิมนั้นเป็นเมืองเก่าเมืองหนึ่งทางภาคใต้ อาณาจักรศรีวิชัย (พ.ศ. ๑๒๐๐—๑๔๐๐) ก็เคยมีอำนาจแผ่ลงมาตลอดแหลมมลายู เพราะฉะนั้น เมืองพัทลุงซึ่งตั้งอยู่ท่าบดในกิ่ง อ. ปะทิว จ. สงขลา ก็คงจะเป็นเมืองขึ้นอาณาจักรศรีวิชัยเมืองหนึ่งด้วย จ. พัทลุงมีเรื่องราวปรากฏในพระราชพงศาวดาร อยู่มากแห่ง พ.ศ. ๑๙๒๗ สมเด็จพระรามาธิบดี ได้ส่งชะเลยชาวเขมรใหม่มาไว้ที่เมืองพัทลุง พ.ศ. ๒๐๕๗ ปรากฏว่า พระธรรมรังคังได้เป็นเจ้าเมือง (เวลานั้นยังตั้งที่กิ่ง อ. ปะทิวตามเดิม) ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มีตำนานเล่าว่า ผู้หนึ่งชื่อเจ้าอินท ชาวเมืองพัทลุงอุปสมบทเป็นภิกษุอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราช รับอาสาทำเวกมนต์ให้ข้าศึกที่ยกมาล้อมกรุงศรีอยุธยาทางวียงมีความกลัวถอยกลับไป สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงตั้งภิกษุเจ้าอินท เป็นที่พระครูอินทโมลี

ครั้นนั้นท้าวขัตติยวงศ์ จุฬามุนีราชปัญญา ปรมาจริยานุชิต พิชิตัน
 ราชวรพงษ์ พงษ์ภักดีศรีสาทรบุตร์อุปราชเดชะพระยาแก้ว หัวเมือง
 พัทลุง พ.ศ. ๒๒๙๑ แล่นดินสมเด็จพระบรมโกศ ไปรคให้พระยา
 ราชบงส์ (ตะตา) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุง เป็นท่านของประเทศ
 ราช ถวายคั้นไม้เงินทอง เป็นเมืองชั้นตรี มีเมืองขึ้น ๕ เมือง คือ
 ประเหลียน อะนะ เทพา และสงขลา (แต่เดิมสงขลาเป็นปากน้ำเมือง
 พัทลุง ตามพระรุ่มแห่งแขกอิสลาม ปู่ของพระยาราชบงส์ (ตะตา) เป็น
 ผู้มาตั้งเมืองขึ้น) สมัยนั้นบุรี พระปลัดทั้งตัวเป็นเจ้านครศรีธรรมราช
 ให้หลานชายมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองพัทลุง ทั้งเมืองที่ท่าเสมต หรือ
 ท่าบลปราน แล้วต่อมาเจ้านครให้พระยาพิมลชนธ สามีท้าวเทพสตรี
 เมืองถลางมาเป็นเจ้าเมือง ทั้งเมืองที่ตำบลควนมะพร้าว พ.ศ. ๒๓๑๒
 พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปตั้งเมืองนครศรีธรรมราชได้ ไปรคให้นาย
 จันทมหาดเล็กมาเป็นเจ้าเมือง ทั้งเมืองที่ย่านม่วง ภายหลังนายจันท
 มหาดเล็กมีโทษต้องถูกถอด พ.ศ. ๒๓๑๕ ทรงตั้งนายขุน บุตรพระยา
 ราชบงส์ (ตะตา) คันสกุล ณ พัทลุง หรือพระยาพัทลุงขุนคางเหล็ก
 เป็นพระยาแก้วเการพพิไชย ผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุง สมัยกรุง
 รัตนโกสินทร ในรัชกาลที่ ๑ ไปรคให้เมืองพัทลุงและเมืองอื่น ๆ อีก
 ๑๙ เมืองทางบกได้ ซึ่งเดิมขึ้นกรมท่ามาขึ้นกลาโหม พ.ศ. ๒๓๒๘
 พระม้ายกทัพมาตีหัวเมืองปัตตานีได้ เจ้าเมืองกรมการหลายเมืองยกครอบครัว
 ครัวหนีพระมาเข้าป่า เพราะทางกรุงเทพ ฯ ก็คิดพินาศก็กับพระมาอยู่ ยก

มาช่วยไม่ได้ แต่พระมहाช่วยเป็นอธิการอยู่วัดเขาแกงแขวงเมือง
พัทลุง ได้แจกผ้าประเจียดและตะกรุดแก่กรมการนายแขวงนายบ้าน
และชาวเมืองที่มีความเลื่อมใสและนับถือ แล้วให้พระมหาช่วยจีนคน
หามคุมกันเป็นกองทัพ มีคน ๑๐๐๐ เศษ ยกเข้ามาซัดศึกทัพพระมา
อยู่กลางทาง ที่คลองขุ่นแก เขตต์พัทลุงต่อกับนครศรี ไม่เห็นทั้งเมือง
ไปซ่อนตัวอยู่ในป่าเหมือนเมืองอื่น แต่พระมาที่ยกมาคราวนั้นถูกทัพ
กรุงเทพฯ ๑ ที่ยกลงมาตีแตกเสียก่อน พระมหาช่วยเป็นผู้มีความชอบ
กรมพระราชวังบวร ๑ โปรดให้ออกจากสมณเพศ แล้วทรงพระกรุณา
ตั้งให้เป็นพระยาตากษรราชวร ช่วยราชการ เมืองพัทลุง พ. ศ. ๒๓๓๔
โปรดให้พระยาแก้วโกรพพิชัย (ทองขาว บุตรพระยาพัทลุง ชุนคาง
เหล็ก) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุง ทั้งเมืองอยู่ที่ อ. ลำปำ ริม
ทะเลสาบ จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ ย้ายเมืองมาอยู่ที่ อ. เมืองพัทลุง บัดนี้

๑. พัทลุง มี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองพัทลุง ๒. ควนขนุน
๓. ปากพะยูน มีกิ่ง ๑ คือ กิ่งเขาชัยสน (ขึ้น อ. เมือง ๑)

สถานที่และสิ่งสำคัญ คือ เขาเมืองหรือเขาชัยบุรี ตั้งอยู่กลางท
เขาทำนาได้โดยรอบ ในชวากเขาเคยเป็นที่ตั้งเมืองพัทลุงมาครั้งหนึ่ง
สมัยท้าวพระยามะทุม ยังมีกำแพงและซากเมืองอยู่ เขามีถ้ำมากมีพระ
พุทธรูปโบราณแทบทุกถ้ำ เขาชัยสนเขตต์ อ. เมืองพัทลุง มีถ้ำน้ำ
ร้อน ถ้ำน้ำเย็น และถ้ำอื่นอีกมาก อยู่ใกล้สถานที่เขาชัยสน เกาะส
ระกาหัว เป็นเกาะในทะเลสาบอยู่ในเขตต์ อ. ปากพะยูน มีวังนกนาง

น้อยมาก ทะเลน้อย เขต อ. ควนขนุน เป็นทะเลตื้นจากทะเล
 สายใหญ่ คือ ทะเลหลวง มีลำน้ำช่อคลองนางเวียมคึกคักกัน รูป
 เกือบสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างประมาณ ๒๐ กม. มีปลาน้ำจืดชุกชุม
 ทะเลหลวงยาวราว ๘๐ กม. กว้างราว ๒๔ กม. วิมทะเลสายที่ตำบล
 ลำปำ อ. เมืองพัทลุง เหมาะสำหรับพักตากอากาศริมทะเล และ
 ภูมิประเทศ ผ่านศาลากลางจังหวัด ไปจาก อ. กันตัง จ. ตรัง
 ตอนผ่านเขาบรรทัดถนนขึ้นเขากว้างไปมากทั้งปีนผาไปตามไหล่และ
 เขียงเขา รวมอยู่ในราว ๑๖๐ หรือ ๑๗๐ ปี้น้ำ เพราะบางทีมอง
 ลงมาจากถนนข้างบนจะเห็นถนนสายเดียวกันที่อยู่ข้างล่างได้ถนัด บาง
 แห่งก็ใกล้ไปทางหุบเหว มองดูลึกลับน่ากลัวอันตรายอยู่ข้าง (เรื่องเมือง
 พัทลุง คุประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๕ และพัทลุงวิทยา พ.ศ. ๒๔๗๙)

พิจิตร

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ ท ๔) ตั้งศาลากลางริมฝั่งขวาของแม่น้ำน่าน ต. ในเมือง อ. เมือง ฯ ห่างจากกรุงเทพฯ ฯ ร. พ. ๓๔๗ (สถานีพิจิตร) ทางน้ำไปตามลำน้ำเจ้าพระยาแยกเข้าลำน้ำน่านที่ปากน้ำโพ จ. นครสวรรค์ ทิศเหนือจรด จ. พิจิตรโลก ตะวันออกจรด จ. เพชรบูรณ์ ใต้จรด จ. นครสวรรค์ ตะวันตกจรด จ. นครสวรรค์ และ จ. กำแพงเพชร น. ๔๔๖๗

ภูมิประเทศ ตอนกลางเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา มีห้วยหนองคลองบึงมากและอุดมไปด้วยปลา ทางตะวันตกและตะวันออกเป็นที่ดอนมีป่าไม้กระยาเลย ไม้สักมีบ้าง พ. ๑๗๗ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ ทำการประมง เลี้ยงสัตว์ ทำป่าไม้บ้าง สัตว์มี ข้าว ปลา ถั่ว ยาสูบ ไม้ เมล็ดข้าว และของป่า

จ. พิจิตรเป็นเมืองโบราณสมัยขอม ในพงศาวดารเหนือว่า พระยาโคตรบองสร้าง ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเรียกสระหลวง บางแห่งเรียกว่า โขมบุรีบ้าง ตัวเมืองเก่าตั้งอยู่ที่แม่น้ำพิจิตรเก่า ห่างจากศาลากลางเดิมนั้น ๖ กม. ในสมัยสุโขทัย เป็นเมืองชั้นชั้นใน พระเจ้าแผ่นดินทรงบัญชาการเอง เมื่ออำนาจทางกรุงสุโขทัยเสื่อมลงตกเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยา เมืองพิจิตรจึงเป็นหัวเมืองชั้นนอกขึ้นเมืองพิษณุโลก ในรัชกาลที่ ๕ แม่น้ำพิจิตรขึ้น

เงินมาก ค่ายสายน้ำเปลี่ยนมาเดินเลียบทาง ค. เวียง ซึ่งเป็นคลอง
ขุดขึ้นใหม่ จึงย้ายเมืองมาตั้งที่ ค. เวียง ที่ขุดขึ้นใหม่ใน อ. เมือง ฯ
ค. เวียงเลยกลายเป็นแม่น้ำนานไป เมืองพิจิตรนี้มีค่ายหนึ่ง ซึ่งเรียก
ว่าค่ายโปประทัยช้าง ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่าเป็นที่ประสูติ
ของสมเด็จพระเจ้าเสือ ยังมีวัดอยู่หนึ่งเรียกว่าวัดโปประทัยช้าง
ซึ่งกล่าวกันว่าสมเด็จพระเจ้าเสือทรงสร้างขึ้น ณ ที่ๆ พระองค์ประสูติ

จ. พิจิตรมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองพิจิตร ๒. ตะพานหิน ๓. บาง
มุลนา ๔. โพทะเล ๕. สามง่าม และมีกิ่ง ๑ คือ กิ่งบางกระทู้
(ชน อ. เมือง ฯ) มีสิ่งสำคัญคือ เมืองพิจิตรเก่า เมืองบาง บึงไชย
ยวน บึงสัพพาย บึงสีไฟ เขารูปช้าง และวัดท่าหลวงซึ่งเป็นวัดใหญ่ใน
จังหวัดนี้.

พิษณุโลก

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ ท ๕) ตั้งศาลากลางที่ฝั่งขวาแม่น้ำ
น่าน อ. เมืองพิษณุโลก การเชื่อมสองฝั่งของเมืองให้ถึงกันมีสะพาน
เหล็กกว้าง ๕.๑๘ ม. ยาว ๑๑๘ ม. เป็นสะพานสามช่องข้ามแม่น้ำ
น่าน สร้างเสร็จเมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๔ ทิศเหนือจรก จ. อุตรดิตถ์
ทิศตะวันออกจรก จ. เลย และ จ. เพชรบูรณ์ ทิศใต้จรก จ. พิจิตร ทิศ
ตะวันตกจรก จ. กำแพงเพชร และ จ. สุพรรณบุรี น. ประมาณ ๙๕๐๐
กม.นาคม จาก กรุงเทพฯ ฯ โดยรถไฟสายเหนือลง ที่สถานีพิษณุโลก
๓๘๙ กม. ทางน้ำไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาดังปากน้ำโพแล้วไปตาม
แม่น้ำน่าน

ภูมิประเทศ ทางตะวันออกส่วนมากเป็นป่าไม้และเขา มีที่ราบ
น้อย นอกนั้นเป็นที่ราบลุ่มทั่ว ๆ ไปทั้งในลุ่มแม่น้ำน่านและลุ่มแม่น้ำยม
พ. ๑๖๕ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำป่าไม้ ทำสวน ทำไร่ และทำการประมง
ประเพณีของชาวจังหวัดนี้ที่ควรกล่าวก็คือของพวก ไช่ง ซึ่งมีอยู่
มากใน อ. บางระกำ คือประเพณีแต่งงาน มี ๒ อย่าง

อย่าง ๑ การสู่ขอ เมื่อชายหญิงชอบพอรักใคร่กันแล้วก็จักเฒ่า
แก่ไปสู่ขอ โดยมากฝ่ายหญิงเรียก้องสินสอดเท่าจำนวนที่แม่เคษ

ไ้ เช่นแม่แต่งงานไ้สินสอด ๒๐ บาท ถึงคราวแต่งงานลูกสาวก็
เรียก ๒๐ บาท ถึงเวลาฤกษ์ก็ก็แต่งงานกัน

อีกอย่าง ๑ อาสา เมื่อชายหญิงชอบพอรักใคร่กันและให้แม่
แก่ไปจัดการสู่ขอแล้ว เจ้าบ่าวก็ไปอยู่ในบ้านเคียวกับครอบครัวของ
เจ้าสาว ช่วยขีตการของเจ้าสาวทำมาหากิน การกำหนดเวลาแต่ง
งานก็แล้วแต่ฝ่ายผู้ใหญ่ของเจ้าสาวจะกำหนด บางรายไปมีบุตรเสีย
ด้วยกันตั้งสองสามคนแล้วจึงนัด แต่งงานก็มี พิธีแต่งงานอาสานั้น
ผู้ใหญ่นายหญิงเรียกสิ่งของพอเป็นพิธีเช่นเงิน สุรา และสุกรตัวหนึ่ง
สำหรับเซ่นผี พอถึงวันฤกษ์ก็ฝ่ายชายก็มาทำพิธี เสร็จแล้วเลี้ยง
อาหารกัน บางทีมีการพ่อนำทำเพลงเพื่อความครึกครื้น เสร็จพิธีแล้ว
ชายก็พาภรรยาและบุตรของคนแยกครอบครัวไปหาเลี้ยงชีพตามลำพัง

ประเพณีการศพของพวกโซ่ง เมื่อคนในครอบครัวใดตายลง
บรรดาญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียงต้องไปเยี่ยมและร้องไห้ โอศกรรม
เมื่อยกศพไปเข้าซำก็ต้องพากันเดินตามศพร้องไห้ไปด้วย สิ่งของที่
ต้องนำไปพร้อมกับศพคือ ธง สุราหรือสุ เมื่อเผาเสร็จก็เก็บกระดูกใส่
หม้อนำไปฝังไว้ในที่ ๆ เผาพร้อมด้วยสุรา เขาจึงยังเป็นเครื่องหมายไว้

ในการทำพิธีต่าง ๆ ของพวกโซ่ง ชายหญิงทุกคนต้องแต่งกาย
สวมเสื้อคลุมทำด้วยผ้าดำยังเป็นลายขาวและแดงด้วยกันหมด

จ. พิชณโลกเป็นเมืองโบราณ พื้นที่เดิมก่อนที่จะสร้างเมืองขึ้น
เห็นจะเป็นท้องที่ของเมืองโอชนบุรี เพราะปรากฏในพงศาวดาร เห็นว่า

เมื่อพระเจ้าพุทธราชากรุงศรีสัตนาคนาน้อยสวรรคตแล้ว พระธรรมไตรโลก
โอรสเสวยราชย์แทน แล้วออกทรงผนวชที่เมืองโชนบุรี ซึ่งเป็นเมือง
พระญาติ ของพระองค์ พระเจ้า โกรพราช ให้สร้าง พระเจดีย์บรรจุ
พระเกศาธาตุ แล้วพระราชทานนามว่าวัดพุทธาณิ เข้าใจว่าเป็นวัดเดียวกับ
กันกับวัดที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ว่าได้ทรงสร้าง (บูรณ) เมื่อ
เสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองพิษณุโลกแล้วทรงผนวชที่วัดนั้น

เมืองพิษณุโลกเคยเป็นเมืองมาแล้วก่อนสมัยขอม ครั้นต่อมา
เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ ขอมได้ครอบครองเมืองนี้ ปรากฏพระยาน
หลักฐานที่ขอมสร้างไว้ คือปรางค์ศิลาแลงที่วัดพุทธาณิ เดิมทีเดิย
คงเรียกชื่อเมืองนี้ว่าเมืองสองแคว เพราะในสมัยสุโขทัยมีชื่อปรากฏ
อยู่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ที่ตั้งเมืองเดิมอยู่ที่วัดพุทธาณิ
ในระหว่างแควแม่น้ำน่านและแควน้อย แต่เดิยวันแควน้อยเปลี่ยนไป
ไหลออกแม่น้ำน่านเหนือเมืองขึ้นไปราว ๑๐ กม. ยังคงมีแต่แนวลำน้ำ
ขนาดใหญ่ต้นเขินมากจนกลายเป็นที่รับส้วมน้ำปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ถึง
พ.ศ. ๑๔๐๒ พญาธิไทยมาประทับเมืองพิษณุโลก ปฏิสังขรณ์พระ
มหาธาตุปลูกพระศรีมหาโพธิ์อยู่ ๗ ปี ครั้น พ.ศ. ๑๔๒๑ พญา
ไสยฤาไทยต่อสู้กองทัพกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ ก็ยอมอ่อนน้อมตามเดิม
โปรดแบ่งเขตที่เป็น ๒ มณฑล เมืองตาก กำแพงเพชร และพระบาง
เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองใหญ่ ให้พระยาบุณยวัชรบุตรติดพระมเหสี
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ปกครอง พญาไสยฤาไทยคงปกครอง

เมืองสุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก ซึ่งจัดเป็นอีกมณฑลหนึ่ง ต่อ
พ. ศ. ๑๙๔๘ พญาไชยฤาไธยจึงย้ายราชธานีจากเมืองสุโขทัยไป
ครองเมืองพิษณุโลก แล้วย้ายตัวเมืองจากที่เดิมมาสร้างใหม่ในฝั่ง
เดียวกัน ห่างแม่น้ำน่านประมาณ ๑ กม. ภายในกำแพงเมืองมีพระราช
วังจันทร์ใต้เป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินต่อมาหลายพระองค์ แม่น้ำ
น่านที่ไหลผ่านลำกำแพงเมืองนั้น สันนิษฐานกันว่าเดิมจะเป็นแค
คลองขุดจากแม่น้ำน่าน เพื่อชักน้ำเข้าเมือง ภายหลังน้ำเซาะกว้าง
ออกจนกลายเป็นลำแม่น้ำ สายน้ำทางแม่น้ำเก่าอ่อนลงทำให้ดินเขิน
เป็นคลองไป เมืองพิษณุโลกจึงกลายเป็นเมืองนอกกำแพง

พ. ศ. ๑๙๔๑ พระมหาธรรมราชาที่ ๕ ทิวงคต สมเด็จพระ
พระราเมศวรต้องเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก ซึ่งให้รวมหัวเมือง
เหนือทั้งปวง คือ พิษณุโลก พิจิตร สุโขทัย สวรรคโลก พิไชย
เพชรบูรณ์ กำแพงเพชร ตาก พระบาง ถึง พ. ศ. ๑๙๔๑ สมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชที่ ๒ สวรรคต สมเด็จพระราเมศวรต้องเสด็จกลับ
ลงมาครองกรุงศรีอยุธยา เสด็จมีพระนามเป็นสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ ทางเมืองเหนือจึงให้เจ้าเมืองปกครองขึ้นกรงทุกเมือง
สมัยนั้นพระเจ้าติโลกราชเป็นใหญ่ในอาณาจักรล้านนา มีอำนาจมาก
ยกกองทัพลงมารบกวณเมืองเหนือเนื่อง ๆ ต้องเสด็จขึ้นไปประทับที่
เมืองพิษณุโลก ทรงสถาปนาวัดสุทัศน แล้วทรงผนวชที่วัดนั้น
๘ เดือนใน พ. ศ. ๑๙๔๒ ทางกรุงศรีอยุธยานั้นโปรดให้สมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชโอรสองค์ใหญ่ปกครองอย่างเมืองพระมหาอุปราช

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตที่เมืองพิษณุโลก ใน พ. ศ. ๒๐๓๑ พระเชษฐาโอรสเกิดแต่พระชนนีเป็นเชื้อราชวงศ์ กษัตริย์กรุงสุโขทัยได้ครองเมืองเหนือประทับ ณ เมืองพิษณุโลก ถึง พ. ศ. ๒๐๓๔ เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ สวรรคตแล้วก็ เสด็จลงมาเสวยราชย์ ณ กรุงศรีอยุธยา เป็นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เมืองพิษณุโลกก็ว่างผู้ปกครอง ต่อ พ. ศ. ๒๐๖๙ ไปรตทั้งสมเด็จพระ หน่อพุทธางกูรเจ้าเป็นอุปราช (พระอาทิตย์วงศ์เกิดแต่พระชนนีเป็น เชื้อราชวงศ์สุโขทัย) ประทับอยู่เมืองพิษณุโลกได้ ๓ ปี สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สวรรคต ต้องเสด็จลงมาครองราชสมบัติ เฉลิม พระนามเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ จึง ไปรตให้ พระเจ้าอภัย นเรศวร พระชนนีเป็นเชื้อพระวงศ์เมืองเหนือ เป็นพระไชยราชา ไป ปกครองเมืองพิษณุโลก พ. ศ. ๒๐๗๗ พระไชยราชาเสด็จลงมา ปรายดาภิเษก เป็นสมเด็จพระไชยราชาธิราช ๗ เสด็จกลับ จากไปก็ เชียงใหม่แล้วก็ถูกวางยาพิษสวรรคต ใน พ. ศ. ๒๐๘๐ ถึง พ.ศ. ๒๐๘๑ ชุนพิเรนทรเทพ เชื้อราชวงศ์เมืองเหนือ พระราชบุตรเขย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกเป็น พระมหา จักรมราชา

พอสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสวยราชย์ได้ ๗ เดือน พระเจ้า ตะเบงชเวตีกยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา พระมหาจักรมราชาคุม กองทัพเมืองเหนือลงมาช่วย พระม้าถอยทัพไปทางเหนือ พระมหา

ธรรมราชาและพระราเมศวรคุมกำลังตามตีทัพพะม่า ยู่เรงนองจึงชُر
พลจับพระ มหาธรรมราชาและพระราเมศวรได้ ต้องเสียช้างชนะ
พลาศศรั้งมกลกับพลายมกลท่วยแลภพพะม่าจึงคืนตัวให้

พ. ศ. ๒๑๐๖ พระเจ้ายู่เรงนอง ยกกองทัพมาตีเมืองเหนือ
เมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกแตก แล้วเข้าตีเมืองพิษณุโลก ในเมืองล้
สะเบียงอาหาร แลเกิดไข้ทรพิษคนตายมาก พระมหาธรรมราชาต้อง
ยอมอ่อน น้อม ถือน้ำกระทำสัตย์ พระเจ้ายู่เรงนอง เหา สมเด็จพระ
พระนเรศวรซึ่งเสด็จสมภพที่ เมืองนี้ไป เป็นตัวจำนำอยู่ ณ กรุงหงสาวดี
แล้วพะม่าจึงยกกองทัพลงมาตีกรุงศรีอยุธยา .

เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิออกทรงผนวช พระมหาธรรมราชา
ไม่ยอมอยู่ในบังคับบัญชาพระมหินทรซึ่งพระองค์ให้ครองราชสมบัติแทน
อยู่นั้น พระมหินทรจึงชวนพระไชยเชษฐาเจ้าผู้ครองแคว้นแสน
ช้างให้มาตีเมืองพิษณุโลก สาเหตุเพราะพระมหาธรรมราชาไปทูล
พระเจ้ายู่เรงนองให้มาแย่งพระเทพกษัตรีที่พระราชทาน พระไชยเชษฐา
ไป แต่สู้พระมหาธรรมราชาไม่ได้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงลา
ผนวชแล้วเสด็จขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลกพร้อมด้วยพระมหินทร รัช
พระวิสุทธิกษัตรี และพระโอรสธิดาพระ มหาธรรมราชาลง มาไว้กรุง
ศรีอยุธยา เมืองไทยแตกกันด้วยอุบายของพะม่า พะม่าจึงเกณฑ์
ไทยเมืองเหนือให้พระมหาธรรมราชาเป็นแม่ทัพยกมารบ ด้วยทัพหนึ่ง
ใน พ. ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้ายู่เรงนองตีกรุงศรีอยุธยาแตกแล้วก็เดินทัพ
กลับทางเมืองพิษณุโลก

ตอนหลังนั้นสมเด็จพระนเรศวรไม่ต้องเสด็จไปเป็นตัวจํานาญอยู่กรุงหงสาวดีเพราะเปลี่ยนพระสุพรรณเทวีพระพี่นางไปแทนแล้ว จึงเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก ใน พ. ศ. ๒๑๑๔ แต่เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา ครั้นประกาศอิสรภาพใน พ. ศ. ๒๑๒๗ ก็โปรดให้กวาดต้อนครัวทั้งเมืองเหนือให้ร้างไว้ ๘ ปี

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๔ พระม่ายกกongทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ โปรดให้เจ้าพระยาพิษณุโลกยกกกongทัพเมืองเหนือขึ้นไปช่วย แต่ช่วยไม่ทัน ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งหลัง ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วเจ้าพระยาพิษณุโลก (เรือง) เข้าใจว่าเป็นคนเดียวกันนี้ได้ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าอิสระกัก ๑ พ. ศ. ๒๓๑๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกกกongทัพเรือขึ้นไปตีชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลก พระองค์ต้องขาดเสบียงอาหารทัพกลับ เจ้าพระยาพิษณุโลกจึงทำพิธีราชาภิเษกเป็นกษัตริย์อยู่ได้ ๗ วัน ก็ถึงพิราลัย เจ้าพระฝางจึงยกกกongทัพมาล้อมเมืองพิษณุโลก ๒ เดือน เข้าเมืองได้ เก็บรวมทรัพย์ และต้อนราษฎรชาวเมืองพิษณุโลกเข้าไปไว้เมืองสวรรคบุรี อาณาเขตจึงรวมเข้าในกักของเจ้าพระฝาง ครั้น ๒ ปีต่อมาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงเสด็จยกกกongทัพเรือขึ้นไปตีกักเจ้าพระฝาง ที่ใต้เมืองพิษณุโลก แล้วยกขึ้นไปตีเมืองสวรรคบุรี เจ้าพระฝางทิ้งเมืองหนีไป โปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์ (กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๓๑๘ อะแซห่วนก็ให้กกongทัพ ๓๐,๐๐๐ ทิ้งล้อมเมืองพิษณุโลกจนไทยขัดสนเสบียงอาหารต้องทิ้งเมือง

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองสำคัญ ตามกฎหมายเทียบว่าเป็น
เมืองพระยามหานคร

๑. พิษณุโลกมี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองพิษณุโลก ๒. นครไทย
๓. บางระกำ ๔. วังทอง ๕. พรหมพิราม ๖. บางกระทุ่ม และมีกิ่ง ๑
คือ กิ่งวัดโบสถ์ (ชั้น อ. พรหมพิราม) มีสิ่งสำคัญ คือ ภูเขาน้ำเต้า
และภูเขาน้ำเต้าอันเป็นที่นับถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระเจดีย์ศรีรัตน
มหาธาตุและพระพุทธรูปชินราช ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ นอกนั้นมีโบราณ
สถาน คือ พระราชวังจันทร์ สร้างครั้งพระเจ้าลิไท ยังเหลืออยู่แต่ซาก
วัดพุทธาภิบาล ซึ่งตามพงศาวดารเหนือว่าพระเจ้าโกรพรราชให้สร้าง และ
ตามพระราชพงศาวดารกรุงเก่าว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรง
ปฏิสังขรณ์แล้วเสด็จออกทรงผนวช . พระรूपหล่อสมเด็จพระนเรศวร
มหาราช.

เพชรบุรี

จังหวัดภาคตะวันตก (แผนที่ ก ๓) ตั้งศาลากลางที่ ต. คลองกระแซง ทิศเหนือจรด จ. ราชบุรี ทิศตะวันออกจรดทะเลในอ่าวไทย ทิศใต้จรด จ. ประจวบคีรีขันธ์ ทิศตะวันตกจรดแก่งพระมา น. ๖๓๐๘ คมนาคม จากกรุงเทพฯ ไปเมื่อนั้น ทางบกโดยรถไฟสายใต้ถึงที่สถานีเพชรบุรี ๑๖๗ กม. ทางน้ำออกปากน้ำเจ้าพระยาไปเข้าปากน้ำเพชรบุรีที่บ้านแหลม หรือจะไปโดยรถไฟสายแม่กลองแล้วลงเรือไปเข้าปากน้ำบ้านแหลมก็ได้

ภูมิประเทศ เป็นที่ลาดจากทิศตะวันตกมาทางทิศตะวันออก ทางตะวันตกเป็นป่าและเขา นอกนั้นเป็นที่ราบลงไปจนถึงชายทะเล พ. ๑๕๕ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำน้ำตาลโตนด ทำไร่ ทำสวนผัก ทอผ้า ปลูกไม้ เฝือก่าน ทำนาเกลือ ทำการประมง ทำได้ สินค้าที่มีชื่อเสียงของจังหวัดคือน้ำตาลโตนด ซึ่งเรียกกันแต่น้ำตาลเพชร และข้าวเกรียบงา

จังหวัดเพชรบุรีเป็นเมืองเก่าที่สุดเมืองหนึ่งในประเทศไทย หากแต่ไม่มีศิลาจารึกเป็นหลักฐานอย่างไร ทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็มีกระต่อนกระแท่น จึงไม่ใคร่ทราบถึงตำนานเมืองเมื่อก่อนสมัยอยุธยา ได้แต่สันนิษฐานจากโบราณวัตถุที่ตกมาถึงสมัยนี้บ้าง

เท่านั้น ตามความสันนิษฐานนี้ว่าเมืองนี้เดิมคงจะเป็นเมืองของมอญ
 มาก่อนเช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ในแคว้นสุวรรณภูมิและทวารวดี และ
 คงจะเป็นเมืองที่รับอารยธรรมจากอินเดียมาแต่กึ่งค้ำยบรรพ์แล้ว (ที่
 เพ็ชรบุรีมีพวกพราหมณ์ ซึ่งอ้างว่าพวกเขาสืบเชื้อสายวงศ์วานมาแต่
 พราหมณ์อินเดียแต่กึ่งค้ำยบรรพ์ แต่บัดนี้ก็ไม่ใคร่มีเหลือแล้ว) ครั้น
 ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ กษัตริย์ผู้ครองนครศรีธรรมราชได้แผ่
 อำนาจจนมาถึงทวารวดีและเขมร เพ็ชรบุรีก็คงจะตกอยู่ในอำนาจ
 กษัตริย์ศรีธรรมราชด้วย ชื่อนี้มีพระยานท้าวท้าว มีพระพุทธรูปทำด้วย
 หินทราย ซึ่งเป็นแบบศรีวิชัยอยู่สองพระองค์ นอกจากนั้นได้หลักฐาน
 จากตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ว่าเจ้านายของเมืองนครศรีธรรม-
 ราชพระองค์หนึ่ง มีพระนามว่า พระพนมทเลศรีมเหศวรวิราช ได้
 มาครองเพ็ชรบุรี ก็มีเรื่องราวปรากฏว่าครั้งนั้น ที่บริเวณเมือง
 เพ็ชรบุรีมีฝางมาก พระเจ้าร่มฟ้ากรุงจีนได้แต่งตั้งเจ้าให้ราชทูตนำ
 เครื่องราชบรรณาการมาถวายกษัตริย์ผู้ครองเพ็ชรบุรี แล้วขอประทาน
 ฝางไป และกล่าวว่าครั้งนั้นได้ฝางไปเป็นจำนวนมาก เป็นที่พอพระทัย
 พระเจ้ากรุงจีน จึงทรงยกนางจันทร์เทวีศรีบาทราชบุตรีศรีทองสมุทรมา
 ถวายเป็นมเหสี แต่นางจันทร์เทวีศรีบาทราชบุตรีศรีทองสมุทรนี้ เมื่อ
 พิเคราะห์ดูไม่น่าจะเข้าใจว่าเป็นจีน เพราะปรากฏว่าเป็นธิดานาง
 จันทร์เมาศรีศรีบาทนารถสุริยวงศ์ บังไว้ในตำนานว่าอันเกิดในคอกหมาก
 ความข้อนี้ชวนให้เข้าใจว่า นางคงเป็นเชื้อกษัตริย์จามได้ หรืออาณา

จักราชอาณาจักรซึ่งเป็นตระกูลคอกหมาก (เช่นเดียวกับพวกจามเหนือ ซึ่งเป็นตระกูลมะพร้าวนาฬิกา) ถ้าข้อสันนิษฐานนี้ไม่ผิดแล้วก็ทำให้เข้าใจได้ว่า ในยุคที่กล่าวนี้ชาวเผ่าชวบุรีคงจะมีทางไมตรีและทางติดต่อกับทางพาณิชย์กรรม กับอาณาจักรจัมปาซึ่งเคยตั้งอยู่ในแดนญวนบันทึกมาแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ อันเนื่องแต่เหตุที่กษัตริย์นครศรีธรรมราชได้มาครองเมืองเขมร กินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดมาจนถึงเมืองเพชรบุรีจึงต้องขึ้นแก่เขมรด้วย ชื่อนัมพยานที่กล่าวถึงข้างต้น ซึ่งเป็นปราชญ์หินของเขมรมาก่อน ยังเหลืออยู่จนบัดนี้ ครั้นถึงตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ พระเจ้าอนรรุท (ฮโนรธามังช่อ) กษัตริย์สุทวารวดีได้บุกรุกลงมาในดินแดนของเขมร ได้ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เขมรอ่อนอำนาจลง แม้จะได้คืนดินเหล่านั้นกลับคืนไป ก็ไม่มีกำลังที่จะรักษาไว้จริงจริง ไทยได้โอกาสจึงแผ่อำนาจลงไปทางใต้จนถึงแหลมมลายู ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมืองเพชรบุรีจึงตกเป็นของไทย ทั้งปรากฏพระนามเมืองนี้ไว้ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ว่าเป็นเมืองหนึ่งในอาณาจักรสุโขทัย ต่อมาปรากฏในพงศาวดารโยนกว่า เมื่อก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) จะได้อพยพพลเมืองไปตั้งที่เวียงเหล็ก (แขวงอยุธยา) นั้น ได้ไปตั้งที่เมืองพริบพริกก่อนชื่อเมืองพริบพริ้น นักโบราณคดีเชื่อกันว่าเป็นนามเก่าของเมืองเพชรบุรี และปรากฏในพงศาวดารเหนือว่า “ท้าวอู่ทอง (จะเป็นพระองค์ไหนแน่ไม่ปรากฏ แต่กระนั้นว่าพระเจ้าอู่ทองเก่าซึ่งเป็นพระชนกของ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑) ได้โปรดให้เจ้าสามไปกินเมืองเพชรบุรี” จึงชวนให้สันนิษฐานว่า เพชรบุรีคงเคยเข้าอยู่ในอาณาจักรของกัวย แต่โดยมากคงจะนับเข้าในพวกหัวเมืองของนครศรีธรรมราช ทั้งปรากฏต่อมาในสมัยอยุธยาว่านับเป็นหัวเมืองปักษ์ใต้ (ชั้นประเภท รุลาเทพซ้าย) ใน พ.ศ. ๒๑๑๘ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช นักพระสัญญาผู้ครองกรุงละแวกทราบว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเข้าศึกแล้วคงจะอ่อนกำลังลง เห็นเป็นโอกาสที่จะมาตีเมืองเพชรบุรีเพื่อปล้นสะทกกวาดต้อนครอบครัวไปเมืองเขมร จึงแต่งให้พระยาอุเทศราชกับพระยาเงินจันตุคุมทัพเรือมาตีเมืองเพชรบุรี แต่ครั้งนั้นตีไม่ได้ เพราะพระยาสุรินทฤาชัยเจ้าเมืองเพชรบุรีป้องกันเมืองแข็งแรงมาก เขมรจึงต้องเลิกทัพกลับไป แต่พระยาเงินจันตุได้พิจารณาไว้ว่า ถ้าตีไม่ได้จะไม่กลับบ้านเมือง จึงลอบมาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ครั้นต่อมาได้ทราบว่านักพระสัญญาไม่เอาโทษ จึงหนีกลับไปเมืองเขมรแล้วอาสาทำพม่าตีเพชรบุรีอีก ใน พ.ศ. ๒๑๒๔ คราวนี้ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชโปรดให้เมืองเทพราชอานกับเมืองยโสธร คุมกองทัพออกไปช่วยพระยาสุรินทฤาชัยป้องกันเมืองอีกด้วย ทัพเขมรที่ยกมาครั้งนั้นมีกำลังถึง ๗๐,๐๐๐ คน ได้เข้าตีเมืองถึงสามครั้งก็ตีไม่ได้ แต่หาว่าในตอนที่รบ แม่ทัพไทยทั้งสามเกิดไม่ปรองดองกันขึ้น การป้องกันเมืองจึงไม่พร้อมเพียงกัน ฉะนั้นพอพวกเขมรเข้าตีทางบ้านคลองกระแจะและประตูบางจาน

ก็เข้าเมืองไค้ แม่ทัพไทยทั้งสามต้องเสียชีวิตหมด ชาวเพ็ชรบุรีจึง
 ถูกกวาดต้อนเข้าไปเมืองเขมรเสียเป็นอันมาก ในตอนต้นแห่งรัชกาล
 สมเด็จพระศรีสวรินทิราธิราช ปรากฏว่าพวกญวนที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่
 ในกรุงศรีอยุธยาได้ก่อการกำเริบขึ้น แล้วพากันเข้าไปในพระราชวัง
 จับสมเด็จพระศรีสวรินทิราธิราชได้ บังคับให้ทรงเซ็นสัญญาว่าจะไม่ให้ทำ
 ร้ายพวกญวน แล้วพวกญวนก็ปล้นสะดมชาวกรุงศรีอยุธยาเอาตาม
 อำเอใจ แล้วจับข้าราชการบางคน พวกญวนเกลี้ยกล่อมมาเสีย แล้ว
 ก็พากันไปตั้งที่เมืองเพ็ชรบุรีเป็นอิสระอยู่พักหนึ่ง แต่มาในรัชกาล
 พระเจ้าทรงธรรมน่านจะปราบไค้ เพราะไม่ปรากฏว่า เพ็ชรบุรีไค้เป็น
 อิสระอีก ครั้นถึงรัชสมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราช พ.ศ. ๒๑๗๑
 พระศรีศิลป์ซึ่งเข้าใจว่าเป็นอนุชาของพระเจ้าทรงธรรมไค้คิดชิงราชสม-
 บัตจากพระเชษฐาธิราช แต่ถูกจับไค้แล้วถูกส่งไปขังไว้ที่เมืองเพ็ชร
 บุรี แต่หลวงมณฑลผู้เป็นพระญาติของพระศรีศิลป์คนหนึ่งได้ช่วยให้
 พระศรีศิลป์ออกจากที่ขังไค้ แล้วชักชวนชาวเพ็ชรบุรีให้ต่อสู้กับพระ
 เชษฐาธิราช แต่กลับเสียที พระศรีศิลป์ถูกจับสำเร็จโทษ ส่วนหลวง
 มณฑลนั้นเจ้าพระยาปลาโหมเห็นว่าเป็นคนซื่อสัตย์กล้าหาญ จะเกลี้ย
 กล่อมไค้ แต่หลวงมณฑลมีความซื่อสัตย์ต่อเจ้านายของตน จึงขอให้
 ประหารตนเสียด้วย ในปี พ.ศ. ๒๓๐๒ พระเจ้าอลองพญาไปรบ
 ให้มังระราชโอรสกับมังฆ้องนรธา ยกมาตีเมืองไทยทางบักย์ไค้ แล้ว
 ให้เลยขึ้นมาทางเพ็ชรบุรี ราชบุรี สมเด็จพระเจ้าเอกทัศไปรบให้

พระยารัตนาธิเบศร์ ไปตั้งรับที่เพชรบุรี แต่หาได้รบไม่ เพราะพระยารัตนาธิเบศร์ถอยไปเสียก่อน พระม้าวจึงเลยผ่านเพชรบุรีขึ้นไปถึงราชบุรีได้โดยง่าย แต่ครั้นเมื่อพระเจ้าอลองพญาเลิกทัพกลับไปแล้ว เมืองเพชรบุรีก็กลับมาเป็นของไทยอีก ต่อมา พ.ศ. ๒๓๐๗ พระเจ้ามังระโปรดให้มังมหานรธามาตั้งเมืองทวาย มริท และหัวเมืองปักษ์ใต้ เช่น ๆ ใต้เป็นอันมาก แต่ครั้นยกมาถึงเพชรบุรี ก็ปรากฏว่าต้องปะทะกับทัพไทยในบังคับบัญชาพระยาพิพัฒน์โกษากับพระยาตาก (คือพระเจ้ากรุงธนบุรี) พระม้าวไม่สู้ได้ก็ถอยกลับไปเสียคราวหนึ่ง ภายหลังเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ เมืองเพชรบุรีหาได้เกี่ยวกับการรบพุ่งไม่ แต่ก็คงจะถูกปล้นบ้างเพราะอยู่ใกล้กับราชบุรี

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คราวศึกพระเจ้าปะดุง เมืองราชบุรีและเมืองเพชรบุรีน่าจะอยู่ในหน้าที่ของอนอกกับแฝกคืดห่วนที่จะตี แต่กองทัพนั้นไม่ได้ทันทำการตี ก็ถูกกองทัพของพระยาตากโหมราชเสนากับพระยาจำแสนยกกรทัพยกไปปราบพระม้าวทางปักษ์ใต้ ตีแตกเสียที่บริเวณเขาสูงจังหวัดราชบุรีก่อน จึงแตกถอยไปมิได้ไปถึงเพชรบุรี ต่อมาเมืองเพชรบุรีก็ไม่มีเหตุการณ์อันใด จนถึง พ.ศ. ๒๔๐๓ รัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างพระราชวังชั้นบนเขามหาสวรรค์และเสด็จประพาสเมืองนั้นเนื่อง ๆ ตลอดมาจนรัชกาลที่ ๕ เมืองเพชรบุรีก็เป็นที่ประทับผ่อนพระอิริยาบถเนื่อง ๆ

ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ เกิดการกบฏขึ้น ทหารที่จังหวัดเพชรบุรีได้เข้าร่วมขจัดขึ้นอำนาจรัฐบาลด้วย จึงถูกปราบปรามจนรายกายใน พ.ศ. นั้น

๑. เพ็ชรบุรี ๒. อำเภอคือ ๑. เมืองเพ็ชรบุรี ๒. เขาย้อย
๓. บ้านลาด ๔. บ้านแหลม ๕. ท่ายาง ๖. ชะอำ

สิ่งสำคัญในจังหวัดนี้ที่ควรกล่าว คือ พระปรางค์วัดมหาธาตุ และปราสาทหินที่วัดกำแพงแลง เป็นโบราณสถานสมัยขอมทั้ง ๒ แห่ง และยังมีพระเจดีย์แดงที่วัดเสลาของอีกแห่งหนึ่งก็ว่าเป็น โบราณสถาน ก่อนสมัยสุโขทัย วัดสุวรรณาราม (วัดใหญ่) ซึ่งประดิษฐานรูป สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่กรุงศรีอยุธยา ที่ศาลาการเปรียญมีภาพฝีมือ ฝรั่งกรุงศรีอยุธยา และที่บานประตูสลักลวดลายงดงามมาก นอก จากนี้ยังมีสถานที่ที่เป็นที่เที่ยวเตร่และปูชนียวัตถุอีกมาก เช่น ข. มหา สวรรค์ (หรือ ข. วัน) ข. หลวง ข. บันไดอิฐ พระพุทธไสยาสน์ ที่วัดพระนอนอยู่ที่เชิงเขามหาสวรรค์ ตามเขาเหล่านี้มีถ้ำมากบัง น้อยบ้าง

๑. เพ็ชรบุรีเป็นจังหวัดที่สวยงามโดยธรรมชาติและมีอากาศที่เย็น สบาย จึงเป็นที่พำนักของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปประพาส ถึงได้สร้างพระราชวังและพระตำหนักขึ้นไว้หลายแห่ง เช่นพระนคร ศรีบน ข. มหาสวรรค์ สร้างในรัชกาลที่ ๔ พระราชวังพระราม- ราชนิเวศน์สร้างในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ พระราชวังหาด เจ้าสำราญสร้างในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ และพระราชวัง มฤคทายวันสร้างในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

เพชรบูรณ์

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ ท ๕) ตั้งศาลากลางที่ ต. ในเมือง
อ. เมืองเพชรบูรณ์ ทิศเหนือจก จ. เลย ตะวันออกจก จ. ชอนแก่น และ
จ. ชัยภูมิ ใต้จก จ. ลพบุรี และ จ. สระบุรี ตะวันตกจก จ. พิษณุโลก
จ. พิจิตร และ จ. นครสวรรค์ น. ประมาณ ๑๒,๗๐๐ กิโลเมตร
จากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายเหนือลงที่สถานีสะพานหิน จ. พิจิตร
ระยะทาง ๓๑๘ กม. แล้วขึ้นรถยนต์ไปถึงเชิง ข. เลี้ยว ระยะทาง
ข้ามเขาประมาณ ๑๒ กม. มีทางรถยนต์เดินได้ตลอด เมื่อข้ามเขา
แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปอีกจึงถึงจังหวัด ทางน้ำไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา
แยกขึ้นทางแม่น้ำป่าสัก แต่กันดารมากมิใช่ชุ่มทั้ง ๒ ทาง

ภูมิประเทศ มีเทือกเขาขนานกับแม่น้ำป่าสักทั้ง ๒ ฟาก ตอนริม
แม่น้ำน้ำท่วมถึงเกือบทุกแห่ง ดินชั้นไปริมเชิงเขาเป็นโคลนสลับแอ่ง
บนโคกมีคันไม้ มีแร่ทองคำที่ ข. น้ำก้อ ใน ต. น้ำก้อ อ. หล่มสักก็
และที่อื่นอีก ปริมาณน้ำฝน ๑,๐๑๗ มม. (๒๔๗๘) พ. ๑๓๐ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำการเพาะปลูก เลี้ยงไหม เลี้ยงสัตว์ สินค้าที่มชอเสียง
คือยาสูบ เรียกกันว่า ยาเพชร ฯ ในจังหวัดนี้มีชนชาติมั่วขาวและ
มั่วลายอาศัยอยู่ตามเขาบ้าง

ประเพณีการวิ่งเริงของจังหวัดนี้ ในเขตอำเภอเมือง มีการ
แห่พระ แห่เรือ ทอดผ้าป่า ในเดือน ๑๐ แรม ๑๕ ค่ำ แห่พระ

ไปสงวน้ำที่ท้องทุ่งเรียกว่า ทะเล เมื่อชะบวนเรือถึงแล้ว มีผู้เฒ่าผู้แก่
เชิญพระธรรมราชา (เป็นพระพุทธรูปที่ชาวบ้านนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์)
อุ้มค้ำลงไปในน้ำ ฉะนั้นพระพักตร์พระพุทธรูปไปตามทิศที่ต้องการ
อธิษฐานขอฝน ให้มากหรือน้อยตามประสงค์ พอเสร็จการอธิษฐาน
แล้วแห่พระกลับ มีการแข่งเรือกันจนหมดเวลา ส่วนประเพณีการ
วิ่งเริงของชาวจังหวัดทั่ว ๆ ไปนั้น ที่นิยมกันมากก็คือแห่ขึงไฟ กับนัก
ชกตลกผู้สงกรานต์

แห่ขึงไฟนั้นทำกันเป็นการใหญ่ เรียกว่าขึงไฟหลวง ชาวบ้าน
รวมกันเป็นตำบล ๆ ตั้งแต่กำนันผู้ใหญ่บ้านพร้อมเพรียงกันทั้งฝ่ายพระ
และคฤหบดี ปลุกประรำทำของเลี้ยงพระ และเลี้ยงกันเองรอบ ๆ วัด
เมื่อทำขึงไฟเสร็จแล้ว ถึงเวลาบ่ายราว ๑๕ นาฬิกา ก็แห่
ขึงไฟชะบวนหน้าเป็นพวกหม้อกลอง ค่อยไปเป็นชะบวนคนทรงเจ้า
คนทรงนั้นเรียกว่า นางเทียม แต่งตัวนุ่งผ้าแดง โปกผ้าแดง
กันสัปดาห์แดง สมมติให้เป็นเจ้าประสาธน์ พวกในชะบวนเหล่านี้
ล้วนแต่แต่งตัวพิสดารต่าง ๆ ประการกัน ที่หม้อกลองร้องรำทำ
เพลงไปตามประรำต่าง ๆ พวกหนุ่มสาวก็โอภาปราศรัยกล่าวเกี้ยวสนุก
เฮฮาไม่ถือสากัน เมื่อแห่ไปตามที่ต่าง ๆ พอครบแอกเวลาแล้ว ก็แห่
เวียนโบสถ์อีก ๓ รอบ ให้คนทรงไปพักที่ศาลซึ่งสร้างขึ้นสำหรับการนั้น
แล้วนำขึงไฟไปจุด ณ ร้านที่ทำสำโรงไว้ เป็นการเลี้ยงทนายขอฟ้าขอฝน
ถ้าขึงไฟขึ้นคักก็ถือกันว่าเป็นศิริมงคล ฟ้าฝนจะบริบูรณ์ รุกเสร็จแล้ว
เป็นหมดพิธี.

งานนักขัตฤกษ์สงกรานต์นั้น ทำกันในวันสงกรานต์ ชาวบ้านพากันเอาน้ำหอมไปรวมกันทั่วทิศใกล้ ๆ พระภิกษุก็เชิญพระพุทธรูปที่สำคัญ ๆ จากโบสถ์ลงประดิษฐานไว้ ณ ศาลาการเปรียญ ชาวบ้านพากันสรงน้ำ เรียกว่าวันนั้นว่า พระเข้าสง เมื่อสรงแล้ว ก็เชิญไปประดิษฐานไว้ที่เก่า เหลือไว้ห้าทองคำ เชิญไปประดิษฐานในที่ซึ่งจักไว้พระเพาะ เรียกว่า หอสรง สำหรับผู้จะมาสรงในวันต่อ ๆ ไป ทำกันในวันทั่ว ๆ ไป ถึงเวลากลางคืนพวกชาวบ้านก็พากันไปสรงที่หอสรง มีเล่นการรื่นเริงในพวกกันเอง เช่น ช่างฉี่ นางช่าง ดึงลม แม่ศรีเป็นต้น วันต่อ ๆ ไปก็พากันเอาน้ำหอมไปสรงที่หอสรงตามวัดต่าง ๆ เรียกว่าสรงน้ำพระ เวลาเย็นจะชวนไป มีการสากน้ำกันเป็นการรื่นเริงไปด้วย ครั้นเวลาบ่ายก็พากันไปสรงที่หอสรงพระพุทธรูปในหอสรงตามวัดต่าง ๆ นั้นอีก เรียกว่าแห่ดอกไม้ มีการสากน้ำกันอีก เมื่อครบวัดในบริเวณที่กำหนดแล้ว ก็ทำพิธีบูชาข้าวสุก คือชาวบ้านนำข้าวไปแช่และหนึ่งที่ศาลาวัด และมีการรื่นเริง เช่น พ้อนรำที่มืองกลาง เรียกว่า งันข้าวพันก้อน เมื่อนึ่งข้าวสุกแล้ว เวลา ๔ หรือ ๕ นาฬิกา ก็จัดจะชวนแห่ข้าวสุกไปบูชาพระพุทธรูปในหอสรงตามวัดต่าง ๆ พร้อมกับพระสงฆ์สามเณรและคฤหัสถ์ มีมืองกลางอย่างสนุกสนาน เมื่อยบูชาข้าวสุกครบวัดที่กำหนดแล้ว ก็มีพิธีทำบุญตักบาตร เลี้ยงพระทั่วกัน ๆ ทำพิธีสู่ขวัญพระเจ้าแล้ว เชิญเข้าประดิษฐานตามที่เดิม เป็นหมกพิธีสงกรานต์.

๑. เพ็ชรบูรณ์ เป็นเมืองโบราณ สมเด็จฯ ๑ กรมพระยาดำรง
 ราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๗ ทรงพิเคราะห์
 ว่าเป็นเมืองที่ได้สร้างมา ๒ ยุค แต่สร้างข้างลงในที่อันเดียวกัน สิ่งสำคัญ
 คือพระมหาธาตุและวัดโบราณ ซึ่งทำให้เข้าใจว่ายุคแรกจะสร้างเมื่อ
 เมืองเหนือคือสุโขทัยหรือพิษณุโลกเป็นเมืองหลวง ท้วยเขาลำน้ำไว้
 กลางเมือง เช่นเมืองพิษณุโลก แนวกำแพงเมืองกว้างยาวราวคันละ
 ๘๐๐ ม. ยุคที่ ๒ จะสร้างในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 ท้วยมีข้อมและกำแพงก่อด้วยอิฐปูนศิลา สันฐานคล้ายที่เมือง
 นครราชสีมา แต่เล็กและเตี้ยกว่า เขาม่น้ำไว้กลางเมืองเหมือนกัน
 เป็นแคว้นแนวกำแพงเมืองเล็กลงกว่าเก่า ภูมิฐานที่สร้างส่อให้เห็นว่า
 สำหรับป้องกันศัตรูทางฝ่ายเหนือ เพราะสร้างประชิดทางโคกบ้านช้าง
 เหนือ เอาทำเลไว้หน้าไว้ทางใต้เมืองทั้งสิ้น และน่าจะเป็นเช่นนั้น
 เพราะกำแพงศาวดารก็ปรากฏว่า ทิศปักษ์ทิศตะวันตกหุดยกลงมา
 คราวไร ก็ยกมาทางริมแม่น้ำป่าสักเกือบทุกครั้ง

๑. เพ็ชรบูรณ์มี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองเพ็ชรบูรณ์ ๒. วิเชียรบุรี
 ๓. หล่มสัก ๔. หล่มเก่า มีกิ่ง ๑ คือ กิ่งชนแดน (ชน. อ. เมืองฯ)
 มีสิ่งสำคัญ คือ วัดมหาธาตุ สระวิ พุน้ำร้อน เมืองศรีเทพ ช. ภูพาน

แพร่

จังหวัดภาคพายัพ (แผนที่ ข ๔) ตั้งศาลากลางที่ ต. ในเวียง
อ. เมืองแพร่ ทิศเหนือจาก ร. น่าน และ ร. ลำปาง ตะวันออกจาก ร. น่าน
ใต้จาก ร. สวรรคโลก และ ร. อุตตรกิถิต์ ตะวันตกจาก ร. ลำปาง
คมนาคมจากกรุงเทพ ฯ ไปจังหวัดโดยรถไฟสายเหนือ ลงที่สถานี
เด่นชัย อ. สูงเม่น ๕๓๑ กม. แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปตามทางหลวง
สายแพร่—น่าน ผ่าน อ. สูงเม่นถึงเมืองระยะทาง ๒๕ กม.

ภูมิประเทศ เป็นป่าและเขาโดยรอบ มีที่ราบทำนาได้ตามลุ่ม
น้ำยม นอกนั้นก็เป็นที่ราบเป็นแห่งๆ มีเขาและป่าไม้ทั่วไป ปริมาณ
น้ำฝน ๙๐๒ มม. (๒๔๗๙) พ. ๑๘๒ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ไร่ข้าว สวนผลไม้ สวนเมี่ยง ไร่ยาสูบ สวนมะพร้าว
ไร่ฝัก ทอผ้า ทำป่าไม้ เสาปูน ปล่อยยถ้าง และหาของป่า.

เมืองแพร่เป็นเมืองโบราณก่อนสมัยกรุงสุโขทัย ในศิลาจารึก
พ่อขุนรามคำแหงลัทธิที่ ๑ แสดงว่าเมืองแพร่เคยเป็นเมืองขึ้นของ
กรุงสุโขทัย คือข้อความที่ว่า “เมืองคันทนอน (ทิศเหนือ) รอกเมือง
แพร่ เมืองน่าน” ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองแพร่ตกไปเป็นเมืองขึ้น
ของอาณาจักรล้านช้าง ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาบ้าง

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๕ ใญ่ได้ก่อการ
รื้อฟื้นขึ้น เจ้าผู้ครองเมืองแพร่มีส่วนเกี่ยวข้องกับรัฐเห็นควยจึงหนีไปอยู่

เมืองหลวงพระบาง แต่่นั้นมาจึงเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมืองแพว
ในคราวเวลาครั้งนั้นจึงได้ฆ่าพระยาราชฤทธาณที่ ข้าหลวงประจำ
เมืองแพว กับนายร้อยเอกตำรวจภูธร เบนเสน ชาวเคนมาวค
ข้าราชการและคนไทยอื่นอีก มีอนสาวรีย์พระยาราชฤทธาณที่อยู่ที่ข้าง
ทางหลวงสายเด่นชัยไปแพว

จ. แพวมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองแพว ๒. สอง ๓. ทอง
๔. ร้องกวาง ๕. สูงเม่น และมีกิ่ง ๑ คือ กิ่งวงซัน (ซัน อ. ทอง)
มีโบราณสถานและสิ่งที่น่าสนใจ คือ พระธาตุช่อแฮ ต. ป่าแดง อ. เมือง ๑
วัดพระหลวง ต. ทอนมูล อ. สูงเม่น พระธาตุฟูแจ ต. บ้านเฮิง
อ. ร้องกวาง ถ้ำตลงกรณ์ ถ้ำผานาง และน้ำตกห้วยแม่เกิง.

ภูเก็ท

จังหวัดภูเก็ตเป็นเกาะขนาดใหญ่อยู่ใกล้ฝั่งด้านตะวันตกของแหลมมะลายู ทางจังหวัดพังงาตอนใต้ (แผนที่ ค ๒) ขนาดยาวที่สุดราว ๔๘ กม. ส่วนกว้างที่สุดราว ๒๐ กม. มีเนื้อที่หมดด้วยกันประมาณ ๘๖๐ ตารางกม. มีเกาะเล็กเกาะน้อยเป็นบริวารอยู่ด้วย ๒๖ เกาะ เช่นเกาะมะพร้าว เกาะสีเเห่ เกาะตะเภาน้อย เกาะโล้น เกาะแะ เกาะงาใหญ่ เกาะนาคาใหญ่ (อยู่ในท้องที่อำเภอถลาง) เป็นต้น ตั้งศาลากลางจังหวัดที่หน้าอำเภอภูเก็ต ตำบลสัสนิม อำเภอเมืองภูเก็ต ตอนข้างใต้ของเกาะ

ภูมิประเทศ เป็นที่สูง ๆ ต่ำ ๆ มีที่ราบเป็นตอน ๆ มีแหลมและอ่าวหลายแห่ง คือ แหลมงา แหลมอ่าวขาม แหลมพระเจ้า แหลมวิ้ง แหลมซาก แหลมทราย แหลมยาง แหลมเหนือ แหลมไทร มีอ่าว คือ อ่าวภูเก็ต อ่าวมะขาม อ่าวราวี (๓ อ่าวนี้อยู่ทางด้านใต้ของเกาะ) อ่าวป่าตอง อ่าวกำมะรา อ่าวบางเทา (๓ อ่าวนี้อยู่ทางตะวันตกของเกาะ) อ่าวสะพาน อ่าวสีเเห่ (๒ อ่าวนี้อยู่ทางตะวันออกของเกาะ) อ่าวเหล่านี้งามน่าดูทุกอ่าว ที่น่าเที่ยวมากที่สุด คืออ่าวบางเทา อ่าวกำมะรา และอ่าวราวี เพราะอยู่ใกล้เมือง อ่าวบางเทามีหาดงามเรียกว่าหาดสัสนิม ทั้งคามชื่อพระยาสุรินทรวาชา (นกยูง วิเศษกุล) ซึ่งเคยเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต มีทาง

รถยนต์ไปไต่สะพานแทบทุกอ่าว ยกเว้นอ่าวป่าทองอ่าวเคี้ยว คมนาคม
จากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายใต้ ไปได้ ๒ ทาง ทาง ๑ ลงรถไฟ
ที่สถานีชุมพร ขึ้นรถยนต์ไปตามทางหลวงสายชุมพร-กระบี่ (ระยะ
ทาง ๖๓ กม.) แล้วลงเรือขนาดเล็กจากอำเภอกะบี่ ไปตามลำ
น้ำกระบี่และปากจั่น ถึงปากน้ำจังหวัดระนอง ถ่ายลงเรือเดินทะเลจาก
ที่นั่นถึงภูเก็ต อีกทางหนึ่ง ลงรถไฟที่สถานีชุมพรทางทุ่งสง ถ่ายขึ้น
รถไฟสายแยกไปกันตัง ลงที่สถานีปลายทางขึ้นในจังหวัดตรัง แล้ว
ลงเรือออกทะเลกินเวลาเดินทางราว ๑๔ - ๑๕ ชั่วโมงถึงอำเภอเมือง
ภูเก็ต นอกนั้นในจังหวัดภูเก็ตยังมีเรือเดินทะเลประจำทาง คึกคักกับ
จังหวัดต่าง ๆ แล่นนั้น คือจังหวัดระนอง จังหวัดพังงา จังหวัดกระบี่
จังหวัดตรัง และจังหวัดสตูล และคึกคักกับต่างประเทศ มีเมืองยี่นัง
มะริด และทวาย เป็นต้น คมนาคมภายในจังหวัด มีถนนรถยนต์หลาย
สายคึกคักกับตำบลต่าง ๆ ในจังหวัดได้ตลอดแทบทุกอำเภอ ถนนสาย
หนึ่ง ชื่อถนนเทพสตรี ทั้งต้นแต่ท้ายเกาะซึ่งเป็นอ่าวท่าเรือในอำเภอ
เมืองแล่นตลอดถึงหัวเกาะที่ท่าฉัตรไชย (ทั้งชื่อตามพระนามกรม
พระกำแพงเพชรอัครโยธิน) ตำบลท่ามะพร้าว อำเภอกลาง ระยะทาง
ยาว ๔๕ กม. ต่อจากนั้น จะลงเรือข้ามช่องแคบเกาะภูเก็ตคือปาก
พระ เดินทางโดยรถยนต์ต่อไปยังจังหวัดพังงาก็ได้

อาชีพ ทำเหมืองแร่เป็นพื้น นอกนั้น มีทำสวนยางสวนมะพร้าว
และทำนาบ้าง พ. ๔๒ (๒๔๘๐) พลเมืองเหล่านั้นนอกจากไทย ชาว

พื้นเมืองรองลงมา มีพวกจีนเป็นส่วนมาก ถัดมา มีชาวมะลายู
อินเดียน พะม่า ฝรั่ง และญวน เป็นต้น เกาะภูเก็ตมีแร่ดีบุกมาก
จึงมีชนต่างชาติเข้ามาทำการเหมืองและทำการค้าขายกันมาก มีบริษัท
ใหญ่ทำเหมืองแร่ตั้งอยู่หลายบริษัท เกาะภูเก็ตจึงเป็นจังหวัดเจริญ
มั่งคั่งมีเงินผลประโยชน์รายได้แผ่นดินปีหนึ่งหลายล้านบาท ในอำเภอ
เมืองซึ่งเป็นท้องศาลากลางจังหวัด มีถนนหนทางมากมาย มีตึกกรม
ธนาคาร สโมสร โรงเรียน โรงพยาบาล บริบูรณ์ นับว่าจังหวัด
ภูเก็ตเป็นหัวเมืองมีความเจริญผู้คนพลเมืองคับคั่งจังหวัดหนึ่งในสมัยใต้
เกาะภูเก็ตเดิมเรียกว่าเกาะกลางหรือเกาะกลาง ซึ่งคนย้ายชื่อ
มาเป็นอำเภอหนึ่งในเกาะนี้ คืออำเภอกลาง เกาะภูเก็ตและแผ่นดินบน
ฝั่งแหลมมะลายูแถบใกล้เคียงมีชื่อมาแต่โบราณว่ามีแร่ดีบุกมาก ทั้ง
เป็นย่านทางตอนหนึ่งที่ชาวอินเดียนมาแวะขึ้นบกเพื่อหาแร่ดีบุก หรือเดิน
ทางคดๆเข้าไปยังแหลมมะลายูอีกฟากหนึ่ง จึงเป็นที่เชื่อได้ว่า เกาะ
ภูเก็ตคงเป็นทำเลที่ชาวต่างชาติรู้จักมาแล้วช้านานตั้งแต่ครั้งนั้นไป แต่ใน
ครั้งนั้นจะยังไม่เป็นบ้านเมือง จะเป็นเพียงหมู่บ้าน มีคนมาตั้งซุกหา
แร่ดีบุกเท่านั้น และโดยเหตุที่เกาะภูเก็ตอยู่ใกล้ซีกทิศฝั่งแหลมมะลายู
มาก มีทะเลคั่นอยู่นิดเดียว อาจถือได้ว่าเป็นแผ่นดินติดต่อกันทีเดียวกัน
จึงไม่มีเหตุจำเป็นอะไรที่ชาวอินเดียนจะต้องจดชื่อของเกาะนี้ไว้เป็น
พิเศษในจดหมายเหตุของอินเดียน ถ้าจะกล่าวอ้างก็คงจะพูดรวมเอา
กันแคว้นแถบนั้นทั้งหมด คงไม่แยกชื่อเกาะภูเก็ตไว้เป็นพิเศษ เหตุนี้จึง

ไม่มีชื่อกล่าวอ้างในหนังสือที่ชาวอินเดียนแต่งไว้ เอกสารที่กล่าวถึง
เกาะภูเก็ตเก่าที่สุดก็คือตำนานเมืองไทร กล่าวว่ามะโรงมหาวงษาผู้
สร้างเมืองไทรบุรีแล่นเรือจากอินเดียน มาแวะเกาะสลัง คือเกาะภูเก็ต
ก่อนหน้าไปสร้างเมืองไทรบุรี ซึ่งตามสันนิษฐานของนักโบราณคดีว่า
ระยะเวลาตกอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่นั่นมีชื่ออ้างถึงเกาะ
ภูเก็ตอยู่ในจดหมายเหตุของนักเดินเรือชาติชาวยุโรปแต่งไว้ในสมัยกรุง
ศรีอยุธยาอยู่บ่อย ๆ แต่เรียกชื่อเกาะว่า ยิงชิลอน หรือชื่ออื่น ๆ เสีย
คล้ายคลึงกับยิงชิลอนอีกหลายชื่อ ยิงชิลอนนั้นว่าเพี้ยนไปจากคำ อุยง-
สิลังในภาษามะลายู แปลว่าแหลมสิลัง ที่เรียกว่าแหลม ไม่เรียกว่าเกาะ
เห็นจะเรียกมาแต่ครั้งเกาะภูเก็ตยังติดต่อกับแผ่นดินเดิวกับฝั่งแหลม
มะลายู ถึงทุกวันนี้ทะเลช่องแคบตรงหัวเกาะซึ่งเรียกว่าปากพระก็ยัง
เป็นสันทรายตื้นกว่าที่อื่น สิลังว่าเป็นชื่อชาติของมนุษย์เดิมเจ้าของ
ดินแดนนั้นในสมัยโบราณ ยังมีเชื้อสายสืบเผ่าพันธุ์มาจนทุกวันนี้ ใ้
แก่พวกที่เรียกกันว่า ชาวน้ำ แล้วคำว่า สิลัง มาเพี้ยนเป็นฉลาง
และถลาง

เกาะภูเก็ตก่อนสมัยสุโขทัย จะเป็นแผ่นดินส่วนหนึ่งขึ้นเมือง
ตะกั่วทุ่ง (เวลานี้เป็นอำเภอขึ้นจังหวัดพังงา) เมืองตะกั่วทุ่งรวมทั้งดิน
แดนส่วนอื่นในแหลมมะลายู เหล่านี้ ย่อมขึ้นอยู่กับเมืองนครศรี-
ธรรมราช (ส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีวิชัย) ครั้นเมื่อพระเจ้าราม
คำแหงมหาราชทรงขยายเขตต์แดนลงไปใต้ตลอดแหลมมะลายู เกาะ

ภูเก็ทซึ่งเป็นแผ่นดินส่วนหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช จึงตกมาอยู่
ในครอบครองของกรุงสุโขทัยแต่บัดนั้นตลอดมา สมัยอยุธยาตอนต้น
ไม่ปรากฏว่าได้กล่าวถึงเรื่องเกาะภูเก็ต ซึ่งจะต้องเข้าใจว่าเกาะภูเก็ต
จะยังไม่เป็นย่านเมืองสำคัญอะไร นอกจากมีแร่ดีบุกเท่านั้น ถ้าจะ
กล่าวถึงก็คงรวมอยู่ในเรื่องของเมืองนครศรีธรรมราช ไม่ได้แยกชื่อ
ออกไว้ต่างหาก เกาะภูเก็ตมีชื่อปรากฏว่ายังชโลนอยู่ในหนังสือ
ฝรั่งแห่งย่อย ๆ เมื่อฝรั่งมาตั้งที่พักทำการซื้อขายแร่ดีบุก เพราะใน
เกาะมีแร่ดีบุกอุดมกว่าที่อื่น ตามความในพระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ กล่าวว่าได้ทรงพระกรุณาโปรดให้แบ่ง
หัวเมืองปักษ์ใต้ ซึ่งมีชื่อเมืองตะกั่วทุ่งและเมืองถลางรวมอยู่ด้วย
จากกรมท่าไปขึ้นกลาโหม ตั้งขึ้น จึงเชื่อได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา
เมืองถลางคงจะเป็นหัวเมืองหนึ่งในปักษ์ใต้ทางทะเลหนานอกที่มีการ
ติดต่อกับชาวต่างประเทศมาก จึงได้ให้กรมท่ายังค้ำบัญชาโดยตรง
มาโอนขึ้นกลาโหมเมื่อในรัชกาลที่ ๑

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ พระมำ
ยกทัพเรือมาตีเมืองถลาง เจ้าเมืองถลางถึงแก่กรรมก่อนหน้าพระมำมา
ตีเมือง ภรรยาเจ้าเมืองถลางชื่อมุก กับน้องสาวชื่อ จัน ได้รวบรวม
กำลังต่อต้านพระมำไว้ได้ จนพระมำได้ข่าวว่ามีกองทัพฝ่ายไทยยกไป
ช่วยจึงต้องล่าทัพกลับไป เนื่องจากเหตุนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
ให้ตั้งภรรยาเจ้าเมืองถลางเป็นท้าวเทพสตรี และน้องสาวเป็นท้าว
ศรีสุนทร เป็นความชอบ

ใน พ.ศ. ๒๓๕๒ คำนวณรัชกาลที่ ๒ พระม้ายกกองทัพมาตี
เกาะกลางอีก คราวนี้ได้นำเมืองกลาง ทางกรงยกทัพออกไปตีพระม้าย
แตกหนีกลับไป เมืองกลางที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ตั้งอยู่ที่บ้านตะเคียน
อยู่ตอนเหนือของเกาะทางตำบลวันตก ซึ่งเป็นที่ว่าการอำเภอกลาง
อยู่บัดนี้ เมื่อพระม้ายมาตีเมืองกลางแตก บ้านเมืองยับเยินมาก ราษฎร
พากันหนีเข้ามาไปรวมกันอยู่บนฝั่งที่ตำบลกระพังงาซึ่งภายหลังตั้งเป็นเมือง
พังงาขึ้น เมืองกลางก็ร้างไปคราวหนึ่ง จนถึงรัชกาลที่ ๓ ราษฎร
จึงพากันกลับไปอยู่ที่เกาะกลางอีก คราวนี้ไปอยู่ที่ตำบลท่าเรือทางตำบล
ตะวันออกของเกาะ เมืองกลางจึงย้ายมาตั้ง ณ ที่นี้ เรียกกันว่าเมือง
กลางใหม่

โดยเหตุที่ตอนข้างเหนือของเกาะกลาง ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองกลาง
มีแร่ดีบุกน้อย แต่ตอนข้างใต้ของเกาะ (ตรงที่ตำบลกลางจังหวัด
เคียนจู๋) เป็นที่มีแร่ดีบุกมาก คงเป็นที่ประชุมชนชาติแร่ดีบุกมาแต่
โบราณ จึงเป็นเหตุให้ตั้งเมืองขึ้นในเกาะนั้นอีกเมืองหนึ่งขึ้นเมืองกลาง
เรียกว่าเมืองภูเก็ท แต่จะตั้งเมื่อใด ยังไม่พบหลักฐานแน่นอน อาจ
ตั้งขึ้นแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือมีฉะนั้นจะตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๑
กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรด
ให้เจ้าพระยาสุรินทราชาออกไปอยู่เป็นอย่างสมุหเทศาภิบาลทั้งปรากฏ
ในหนังสือพงศาวดารเมืองกลางที่ไว้ พบชื่อเมืองภูเก็ทในหนังสือ
เก่าเพียงในพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ เมื่อพระม้ายมาตีเมืองกลางครั้ง
๒ ถือเป็นหลักได้แต่ว่าเมืองภูเก็ทคงตั้งในรัชกาลที่ ๑ หรือก่อน

นั้นขึ้นไป ภูเก็ตเดิมเขียนเป็นภูเก็ตมี จะมาจากคำว่าภูเก็ตในภาษา
มลายูแปลว่าภูเขาขนาดเล็กหรือไม่ใช่ก็ไม่ทราบ

เมืองภูเก็ตมาเริ่มเจริญรุ่งเรืองเมื่อรัชกาลที่ ๓ เพราะอังกฤษ
ตั้งลาคับยอกขึ้นที่เกาะหมาก (เมืองยี่นัง) รัชชาก็ยกส่งไปขายใน
ยุโรป เป็นเหตุให้คิ้วยกขึ้นราคากว่าแต่ก่อน จึงมีพวกจีนเที่ยวหาทำ
เหมืองซุดแร่คิ้วยกในแหลมมลายูมากขึ้น สมัยนี้มีไทยคนหนึ่งชื่อทัก
(ตันสกุล รัตนคิดถวิล ภูเก็ต) เป็นที่หลวงมหาดไทย กรมการเมือง
กลาง ไปตั้งทำเหมืองแร่ที่ตำบลทุ่งคาในเขตเมืองภูเก็ต (ทุ่งคา
เป็นมูลเหตุที่ฝรั่งมักเรียกเมืองภูเก็ตว่าตองกา) ในไม่ช้าก็ได้กำไร
ร่ำรวย จึงย้ายบ้านเรือนไปตั้งอยู่ตำบลทุ่งคา และต่อมาได้เป็นพระ
ภูเก็ตเจ้าเมืองภูเก็ตเมื่อขึ้นต่อเมืองกลาง เมืองภูเก็ตได้เจริญรุ่ง
เรืองครึกครื้นผลึกชัยเมืองอันที่ใกล้เคียง มาในรัชกาลที่ ๔ โปรด
ให้ยกศักดิ์เมืองภูเก็ตขึ้นเป็นหัวเมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ย้ายที่
ว่าการเมืองกลางไปภูเก็ต และลดเมืองกลางเป็นหัวเมืองขึ้นภูเก็ต ถึง
รัชกาลที่ ๕ ลดเมืองกลางเป็นอำเภอ เกาะกลางก็เปลี่ยนชื่อเป็น
เกาะภูเก็ตตามมาด้วย ครั้นเมื่อมีการปกครองหัวเมืองเป็นมณฑล
เทศาภิบาล จังหวัดภูเก็ตก็ได้เป็นที่ตั้งว่าการมณฑลภูเก็ต จนถึง
พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงได้ยกเลิกการปกครองเป็นมณฑล

จังหวัดภูเก็ตมี ๒ อำเภอ คือ ๑. เมืองภูเก็ต ๒. กลาง และ
มีกิ่ง ๑ คือ กิ่งกระทุ่ม (ขึ้น อ. เมือง ฯ)

มหาสารคาม

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ ท ๗) ทางจากกรุงเทพ ฯ ไปรถไฟ
สายขอนแก่น ลงที่สถานีบ้านไผ่ ๔๐๘ กม. จากนั้นมีรถยนต์เดินทาง
จังหวัด ทล. ๖๘ กม. ทิศเหนือจรด จ. สกลนคร ตะวันออกจรด จ. นคร
พนม ใต้จรด จ. ร้อยเอ็ด และ จ. สุรินทร์ ตะวันตกจรด จ. ขอนแก่น
และ จ. บรืรัมย์ น. ๑๔,๘๗๓

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบสูง มีที่รกร้างว่างเปล่ามาก ทางเหนือมี
ภูเขาและป่าทึบ เรียกว่าดงแม่แฝดหรือดงเปรต อยู่ในเขต
อ. กุฉินาราย (ซึ่งมีคันทัน จ. กาฬสินธุ์) และ อ. หลบ (ซึ่งมีคันทัน
ยกลขึ้นเป็น จ. กาฬสินธุ์) มีสัตว์ป่าเช่นช้างและเสือ ฯ ล ฯ ชุม
ภูพานาว ๆ จัก ภูพานอื่น ๆ จัก พ. ๕๗๑ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนาเป็นพื้น นอกนั้นมีทำเกลือสินเธาว์ ไร่ฝ้าย ไร่ยาสูบ
เลี้ยงไหม แต่ไม่มีสินค้าอย่างใดเป็นล่ำสัน เป็นสินค้าทำใช้กันเอง
ในพื้นเมือง

การศึกษามีโรงเรียนประชาบาลตำบล โรงเรียนสามัญที่เป็น
ชั้นสูงสุดในเวลานี้มีถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ โรงเรียนอาชีวศึกษามีโรงเรียน
กสิกรรมประจำอยู่แทบทั่วทุกอำเภอ มีนักเรียนพื้นเมืองที่ได้มารับการ
ศึกษาในกรุงเทพ ฯ ไม่กั้อยกว่าจังหวัดอื่น

ประเพณีประจำก็มีการแข่งชิงไฟ อันเป็นประเพณีโบราณ
แต่เดิมเป็นพิธีขอฝน ทำกันในเดือน ๖-๘ มีการทำบุญให้ทานกัน

ใหญ่โต เพื่อขอให้เทวดาฟ้าดินบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เป็น
 ประเพณีอันประกอบด้วยความสนุกสนานรื่นเริง มีการแข่ง การรำ คุ่มสุรา
 กันในงานเช่นนี้ เมื่อก่อนทางการอนุญาตให้ชาวบ้านทำเมรัยคุ่มกินได้
 ตามจำนวนจำกัด พวกเข้จึงพวกรำพากันตกลงคนองตามประสาคนเมา
 ขอสุราตามบ้านที่ผ่านไปคุ่มกันเรื่อยในระหว่างที่ม้งานนี้ แม้จะมีการ
 ฝึกพลยัง้าง ก็ให้อภัยกันไม่ถือสาหาความอย่างไร ในโอกาสเช่นนี้
 หม่มสาวก็พลอยมีโอกาสนอภายราครัยกันสนุกสนานไปด้วย หม่มบ้าน
 ใกล้เคียงนำกลองมาตีแข่งกัน เสียงกลองของใครดังก็ชนะ วันรุ่งขึ้น
 ก็ทำพิธีแห่ขึงไฟไปจุดณสถานที่ตั้งจิตเตรียมไว้ ต่อจากนี้ยังมีการแข่ง
 ขอสุราคุ่มต่อไปอีก ๓ วัน เรียกว่า แข่งตามรอยไฟ นอกนั้นก็ยังมีประเพณี
 บุญพระเวส (คือมีเทศน์มหาชาติ) เป็นงานประจำอีกอย่างหนึ่ง
 ซึ่งควรระกล่าวไว้ เพราะฝึกจากที่มีกันทางภาคอื่น ๆ คือมีกันตั้งวันละ
 ๓๐-๔๐ กัณฑ์ รับช้อน ๆ กันเข้าไป เทศน์ก็ไม่เวียงลำกับสับคัน
 สับปลาย และยังมีเครื่องกัณฑ์พิเศษซึ่งแห่มาแต่ไกล ๆ เรียกว่ากัณฑ์
 หลอน มีฆ้องกลองแห่มาสนั่นทวันไหว ถึงโรงธรรมเวลาพระรูปไหน
 เทศน์ ก็ถวายรูปนั้น กัณฑ์หลอนมีตั้ง ๑๐-๒๐ กัณฑ์ คุ่มักเป็น
 ประเพณีมีได้ตั้งใจที่จะฟังเรื่องราวอะไรนัก เป็นการสนุกสนานมากกว่า นอกนี้
 บางอำเภอยังมีการแข่งเรือในฤดูน้ำ หมดลำ ลำนางทั้งในเวลาตรุษ
 สงกรานต์ ทำบุญกุ่มข้าว บุญประสาทม้ง ทรวงน้ำพระ สาคุนักัน แห่
 ข้าวพันก้อน แห่คอกไม้ รำผีฟ้า เสียงกลอง เสียงข้อง ลู่วัฒนข้าว

ขวัญคน มีประเพณีอีกอย่างหนึ่งซึ่งควรบันทึกไว้ คืองานข่าวสาว ในท้องที่อำเภอภูผินาราย ทำกันเป็นลำดับดังนี้

ครั้งแรกเรียกว่า กล่าวโอม คือข่าวสาวสมัครรักใคร่กันแล้ว ฝ่ายชายต้องจัดหาผู้มีหลักฐานไปกล่าวขอ การกล่าวขอนี้จะต้องเสียเงินให้ฝ่ายหญิง ๓ บาท เรียกว่า เงินไขความปาก ฝ่ายหญิงเมื่อรับแล้วก็บอกให้ผู้นำเงินไปให้มัน ให้ฝ่ายชายหาของมาฝากหญิง

ครั้งที่ ๒ ฝ่ายชายต้องจัด หมากพลู บุหรี่ ถั่วลิสง อ้อย ข้าวต้ม ใส่กระหยัง (คล้ายตะกร้า) ให้เต็ม ๒ กระหยัง แล้วจัดให้คน ๒ คน นำไปให้ผู้ปกครองหญิง เรียกว่า หมาย ถ้าผู้ปกครองหญิงรับไว้ ก็ส่งให้ฝ่ายชายหาของมาฝากอีก และต่อจากนั้นไปอีก ๓ วัน ฝ่ายหญิงต้องคืนกระหยังเปล่าให้แก่ฝ่ายชาย ถ้าในระหว่างนี้เกิดขัดข้องขึ้น คือฝ่ายหญิงประสงค์จะเลิกการแต่งงาน ต้องคืนค่าของ ๒ กระหยัง ให้ชาย คิดเป็นเงิน ๕ บาท พร้อมทั้งเงินค่าไขความปากอีก ๓ บาท ซึ่งชายเสียไปในครั้งแรกนั้นด้วย ถ้าฝ่ายชายเลิกเอง ฝ่ายหญิงก็คืนเปล่าทั้งหมด

ครั้งที่ ๓ เรียกว่า ให้ซองฝาก คือฝ่ายชายต้องหาของอย่างครั้งที่ ๒ ใส่ให้เต็ม ๔ กระหยัง และเพิ่มตะกร้าเล็ก ๆ ขึ้นอีก ถ้าหญิงที่ชายส่งขอเป็นลูกหิ้วหรือลูกท้อ ต้องใช้ตะกร้า ๓๒ ใบ ถ้าเป็นลูกกลาง ๆ ใช้ตะกร้า ๑๖ ใบ ตะกร้าเหล่านั้นใส่ไข่ไก่ ๔ ใบ ใส่ข้าวเปลือก ๔ ใบ กับเงิน ๒ บาท นำไปให้แก่ผู้ปกครองของหญิง ผู้ปกครองหญิง

ก็นำตะกร้าเหล่านี้ออกไปแจกแก่บรรดาญาติพี่น้องของตน ที่นับว่าเป็นเจ้า-
โคตร เหลือเก็บไว้แต่เงิน ๒ บาท กับกระหยัง ๒ ใบ คืนกระหยังให้
ฝ่ายชาย ๒ ใบ ค่อยไปนี้ก็หาถูกยี่ลู่เรือนอยู่ (เรือนหอ) ที่บ้านหญิง
ในครั้งนั้น ถ้าฝ่ายหญิงบิดพลัวไม่ยอมแต่งงาน ฝ่ายชายปรี๊ดหญิงได้
เป็นเงิน ๑๐ บาท ถ้าฝ่ายชายล้มเลิกเอง จะเรียกค่าเสียหายอย่างไร
ไม่ได้

ครั้งที่ ๔ เรียกว่า พระชู คือถึงวันฤกษ์ก็ ฝ่ายชายต้องจัดหา
สุกร ๑ ตัว ไล่ตั้งแต่ ๑๐ ตัวขึ้นไป นำไปทำกับข้าวรวมกันที่บ้านหญิง
ฝ่ายชายจัดสำหรับเท่าใด ฝ่ายหญิงต้องจัดให้มากกว่าชาย ๒ สำหรับ
เสมอไป ในสำหรับของฝ่ายชายต้องมีเงิน ๑ บาท เพื่อเช่นนี้ของฝ่ายหญิง
สำหรับฝ่ายหญิงต้องมีสตางค์สำหรับละ ๑ สตางค์ เมื่อทั้งสองฝ่ายเลี้ยง
กันเสร็จแล้ว ก็พร้อมกันไปหาเจ้าข่ามาขึ้นเรือนหอ เมื่อขึ้นไปแล้ว
ต้องยืนอยู่ก่อนทุกคน จนกว่าผู้กล่าวโอไมจะไปรับเจ้าสาวขึ้นมา จึง
พร้อมกันนั่งลง แล้วผู้ขวัญให้ข่าสาวคนนั้นเป็นสามภรรยา เสร็จพิธี
ผู้ขวัญแล้ว ข่าสาวจึงจัดหาปูเถียนคอกไม้ไปขอขมาต่ออิตามมารดา
และญาติผู้เป็นเจ้าโคตร คือเจ้าข่าขอขมาเจ้าโคตรฝ่ายหญิง เจ้าสาว
ต้องไปขอขมาเจ้าโคตรฝ่ายชาย ตอนนั้นฝ่ายเจ้าสาวต้องมีเครื่องขมา
(ของไหว้) เช่นเทียนหอม และผ้าชิ้นต่าง ๆ.

ครั้งที่ ๕ เรียกว่า แผลงออก คือนับตั้งแต่ทำการพระชูแล้ว ๔ วัน
ฝ่ายชายต้องจัดไก่ต้ม ๑ ตัว ไห (ใส่สุราหรือเหล้าก็ได้) ๑ ใบ ถ้วย

๑ ลูก สตางค์ ๖ สตางค์ ไปไหว้ผีฝ่ายหญิง ขอย้ายหญิงจากผี
สำหรับตระกูลให้มาถือผีฝ่ายชาย ไหว้ด้วยและสตางค์นั้นผู้ปกครอง
หญิงต้องรักษาไว้ ถ้าต่อไปคู่บ่าวสาวเกิดหย่าร้างกัน ผู้ปกครองหญิง
ต้องคืนให้กับด้วยและสตางค์ ๖ สตางค์นั้นให้แก่ชาย จึงจะเป็นการ
หย่าร้างกันเกิดขาด ถ้ายังไม่ส่งของที่กล่าวนี้ให้แก่ชาย ยังถือว่าเป็น
ผีเมียกันอยู่เสมอไป.

ครั้งที่ ๖ เรียกว่า กินทอง คือผีเมียคู่หนึ่งมีบุตรด้วยกัน ๑ คน
หรือไม่มีบุตรแต่ได้ทำการ แปลงออก มาครบ ๓ ปี จึงจะทำพิธีกินทอง
ได้ พิธีนี้ ฝ่ายชายต้องจัดสุกร ๑ ตัว สุรา ๖ ไห ฝ่ายหญิงต้องจัด
ไก่ ๑๐ ตัวหรือสุกร ๑ ตัวก็ได้ เอาไปรวมทำกับข้าวที่บ้านผู้ปกครอง
หญิง แต่ต้องแยกกันทำ คือฝ่ายชายทำก่อนแล้วนำไปเช่นผีฝ่ายหญิง
พร้อมทั้งเงิน ๑ บาท เมื่อเช่นผีแล้วจึงนำสุราและกับข้าวไปเลี้ยง
เจ้าโคตรทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อเสร็จการเลี้ยงของฝ่ายชายแล้ว ฝ่ายหญิง
จึงจัดการเลี้ยงเจ้าโคตรทั้ง ๒ ฝ่ายอีกครั้ง ๑ กับข้าวฝ่ายหญิงต้องจัด
ตามวิธีครั้งที่ ๔.

ครั้งที่ ๗ เรียกว่า กินค่าง ทำเมื่อผีเมียคู่หนึ่งมีบุตร ๒ คน
ฝ่ายชายต้องจัดหากระบือ ๑ ตัว สุกรขนาดเล็กคัมทั้งตัว ๑ ตัว เพื่อ
ไปเช่นผีฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงก็ต้องจัดสุกร ๑ ตัว ไปสมทบกับเนื้อ
กระบือฝ่ายชาย รวมทำกับข้าวที่บ้านของหญิง พิธีทำอย่างเดียวกับ

ครั้งที่ ๖ เมื่อเสร็จการเช่นนี้และเลี้ยงกันแล้ว ฝ่ายชายต้องนำเงิน ๖ ตำลึง กระบือ ๑ ตัวไปไหว้โคตรตาฝ่ายหญิง ขอให้หญิงนั้นไปอยู่เรือนของฝ่ายชาย

ครั้งที่ ๘ เรียกว่า กินชอก ทำเมื่อผิวเมียคู่นั้นมีบุตรด้วยกัน ๓ คน ฝ่ายชายต้องนำกระบือ ๑ ตัว ไปฆ่าที่บ้านผู้ปกครองหญิง ทำกับข้าวเช่นฝ่ายหญิงและมีการเลี้ยงอย่างครั้งที่ ๔, ๕, ๖, ๗

ครั้งที่ ๙ เรียกว่า กินหมุดมรอย และกินควายแม่ลูกผูกกัน ทำเมื่อผิวเมียคู่นั้นมีบุตร ๔ คน ฝ่ายชายต้องจัดหาแม่กระบือที่มีลูกติด ๑ ตัว สุกร ๑ ตัว ไก่ ๑ ตัว กระบือนั้นนำไปผูกไว้ที่โคนมมต้นเสาเรือนของฝ่ายหญิง สุกรนั้นต้มทั้งตัว นำไปเช่นฝ่ายหญิง เรียกว่า กินหมุดมรอย ส่วนกระบือนั้น แม่มีนมผูก ลูกมีนม ๓ ตัว ๓ ตัว ทำกับข้าวเลี้ยง เรียกว่า กินควายแม่ลูกผูกกัน ส่วนไก่นั้นไม่ฆ่า เอาไปผูกไว้ที่บันไดชั้นล่าง เรียกว่า ไก่ชะปก นกชะหุ้ม แล้วนำไก่ ๓ ตัว ๓ ตัว เนื้อสุกรเนื้อกระบือและเงิน ๒ บาท ไปใส่ขวัญให้แก่ผู้กล่าวโอม เสร็จการสู่ขวัญแล้ว ผู้เป็นเจ้าโคตรจึงกล่าวว่า เป็นอันหมดการพิธี สมรสเท่านั้นแล้ว ขออย่าได้มาเรียกถามกินอีกต่อไป

๖. มหาสารคามทั้งชั้นในรัชกาลที่ ๔ คือโปรดให้ยกบ้านลาค กอนางไຍในแขวงเมืองร้อยเอ็ดขึ้นเป็นเมืองมหาสารคาม ตั้งที่ว่าการ ที่หนึ่งของกรม ถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ จึงย้ายไปที่ตั้งที่ ต. ตลาด อ. ตลาด (ซึ่งบัดนี้เป็น อ. เมือง ฯ) ห่างจากที่เดิมราว ๑๕ เส้น

๗. มหาสารคามมี ๖ อำเภอคือ ๑. เมืองมหาสารคาม ๒. กันทรวิชัย ๓. โกสุมพิสัย ๔. บรบือ ๕. พยัคภูมิพิสัย ๖. วายพุ่ม
 สิ่งสำคัญในจังหวัดนี้มี ลำน้ำชี ลำน้ำพอง ลำน้ำพลับพลา ลำน้ำค้อ
 ลำน้ำเตา ลำน้ำห้อยงอก ลำน้ำเสียว มีพระพุทธรูปโบราณมีประวัติ
 ก่ออยู่ในท้องที่ อ. โกสุมพิสัย และ อ. วายพุ่ม และมีสนามบินที่
 ต. กงบัง อ. พยัคภูมิพิสัย.

แม่ฮ่องสอน

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ ป ๒) อยู่ถัด จ. เชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตก และทิศเหนือจรดแดนพม่า น. ๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร จังหวัดที่ ต. ม่วยก่อ อ. เมือง ฯ ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำเล็ก ๆ สายหนึ่ง เรียกว่าแม่น้ำปาย ซึ่งมีปากน้ำไหลออกมาแม่น้ำสะวิ่นที่ต่อแดนพม่ากับไทย อยู่ห่างจาก จ. เชียงใหม่ประมาณ ๑๒๐ กม. คมนาคม จากกรุงเทพฯ ฯ โดยรถไฟสายเหนือไปลงที่สถานีเชียงใหม่ ๗๕๑ กม. แล้วต้องเดินบกขึ้นเขาลงห้วยอีกประมาณ ๑๕ วัน จึงถึง จ. แม่ฮ่องสอน

ภูมิประเทศ เป็นที่ดอน มีภูเขาอยู่รอบ มีที่ราบที่จะทำการเพาะปลูกได้เพียงเล็กน้อย มีป่าไม้สัก มีแร่เหล็กและตะกั่ว อยู่ที่ ต. หมอกจำแป่ อ. เมือง ฯ พ. ๗๑ (๒๔๘๐) มีหลายชาติด้วยกัน คือ ขาง พม่า เงี้ยว ช่อ ตองสู้ มอญ แม้ว ละว้า กระเหรี่ยง เป็นต้น อาชีพ ทำป่าไม้ ทำนา และค้าขาย

จ. แม่ฮ่องสอน เคยเป็นข้าศึกพม่า มีพวกไทยใหญ่ทางเขตต์พม่าที่อยู่ตามชาย ๆ แคนได้เข้ามาอาศัยตั้งที่ถ้ำกระท่อมหากินชั่วคราวบ้าง แต่ก็อยู่กันห่าง ๆ ทำให้ทั้งหลักฐานให้มั่นคงถาวรไม่

ถึงสมัยพระยาตากะวรวรณาเป็นพระยาเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๓๖๘ - ๒๓๘๘) ไล่ให้เจ้าแก้วเมืองมาออกไปจับช้างป่า ครั้นนั้นเจ้าแก้ว

เมืองมาไ้รวบรวมพวกไทยใหญ่ให้เข้าตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหลักแหล่ง
มีหัวหน้าเป็นผู้ปกครองขึ้นไ้สองแห่ง คือที่บ้านปางหมอกัยบ้าน
แม่ฮ่องสอน เหตุที่เรียกชื่อแม่ฮ่องสอนกล่าวกันว่าเพราะไ้ตั้งคอก
ฝึกสอนช้างป่าอยู่ที่ริมลำห้วยนั้น

ต่อมาหัวเมืองไทยใหญ่ในเขตต์พะม่ามีเหตุจลาจลขึ้น พลเมือง
ไ้รบความเดือดร้อน ก็พากันอพยพเข้ามาอยู่ในเขตต์แม่ฮ่องสอน
มากขึ้น ถึง พ. ศ. ๒๔๐๙ เจ้าฟ้าเมืองนาย ไ้เกิดวิวาทกันขึ้นกับ
เจ้าฟ้าเมืองหมอกใหม่ ๆ ไม่สามารถจะต่อสู้ ก็อพยพครอบครัวเข้า
มาตั้งที่บ้านแม่ฮ่องสอน แล้วญาติวงศ์เจ้าฟ้าเมืองหมอกใหม่ไ้ไปตั้ง
บ้านชนวนมชนวนเขาริมลำน้ำยม (ชนค่านหมายความว่า ยอคนน้ำ
หรือค่านน้ำ)

เจ้าเมืองฝ่ายครั้งนั้นขึ้นแก่ จ. เชียงใหม่ มีสาเหตุไม่ชอบพอกับ
เจ้าฟ้าโกหล่าน เมืองหมอกใหม่ จึงไ้ไปทูลพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์
ว่า เจ้าฟ้าโกหล่านคบคิดการกบฏจะตีเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิโลรสฯ
จึงยกทัพไปแม่ฮ่องสอน เจ้าฟ้าโกหล่านและครอบครัวก็หนีข้ามแม่น้ำ
คงไปเมืองหมอกใหม่ ถึง พ. ศ. ๒๔๑๒ เจ้าฟ้าโกหล่านยกทัพมาตี
เมืองฝ่ายไ้แล้ว ก็คิดกำเริบยกเข้าไปตีเมืองเชียงใหม่ถึงบ้านสะลง
หนองกาย เขตต์อำเภอแม่ริม ทัพเมืองเชียงใหม่สมทบกับทัพ
เมืองลำพูนก็ยกเข้าตีทัพเจ้าฟ้าโกหล่านแตกยับเยินไป

ถึงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ จึงให้ตั้งบ้านแม่ฮ่องสอนขึ้นเป็น
เมืองมีพ่อเมืองปกครองใน พ. ศ. ๒๔๑๗ เมื่อพ่อเมืองคนแรก

ถึงแก่กรรมแล้ว ได้ตั้งให้นางเมษภรรยาพ่อเมืองเป็นผู้ปกครองเมือง
แม่ฮ่องสอนแทน

เมื่ออังกฤษยกทัพมาปราบปรามการจลาจลที่เมืองกันทรวิ
(ยางแกลง) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา เมื่อยัง
เป็นพระองค์เจ้าโสมนัสพิทยาดิฉันไปจัดการราชการอยู่ที่เมืองเชียงใหม่
ทรงทำให้ข้าราชการออกไปชักดาบทัณฑ์ขายแทนเมืองแม่ฮ่องสอนอยู่จน
อังกฤษยกทัพกลับ

ใน พ. ศ. ๒๔๔๓ เริ่มจัดระเบียบการปกครองมณฑลพายัพ
จึงให้รวมเมืองแม่ฮ่องสอน เมืองขุนยวม เมืองยวม เมืองปาย ทั้งเป็น
บริเวณขึ้น เรียกว่าบริเวณเชียงใหม่ตะวันตก ตั้งว่าการที่เมืองขุนยวม
แล้วย้ายมาตั้งที่เมืองยวม (แม่สะเรียง) เมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๖ ต่อมา
เปลี่ยนเรียกว่าบริเวณพายัพเหนือ

ถึง พ. ศ. ๒๔๕๓ ย้ายว่าการบริเวณพายัพเหนือมาตั้งที่เมือง
แม่ฮ่องสอน แล้วเรียกจังหวัดแม่ฮ่องสอน คงขึ้นแก่มณฑลพายัพ
ตามเดิม ตอนนั้นเมืองแม่ฮ่องสอน เมืองปาย เมืองยวม เมืองขุนยวม
ยุบลงเป็นอำเภอ ขึ้น ร. แม่ฮ่องสอน ถึง พ. ศ. ๒๔๗๖ เลิกมณฑล-
พายัพ ร. แม่ฮ่องสอน จึงขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย

ร. แม่ฮ่องสอนมี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองแม่ฮ่องสอน ๒. ปาย
๓. ขุนยวม ๔. แม่สะเรียง และมีกิ่ง ๑ คือ กิ่งท่าสองยาง (ขึ้น อ.
แม่สะเรียง.)

ยะลา

จังหวัดภาคใต้ตอนมะลายู (แผนที่ ข ๕) ทั้งศาลากลางที่ ต. สะเตง อ. เมืองยะลา ทิศเหนือจรด จ. ปัตตานี ทิศตะวันออกจรด จ. นราธิวาส ทิศใต้จรดแดนมะลายู ทิศตะวันออกจรด จ. สงขลา และแดนมะลายู น. ๔๙๐๐ คมกาคม จากกรุงเทพฯ ๑ ไปเมืองโคยรตไฟสายใต้ (สายแยกไปสู่โกลก) ลงที่สถานียะลา ๑,๐๕๕ กม. แล้วมีรถยนต์เดินทางต่อไปถึงเมืองยะทางอีก ๕ กม.

ภูมิประเทศ ทางใต้และทางตะวันตกเป็นที่สูงมีป่าทึบ ตามแนวพรมแดนระหว่างสยามกับมะลายูเป็นเทือกเขาสูงติดต่อกันเกือบตลอดทางเหนือและทางตะวันออกเป็นที่ราบ ฝนตกชุกในหน้ามรสุม น้ำท่วมเมืองทุกปี บางปีถึงทำอันตรายแก่เรือสวนไร่นาและทรัพย์สินของราษฎร . ทางใต้และทางตะวันตกมีฝนเกือบตลอดปี ปริมาณน้ำฝน ๑,๙๕๑ มม. (๒๔๗๙) พ. ๗๖ (๒๔๘๐) เป็นไทยอิสลามราว ๕ ใน ๕ นอกนั้นเป็นไทยและจีน

อาชีพ ทำนา สวนหมากมะพร้าว สวนผลไม้ สวนยางพารา ย้าไม้ หาของป่าและทำเหมืองแร่ดีบุก

จ. ยะลาเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีชื่อเสียงว่ามีแร่ดีบุกมาก มีถนนที่นับว่าสำคัญคือ ถนนสายปัตตานี - ยะลา ยาว ๔๓ กม. ใช้ได้สะดวก

ทุกฤดูกาล และถนนสายนี้ยังสร้างต่อไป อ. เขตง ซึ่งมีถนนติดต่อกับแควนมะลายอยู่แล้ว

ประเพณีของชาวจังหวัดที่ควรยกขึ้นกล่าวก็คือ พวกไทยอิสลามถือวชทุกปี ในการถือวชนั้นไทยอิสลามทุกคนไม่กินอาหารในเวลากลางวัน แม้แต่น้ำลายก็ไม่กลืนลงไป เมื่อพระอาทิตย์ตกแล้วจึงกินได้ การถือวชถืออยู่ตลอดเดือนหนึ่ง คือเดือนรอมฎัน ซึ่งเป็นเดือนที่ ๘ ตามปฏิทินของอิสลาม ทกราว ๆ เดือนพฤศจิกายน สิ้นกำหนดวชแล้วจึงทำพิธีฮารายอ (แปลว่า วันฉลองหรือวันรื่นเริง) ๓ วัน แต่งตัวกันอย่างสวยงามไปเยี่ยมญาติและมิตร และไปเยี่ยมศพตามสุสาน พวกไทยอิสลามเหล่านี้มิได้รังเกียจเคียดแค้นที่ต่อพุทธศาสนา เช่นนิมนต์พระไปสวดมนต์เมื่อฟ้าผ่าสุเหร่าหรือบ้านเรือน และไปช่วยทอดกฐินผ้าป่า

ส่วนพวกไทยที่ถือพุทธศาสนาก็มีการวันเรีงประจำปี คือชักพระทำกันในเดือน ๑๑ แรมค่ำหนึ่ง ทางพากันจัดอาหารสำหรับถวายพระสงฆ์และเลี้ยงกันไปทั่วๆ ครั้นเวลาราว ๗ นาฬิกาก็ชักเรือพระซึ่งได้ตกแต่งไว้แต่วันก่อนแล้ว ไปสู่ที่หมายซึ่งได้กำหนดไว้ หยกถวายอาหารเพลแก่พระสงฆ์ที่ไปในงานนี้ พระฉันเสร็จแล้วก็เลี้ยงกันเองเป็นการสนุกสนาน จนเวลาบ่ายราว ๑๔ หรือ ๑๕ นาฬิกา ก็ชักเรือพระกลับวัด เป็นเสร็จพิธี

จ. ยะลา นั้น เป็นคำเรียกตามเสียงของพวกมะลายูทางไทรบุรีและยี่นัง แปลว่า แห เพราะที่ ท. ยะลา ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองเก่ามีเขาลูกหนึ่ง

หลักฐานคล้ายจอมแห ส่วนเสียงชาวพื้นเมืองจังหวัดนั้นว่า ยาลอ แปลว่าแห เหมือนกัน

จ. ยะลา เดิมเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของ จ. ปัตตานี ใต้แยกตั้งเป็นเมืองหนึ่งต่างหากในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔ คราวแยกเมืองปัตตานีเป็นบริเวณ ๗ หัวเมือง มีพระยาเมืองปกครองขึ้นเมืองสงขลา ถวายต้นไม้เงินทองอย่างประเทศราช มาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อมีการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล ได้ย้ายเมืองรามันห์รวมเข้ากับเมืองยะลา ตั้งศาลากลางที่ ต. ยะลา ขึ้นมณฑลปัตตานี ยกเลิกการถวายต้นไม้เงินทอง เกียส่วยสาอากรแทน แต่คงใช้หลักการของเก่าบางอย่าง ซึ่งเกี่ยวกับลัทธิศาสนาเป็นพิเศษอยู่บ้าง เช่น ทักสินคหี พิพาทด้วยเรื่องฉัวเมียมฤตก ซึ่งไทยอิสลามเป็นคู่ความ ภายหลังจึงย้ายศาลากลางจังหวัดมาตั้งที่ ต. สะเตง อ. เมืองยะลา จนบัดนี้

จ. ยะลา มี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองยะลา ๒. บันนังสะตา ๓. เบตง ๔. ยะหา ๕. รามันห์ มีสิ่งที่น่าสนใจคือพระพุทธรูปสลักอยู่ในถ้ำพระนอนที่ ข. หน้าถ้ำ ต. หน้าถ้ำ อ. สะเตง น้ำตกที่ ต. ฮาลา อ. เบตง บ่อน้ำร้อนที่ ต. เบตง อ. เบตง ถ้ำพระศิขรินพระพุทธรูปแบบจีน ที่ ต. ถ้ำทะลุ และศาลเจ้าซึ่งชาวบ้านนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ประสิทธิ์ฐานพระพุทธรูปแบบจีนที่ ต. คีตะ อ. บันนังสะตา.

ร้อยเอ็ด

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ ๓๗) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. ใน
เมือง อ. เมือง ฯ ทิศเหนือและทิศตะวันตกจรด จ. มหาสารคาม ทิศ
ตะวันออกจรด จ. อุบล ฯ ทิศใต้จรด จ. สุรินทร์ คมนาคมจากกรุงเทพฯ
โดยสายรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ ลงที่สถานีบ้านไผ่ จ. ขอนแก่น
ระยะทาง ๔๐๘ กม. แล้วไปโดยรถยนต์ผ่าน จ. มหาสารคามถึง
เมืองระยะทาง ๑๑๓ กม.

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบสูง พ. ๔๓๑ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกไม้ ทอผ้า สืบค้าไม้ ข้าว ฝ้าย
ไหม ไร่ กระบือ สุนัข ครั่ง และหนังกัด

จ. ร้อยเอ็ด มีเรื่องเล่าสืบกันมาว่าเป็นเมืองโบราณอ้างไปถึงพุทธ
ศักราชล่วงไปได้ประมาณ ๑๐๐ ปีเศษ เมืองนี้เป็นเมืองที่เจริญ มีเมือง
ขึ้นถึงร้อยเอ็ดหัวเมือง พระยาภูธราภัยได้เป็นกษัตริย์ครองนคร มี
กษัตริย์สืบพระวงศ์มาหลายร้อยปี ที่มีพระนามโด่งดังคือ พระสุริยวง-
ศาไลไชยเชษฐาธรรมิกราช ทำนันทบุรีรักษา เรียกเมืองร้อยเอ็ดว่า
เมืองร้อยเอ็ดเจ้าพระยา และว่าครั้งหนึ่งมีศึกมาตีเมือง ข้าราชการฆ่าฟันชาว
เมืองร้อยเอ็ดเจ้าพระยาตายเป็นอันมาก ราษฎรที่เหลือตายได้ทิ้งถิ่นไป
อยู่เมืองมรุกนคร ภายหลังพระยาสุเมธทวงศา กษัตริย์เมืองมรุกนคร
ได้มาครองเมืองร้อยเอ็ด ต่อมาเมืองร้อยเอ็ดก็ร้างไปเป็นเวลานาน

ปรากฏในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔ ว่า ครั้นถึง พ. ศ. ๒๓๑๘ ท้าว
 หน่อกี้เข้าหาพระยาพรหม พระยากรมท่า พระยาพรหมและพระยา
 กรมท่าเห็นว่าท้าวหน่อกี้มีผู้คนข้าไพร่ควมคุมอยู่มากจึงบอกไปยังกรุงธน-
 บุรีขอตั้งท้าวหน่อกี้เป็นเจ้าเมือง โดยยกบ้านกุ่มซึ่งเป็นเมืองร้อยเอ็ดเก่า
 ขึ้นเป็นเมือง แล้วโปรดให้ท้าวหน่อกี้เป็นพระขัติยวงศาเจ้าเมืองร้อยเอ็ด

พ. ศ. ๒๔๓๓ การปกครองหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือในครั้งนั้น
 จัดเป็นบริเวณมีสี่บริเวณด้วยกัน เมืองร้อยเอ็ดเป็นบริเวณหนึ่งขึ้นต่อ
 ข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี ซึ่งขึ้นตรงต่อข้าหลวงใหญ่นครจำปาศักดิ์
 ครั้นถึง พ. ศ. ๒๔๓๔ โปรดให้แบ่งเขตปกครองทางตะวันออกเฉียง
 เหนือเป็น ๓ มณฑล เมืองร้อยเอ็ดขึ้นอยู่ในมณฑลลาวท้าว มณฑล
 ลาวท้าวขึ้นต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ แล้วเปลี่ยน
 เป็นมณฑลอีสาน ถึง พ. ศ. ๒๔๔๓ แบ่งหัวเมืองมณฑลอีสานออกเป็น
 ๕ บริเวณ บริเวณร้อยเอ็ดมี ๕ เมือง คือ ๑. เมืองร้อยเอ็ด ๒. มหา
 สารคาม ๓. กาฬสินธุ์ ๔. กมลาไสย ๕. สุวรรณภูมิ ตั้งว่าการ
 บริเวณที่เมืองร้อยเอ็ด พ. ศ. ๒๔๕๑ เปลี่ยนชื่อบริเวณร้อยเอ็ด
 เรียกจังหวัดร้อยเอ็ด ถึง พ. ศ. ๒๔๕๕ โปรดให้แยกมณฑลอีสาน
 ออกเป็น ๒ มณฑล เรียกว่ามณฑลอุบลราชธานี และมณฑลร้อยเอ็ด
 ตั้งว่าการมณฑลร้อยเอ็ดที่จังหวัดร้อยเอ็ด แล้วตั้งกองทหารขึ้นที่นั่น
 พ. ศ. ๒๔๖๕ รวมมณฑลอุดร ร้อยเอ็ด อุบล ขึ้นเป็นภาค เรียกว่า
 ภาคอีสาน เมื่อเลิกการปกครองเป็นภาคแล้ว จึงให้จังหวัดต่าง ๆ

ในมณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลอุบล ๑ มาขึ้นมณฑลนครราชสีมา
ใน พ. ศ. ๒๔๖๔ ครั้น พ. ศ. ๒๔๗๔ เลิกการปกครองมณฑล
จังหวัดร้อยเอ็ดขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย

มีโบราณสถานเป็นปรangk้อย่อม ๆ ก่อด้วยศิลาแลง ราษฎรเรียก
กันว่ากู่อยู่มากแห่ง เช่น กู่บ้านท่าน ใน ต. บ้านท่าน อ. สุวรรณภูมิ
เป็นต้น

๑. ร้อยเอ็ดมี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองร้อยเอ็ด ๒. เกษตรวิสัย
๓. จุกพิศัตร์พิมาน ๔. ชวีชัย ๕. พนมไพร ๖. แวง ๗. สุวรรณภูมิ
๘. เสลภูมิ ๙. อาจสามารถ.

ระนอง

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ๑ ๒) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. เขา
นิเวศน์ อ. เมือง ๑ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำระนอง ทิศตะวันออกจรด
จ. ชุมพร ทิศใต้จรด จ. สุราษฎร์ ๑ และ จ. พังงา ทิศตะวันตก ๆ
ทะเลในอ่าวเบงกอล คมนาคมจากกรุงเทพ ๑ ไปเมืองโคยรถไฟ
สายใต้ถึงสถานีชุมพร ๔๘๕ กม. แล้วโดยสารรถยนต์ไปตามทาง
หลวงสายชุมพร—กระบี่ ถึงท้ายหลี่ ระยะทาง ๕๑ กม. หรือต่อไป
ถึงกระบี่ ๖๒ กม. ต่อจากนั้นโดยสารรถยนต์ไปตามแม่น้ำกระบี่
เข้าปากน้ำระนอง ถึงท่าเรือ ต. ท่าเมือง อ. เมืองระนอง แล้ว
โดยสารรถยนต์ไปตามถนนอีก ๒ กม. จึงจะถึงเมือง แต่ก่อนนี้
เมื่อการคมนาคมยังไม่สะดวก การเดินทางต้องไปจ้างจากจังหวัด
ชุมพรไปลงที่ท้ายหลี่ ต. มะมุ อ. กระบี่ แล้วไปเรืออีกทอดหนึ่ง ทาง
ไปมาที่สะดวกจึงต้องไปทางทะเลอ้อมเมืองสิงคโปร์ไปยังเมืองระนอง
เพราะฉะนั้นเมืองระนองในสมัยนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นเมืองสุกหล้าผ้าเขียว
ในพระราชอาณาจักร

ภูมิประเทศ ทั่วไปเป็นป่าและเขา มีที่นาบริเวณอยู่แต่ในท้องที่
อำเภอกระบี่และกิ่งกระบี่ อ. เมือง ๑ เท่านั้น มีสัตว์ป่าชุกชุม
เช่นช้าง แรด เสือ เป็นต้น ตามฝั่งทะเลของจังหวัดมีเกาะใหญ่น้อย
อยู่หลายเกาะ พ. ๒๑ (๒๔๘๐)

ราษฎรที่เป็นชาวพื้นเมืองโดยมากหาเลี้ยงชีพในทางทำนา ทำไร่ นอกนั้นก็ค้าไม้ คัดหวาย เย็บจาก ทำน้ำตาลจาก ชื้อขายกันในพื้นเมือง ส่วนพวกที่อยู่ชายทะเลโดยมากเป็นเชื้อมลายูและชาวน้ำหาหอย หาลาปลา และคัดฝืน หรือรับจ้างเป็นกรรมกรเหมืองแร่ นอกนั้นมีชาวต่างประเทศคือฝรั่งและจีนทำเหมืองชกแร่ เพราะจังหวัดกระนองมีแร่ก็บุกบุกจนจังหวัดหนึ่ง อาชีพส่วนใหญ่จึงอยู่ที่ทำเหมืองชกแร่เท่านั้น พระมอและชาวอินเดียน ทำการค้าขาย หรือรับจ้างทำการตามบริษัทเหมืองแร่ สินค้าขายออกมีแร่ก็บุกเป็นพื้น

๑. วรรณง เป็นท้องที่ซึ่งจังหวัดชุมพรบ้านตะวันตกซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๓ เมือง คือ เมืองมลิวัน (คือวันตกเป็นเขตต์แดนของอังกฤษ) เมืองกระและเมืองวรรณง สองเมืองหลังนี้รวมกันเป็นจังหวัดกระนอง เมืองวรรณงมีชื่อปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ ว่าเป็นเมืองหนึ่งที่พระมอยกทัพผ่านเข้ามาเพื่อไปตีเมืองชุมพรเท่านั้น ต่อมาเมืองวรรณงเห็นจะรุ่งโรยไปไม่มีภูมิฐานเป็นบ้านเมือง เพราะปรากฏในคำจารึกประวัติพระยากำรังกสูริท (คอซู่เจียง) ต้นตระกูลณวรรณงว่า พระยากำรังกสูริท เมื่อครั้งยังเป็นจีนคอซู่เจียงได้พาพวกจีนเข้ามาทำเหมือง ชกแร่และค้าขายที่เมืองวรรณง ซึ่งเวลานั้นยังเป็นแขวงเมืองชุมพร และเป็นป่ารกร้างว่างเปล่าอยู่มาก ไม่มีเลือกสวนไร่นาทำเลที่ทำมาหากิน มีราษฎรไทยและจีนตั้งบ้านเรือนเพียง ๑๗ หลังคาเรือนเท่านั้น ครั้นเมื่อ

พระยาพิชัยสงครามมาตั้งทำเหมืองซุกแร่และค้าขายเจริญขึ้น มีผู้เข้ามาอาศัยทำมาหากินมาก ใน พ. ศ. ๒๓๘๗ รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดให้ตั้งคอกขี้เือง คือพระยาพิชัยสงครามเป็นผู้ว่าราชการเมืองระนอง เป็นหัวเมืองชั้นเมืองชั้นพร ถึง พ. ศ. ๒๔๐๕ ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ยกเมืองระนองขึ้นเป็นหัวเมืองจัตวาขึ้นตรงต่อกรุงเทพ ฯ ต่อมาถึงสมัยเมื่อจัดการปกครองหัวเมืองเป็นมณฑลเทศาภิบาล โปรดให้ยกเมืองระนองไปขึ้นมณฑลภูเก็ต แล้วจึงเปลี่ยนมาเป็นจังหวัดระนอง เมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๖

๑. ระนองมี ๒ อำเภอ คือ ๑. เมืองระนอง ๒. กระบุรี และมีกิ่ง ๒ คือ ๑. กระเปอร์ ๒. ละอุ่น (ขึ้น อ. เมือง ฯ)

ระยอง

จังหวัดภาคตะวันออก (แผนที่ ๕๕) เป็นเมืองชายทะเลทางฝั่งตะวันออกของอ่าวไทย เรือเมล์จอบรรทุกสินค้าได้ แต่ต้องทอดสมออยู่ห่างฝั่ง ห่างจากกรุงเทพ ฯ ตามระยะทางเรือเดิน ๒๒๐ กม. มีทางไปได้ ๒ ทาง คือทางบกโดยสายรถไฟสายอรัญประเทศลงที่สถานีแปะทิว แล้วข้ามแม่น้ำบางปะกงไปขึ้นรถยนต์ผ่าน จ. ชลบุรี ทางน้ำโดยเรือเมล์ใช้เวลาราว ๑๒-๑๕ ชั่วโมง ทิศเหนือจรด จ. ชลบุรี ที่ อ. พนัสนิคม ทิศตะวันออกจรด จ. จันทบุรี ที่ อ. ท่าใหม่ ทิศใต้ติดทะเลในอ่าวไทย ทิศตะวันตกจรด จ. ชลบุรี ที่ อ. บางละมุง น. ๓๘๖๐

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบ มีเขาน้อย ตอนเหนือเป็นที่ดอนและเป็นป่าทึบไปจนตะวันตกเฉียงเหนือ มีกะทอนป่ามาก ตอนใต้เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมทุกปี ปริมาณน้ำฝน ๙๙๘ มม. (๒๔๗๙) พ. ๖๘ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวนยาง ทำไม้ หาของป่า และการประมงสินค้าขึ้นชื่อในจังหวัดนี้ คือ กระบี่ น้ำปลา

๑. ระยอง ไม่ปรากฏว่าสร้างแต่ครั้งใด มีชื่อในพงศาวดารมาแต่ พ. ศ. ๒๑๑๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เมื่อพระยาละแวกยกกองทัพเข้ามาข่มขี่ประเทศไทย ได้กวาดต้อนชาวระยองไปด้วย จังหวัดนี้เดิมตั้งอยู่ตำบลใดไม่ปรากฏ ตามที่สอยสวนได้ความเพียงว่าตั้งอยู่ที่ ต. บ้านเก่า อ. บ้านค่าย ต่อมาชายฝั่งทะเลงอกออกไป จึงเลื่อนเมืองตามลงไปตั้งอยู่ที่ ต. ท่าประดู่ จนบัดนี้

๑. ระบาย มี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองระยอง ๒. แกลง
 ๓. บ้านค่าย มีเกาะที่สำคัญคือ เกาะเสม็ด และแม่น้ำ ๓ สาย คือ
 แม่น้ำระยอง แม่น้ำประแส แม่น้ำพวงมณี นอกนั้นมีที่เกี่ยวคือ ถ้า
 โยธธและถ้าสาแทรก ที่เขาวง ใน อ. แกลง สุนทรภู์ กวีเอกของ
 ไทย เกิดที่บ้านกล่ำ อ. แกลง ในจังหวัดนี้.

ราชบุรี

จังหวัดภาคตะวันตก (แผนที่ ก ๓) ทั้งศาลากลางที่ ต. หน้า
เมือง อ. เมืองราชบุรี ทิศเหนือจก จ. กาญจนบุรี และ จ. นครปฐม
ทิศตะวันออกจก จ. นครปฐม จ. สมุทรสาคร และ จ. สมุทรสงคราม
ทิศใต้จก จ. เพชรบุรี ทิศตะวันตกจกแดนพม่า คมนาคมโดยรถไฟ
สายใต้ ไปลงที่สถานีราชบุรี ๑๑๗ กม. จากกรุงเทพฯ ๖ ทางน้ำไป
ทาง ค. ภาษีเจริญ ออกแม่น้ำท่าจีน แล้วไปเข้า ค. ท่าจีนสะดวก
ออกแม่น้ำแม่กลองที่ ต. บางนกแขวก แล้วขึ้นไปทางเหนือของแม่น้ำ
นั้น น. ๕๒๕๗

ภูมิประเทศ ทิศเหนือท่งรอบนอกและทิศตะวันตกเป็นป่าไม้และ
เขาสูง ทิศตะวันออกและทิศเหนือรอบในเป็นที่ราบ ทิศใต้เป็นที่ลุ่มราบ
ปริมาณน้ำฝน ๑,๑๓๗ มม. พ. ๒๗๑ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ผัก ไร่ยาสูบ ปลูกไม้ เสาถ่าน เสา
ปูน ทำได้น้ำมันยาง เหมืองแร่ ทำตาล สีนํ้าขี้ ข้าว ยาลูก ยาก
จัก น้ำตาล ปูนขาว ปูนแดง พริก หอม กระเทียม ถ่านและไม้
เขี้ยวพรรณ

ในเขต จ. ราชบุรี นอกจากไทยพูนเมือง มีกระเหรี่ยงและโซ่ง
ซึ่งเข่นไทยพวกหนึ่งมาจากแคว้นหลวงพระบางอยู่ด้วย

ประเพณีและการรื่นเริงของชาวพูนเมืองในเทศกาลตรุษสงกรานต์
และงานประจำปี มีการไหว้พระบาทและชักพระซึ่งมีสวคมนต์เย็นฉ่ำ

เข้าแล้วเชิญพระพุทธรูปลงเรือแห่ไปแล้วแข่งเรือกัน นอกจากนั้นมีการ
นวดข้าว ซึ่งมักทำเป็นลานใหญ่ ๆ ตามหมู่บ้าน มีการแข่งวัว คือวัว
ใครวิ่งเก่งเข้าคันแถวได้ ก็ให้หญิงสาวเอาผ้าผูกที่ขา ในระหว่างนวด
ข้าวเล่นเพลงในพวกกันเอง ถ้าถึงลานใหญ่ถึงหาพ่อเพลงแม่เพลงที่
เก่งมาเล่นก็มี

พวกกระเหรี่ยง นับถือพระพุทธศาสนาและถือผี การถือผีนั้นถือ
ตามผีของฝ่ายหญิง เมื่อขึ้นปีใหม่ต้องหาอัน มาทำกับข้าวไปเช่นให้
ตามคันไม้ใหญ่ที่นับถือ แล้วเอากับข้าวนั้นมาเลี้ยงกัน กินครั้งแรก
เขยกินไม่ได้ กินได้แต่พ่อตาแม่ยายและลูกหลาน เขยต้องไปหา
เช่นและกินครั้งที่ ๒ แต่ของเขยพ่อตาแม่ยายกินได้ ถ้ามีเขยมากก็
ต้องทยอยกันไปหลายครั้ง ทั้งนี้เรียกว่ากินผี พิธีนี้ทำเพื่อกันป่วยไข้
ชนชาติอื่นไปขอแต่งงานกับลูกสาวกระเหรี่ยง ถ้าไม่ยอมกินผีเขยก็ไม่
แต่งงานด้วย ประเพณีนี้ถือกันเคร่งครัด

การแต่งกายของพวกกระเหรี่ยง ชายไว้ผมยาวโพกผ้าพันเป็น
ยอกแหลมยื่นออกมาตรงหน้าผาก นุ่งผ้าพันแยะชายหรือกางเกง
สวมเสื้อกำยวรวักข้อมือ ถ้ามีกรรบานัวใช้ผ้าโพกศีรษะหรือคำลัน
ถ้ายังไม่มีใช้ผ้าโพกศีรษะ หญิงนุ่งผ้าถุงสวมเสื้อกำผ่านขาว คลุม
ตลอดตัวและติดลูกปักสีต่าง ๆ ถ้าเด็กอายุต่ำกว่า ๑๕ ปี ไม่นุ่งถุง
สวมเสื้อขาวคลุมตลอดตัว หมายความว่ายังไม่แตกเนื้อสาว ถ้ามี
งานรื่นเริงใช้ผ้าหลายสีสลักกันและดอกไม้นิยมนุ่งกระบังนุ่งเต็มศีรษะ

พวกนี้ทั้งหญิงและชายชอบสวมกำไลมือเงินเกลี้ยง ๆ คนละหลาย ๆ คู่ และทำเป็นวงสวมคออีกคนละหลาย ๆ อัน บางทีก็ใช้ลูกปัดร้อยทำเป็นสายสร้อยข้อมือและสร้อยคอใส่คนละหลาย ๆ สาย และยังแผ่เงินเป็นแผ่นบาง ๆ รัศมีมั่ว ๆ พวกนี้ไม่ค่อยเกลี้ยงผมน ใ้หัวแสกกลางหรือปล่อยแล้วรัศมีมั่ว ๆ แดงเงิน ก็ชอบเจาะหูและฉ่างให้กว้างทั้งหญิงและชาย

การรณรงค์ของพวกกะเหรี่ยงซึ่งมีประจำก็คือทำบุญงานตัวอย่าง ตูรุษสงกรานต์ของไทย ส่วนการมหรสพก็มีการร้องรำทำเพลง เป่าแคน ตักล่องและฉาบ ฟ้อนรำและร้องแก้เกี้ยวกันไปด้วย

การต้อนรับแขก เมื่อเวลาแขกจะขึ้นเรือน ห้ามมิให้นำสุราขึ้นไปด้วย ถ้าแขกไปเยี่ยมเมื่อขึ้นเรือนเหยียบบันไดหัก เจ้าของเรือนจะถือว่านำสุรามาให้ จะต้อนรับทำขวัญให้แขก ๖ บาท เวลาแขกลงเรือนถ้าเหยียบบันไดหัก เจ้าของเรือนจะถือว่านำสุราไปหมด แขกต้องทำขวัญให้เจ้าของเรือน ๖ บาท

การแต่งงานของพวกกะเหรี่ยงไม่ยอมแต่งงานกับชนชาติอื่น การแต่งงานนั้นเมื่อชายหญิงรักใคร่กันแล้ว ฝ่ายชายบอกให้ผู้ปกครองฝ่ายหญิงทราบ เมื่อตกลงกันก็ไปบอกผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันให้ทราบเป็นการค้ำนัย หรือได้เสียกันเอง ถิ่นนี้เป็นผิวเผินกันได้ แต่ต้องบอกให้ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันทราบเช่นกัน ในการแต่งงานนี้ไม่เรียก礼金 เงินทองอะไรกัน

ถ้าผู้มีเมียจะหย่าร้างกัน ก็เลิกกันได้ตามพอใจ แต่ต้องเสียเงิน
ให้กันนั้นเท่าแก่ซึ่งเป็นผู้จัดการเมื่อแต่งงานกัน ๑๐ สลึง ถ้าฝ่ายหนึ่ง
ต้องการหย่าร้าง แต่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ยอม ฝ่ายที่ขอร้องให้เลิกกันนั้น
ต้องเสียเงินให้ฝ่ายที่ไม่ยอม ๓๐ บาท ก็เป็นอันเลิกกันได้โดยถูก
ธรรมเนียม ส่วนลูก ถ้ามีก็แบ่งกันไปหรือสุดแล้วแต่จะตกลงกัน เมื่อ
หย่าร้างกันถูกธรรมเนียมแล้ว คำนี้ก็ไม่มีผู้มีเมียได้อีก ถ้าหย่าร้าง
กันไม่ถูกธรรมเนียม จะไม่มีใครสมรสกับคนทั้งสองนั้นอีก เพราะถือ
กันว่าเป็นเสนียด

ส่วนพวกโซ่นั้นก็ถือพระพุทธศาสนาและถือผี มีวัดสำหรับทำบุญ
ให้ทานอย่างไทย เวลาตรุษสงกรานต์ก็มีการทำบุญและวิ่งเวียนสุม
สนานและมีการมหรสพ เช่นเป่าแคนร้องรำทำเพลง

การไปมาหาสู่ของชายหนุ่มและหญิงสาว มักมีโอกาสในกลาง
คืน คือในเวลากลางคืนพวกหญิงสาวพากันไปนั่งเป็นหมู่ๆ ตามกลาง
ลานบ้าน นำเอาฝ้ายไปปั่นซึ่งเรียกว่าลงช่วงหรือนั่งช่วง แล้วมีพวก
ชายหนุ่มมาพูดจาเกี้ยวพาราสีกัน ถึงแม้ว่าหญิงชายจะไม่รู้จักกันก็พูด
กันได้ บิดามารดาของหญิงไม่ห้ามปราม และดูเหมือนจะไม่เป็นห่วง
ใยในบุตรสาวของตนเสียด้วย ถ้าหญิงไม่เต็มใจจะพูดด้วย เขาก็เลิก
นั่งช่วงเสีย

จ. ราชบุรี เป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่ง และเป็นเมืองมาแล้วก่อน
สมัยที่ขอมได้มาเป็นใหญ่ในประเทศนี้ แต่ไม่มีหลักฐานแน่นอนว่า

สร้างมาแต่เมื่อไร ยัรมโบราณสถานฝีมือขอมปรากฏอยู่ คือพระปรางค์
 วิหังหน้าพระธาตุ ลักษณะและฝีมือรุ่นเดียวกับปรางค์วัดก้ำแพงแดง
 จ. เพ็ชรบุรี ต่อมาปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง
 ว่าเป็นเมืองชั้นของกรุงสุโขทัย ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำแม่
 กลอง ยัรมิเนนกินซึ่งเป็นกำแพงเมืองเก่าและค่ายคูปรากฏอยู่ริม
 บริเวณเมืองเก่านี้กว้างประมาณ ๑ กม. ยาวประมาณ ๒ กม. ปรากฏว่า
 เคยเป็นที่ตั้งรับทัพพม่าครั้งกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ
 เคยขึ้นเรียกเมืองเก่านี้ว่าค่ายหลุมดิน เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอเมือง

มาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร ในรัชกาลที่ ๒ โปรดให้ย้ายมา
 สร้างเมืองใหม่ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำแม่กลองเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ ซึ่งเป็น
 ที่ตั้งโรงทหารในบัดนี้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดการปกครองเป็น
 มณฑลเทศาภิบาล จึงได้ย้ายเมืองไปตั้งทางฝั่งขวาแม่น้ำแม่กลองอีก
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ แต่ตั้งต่อเมืองลงไปทางใต้ซึ่งปรากฏอยู่ทุกวันนี้

เมืองราชบุรีเป็นเมืองด่านสำคัญเมืองหนึ่งซึ่งเคยเป็นสนามรบใน
 ระหว่างไทยกับพม่ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่ว่าสำคัญนั้นคือเมื่อ
 พ.ศ. ๒๓๑๗ ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี ญอคงหัวนาคุมกษัตริย์
 พม่าจำนวน ๓๐๐๐ ยกมาตั้งค่ายที่บางแก้ว พระเจ้ากรุงธนบุรี
 โปรดให้ล้ามไว้ โดยไม่ออกรบ เพื่อจะจับพม่าเป็นเชลยให้ได้มากๆ
 เพราะเมื่อไทยมาตั้งค่าย พม่าก็หมั่นคนไทยว่าไม่สามารถจะรบพม่า
 ให้ชนะได้ พม่าพยายามตีหักออกไปได้จนออกค่ายก็ต้องยอมให้

จับเป็นทั้งกองทัพ เป็นเหตุให้พระม้าเกรงขาม และทำให้ไทยมีน้ำใจ
องอาจกล้าหาญไม่ย่อท้อต่อพระม้าเหมือนแต่ก่อน

จ. ราชบุรีมี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองราชบุรี ๒. กำเนินสะทก
๓. บ้านโป่ง ๔. ปากท่อ ๕. โพธาราม ๖. บางแพ และมีกิ่ง ๒ คือ
๑. จอมบึง (ขึ้น อ. เมืองฯ) ๒. วัดเพลง (ขึ้น อ. ปากท่อ) มีสิ่ง
ควรดู คือ พระปรางค์ที่วัดหน้าพระธาตุในเมืองเก่า วัดศรีสุริยวงศ์
วัดอรัญญิกาวาส เมืองเก่าที่วัดโรงทหาร ข. วัง ข. งู ซึ่งมีพระพุท
ธิ์ปัสมัยทวาราวดี ที่ถ้ำฤๅษี ห่ง ข. งู ถ้ำที่ ข. สารีกา ถ้ำที่ ข. จอมพล
ข. แร้ง ข. จอมพล ค่ายหลุมกิน ข. ถ้ำพระ ที่ อ. ปากท่อ.

ลพบุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ต ๔) ศาลากลางตั้งอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำลพบุรี คมนาคมจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายเหนือ ๑๑๓ กม. หน้าน้ำไปทางเรือได้ ทิศเหนือจรด จ. นครสวรรค์ ทิศตะวันออกจรด จ. สระบุรี ทิศใต้จรด จ. อโยธยา ทิศตะวันตกจรด จ. สิงห์ ฯ และ จ. อ่างทอง น. ๓๖๐๓

ภูมิประเทศ ทางตะวันออกเป็นที่ดอนมีเขาและป่าทึบ ส่วนมากเป็นป่าไม้ไผ่และไม่เต็งรัง ทางอื่นๆ เป็นที่ราบลุ่ม ปริมาณน้ำฝน ๙๑๗ มม. (๒๔๗๙) พ. ๑๕๘ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนาเป็นส่วนใหญ่ ทำไร่เลี้ยงสัตว์ ปลูกไม้ไผ่ไม้เต็งรัง ทอผ้า และทำการประมง สินค้าสำคัญ มีข้าว ปลา สัตว์พาหนะ และกินสอพอง

ประเพณีการรื่นเริงของชาวจังหวัดนี้ที่นิยมกันมาก ก็คือ การเล่นระบำแก้ก้น ทำนองเพลงฉ่อย แต่เป็นกลอนสั้น ๆ นอกนั้นก็มีการทรงเจ้าในวันสงกรานต์ตามศาลเจ้าที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ก็มีการชกมวยในวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีละครั้ง นอกจากการแห่ทอดกฐิน ผ้าป่า และมีเพลงเรือ การไหว้พระตามวัดในอุทยาน้ำและแข่งเรือที่สำคัญก็คือ การไหว้พระวัดไผ่ ซึ่งมีกำหนดการต่อเนื่องจากวัดพระนอนจักรสีห์ จังหวัดสิงห์บุรี เล่นเพลงกันแต่เย็น กลางคืน จนวันรุ่งขึ้น ถึงเวลา

ย้ายขึ้นไหว้พระ ถ้าเป็นเชื้อสายรามัญ หลวงสาวก็ว่าเจ้าข้าพาหุยมอญ
เป็นพุทธรูปฯ แล้วทำง่าเพลงเรือชะลอสำไปส่งเพื่อนสาวยังที่อยู่
บางพวกก็ไปไหว้พระวัดเขาสมอคอน วัดถ้ำทะโก และถ้ำช้างเผือก
ขึ้นเขาเข้าถ้ำกันอย่างสนุกสนาน พวกที่แข่งเรือก็แข่งกันที่หน้าวัดท่า
ไชยสง ถูกดูแลนมัสการพระพุทธรูปบาทเขาวงพระจันทร์ แล้วไปนมัสการ
พระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี เดินทางรถยนต์สะดวก

๑. ลพบุรี เป็นเมืองโบราณ เดิมชื่อละโว้ มีเรื่องกล่าวใน
พงศาวดารเหนือว่า พระเจ้ากาฬวรมณิศ เป็นโอรสพระยาอากาศพัชร
ไต่เสวยราชสมบัติเมืองศักกิสลามหานคร นักศึกษาบางท่านว่า คือ
เมืองตาก ถูกสมกับ ม. ลาลูแบร์กล่าวว่าเมืองตากนั้นมีพระเจ้าลี้วงศ์
ครอบครอง บางท่านเห็นว่าละโว้ น่าจะมาจากละโว้ในประเทศ
อินเดีย เมื่อเมืองมีชื่อละโว้ พลเมืองจึงเรียกว่าละว้า แต่พงศาวดาร
โยนกว่าพระเจ้ากาฬวรมณิศนั้น เป็นโอรสพระเจ้าศักกิสลา เจ้ากรุง
ขอม สร้างเมืองละโว้ในเขตต์แคว้นซึ่งเข้าใจกันว่าทวารวดีในราว
พ.ศ. ๑๐๐๒ ชาวเมืองเป็นชาติในตระกูลภาษามอญ-เขมร พูด
สำเนียงและภาษาล้ายมอญ พ.ศ. ๑๐๙๓ อาณาจักรขอมเกิด
แตกแยกเปลี่ยนแปลงยุคสำคัญ ก่อนนั้นมาเมืองละโว้ก็ขึ้นอิสระ
ขาดจากอำนาจขอม แต่กลับเป็นเมืองตะวันออกแคว้นทวารวดี
ของมอญต่อมาจน พ.ศ. ๑๔๐๐ ถึงรัชกาลพระเจ้าชัยวรมัน
ที่ ๓ ขอมก็อิสระภาพคืนจากชะวักไถ้ จึงให้เขาเมืองละโว้เป็นเมือง

ถูกหลวงปลกครองอาณาจักรขอมในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ๑ แคว้น
 สุพรรณภูมิ (รวมแคว้นทวารวดีด้วย) ๒ แคว้นชะเลียง และ ๓ แคว้น
 ทริภุญไชย พ.ศ. ๑๔๖๕ พระเจ้าสุริยวรมัน กรุงศรีธรรมนคร (สุธรรม
 นคร หรือ สะเทิมมอญ) ยกทัพมาแย่งเอากรุงละโว้ได้ พ.ศ. ๑๔๗๐
 มอญก็แคว้นสุพรรณภูมิคืนจากอำนาจขอมได้อีกแคว้นหนึ่ง พ.ศ. ๑๔๘๕
 พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ขอมกลับตีละโว้คืนได้จากมอญ ต้องเสกียมา
 ทรงระงับข้อพิพาทในเรื่องลัทธิพุทธศาสนา หินยาน และ มหายานที่
 เมืองละโว้ ซึ่งมีพลเมืองนับถือแก่งแย่งกันอยู่ ราว พ.ศ. ๑๔๕๐ มี
 กษัตริย์เชื้อราชวงศ์กรุงศรีวิไชยวงศ์ ๑ ได้ขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช
 แล้วขึ้นครองเมืองละโว้ และราชโอรสได้ครองประเทศกัมพูชา ในเวลา
 ต่อมา ขอมกลับมีอำนาจขึ้น ถึง พ.ศ. ๑๔๗๖ พระเจ้าอนรุธ
 กษัตริย์พะม่าครองกรุงกุกาม เคียงไว้ ยกประกั้น ยাত্রาทพิมายเหยียบ
 ชานกรุงละโว้แล้วได้อภิเษกสมรสกับเจ้าฟ้าแก้วประพาฬ เศษฐภคินี
 ของเจ้าฟ้าปฐมาสุตาทวงจันทร พระมเหสีพระเจ้าจันทปโชติ เมือง
 ละโว้ต้องเป็นเมืองส่วยพะม่า รวมกับแคว้นอื่นๆ ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
 อยู่จน พ.ศ. ๑๖๑๒ จึงพระนารายณ์ราชโอรสพระเจ้าจันทปโชติ วย
 ชะนะเจ้าอสุ (ละโว้) หรือที่เรียกว่านเรศวรพะม่า ราชโอรสพระเจ้า
 อนรุธก็ขึ้นเกิดแต่เจ้าฟ้าแก้วประพาฬ เมืองละโว้ จึงได้อิสสรภาพพ้น
 จากอำนาจของพะม่าและไม่ขึ้นขอม แล้วเปลี่ยนนามใหม่ว่าลพบุรี
 กลัวย้ายราชธานีมาตั้งที่วัดเกษม สร้างเมืองอโยธยา ณ ลำน้ำป่าสักเป็น
 เมืองท่า

ราว พ. ศ. ๑๖๓๑ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกไม่ยอมส่งส่วย
 ขอม คุณกำลังขับไล่ขอมถึงเมืองกำแพงเพชร แล้วจึงถอยทัพกลับ ได้
 นางปทุมเทวีราชธิดาพระเจ้าสุรราช เจ้าผู้ครองแคว้นชะเลียง อภิเษก
 สมรส เกิด ๒ พระกุมาร คือ เจ้าไกรสรราช เจ้าชาติสาคร ราว
 พ. ศ. ๑๖๕๐-๑๖๕๑ พระราชบิดาให้เจ้าไกรสรราชไปครองเมือง
 ลพบุรี

ราว พ. ศ. ๑๖๕๐ ปลายรัชกาลพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ ๒
 (หรือที่เขมรเรียกว่า พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์) ขอมกลับรื้อฟื้นอำนาจใน
 ลุ่มน้ำเจ้าพระยา แต่ก่อกบฏอย่างอ่อน ๆ มิให้เมืองลพบุรีส่งส่วย
 ปลาแห้ง เมืองสุโขทัยส่งส่วยน้ำเป็นต้น

พ. ศ. ๑๗๐๒ ประเทศโยนกเชียงแสนเสียแก่ชนเลื้อยขี้น้ำฟ้า
 หรือเจ้าคำฟ้ากษัตริย์เมืองเม้า เจ้าผู้ครองเมืองเวียงพางคำแคว้นหนึ่งใน
 โยนกประเทศ ได้พาพวกไทยชาวเวียงพางคำมาพักที่เมืองแปะจังหวัด
 กำแพงเพชร แล้วเลื้อยลงมาตั้งที่ตำบลแพรก สร้างเมืองไตรตรึงส์
 (สระ) ขึ้น แล้วประกาศพระองค์ปกครองแคว้นแคว้นละโว้ มี
 อาณาเขตถึงเมืองอโยธยา (เค็ม) ต่อมาพระเจ้าสิริไชย หรือพระเจ้า
 พนมสิริชัยในรัชกาลหลังซึ่งครองเมืองเพชรบุรี ขอธิดาพระเจ้ากรุง
 ไตรตรึงส์ ให้เจ้าสิริชัยผู้เป็นรัชทายาท เกิดพระโอรส คือสมเด็จพระ
 พระรามธิบดีที่ ๑

ระหว่าง พ. ศ. ๑๗๘๑-๑๘๕๖ เมืองลพบุรีได้กลับเป็นราชธานี
 ของไทยในแคว้นละโว้ จึงเรียกว่า หลอยลก๊ก พ. ศ. ๑๘๕๗ เมื่อ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคตแล้ว แคว้น
ละโว้ก็เข้าร่วมอยู่ในอำนาจของเมืองเทพนครไชยศิริ เพราะแคว้นละโว้
ละโว้ไม่มีไพร่พลสู้รบกัน

พ.ศ. ๑๘๘๖ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ขึ้นเสวยราชสมบัติแทน
พระราชบิดาที่เมืองเทพนครไชยศิริ รวมแคว้นละโว้ สุพรรณภูมิ
และสิริธรรมราชเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน ถึง พ.ศ. ๑๘๙๐ ได้
แคว้นสุโขทัยมาอยู่ในอำนาจกรุงศรีอยุธยา ในขณะที่พักพลสร้าง
กรุงศรีอยุธยาอยู่ที่ตำบลเวียงเหล็ก เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
สร้างกรุงศรีอยุธยา และราชาภิเษกแล้ว ใน พ.ศ. ๑๘๙๓ นั้นเอง
ก็ไปรบเกล้า ๆ ให้พระราเมศวรราชโอรสขึ้นไปครองเมืองลพบุรี

พ.ศ. ๑๙๑๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคต สมเด็จพระ
พระราเมศวรเสด็จลงมาครองกรุงศรีอยุธยา ครั้นสมเด็จพระบรมราชา
ธิราชที่ ๑ เสด็จจากเมืองสุพรรณบุรีมาครองกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระ
พระราเมศวรก็กลับขึ้นไปครองเมืองลพบุรีดังเก่า

พ.ศ. ๑๙๓๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ สวรรคตแล้ว
สมเด็จพระราเมศวรก็กลับมากองกรุงศรีอยุธยาทั้งเดิม

พ.ศ. ๒๑๔๕ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้เสด็จขึ้นไป
ประพาสเมืองลพบุรี สันนิษฐานว่า น่าจะได้เสด็จทอดพระเนตรการ
หล่อปืนใหญ่ด้วย

เมืองลพบุรีเป็นเมืองสำคัญยิ่งแล้ว จึงมีข้อมกายคุประทุ
หोरบแข็งแรง เพิ่งมารอเสียเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๒-๒๑๑๑ ใน

รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พร้อมกันกำแพงเมืองสุพรรณบุรี เมืองนครนายก ซึ่งเป็นเมืองกันชนกันชั้นนอก ด้วยเห็นว่าถ้ามีศึกใหญ่มารบไม่อยู่ ก็ระกลเป็นพื้นของข้าศึก

พ.ศ. ๒๒๐๗ ชาววิไลนาชกเคื่องไทย ว่าทำให้ผลประโยชน์ของวิไลนาชกทางเงินและญุ่นไต้่น้อยไป เวลากลางคืน ๆ หนึ่ง พวกวิไลนาชกทำการค้าขายพากันหนีลงเรือแล่นไป แล้วเอาเรือรบมาลากตระเวนยึดปากน้ำทำลายเรือพระคลังสินค้าและจับเรือค้าทางอื่น ๆ ไทยต้องยอมปฏิบัติตามคำขอรับของวิไลนาชก สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงปรารภเหตุที่ฝรั่งเที่ยวรุกราน ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระนครศรีอยุธยาอยู่ใกล้ทะเล กำปั่นขึ้นมาถึงได้ ถ้าเกิดสงครามขึ้นจะไม่เป็นที่มั่น จึงให้สร้างเมืองลพบุรีไว้เป็นราชธานีอีกแห่งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๘ และให้สร้างข้อมที่เมืองลพบุรีไว้ป้องกันข้าศึกทางทะเลด้วย บาดหลวงโทมาสชาติอิตาเลียนที่มากับขีลอบ เป็นผู้เรียนรู่วิชาสร้างข้อมค่าย เห็นเป็นโอกาสที่จะเข้าสนิทกับไทยเพื่อประโยชน์การเผยแผ่ศาสนาและการอื่นใดก็เข้าหาเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก) รัชอาสาสร้างข้อมปราการและรับราชการตั้งแต่แรกสร้างเมืองลพบุรีเป็นต้นมา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองลพบุรีในหนาน้ำและฤดูหนาว ระหว่างเดือนกันยายน ถึง เมษายน รวม ๘ เดือน ต่อเข้าฤดูฝนก็เสด็จกลับลงมาประทับ กรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงสิงหาคมทุกปี เสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ ในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภเหตุที่ญวนต้องเสียดินแดนญวนใต้แก่ฝรั่งเศส ๓ จังหวัด และฝรั่งเศสบังคับให้สมเด็จพระนโรดมทรงยอมทำสัญญายกอำนาจปกครองอาณาเขตต์เขมรซึ่งขึ้นแก่ไทยมาก่อนไปอยู่ในความอารักขาของฝรั่งเศส กรุงเทพฯ อยู่ใกล้ฝั่งทะเลมาก อาจถูกรุกรานได้ง่าย เหตุนี้จึงโปรดเกล้าให้สร้างพระที่นั่งและซ่อมแซมพระราชวังเมืองลพบุรีใน พ.ศ. ๒๔๐๖ ขึ้นในปีเดียวกันนั้นเอง

ถึงสมัยปัจจุบัน รัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญได้เห็นความสำคัญของพระนครโบราณนี้ จึงได้ลงมือสร้างให้เป็นนครทหารขึ้น มีทางคมนาคมติดต่อเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรไทย นับว่าเป็นการฟื้นฟูความสำคัญของเมืองนี้ทั้งในทางยุทธศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ให้คงความสำคัญอยู่ในปัจจุบันนี้อีก

๑. ลพบุรีมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองลพบุรี ๒. โคกสำโรง ๓. ท่าวุ้ง ๔. บ้านหมี่ ๕. ชัยบาดาล

โดยเหตุที่จังหวัดลพบุรีเป็นเมืองโบราณและเมืองสำคัญ ได้สร้างและซ่อมกันมาหลายสมัยแล้ว จึงมีโบราณสถานและโบราณวัตถุมาก ซึ่งสร้างในสมัยต่าง ๆ กัน เช่นกำแพงเมืองเก่าเป็นเนินดินสูงจากที่ลุ่มสูง ๒๐ ม. คูหากันดินข้างในสูง ๑๐ ม. หลักเมือง (ลูกศรพระราม) ไม่ใช่สถานที่ครั้งซ่อม พวกจีนได้นำรูปพระกามมาจากคำล่อเทพ (ปรางค์ ๓ ยอดเก่า) มาสร้างศาลเจ้าขึ้น (หลักเมือง)

ทำสักการะตามลัทธิจีน รูปพระกาฬนั้นเหมือนกับรูปพระกาฬที่พระพุทธรูปบาท
ต่อมาเกิดมีความเข้าใจกันว่าพระรามสร้างเมืองให้หนุมานอยู่ แผลง
ศรจากอยุธยาให้หนุมานตามลูกศรมา เมื่อราชบุรุษถือเป็นเรื่องจริงเช่น
นั้น ต่างก็เที่ยวหาลูกศรที่ตกพบศาลเจ้าหลักเมืองซึ่งถูกไฟไหม้หลาย
ครั้งฝังจมดินอยู่นาน ก็ถือเป็นลูกศรของพระราม ต่างคนต่างต๋อยหิน
รูปพระกาฬคนละเล็กคนละน้อยเพื่อเอาไปขึงกันตัว ถือว่าเป็นของ
กายสิทธิ์คงกระพันชาตรี ถึงซุกหลุมลงไปต๋อยสะกดเอาหินลูกศรนั้น
ในศาลจึงเป็นหลุมลึกอยู่ ครั้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๐ รัชกาลที่ ๖
รับสั่งให้ตรวจค้นลูกศร เจ้าหน้าที่ได้ซุกหลุมลงไป ๘ ศอก พบหินสลัก
เป็นมือจับกระบอกธนูยาว ๗ นิ้วฟุต ยาวประมาณ ๑ ศอก เหลือจากรอย
คนสลักเอาหินไป โปรงเกลี้ยง ๆ ให้ส่งลงมาไว้กรุงเทพฯ ศาล
ซ่อมแซมครั้งหลังที่สุกโดยพวกจีนในตลาดท่าหินราวปี ๒๔๗๓

ศาลพระกาฬของขอม ก่อเพิ่มเติมในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช โยสธปราชหมณ์ (เปรมวงศ์แซก) เข้าใจว่าซ่อมแซมขึ้นในแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ศาลพ่อเทพพระวันออกเฉียงเหนือทางรถไฟ
บนเนินเมือง ขอมสร้างเป็นปรางค์ ๓ ยอดเก่า เรียกว่าเทวสถาน ที่แห่งนี้
ชำรุดทรุดโทรม ขอมจึงได้สร้างปรางค์ ๓ ยอดที่ริมทางรถไฟขึ้นใหม่ใน
ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๕๕-๑๕๕๖ ถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
โปรดให้สร้างโยสธกัณฐิ์ต่อตรงองค์กลางของปรางค์ก้านตะวันออก
แปลงเป็นวัดพระพุทธรูปศาสนา กล่าวกันว่าเมื่อปี ๒๔๖๕ ยังมีรูปปึกิธรและ

เทวคาที่ปรารงค์ ๓ ยศกเก่าอยู่ ๑๒ รูป วัจนครโกษา เกิมขอมสร้าง
 เป็นเทวสถาน เมื่อชำรุดทรุดโทรมจึงแปลงเป็นวัดพระพุทธรักษาในสมัย
 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรารงค์ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งก่อ
 ด้วยศิลาแลง ก็สร้างคราวเดียวกับปรารงค์๓ยศก ทั้งได้สร้างพระพุทธรูป
 เทวรูป และศิลปวัตถุอื่นไว้มาก วัดพระศรีรัตนมหาธาตุและวัดโดยี ที่
 ถิ่นน้ำขาม สร้างสมัยกษัตริย์ไทย วิหารหลวงในวัดพระศรีรัตน
 มหาธาตุหน้าพระปรารงค์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสร้าง พระเจ้า
 อยู่หัวบรมโกศได้ซ่อมแซมปรารงค์และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นครั้งสุดท้าย
 วัดเสาชิงทอง เป็นวัดพระราชทานกฐินหลวง สร้างภายหลังสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราชสวรรคตแล้ว วัดมณีชลขันธ์ สร้างบนเกาะเป็นที่
 ข้อมหรือค่ายทหารครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นวัดตระกูลเจ้า
 เมืองเก่าสร้างในรัชกาลที่๔ ได้พระราชทานกฐินหลวง วัดกระวิชัยาราม
 เกิมชื่อวัดขวิด (ร้าง) รัชกาลที่ ๔ สร้างวังจึงให้สร้างวัดนี้แทน เพราะ
 เมื่อก่อนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต ได้ทรงอุทิศที่วังเป็นวัดถวาย
 จักรพรรดิในพระองค์ เพื่อมิให้พวกกบฏทำร้าย ข้อม กำแพง
 ประตูวัง ประตูเมืองชั้นนอก สร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 ที่ประตูวังมีกระพุ้งทั้ง ๒ ข้าง ภายในเป็นที่ทหารเฝ้าอยู่รอบอยู่ยาม รูป
 ประตูมีศิลปะแบบอินโดจีนขอมปนกัน ตามกำแพงแก้ว กำแพงวัง
 และสองข้างประตู มีช่องเรือนไฟสำหรับจุดไฟตะเกียงให้สว่างในเวลา
 ปกติและมีพิธี พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทเป็นที่นั่งรับแขกเมืองต่างประเทศ

และพิธีต่าง ๆ ฝานั่งประทับกระจากเงา ช้างขวาเป็นพระที่นั่งสุทธาน-
 สวรรย์ องค์ดำ มีน้ำพุ และมีน้ำไหลจากท่ออยู่หน้าทิมโดยรอบ
 กำแพง มีถนนกลางจากประตูชั้นกลางตะวันออกตรงมาหน้าพระที่นั่ง
 สองข้างถนนและที่ว่างเป็นสวนดอกไม้ หลังพระที่นั่งสุทธานสวรรย์เป็น
 ที่ช้างใน (คือเรือนจำขัง) พระที่นั่งจักรพรรดิพิมลอยู่ระเคียบเคียงกับ
 พระที่นั่งสุทธานสวรรย์ พระที่นั่งไพโรธรสถลราช (พระที่นั่งเย็น) อยู่
 ๓๐๐ เมตร (ชื่อพระที่นั่งทั้ง ๓ องค์ และชื่อสระเลวสุครีพ เรียกตาม
 โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หลวงศรีมโหสถ
 แต่ง รว. พ.ศ. ๒๒๐๕) พระที่นั่งองค์นี้มีน้ำล้อมรอบ ตึกพระเจ้า
 เหาอยู่ภายในกำแพงวังชั้นนอก เป็นที่ประชุมราชการ ได้ประชุมทำการ
 กบฏของออกพระเพทราชาและท้าวด้วย ตึกเลี้ยงแขกเมืองอยู่กลาง
 สระสี่เหลี่ยมมีน้ำพุ แนวเดียวกับตึกพระเจ้าเหา ต่อมาเป็นตึกแถว
 ๒ ข้างจากตะวันตกมาตะวันออก มีถนนแล่นกลาง เรียกว่าตึกสิบสอง
 ท้องพระคลัง หน้ากำแพงวังชั้นกลางนอกประตูพระที่นั่งทั้ง ๓ แต่เห็น
 ไปได้เป็นโรงช้างและม้าคัน ตึกนี้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้เจ้า
 พระยาโกษาธิบดีสร้างให้สังฆราชคาทอลิก (อิตาเลียน) หัวหน้าทำการ
 ประยากษ์บาทหลวงอิตาเลียนอีก ๒ องค์ ชาวฝรั่งเศส ๒ คน อยู่ที่เมือง
 ลพบุรี เพื่อทำการประยา ตึกโคระลัน (หรือเรียกภายหลังว่า
 คซสาร) เป็นตึกราชทูตเปอรเซีย ตึกรับแขกเมือง (ตึกวิชาเยนทร-
 โปรทให้สร้างตามแผนผังของสังฆราชเคลิโอโปลีส (ฝรั่งเศส) ซึ่ง

สร้างกันในเมืองฝรั่งเศสสมัยนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๓ เพื่อรับราชทูต
 เกอไซมอง วัตสันตเปาโล เป็นวัดสร้างให้บาทหลวงคณะเบซเวียตอยู่
 มีหออุทวักด้วย เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๗ พระเนียบ อยู่หน้าประตูพระเนียบ
 เกอริยแซกเมืองให้กับการคล้องช้าง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์เมืองลพบุรี ทรงสร้างพระที่นั่งเป็นที่ประทับ
 อีกหมู่หนึ่งในระหว่างพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทและพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท มี
 ชื่อพระที่นั่งพิมานมงกุฎ องค์สูงชั้น ๓ พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทชั้น ๒
 หอชัยศาสตราภรณ์ หออักษรศาสตราคมซ้าย

มีนิยายซึ่งถอดจากเรื่องรามเกียรติ์มา ขวกลงไว้ใน จ. ลพบุรี
 หลายอย่าง เช่นหลักเมืองซึ่งเรียกกันว่า ลูกศรพระราม ว่าเมื่อ
 เสรีศึกทศกัณฐ์ พระรามกลับไปเมืองแล้ว จะสร้างเมืองประทานเป็น
 ข้าเห็นแก่หนุมาน จึงแปลงศรพราหมณ์ ให้หนุมานเหาะตามไป
 ถ้าลูกศรตกตรงไหน จะสร้างเมืองประทานตรงนั้น ลูกศรพระรามไป
 ตกบนภูเขาบันทาลให้ยอกเขานั้นราบลง หนุมานตามไปถึงจึงเหาะทาง
 กวาดดินเป็นกำแพงเมืองหมายไว้ ในบริเวณที่ลูกศรตกดินสุก เมือง
 ลพบุรีจึงมีดินสอพองมาก ทะเลชุบศรและท้องพราหมณ์ ก็มีชื่อ
 ชวนกันด้วยเหตุนี้.

ลำปาง

จังหวัดภาคพายัพ แคว้นล้านนาไทย (แผนที่ ข ๓) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. หัวเวียง อ. เมือง ฯ คมนาคมจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายเหนือ ลงที่สถานีลำปาง ๖๔๒ กม. ทางเรือไปตามลำน้ำเจ้าพระยาแยกขึ้นแควน้ำปิงแล้วไปแยกเข้าลำน้ำวังเหนือ จ. ทาก แยกทางน้ำลำบากมาก น. ๑๒,๕๐๑.๐๘ ทิศเหนือจรด จ. เชียงราย ทิศตะวันออกจรด จ. น่าน และ จ. แพร่ ทิศใต้จรด จ. สวรรคโลก และ จ. ทาก ทิศตะวันตกจรด จ. ลำพูน และ จ. เชียงใหม่

ภูมิประเทศ ตอนกลางและตอนใต้เป็นที่ลุ่มเหนือเป็นที่ดอน มีป่าและเขา พ. ๓๐๙ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ไร่ไม้ ไร่ และเลี้ยงสัตว์

จ. ลำปาง เดิมเรียกว่า เมืองผาแดง ต่อมาเปลี่ยนชื่อว่าเป็นนครเขลางค์นคร อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำวัง และมีเมืองอีกเมืองหนึ่งอยู่ตรงกันข้าม คือฝั่งซ้ายแม่น้ำวัง มีตำนานปรากฏในหนังสือจามเทวีวงศ์ (บริเฉทที่ ๙ และ ๑๐) ในพงศาวดารโยนกว่า นครเขลางค์นั้นพระพรหมฤๅษีสร้างถวายพระเจ้าอนันตยศโอรสที่สองของพระนางจามเทวี ต่อมาพระเจ้าอนันตยศยกนครเขลางค์ถวายเป็นที่ประทับของพระนางจามเทวีราชมารดา พระพรหมฤๅษีจึงสร้างพระนครถวายพระเจ้าอนันตยศใหม่ ตามทิวเขาอันย้อยไปจากนครเขลางค์ ให้นามว่า อาถัมพางค์นคร คือลำปาง นครเขลางค์และนครลำปางเป็นคู่เมืองเกียวกัณ

ชนทั้งหลายจึงเรียกว่า นครเขลางค์ลำปาง นานเข้าคำนี้หายไป เหลือแต่ นครลำปาง (พงศาวดารโยนกหน้า ๑๔๕)

จ. ลำปางในสมัยโยนกเชียงแสน ราว พ. ศ. ๑๖๐๐—๑๘๐๐ ตกอยู่ในอำนาจของพวกมอญเขมร ครั้นถึงสมัยสุโขทัย เมื่อพระเจ้าเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่แล้ว ก็อพยพรวบเอานครลำปางมาขึ้นอยู่ในอำนาจ สมัยศรีอยุธยา บางคราวเป็นประเทศราชขึ้นพระม้าขาวคราวขึ้นไทย บางคราวเชียงใหม่ปกครอง ถึงสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้พระม้าออกจากแคว้นล้านนาได้ นครลำปางซึ่งรวมอยู่ในแคว้นล้านนาก็ตกเป็นของไทย และโปรดให้พระยาภาวดีเป็นเจ้าเมืองลำปาง ครั้นถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระยาภาวดีย้ายไปเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่และต่อมาได้ทรงยกย่องให้มีเกียรติเป็นพระเจ้าเชียงใหม่แล้ว ตระกูลของพระเจ้าภาวดีก็ได้ครองนครลำปางเป็นประเทศราชขึ้นแก่กรุงเทพฯ ๑ ต่อมา

จ. ลำปาง เป็นชุมทางสำคัญแห่งหนึ่งของสินค้าที่ส่งไปมาในภาคพายัพ มีการติดต่อ (๑) กับ จ. เชียงราย โดยทางหลวง ซึ่งเป็นทางสายยาวที่สุดในประเทศไทย มีระยะทางถึง ๒๓๕ กม. ทั่วไปตามไหล่เขาน้ำมาก และต่อจากเชียงราย ยังไปตามทางหลวงสายเดียวกันนี้ถึงเชียงแสนหลวงต่อเขตต์กับแคนลาวของฝรั่งเศส และไปถึงห้วยแม่สายชายแดนราชอาณาจักรไทยข้ามแม่น้ำโขงไปเชียงตุงในเขตต์ของอังกฤษได้ (๒) ก็ติดต่อกับจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดภาคใต้ ๆ ลงมา โดยทางรถไฟ

๑. ลำปางมี ๗ อำเภอ คือ ๑. เมืองลำปาง ๒. เกาะกา ๓. งาว
 ๔. แจ้ห่ม ๕. เถิน ๖. แม่ทะ ๗. ห้างฉัตร และมีกิ่ง ๓ คือ
 ๑. สยปราย (ขึ้น อ. เกาะกา) ๒. วังเหนือ (ขึ้น อ. แจ้ห่ม)
 ๓. แม่พริก (ขึ้น อ. เถิน) สิ่งสำคัญใน ๑. ลำปาง มีแม่น้ำวัง
 วัดพระแก้ว ซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต วัดพระธาตุสี่กั๊ก
 พระธาตุขามม่วง พระธาตุวัดคอกขย้าศาล กล่าวกันว่าเป็นที่บรรจุพระ
 เกศธาตุ เป็นที่นับถือของประชาชน มีงานนาคให้พรจำกกลางเดือนหก
 และพระธาตุลำปางหลวง ก็มีถ้ำผาไทยที่ ต. บ้านนวก อ. งาว นับว่า
 เป็นถ้ำที่สวยงามมาก.

ลำพูน

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ บ ๓) ตั้งศาลากลางที่ ต. ในเมือง
อ. เมือง ฯ ทางขวาของลำน้ำกวง ซึ่งเป็นแควหนึ่งที่แยกออกจาก
ลำน้ำยั้ง ทิศเหนือและตะวันตกจรด จ. เชียงใหม่ ทิศตะวันออกจรด
จ. ลำปาง ทิศใต้จรด จ. ตาก น. ๕๐๐๐ กิโลเมตรจากกรุงเทพ ฯ
โดยรถไฟสายเหนือถึงสถานีลำพูน ๗๒๙ กม. จากสถานีมีถนนไป
ถึงเมือง ๒ กม. จากเมืองมีทางหลวงลาดยางไปถึง จ. เชียงใหม่ได้

ภูมิประเทศ ทางทิศตะวันออกเป็นทิวเขาขุนตาล ทางใต้เป็นป่าสูง
และทิวภูเขา ส่วนด้านตะวันตกและตอนกลางซึ่งมีอาณาเขตคั่นยาวตาม
ลำน้ำยั้งและลำน้ำกวงนั้น ในเขต อ. เมือง ฯ และ อ. ปากช่อง
เป็นที่ราบอันอุดม เหมาะแก่การทำนาและเพาะปลูกพืชผลอื่น ๆ
บางแห่งทำนาได้ปีละสองครั้ง พ. ๑๗๑ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ ปลูกยี่หวะ ทำข้าวไร่ ทอผ้า ย้อมผ้า
และทำกบ (หมวกใบลานชนิดหนึ่ง) และแคบ (หนังหมูหรือหนังควาย
กรอบ) และแหนม สินค้าที่สำคัญ มี ข้าว หมู ผ้า

ประเพณีของชาวจังหวัดนี้ ที่ควรกล่าวคือ พิธีสงกรานต์ แต่งงาน
และเข้าผี พิธีสงกรานต์ แบ่งเป็นชั้น ๆ ดังต่อไปนี้

วันขึ้นแห่งวันสงกรานต์เรียกว่าวันสังขารล่อง แปลว่าวันบ่เก่า
เคลื่อนไป

เวลาเช้ามีการยิงปืนและรุกรบประทักษิณอาณัติสัญญาณว่าสิ้นปี ถือกันว่าเป็นการไล่ผี ไส้อัปมงคล พอสายหน่อยก็ไปจ่ายกับข้าวเตรียมไว้ทำบุญ และกวาดบ้านเรือนรวมขยะมูลฝอยอันถือว่าเป็นมลทินของบ้านมารวมไว้แล้วเผาไฟ ส่วนเจ้าของบ้านก็อาบน้ำชำระร่างกายสระผมให้หมดจด

วันที่ ๒ แห่งสงกรานต์ เรียกว่าวันเนา (เนา) วันนั้นข้างที่ก็ถือเป็นวันจ่ายด้วยถ้าวันสังขารล่องจ่ายไม่ทัน แต่พิธีของวันนี้เป็นวันเตรียมทำกับข้าวของกิน สำหรับเอาไปทำบุญที่วัดในวันรุ่งขึ้น เตรียมซื้อมากและปลาเป็น ๆ ไว้ปล่อย เตรียมหาเสื่อผ้า ผลไม้ น้ำขมิ้น ส้มข่อย น้ำอ้อย น้ำหอม ไว้รดน้ำผู้ใหญ่ เวลาเย็นพากันไปชนทรายเข้าวัดเพื่อถวายเป็นพระทรายในวันรุ่งขึ้น มีการเล่นสาคน้ำกันประปราย

วันที่ ๓ แห่งสงกรานต์ เรียกว่า วันพญาวัน (วันเถลิงศก) พิธีในวันนี้ชาวบ้านนำกับข้าวของกินไปทำบุญที่กษัตริย์ เป็นการฉลองพระทราย เสร็จการทำบุญที่กษัตริย์แล้วปล่อยนกลปล่อยปลา แล้วจัดการสงน้ำพระประธานในวิหารด้วยน้ำขมิ้นส้มข่อย น้ำอ้อยน้ำหอม ห่มผ้าใหม่ แล้วเอาไม้ไปค้ำคันโพธิ์ และมีการขึงสลุกลงให้แก่ผู้ล่วงลับไปด้วย เสร็จพิธีแล้วมีการเล่นสาคน้ำกันนอกวัดมากขึ้นกว่าวันก่อน ๆ เพราะถือไม่ให้เล่นกันในวัด

วันที่ ๔ แห่งสงกรานต์ เรียกว่าวันปากปีปากเดือน ชาวบ้านถือขันข้าวตอกดอกไม้น้ำขมิ้น ส้มข่อย และส้มสลุกลงไม้ พักแพงแวงฉวางข้างที่ก็มีเสื่อผ้า เกินเป็นชะบวนไปตามถนนเพื่อไปให้ผู้ใหญ่ และขอ

พร แล้วมีการสาธนาการกันได้ความชอบใจ เป็นวันที่สนุกสนานว่าเรingers
ที่สุดของพิชัยใหม่

ประเพณีแต่งงาน ก่อนแต่งงานวันหนึ่ง ทางฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้อง
นำเงินกาแดงพร้อมด้วยหมากพลูไปให้ผู้ใหญ่ข้างฝ่ายเจ้าสาวเสียก่อน
เรียกว่า “ใส่ผี” ถ้าหากฝ่ายชายไปถูกเนื้อต้องตัวหญิงนั้นก่อน
ต่อมาไม่ยอมรับแต่งงานกับหญิงนั้น ฝ่ายชายจะต้องเสียเงิน “ค่าผี”
ให้แก่ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง ๘ แดง ถ้าตกลงกันได้แล้วก็เย็นอันเลิกกันไป

๑. ลำพูน หนังสือจามเทววงศ์ว่า พระวสุเทพฤๅษี กับพระสุก-
กทันฤๅษี ได้สร้างเมืองขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๓ เดิมชื่อพิงค
บุรี แล้วเปลี่ยนเป็นทริปัญชัยและทริภูณชัยเมื่อเป็นเมืองขอม ๆ เรียก
มหาภูฏทริภูณชัย ก็รวมเรียกทั้งแคว้นแคว้นด้วย แล้วต่อมาเรียก
ลำภูณชัย ราวรัชกาลพระเจ้าอาทิตย์ราช แคว้นแคว้นนี้เรียกว่าลามาเทศ
พ. ศ. ๑๖๖๐ เรียกว่าแคว้นลานนาไทย แล้วที่สุดเมืองนี้เรียกว่า
เมืองลำพูน นางจามเทวี ราชธิดากษัตริย์เมืองละโว้ ได้ขึ้นไปครอง
เมืองทริภูณชัย เป็นกษัตริย์องค์แรก เมืองทริภูณชัยเริ่มทำสงคราม
กับกษัตริย์เมืองละโว้ใน พ. ศ. ๑๔๖๕ พระเจ้าอริยวงศจักรวรรดิราช
ไม่สามารถกลับเข้ากรุงละโว้เพราะมีข้าศึกมาแย่งเมืองไป จึงรับยกพล
เข้าแย่งครองเมืองทริภูณชัย พระเจ้าวชิราวุธครองราชย์ถึงเมือง
ทริภูณชัย เข้ายกทัพแย่งเอาเมืองคืนมิได้ ก็หนีเข้าป่าไปทางทิศใต้

เมืองนี้เคยขึ้นขอม โยนก—เชียงแสน และแคว้นแคว้นละโว้
ปรากฏในพงศาวดารเหนือว่า เมืองพินุลนคร เป็นเมืองน้อย ในรัชกาล

พระเจ้าอาทิตยราช แว่นแคว้นนี้มีความเจริญรุ่งเรืองในทางพุทธศาสนา
ทั้งมีอำนาจมาก ได้เป็นเอกราช ตำนานพระแก้วมรกตและพงศาวดาร
เชมรว่า พระเจ้าอาทิตยราชได้พระแก้วมรกตจากเมืองศรีอยุธยาโบราณ
(เมืองกาญจนบุรีเก่า) ขึ้นมาประดิษฐานไว้ ณ เมืองหริภุญชัย

พ. ศ. ๑๘๒๔—๑๘๓๕ พระยาเม็ญรายกษัตริย์เมืองเชียงใหม่
ยกกองทัพมาตีเมืองหริภุญชัยในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวฯ แล้วเอาเพลิง
เผาเมืองเสีย แต่มณฑลพระแก้วมรกตหาได้ถูกเพลิงไหม้ไม่ มีผู้ลอบ
เชิญเอาไปบรรจุซ่อนไว้ในพระสถูปเมืองเชียงใหม่

เมืองหริภุญชัยตั้งเป็นเมืองร้างอยู่ ๒๓๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๐๕๘
พระเมืองแก้วเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ที่ ๑๓ แห่งวงศ์เม็ญรายจึงให้สร้าง
เมืองลำพูน ตั้งหลักเมืองก่อกำแพงล้อมปราการวัน ๕ ๖ ค่ำ

พ. ศ. ๒๓๐๔ พระเจ้าให้ธัญคามินี (ไปมะยง่วน) ยกกองทัพ
มาตีเมืองเชียงใหม่ซึ่งเวลานั้นขึ้นอยู่ในราชอาณาจักรไทย เพราะขัด
เคืองพระยาจันทระว่าอุกหนุนละบั่น (มอญ) ให้มีกำลังเป็นศัตรูพระมา
ธัญคามินีตีเมืองเชียงใหม่ได้ มีความชอบจึงได้รับแต่งตั้งให้
ครองเมืองเชียงใหม่ พระยาลำพูนไม่สมัครอยู่ในอำนาจพระมา จึงพา
ครัวหนีมาอยู่เมืองพิชัย แล้วเข้ามาอยู่ที่ตำบลยางหลวงเหนือ
กรุงศรีอยุธยา

พ. ศ. ๒๓๐๘ พวกเมืองลำพูนเป็นกบฏยกเข้ารบธัญคามินีที่
เมืองเชียงใหม่ แล้วเกิดลาถขึ้นในแคว้นล้านนาไทยทั่วไป ธัญคามินี
พาเจ้าฟ้าชายแก้วเมืองลำปางหนีกลับไปกรุงอังวะ พระมาสั่งให้ระ-

พระมหาธาตุหริภุญชัย จ. ลำพูน
เก่ากว่าพระเจดีย์องค์อื่นในแคว้นล้านนาไทย

ทวนก๊กกกองทัพมาปราบ อกัยคามิณกับเจ้าฟ้าชายแก้วก็มาในกองทัพ
ด้วย พระม้ายปราบเมืองลำพูนได้ใน พ.ศ. ๒๓๐๙ แล้วออกประกาศสั่ง
หัวเมืองในแคว้นล้านนา ให้ผู้ชายสักราคำ ผู้หญิงเจาะหูใส่ม้วนลาน
ตามอย่างพระม้าย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓

พ.ศ. ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จยกกองทัพขึ้นไป
ตีเมืองเชียงใหม่นั้นได้จากพระม้าย จึงได้เมืองลำพูนกลับคืนมาอยู่ใน
พระราชอาณาเขตของไทยตามเดิม

รุ่งขึ้น พ. ศ. ๒๓๔๐ พระม้ายกกองทัพมาประชุมที่เมืองนาย
ตีเมืองเชียงใหม่แล้วเข้าตั้งที่เมืองป่าซางและเมืองลำพูน ทพไทยสมทย
กับทพเจ้าอนเมืองเวียงจันทน์ก็กองทัพพระม้ายแตก ภัยอุบายของนายทพ
พระม้าย เจ้าตำราถูกยุบย้อมได้

รุ่งขึ้น ไทยก็ทัพพระม้ายที่มากตีเมืองเชียงใหม่เมืองลำพูนแตกอีก
ครั้งหนึ่ง

ถึงรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมือง
ลำพูนขึ้น และให้พระยาราชวงศ์คำพันธ์เป็นพระยาลำพูน ใน พ. ศ.
๒๓๕๗ แล้วยกขึ้นเป็นเมืองประเทศราชแต่นั้นมา

เมื่อจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลแล้ว เมืองลำพูนก็ขึ้น
อยู่ในมณฑลพายัพ

จ. ลำพูน มี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองลำพูน ๒. ปากช่อง ๓. ถ.
และมี ถึง ๒ คือ ๑. บ้านโฮ้ง (ขึ้น อ. ปากช่อง) ๒. แม่ทา (ขึ้น
อ. เมือง ฯ)

เลย

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ น ๕) ตั้งศาลากลางที่ ท. กุดบึง
อ. เมือง ๑ ห่างจากปากน้ำเลย ๔๓ กม. ห่างจากกรุงเทพฯ ๖๕๘ กม.
มีทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ๑ ถึง จ. ขอนแก่น ๔๕๐ กม. แล้วขึ้น
รถยนต์ต่อไปอีกราว ๔ วัน ตาม ทล. ขอนแก่น-เลย ๒๐๘ กม. ทิศเหนือ
และตะวันตกจดลำน้ำเหืองต่อแดนเมืองบ่อเตน และแดนเมืองแก่นท้าว
แห่งปากลาย หลวงพระบางของฝรั่งเศส ทิศตะวันออกจด จ. อุตร
ทิศใต้จด จ. ขอนแก่น และเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกจด จ. พิจิตรโลก
น. ประมาณ ๑๑,๐๐๐

ภูมิประเทศ ตั้งอยู่ระหว่างเขา มีเขาและป่าดงดิบ มีต้นไม้ใหญ่
พรรณและสรรพคุณยาสมุนไพรมาก มีแร่เหล็ก ตะกั่ว และทองคำ
เหล็กนับว่าเป็นเหล็กชั้นดี เคยได้ลงทำเครื่องมือขายมาแล้วนาน
อากาศร้อนจัดหนาวจัด พ. ๑๑๓ (๒๔๘๐)

อาชีพ โดยมากทำไร่ข้าว ไร่ฝ้าย ไร่ยาสูบ ไร่พริกไทย ทำการ
ประมง ทำไร่ เลี้ยงไหม เลี้ยงสัตว์ ทำเครื่องมือเหล็ก ทำไม้ หาของป่า
สินค้าขายออก มีฝ้าย พริก กล้วย และเครื่องมือเหล็กบ้าง แต่ทางคมนาคม
ลำบากยากจึงมีออกแต่น้อย โดยมากทำใช้กันเองในพื้นที่ การ
ศึกษามีโรงเรียนประชาบาลเกือบทุกตำบล

ประเพณีของชาวจังหวัดนี้เหมือนกันเป็นงานประจำปีคือแห่ขบวนไฟ
เริ่มตั้งแต่เดือน ๔ ถึงเดือน ๘ ก่อนที่จะมีการแห่ขบวนไฟ ชาวบ้านได้
ตั้งบุญเรือนขึ้น เรียกตามชาวพื้นเมืองว่า บุญมหาชาติ เมื่อกำหนดวัน

เกิดขึ้นแล้วอีกพากันเตรียมแข่งวัด เช่นทำคอกไม้และอื่น ๆ ขุนยวนคิด
โดยมากทำกัน ๓ วัน วันนั้นเรียกว่า วันโฮม คือชาวบ้านใกล้เคียงต้อง
มาในวันนั้น วันที่ ๒ เป็นวันขบวนและบุ๋บ้องไฟ วันที่ ๓ เป็นวันฟ่งเทศน์
เป็นอันเสร็จ ในวันที่ ๑ ต้องกินแต่ย่ำรุ่ง ค่ำจึงกลองโห่ร้องเรียกว่าเบิก
ขุบครุฑ (ขุบครุฑ) ถือว่าเป็นฤกษ์ชัยในการขุญจะสำเร็จเรียบร้อย ใน
ระหว่างวันที่ ๑ ถึง ๒ ชาวบ้านสนุกมาก แต่งตัวต่างๆ ขึ้นพ้องว่าไปรอบๆ
วัด เรียกว่าเล่นขุญ แล้วทำพิธีตั้งกล่าวขำขย

จ. เลยกิมเป็นแต่หมู่บ้านเล็กๆ ขึ้นเมืองเวียงจันทน์ ในรัชกาล
ที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้พระท้าวหน้าเป็นข้าหลวงไปสำรวจ
ตำบลต่างๆ ทั้งเป็นเมืองขึ้นที่บ้านแซ่ ในรัชกาลที่ ๕ ย้ายที่ว่าการเมือง
ไปตั้งที่ ต. กุดเชียง ริมแม่น้ำเลยจนบัดนี้

จ. เลยกิม ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองเลย ๒. เขียงคาน ๓. กำน
ชัย ๔. ท่าลี่ ๕. วังสะพุง มีสิ่งสำคัญ คือบ่อแร่เหล็กเขียงเขา และบ่อ
แร่เหล็กอิลีศ และยังมีเจดีย์ที่เคารพนับถือของชาวแถบนี้ เรียกว่า
พระธาตุศรีสองรัก อยู่ในวัดธาตุ อ. กำนชัย ริมฝั่งน้ำหมัน ห่างจาก
อำเภอประมาณ ๒ กม. มีการนัดไพร่และเวียนเทียนในวันเพ็ญเดือน ๖
สันนิษฐานกันว่า เป็นเจดีย์สร้างในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
เป็นเครื่องหมายเขตต์แดนระหว่างกรุงสยามกับกรุงศรีสัตนาคนหุต
ด้วยมีศิลาจารึกเป็นหลักฐานว่า ทั้ง ๒ พระนครได้แต่งตั้งให้เสนา
สาวยานเจริญทางพระราชไมตรีมาทำพิธีที่เขตต์แดนต่อกันตรงนั้น เมื่อ
บวชอก พ. ศ. ๒๑๐๓ กรวณเกิดศึกกับพระเจ้าหงสาวดียวณอง.

ศรีสะเกษ

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ ๓๘) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่
ท. เมืองเก่า อ. ศรีสะเกษ ทิศเหนือและทิศตะวันออกจรด จ. อุบลฯ
ทิศใต้จรดแดนเขมรต่ำ ทิศตะวันตกจรด จ. สุรินทร์และ จ. ร้อยเอ็ด
น. ประมาณ ๘๗๓๙ คมนามาจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสาย
ตะวันออกเฉียงเหนือลงที่สถานีศรีสะเกษ ๕๑๕ กม.

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบสูง ตอนใต้เป็นพื้นที่เขาลาดต่ำไปทางเหนือ
จนกล้าน้ำมูล น้ำฝนจึงไหลไปทางเหนือ ทำให้เกิดลำห้วยต่าง ๆ และ
มีน้ำซับทั่ว ๆ ไป พื้นที่ส่วนมากเป็นดินปนทรายเหมาะแก่การทำไร่ทำ
สวน ปริมาณน้ำฝน ๑,๐๔๒ มม. (๒๔๗๙) พ. ๓๖๕ (๒๔๘๐)
มีชนเชื้อชาติเขมรปนอยู่มาก

อาชีพ ทำนา สวน ไร่ เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงไหม ทอผ้า สานเสื่อ
ทอเหล็ก ทำเครื่องดินเผา เกลือสินเธาว์ ดักไม้ ปล่องยครั้ง และคัง
สินค้ำมี ข้าว ครั่ง เกลือสินเธาว์ หอมกระเทียม มีคพรวา หม้อ เลือ
ปรีอ ผ้าไหม ไผ่พระยง ช้าง สกร เขาและหนังสัตว์

ประเพณีการร่นเริงทนิยมกันอยู่ในชาวพนเมือง คือการลงเจ้า
และเซ่งบ้องไฟ การลงเจ้าชาวพนเมืองเรียกว่า ผีแดน หรือ ผีฟ้า
ลงเป็นการแก้บนคราวเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเพื่อขอสวัสดิคค่อไป พิธีลงเจ้า
ต้องมีเจ้าผี (คนทรง) และมีแคนเข้านำให้คนทรงรำและร้อง เป็น

ทำนองอย่างหมอลำ ถ้าเจ้าผู้มีหลายคนที่ปลุกประวาทย์บายศรี ทั้งวง
ชัยลำและรำไปร่ายๆ ส่วนพิธีของพวกเขมรนั้นก็ทำในการใช้บนเหมือน
กัน แต่เรียกว่าแม่มด ไม่ใช่แคนนำ แต่ใช้โทนรำมะนาขับ มีคน
ร้องขบให้รำ การลงเจ้าและแม่มดนั้นก็จริงมิได้เป็นพิธีแก่ขนานนั้น แต่
เป็นการสนุกครึกครื้นด้วย

การชิงขึงไฟนั้นทำกันในระหว่างเดือน ๖ ถึงเข้าพรรษา วิถีทำนั้น
คือก่อนกำหนดขึงขึงไฟราวเจ็ดแปดวัน ชาวบ้านหมู่ที่ทำขึงไฟต่างพา
กันไปเที่ยวชิงขึงตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อเรียกรไ้เงินซื้อกินขิงและเครื่อง
แต่งขึงไฟ มีกลอนสำหรับร้องชิงต่าง ๆ เมื่อเจ้าของบ้านให้เงินหรือให้
ของเช่น ฝ้ายไหมแล้วก็ไปบ้านอื่นต่อไป เมื่อได้พอแล้วก็รวมเขาไป
ซื้อกินขิงและเครื่องใช้สำหรับตกแต่งขึงไฟ ถึงวันกำหนดก็แห่ขึงไฟ
ไปวัด มีการชิงและพ้อนรำตั้งแต่เวลานั้นไปจนตลอดคืน เจ้าตัวนำ
ขึงไฟไปขึ้นค้ำที่ทำเตรียมไว้ในทุ่งนาแล้วจุด ถ้าของใครไม่ขึ้นก็ถูก
จับวันอนคม ถ้าของใครขึ้นก็ได้รับเชิญให้ช้คานหามไปที่ร้านขายสุรา
ผู้ช้คานหามต้องช้สุราเลี้ยงพวกที่หามาตามสมควร

จ. ศรีสะเกษนี้ ปรากฏในพงศาวดารอีสานว่า ตั้งขึ้นในสมัย
กรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๒ คือให้ยกบ้านปราสาทสหัสขันธ์มณฑล
ลำทวนขึ้นเป็นเมืองขุขันธ์ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ จึงเปลี่ยนชื่อเมือง
ขุขันธ์เป็นเมืองศรีสะเกษ ในพงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีกล่าวถึงเมือง
ขุขันธ์อีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๙ พระยานางรองไปคบคิดกับ

เจ้าโอเจ้าอินและอุปฮาดเมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นกบฏต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี กองทัพกรุงออกไปปราบ และตั้งเกลี้ยกล่อมได้เขมรป่าดงเมืองตะลุง เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์ แต่นักโบราณคดีเห็นกันว่า เมืองขุขันธ์น่าจะเป็นเมืองสมัยขอม เพราะมีโบราณสถาน เช่นปรางค์กู่สมัยขอมอยู่ในเขตจังหวัดกันหลายแห่ง เช่นปรางค์กู่ที่บ้านกำแพงเป็นต้น เล่ากันว่าเมืองขุขันธ์เดิมชื่อ ศรีนครลำทวน ตั้งอยู่ที่ ต. ทวนใหญ่ อ. เมือง ฯ คำขุและกำแพงที่ยังปรากฏอยู่แสดงให้เห็นว่า สร้างสมัยเดียวกับเมืองสุรินทร์ เพราะคล้ายคลึงกันมาก ภายหลังเมืองศรีนครลำทวนนั้นกันดารน้ำ จึงย้ายไปตั้งที่ ต. ห้วยเหิน อ. ขุขันธ์ ให้ชื่อว่าเมืองขุขันธ์ คือที่ตั้ง อ. ขุขันธ์เดิมนั้น ในพงศาวดารอีสานยังมีชื่อเจ้าเมืองขุขันธ์ว่า พระไกรภักดีศรีนครลำทวนอยู่ เพิ่งย้ายเมืองขุขันธ์ไปตั้งที่ ต. เมืองเก่า อ. เมือง ฯ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๗

๑. ศรีสะเกษ มี ๖ อำเภอ คือ ๑ เมืองศรีสะเกษ ๒. กันทรารมย์ ๓. วาศิไคย ๔. กันทรลักษ์ ๕. ขุขันธ์ ๖. อุทุมพรพิสัย มีโบราณสถาน คือ ปรางค์กู่ที่ ต. กำแพง ปรางค์กู่ที่ ต. เมืองจันทร์ อ. อุทุมพรพิสัย ปรางค์กู่ที่ ต. กู่ อ. ขุขันธ์ และกำแพงเมืองศรีนครลำทวนที่ ต. ทวนใหญ่ อ. เมือง ฯ

ลกลั่นคร

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ น ๗, ๘) ทั้งศาลากลางจังหวัด
ที่ ต. ชาคูเชิงชุม อ. เมือง ฯ ห่างจากกรุงเทพ ฯ ๖๖๐ กม. มีทาง
รถไฟจากกรุงเทพ ฯ ถึง ร. ขอนแก่น ๔๕๐ กม. แล้วไปตาม ทล.
ผ่าน อ. หนองหาร ร. อุดร ถึง ร. สกลนคร ทิศเหนือจรด ร. หนองคาย
ทิศตะวันออกจรด ร. นครพนม ทิศใต้จรด ร. มหาสารคาม ทิศตะวันตก
จรด ร. อุดร น. ๙๙๒๗

ภูมิประเทศ ทางเหนือ ตะวันออก ตะวันตก และตอนกลาง
ส่วนมากเป็นที่ราบและหนองน้ำ ตอนใต้เป็นที่อกเขาตลอดไปจนสุด
เขตต์ อากาศร้อนจัดหนาวจัด พ. ๒๑๓ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หาของป่า เลี้ยงไหม ทอผ้า
ประเพณีนิยมในเมืองนี้กันว่าสำคัญก็คือการแห่ขึงไฟ ทำควม
ไปในการบุญอื่น ๆ เช่นขบวนแห่ และบุญพระเวส (มหาชาติ) เพื่อเป็น
การแก้แค้นให้ศรีวิชัย

ร. สกลนครเป็นเมืองโบราณ คงจะตั้งขึ้นในสมัย ที่ขอมเป็นใหญ่
ยังปรากฏซาก โบราณสถานผู้มีขอมเหลืออยู่เป็นอันมาก มีนิยาย
กล่าวว่า เดิมมีโอรสเจ้ากรุงอินทปัตต์ (เขมร) องค์หนึ่งชื่อขุนขอม
พ่ายวีรกรรมมาสร้างเมืองอยู่ที่หนองหาร แต่คงขึ้นอยู่แก่เมืองอินทปัตต์
ขุนขอมมีโอรสองค์ ๑ ชื่อสุระอุทก ได้เป็นเจ้าเมืองต่อขุนขอม

เจ้าสุระอุทกมีโอรส ๒ องค์ ชื่อยั้งคะองค์ ๑ ชื่อคำแคงองค์ ๑ ต่อมาเกิดทำสงครามขึ้นกับพระยานาคชื่อชนะมูล พระยานาคบันทาลให้เมืองเจ้าสุระอุทกจมลงเกิดน้ำท่วมใหญ่ เจ้าสุระอุทกมน้ำตาย เจ้ายั้งคะและเจ้าคำแคงหนีไปพักอยู่ทางทิศใต้หนองหาร จึงไปตรวจหาที่สร้างเมืองใหม่ พบทำเลที่คูน้ำรอกเชิงชุม จึงสร้างเมืองลงในที่นั้นให้ชื่อว่าเมืองหนองหารตามเดิม แล้วตั้งการอภิเษกเป็นเจ้าเมือง มีนามว่า พระยาสุวรรณยั้งคะ มีมเหสีชื่อนางนารายเญเง พระยาสุวรรณยั้งคะได้สร้างพระเจดีย์ล้อมรอบพระพุทธรูป ๔ รอบลงไว้ที่คูน้ำรอกเชิงชุม นางนารายเญเงได้สร้างพระธาตุนางเงไว้ที่สวนนอกเมือง เมื่อพระยาสุวรรณยั้งคะถึงแก่กรรมแล้ว ก็มีผู้ปกครองต่อมา ภายหลังครั้งหนึ่งเกิดฝนแล้งไป ๗ ปี ราษฎรออกอยากพากันทิ้งเมืองอพยพไปอยู่เขมร เมืองหนองหารร้างอยู่นาน จนราษฎรที่ยังอยู่ในเมืองนั้นไม่เรียกว่าเมือง เรียกกันแต่ว่าบ้านธาตุเชิงชุม

ต่อมาภายหลังในกรุงรัตนโกสินทร์ จะเป็นรัชกาลไหนไม่ปรากฏ ไปรตให้อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์มารักษายันธาตุเชิงชุมอยู่หลายปี จนมีราษฎรมาตั้งบ้านเรือนอยู่มากขึ้น จึงทรงตั้งอุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์เป็นพระธานี เจ้าเมืองหนองหาร เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสกลทวาปี ถึง พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๓ จึงเปลี่ยนชื่อเป็นสกลนคร

๑. สกลนครมี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองสกลนคร ๒. พรรณานิคม ๓. สว่างแดนดิน ๔. วานรนิวาส และมีกิ่ง ๑ คือกิ่งวาริชภูมิ

(ชั้น อ. พรรณานิคม) สิ่งสำคัญในจังหวัดนี้ คือ หนองหาร น้ำก่ำ น้ำพุง ห้วยน้ำฮ้อน ห้วยสงคราม ข. ภูพาน ข. ภูแพ็ก ข. ภูสิงห์ กงหม้อทอง และมีโบราณสถาน คือ ชาติเชิงชุม ชาตินาเวง ชาติคุม มีสะพานหินของขอม ซึ่งสร้างไว้แต่โบราณ กว้างประมาณ ๗ ศอก ยาว ๖ วา สูง ๖ ศอก บัณฑิตเป็นถนนนอกเมือง.

สิงขลา

จังหวัดปักกิ่งได้ (แผนที่ ค ๔) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. บ่อ
ยาง อ. เมืองสงขลา ทิศเหนือจรก จ. นครศรีธรรมราช ทิศตะวันออก
จรก จ. ปัตตานี และตกทะเลในอ่าวไทย ทิศใต้จรกเมืองไทรบุรี
และ จ. ยะลา ทิศตะวันตกจรก จ. พัทลุง และ จ. สตูล น. ๖๕๐๒
คณาคมจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสายใต้ ๔๗๔ กม. โดยทางเรือ
๖๖๖ กม.

ภูมิประเทศ ทางเหนือเป็นที่ราบลุ่มโดยมาก ทางตะวันออกเป็นที่
ราบริมทะเล แต่ชายทะเลค่อนข้างชันไปทางเหนือเนินทรายสูง ๆ บ้าง
ทางใต้และทางตะวันตกเป็นที่ราบสูง ค่อยลาดเทลงไปทางทะเลใน มีป่า
และภูเขาทั่วไป ปริมาณน้ำฝน ๑,๘๑๔ มม. (๒๔๗๙) พ. ๓๐๑
(๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา สวนยาง และสวนผลไม้ สวนมะพร้าว สวนส้มรุก
ไผ่มีน้ำสำหรับเลี้ยง เหมืองแร่ เครื่องดินเผา เลี้ยงสัตว์ ปลูกไม้ หาชองช่า
การประมง เก็บรังนก และมีโรงทำสาหร่ายสำหรับ

ในจังหวัดนี้มีทะเลในที่กว้างที่สุด ประมาณ ๑๒ กม. ยาว
ประมาณ ๒๓ กม. มีเกาะที่ควรกล่าว คือ ก. ยอ อยู่ในทะเลใน
ก. แมว ก. หนู อยู่ในทะเลนอก และมีถนนสายสำคัญ คือสาย
สงขลา—สะเตกา ยาว ๘๓ กม. ตกถึงพรมแดน ต่อไทรบุรีไปถึงยี่นัง
ไถ้ และมีสถานกงสุลอังกฤษอยู่ในจังหวัดนี้

ประเพณีการวิ่งเร่ของชาวจังหวัดกันทำกันเป็นประจำ คือทำบุญ
สารท การชักพระ และการชนโค ทำบุญสารทนั้นวันเริ่มแรมค่ำหนึ่ง
เดือน ๑๐ วันส่งแรม ๑๕ ค่ำเดือน ๑๐ ท้ายเดือนนั้นในวันแรมค่ำหนึ่ง
นั้นพระยายมได้ปล่อยให้เปรตขึ้นมารับส่วนบุญของญาติในมนุษยโลก
และจะต้องกลับไปสู่นรกอีกในวันแรม ๑๕ ค่ำ ของทำบุญนั้นเป็น
ขนมแห้งที่จะเก็บไว้ได้นาน เมื่อนำไปถวายพระแล้วก็ทำพิธี “ตั้งเปรต”
คือยกธูปขึ้นแล้วเอาข้าวปลาและขนมขึ้นตั้งบนร้านเปรตอธิษฐานเปต-
พลี เสร็จแล้วแย่งเอากินเสียเอง ถือกันว่าเป็นการที่ร่างกายอ่อนแอ ถ้า
ได้แย่งเปรตกินแล้วจะแข็งแรงขึ้น พิธีนี้ถือกันเคร่งครัด ว่าถ้าใคร
ไม่ทำ บรรพพฤษซึ่งล่วงเลยไปแล้วจะสาปแช่งให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ

ชักพระนั้นเริ่มทำในเดือน ๑๑ แรมค่ำหนึ่ง วัดโคกจะมีชักพระ
ก็จัดให้คักกลางวันและกลางคืน เป็นอาสน์ตั้งอยู่ว่าวัดนั้น
จะมีงานชักพระ ถ้าชักทางบกก็แต่งร้านม้าด้วยธงทิวต่าง ๆ ตั้งอาสนะ
บนร้าน แล้วเชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐาน ที่ร้านทำเป็นรูปนาคร
๒ ทิวขานกันคล้ายเลื่อน ผู้เชือกเส้นยาว ๆ ไว้ที่หัวนาครตัวสีส้ม
สำหรับจะได้ผูกลากไป ถ้าชักทางน้ำก็แต่งอาสนะในเรือ แล้วเชิญ
พระพุทธรูปลงประดิษฐาน มีเรือโพงและเรือกระบวนแห่ครึกครื้นไป
ตลอดทาง พวกชาวบ้านจัดหาอาหารไปเลี้ยงพระ ในการชักพระนั้น
อาหารที่ชาวบ้านมีประจำไปทุกลำเรือก็คือ ข้าวต้มลูกโยน นำไปผูก
ตามเรือของพระเป็นพวง ๆ นอกจากชักพระ ยังมีการวิ่งเร่อีก
อย่างหนึ่ง คือการชนโค

ยังมีประเพณีอีกอย่างหนึ่งของจังหวัดนี้ คือเมื่อหญิงเข้าวัยสาว
บางแห่งนิยมให้วัยรุ่นเป็นนางชู้ก่อนแต่งงาน

๑. สงขลาเป็นเมืองโบราณ เมื่อไทยแผ่อำนาจลงไปปกครอง
แหลมมลายูนั้น เมืองสงขลาตั้งมากอยู่ในอำนาจไทยเช่นเดียวกับ
เมืองมะละกาและไทรบุรี แต่หากไม่ปรากฏนามผู้สร้างเมืองหรือผู้
ครองเมืองนี้เลย จึงสันนิษฐานว่าคงจะไม่เคยเป็นเมืองที่สำคัญอย่างไร
ตลอดมาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงปรากฏว่าเมือง
สงขลาได้เป็นเมืองประเทศราชเมืองหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา เสมอด้วย
เมืองนครศรีธรรมราช แต่ต่อมาคงจะขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช
จึงไม่มีชื่อไว้ที่ใดอีก จนถึงรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองปรากฏตาม
หลักฐานข้างฝ่ายเนเธอร์แลนด์ว่า เมื่อปราบกบฏนครศรีธรรมราชได้
และนางพระยาปัตตานียอมอ่อนน้อมแล้ว เมืองสงขลาเกิดแข็งเมือง
ขึ้นบ้าง ในปี พ.ศ. ๒๑๙๑ กองทัพกรุงศรีอยุธยา (ซึ่งมีเรือรบ
เนเธอร์แลนด์มาสมทบด้วย) ลงมาปราบก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ครั้นถึง
พ.ศ. ๒๑๙๔ พระเจ้าปราสาททองทรงแต่งกองทัพเรือลงมาปราบอีก
ก็ไม่สำเร็จ แม้ทัพเกรงพระราชอาญาเลยทิ้งกองทัพหนีเอาตัวรอดไป
เมืองสงขลาจึงยังเป็นอิสระอยู่ เข้าใจว่าในยุคนั้นเองปรากฏนามกษัตริย์
มลายูองค์หนึ่งมาปกครอง มีนามว่าสุลต่านสุเลมาน แต่จะมากครอง
เมื่อไร ต่อจากใคร หาปรากฏไม่ ปรากฏแต่ว่าได้สร้างเมือง สร้าง
ป้อม ขุดคูไว้ที่บริเวณเขาแดงฝั่งแหลมสน ยังมีซากเมืองและที่ฝังศพ
สุลต่านเหลืออยู่

ครั้นถึงสมัยกลางคืน เจ้านครศรีธรรมราชได้ให้ญาติของตนคนหนึ่ง มีนามว่าวิเชียรมาครองเมืองสงขลา ครั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบก็ยกเจ้านครไค้ เจ้านครกบิลหลวงสงขลา (วิเชียร) ก็พากันหนีไปยึดธานี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งกองทัพตามลงไปจับได้ทั้ง ๒ คน แล้วเสด็จลงไปประทับที่สงขลา ทรงตั้งชาวเมืองสงขลาคนหนึ่งมีนามว่า โยม เป็นพระสงขลา แต่ภายหลังมีพระราชดำริว่า พระสงขลาหย่อนความสามารถ จึงทรงตั้งเงินเหยียง แซ่เฮา ชาวเมืองเจียงเวียา ซึ่งเป็นนายอากรวังนิก และเป็นที่เคารพนับถือของราษฎรทั่วไป (ราษฎรเรียกกันว่า ท้วแป๊ะข้าง ขรวแป๊ะข้าง) ทั้งเป็นผู้ที่ได้แสดงความรักภักดีต่อพระองค์มานั้น ให้เป็นหลวงอินทศิวิสมบัติ ครองเมืองสงขลา ต่อมาให้เปลี่ยน ราชทินนาม เป็น หลวง สุวรรณศิริสมบัติ (ตันสกุล ณ สงขลา) ส่วนพระสงขลา (โยม) ให้หาเข้าไปรับราชการในกรุงธนบุรี ให้เมืองสงขลาตั้งขึ้นอยู่แก่นครศรีธรรมราช ครั้นมาตอนปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชให้เป็นเจ้าประเทศราช เจ้าพระยานครฯ ให้เรียกเอาผู้หญิงช่างทอหูกและบุตริกรรมการเมืองสงขลาไปเมืองนครศรีธรรมราชเป็นจำนวนมาก เจ้าเมืองสงขลาจึงร้องทุกข์เข้าไปยังกรุงธนฯ พระเจ้ากรุงธนบุรี จึงโปรดให้เมืองสงขลาขึ้นกรุงธนบุรีโดยตรง

ครั้นเมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงพิราลัย ในรัชกาลที่ ๑ กรมพระราชวังบวรจึงทูลขอให้เมืองสงขลากลับไปขึ้นนครศรีธรรมราช

ความเดิม โขบททรงอ้างว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่ชอบพอกัน
กับเจ้าเมืองสงขลา

ต่อมาเมื่อพระม้ามืดหัวเมืองปัตตานี คราวศึกพระเจ้ากรุงมิน
เจ้าเมืองสงขลาตั้งค่ายเตรียมป้องกันเมือง แต่พวกเจ้าเมืองระ
ซึ่งเป็นบุตรพระสงขลา (โยม) ไต่คืบคืบเป็นกบฏ ที่ค่ายหลวงสุวรรณ
คีรีสมย์ (บันหุย บุตรหลวงสุวรรณคีรีสมย์ตย์ เขี้ยว) นั้นได้
หลวงสุวรรณคีรีสมย์ตั้งต้องหนีไปกรุงเทพฯ ๑ ครั้นกรมพระราชวัง
ยวมหาสุรสิงหนาทเสด็จออกมาปราบปรามหัวเมืองปัตตานีได้ราบคาบแล้ว
ได้เสด็จไปประทับที่เมืองสงขลา หลวงสุวรรณคีรีสมย์ มีความชอบ
ที่สยบสวนเหตุการณ์เมืองปัตตานีที่กำลังจะยกลงไปปราบนั้นได้ผลดี จึง
โปรดให้ครองเมืองสงขลาต่อไป ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๓๔ โท้ะสาหิย
มาจากอินเดียเป็นคนเคร่งครัดทางศาสนา ได้มาขอให้พระยาปัตตานี
เป็นกบฏ ยกกองทัพมาตีเมืองสงขลา แต่เจ้าเมืองสงขลากับพระยา
ศรีธรรมราชปราบชาวปัตตานีราบคาบลงได้ เจ้าเมืองสงขลาจึงได้เลื่อน
ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุวรรณคีรีสมย์ ยกเมืองสงขลาเป็นเมืองเอกขึ้น
ตรงต่อกรุงเทพฯ ๑ ยกหัวเมืองไทรบุรี ปัตตานี ตรัง กันตัน
และตำบลปะตง กะการ่า ซึ่งไทรบุรีอ้างว่าเป็นของเมืองไทรบุรีนั้น
มาขึ้นแก่สงขลาทั้งหมด เพื่อเป็นบำเหน็จความชอบ

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๗๔ ทนกูเคน ซึ่งเป็นกบฏต่อไทยแล้วต้อง
หนีไปเกาะปันงักกับเจ้าพระยาไทรปะแงรันผู้เป็นบิดานั้น ได้ลอบมา
ชักชวนพวกมลายูในไทรบุรีและหัวเมืองแขกอื่น ๆ มีปัตตานี ยะริ่ง

ตั้งอยู่ปากช่องทะเลใน มีคมนาคมกึกคักกับเมืองพัทลุงและหัวเมือง
ชายทะเลอื่น ๆ คนเมืองอินจึงพากันมาอาศัยและตั้งการค้าขายอยู่
เป็นอันมาก เจ้าเมืองกรมการก็อยากจะกันพวกที่อพยพมานั้นไว้เป็น
พลเมืองของตน แต่เมืองอื่นเช่นนครศรีธรรมราชและพัทลุงก็อยากได้
คนของตนคืน กระทำให้เกิดวิวาทกับเมืองสงขลาเนื่อง ๆ ในรัชกาล
ที่ ๔ สงขลาจัดการรบเสียเป็นการใหญ่แข่งกับนครศรีธรรมราช เป็น
เหตุให้เมืองสงขลาชนหน้าตั้งแต่นั้นมา

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล
เมืองสงขลาจึงได้เป็นที่ตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชต่อมา และเลิกการ
ส่งกันไม้อื่นทองคำ

๑. สงขลา มี ๘ อำเภอ คือ ๑. เมืองสงขลา ๒. รัตภูมิ
๓. จะนะ ๔. เทพา ๕. ระโนด ๖. สะเคา ๗. หาดใหญ่ ๘. ระดังพระ
และมิ่ง ๒ คือ ๑. นาทวี (จีน อ. จะนะ) ๒. สะบ้าย้อย (จีน
อ. เทพา) มีโบราณสถานและสิ่งที่น่าสนใจ คือ กำแพงเมืองเก่าและ
ขอมที่ ต. บ่อยาง ขอมที่ปากน้ำระหุ่ม (ที่ฝั่งศพสุลต่านสุเลมาน)
พระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชองค์ใหญ่และองค์น้อย ที่ ต. แหยมสน
พลับพลาที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บน ข. น้อย
ข. ดังกวน แหยมทราย สวนสกล (ที่ฝั่งศพสกล ฌ สงขลา)
ข. แก้วเส้ง วัดมณีนิมมาวาส ซึ่งพระยาวิเชียรคีรีสมบัตย์ (ขุนห้วย)
สร้าง และวัดอุทัย.

สัตว์

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ข ๔) คมนาคมจากกรุงเทพฯ โดย
รถไฟสายใต้ ถึงสถานีควนเนียง จ. สงขลา ๘๑๘ กม. และทาง
รถยนต์ถนนสายควนเนียง-สตูล ๘๐ กม. ทางทะเลติดกับฝั่ง (ก.
หมาก) เปอร์ลีสและที่อื่น น. ประมาณ ๓๐๘๖ กิโลเมตรจาก จ. ตรัง
และ จ. พัทลุง (เทือก ข. ยรวัดเป็นเขตต์) ทิศตะวันออกจาก จ. พัทลุง
จ. สงขลา และเขตต์เปอร์ลีสของอังกฤษที่ ข. ปาตูปูเต๊ะ ทิศใต้และ
ทิศตะวันตกตกทะเลในช่องมะละกา

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบระหว่างเขากบทะเล มีเกาะใหญ่น้อยประมาณ
๖๐ เกาะ ที่สำคัญคือ ก. ยาว ก. ตะรุเตา ก. ยะระโตก ก. อาดัง
มีคลองเล็กๆ ที่สำคัญราว ๓๐ คลองไหลลงสู่ทะเล มีเขาที่สำคัญคือ
ข. จัน ข. วังกุหลาบ ข. วังอภัย ข. ไคร ข. กระ (หรือ ะ) และยังมี
เขาชั้นเขตต์เช่น ข. แก้ว และ ข. ขาว อากาศพออบอุ่นสบาย จังหวัด
นี้มีหมู่ป่าชุม พ. ๔๓ (๒๔๘๐) เป็นไทยอิสลาม การศึกษายังล้า
หลัง เพราะถือเคร่งครัดไปในทางศาสนา ไม่ใคร่จะก่อหรือร่วมในการ
แสดงหาวิชาความรู้ทางอื่นยิ่งไปกว่าทางศาสนา ภาษาใช้พูดมลายูและ
ไทยได้ ประเพณีและการเล่นต่างๆ ก็เป็นไปตามลัทธิอิสลามเป็นพื้น
อาชีพ ทำนา สวนยาง และการประมง

๑. สทูล เติมเป็นอำเภอขึ้นเมืองไทรบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๑ ในรัชกาลที่ ๓ เมืองไทรเป็นกบฏโปรดให้กองทัพออกไปปราบปราบแล้ว ให้แบ่งเมืองไทรเป็น ๔ หัวเมือง ยก อ. สทูลขึ้นเป็นเมืองหนึ่งโอนมาขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช เป็นทำนองเมืองประเทศราชถวายต้นไม้เงินทอง (ดูกฎหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ. ศ. ๒๔๕๔) ถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อสยามทำสัญญาปักปันเขตแดนใหม่กับอังกฤษ ได้ยกเลิกการถวายต้นไม้เงินทอง จึงวางระเบียบปกครองท้องถิ่นเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่นๆ ต่อมา

๑. สทูลมี ๒ อำเภอ คือ ๑. เมืองสทูล ๒. ละงู และมีกิ่ง ๑ คือกิ่งทุ่งหว้า (ขึ้น อ. ละงู)

สมุทรปราการ

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๕) ตั้งศาลากลางที่ ท. บางเมือง
อ. เมือง ๑ ผังซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างกรุงเทพ ๑ ตามลำแม่น้ำ
เจ้าพระยาราว ๕๐ กม. ระยะทางบกตามถนนสายกรุงเทพ ๑ - ปากน้ำ
ยาว ๒๓ กม. ทิศเหนือจรก จ. พระนคร ทิศตะวันออกจรก จ. ฉะเชิง-
เทรา ทิศใต้จรกทะเลในอ่าวไทย และทิศตะวันตกจรก จ. สมุทรสาคร
กม. นาคมาจากกรุงเทพ ๑ ไปเมือง ทางบกโดยรถไฟสายกรุงเทพ ๑ -
ปากน้ำ ระยะทาง ๒๑.๓ กม. รถยนต์เมล์ของบริษัทขนส่งจำกัด
สายกรุงเทพ ๑ - ปากน้ำ ทางน้ำตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาโดยทางเรือ
มีทางหลวงไป จ. ฉะเชิงเทรา เลียบคลองชลประทานใหม่ของกรมชลประทาน
ผ่าน อ. บางใหญ่ ระยะทาง ๗๒ กม. ตามทางสายนี้ ที่ กม. ๒
จากเมืองสมุทรปราการมีคำบอชื้อว่าบางปู เป็นที่ตากอากาศชายทะเล

ภูมิประเทศ เป็นพื้นที่ลุ่ม แบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ ตอนริมฝั่งแม่น้ำ
เจ้าพระยาทั้งสองฝั่งเป็นที่ราบลุ่ม ตอนใต้ใกล้ชายทะเลน้ำท่วมถึงโดย
มากเป็นที่ลุ่ม และทางตะวันออกเป็นที่ราบลาดอก พ. ๑๓๒ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา การประมง ด้กพืชไม้แสม ทำสวนจาก สวน
มะพร้าว และทำไร่เล็กน้อย สินค้า มีน้ำปลา กะปิ หอย ปู ปลาทะเล

๑. สมุทรปราการ นามสามัญเรียกว่า ปากน้ำ เพราะเมืองนี้
ตั้งอยู่ตอนปากน้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย ห่างจากปากน้ำราว ๖ กม. เมือง

นั้นชื่อในพระราชกฤษฎีกาซึ่งตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๘ ตัวเมืองจะ
ตั้งอยู่ที่ไหนในเวลานั้นไม่ปรากฏ แต่ได้ความว่าที่ปากคลองบางปรกค
ฝั่งขวาของลำน้ำเจ้าพระยา มีพ่อค้าชาววิไลนคามตั้งห้างพักสินค้าที่นั้น
เรียกว่า นิวอัมสเตอร์ดัม ที่ตรงนั้นเมื่อพระเจ้าบรมโกศแห่งสมณทูต
ไปลังกา กล่าวว่าจะออกเรือจากเมืองธนบุรีไปถึงที่วิไลนคา ณ บาง
ปรกค แสดงว่าตำบลบางปรกคมีผู้คนอยู่มาก อาจเป็นหัวเมือง
สมุทรปราการครั้งนั้นก็ได้

พ.ศ. ๒๓๑๐ พระม้ายกรุงแตก ต. บางเมือง เมืองสมุทรปราการ
นั้นก็ถูกพระม้ายปล้นสะดมบ้านเรือนราษฎรด้วย จึงน่าจะย่อยยับเป็นอัน
มากในครั้งนั้น

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ญวนขอเมืองไผทมาคได้ไปจากไทย
แต่ในปลายรัชกาลที่ ๑ แล้วก็ซุกคลองใหญ่แต่ทะเลสาบเมืองเขมร
มาทะลุออกในอ่าวประเทศไทย ทั้งญวนก็ทะยักกองทัพเข้ามาคเมือง
ไทยด้วย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้สร้างเมือง
สมุทรปราการขึ้นที่ ต. บางเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒ ฝั่งหลัก
เมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ (ที่ตรงนั้นน่าจะเป็นหัวเมืองมาก่อนแล้ว
เพราะปรากฏว่าเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พระม้ายได้
มาปล้นที่ ต. บางเมือง) ขึ้นพร้อมกันสร้างข้อมฝั่งตะวันออกคือ
๑ ประโคนชัย ๒. นารายณ์ปราบศึก ๓. ปรกการ ๔. กายสิทธิ์

ผู้ทรงวันตก ๕. ย้อมนาคราช ๖. ย้อมผืนเสื่อสมุทร อยู่บนเกาะกลางน้ำ แล้วไปรุดเกล้าให้สร้างพระสมุทรเจดีย์บนเกาะกลางน้ำ ถัดจากผืนเสื่อสมุทรขึ้นมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ ด้วย

ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เปลี่ยนรูปพระสมุทรเจดีย์จากแบบย่อเหลี่ยมไม้สิบสองเป็นแบบกลมฟาง แล้วเสริมให้สูงเป็น ๓๘ เมตร สร้างประการขึ้นที่สันดอน แต่สร้างสำเร็จในต้นรัชกาลที่ ๕ บัณฑิตเลิกใช้เป็นประการแล้ว

จังหวัดนี้มีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ คือ

๑. ใน พ.ศ. ๒๑๒๑ เมื่อพระยาจันทน์ขุนนางเขมรไปตีเมืองเพชรบุรีไม่ได้ จึงหนีมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร แต่ต่อมาพระยาจันทน์ถูกไพร่ทราบบว่าพระยาละแวกไม่เอาโทษจึงหนีกลับไป สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จลงเรือพระที่นั่งไล่ตามเรือสำเภาพระยาจันทน์ไปทันที่ปากน้ำ แล้วทรงพระแสงขรรค์ยิงพระยาจันทน์ ฝ่ายพระยาจันทน์ก็ยิงถูกรางพระแสงขรรค์แตก ขณะนั้นสำเภาใกล้ล่มก็แล่นหนีไปจึงเสด็จไล่ตามไม่ทัน

๒. พ.ศ. ๒๑๖๓ เรือกำปั่นโปรตุเกสเข้ามาค้าขาย พหวิหรือฮอลันดาที่บริเวณปากน้ำก็จับ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้ทรงทราบโปรดให้ทหารลงไปยังค่ายโปรตุเกสให้คืนเรือแก่ฮอลันดา เนื่องจากเหตุนี้โปรตุเกสเคืองไทยเลิกจ้างค้าขายในกรุงศรีอยุธยา แล้วให้กองทัพเรือมาปิดกั้นเมืองมะริด

๓. พ.ศ. ๒๑๗๓ พวกญวนที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเกิดขัดใจขึ้นกับไทยถึงตัวสู้กัน ญวนจึงลงเรือสำเภาหนี กองทัพเรือไทย

ตามทันที่ปากน้ำ ได้เกิดต่อสู้กันขึ้นที่บริเวณปากน้ำอีก อยู่บนปากน้ำ
หนีไปได้ ไปอยู่ในเมืองเขมร

๔. พ.ศ. ๒๒๐๗ พวกซอลันดาที่มาก้าขายอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา
เคืองว่าทางราชการไทยทำการค้าขาย ผูกขาดเสียแต่ผู้เดียวเป็นส่วน
มาก ทำให้เสียประโยชน์ของพวกซอลันดา จึงเลิกการค้า กลับไป
เสียจากกรุงศรีอยุธยา แล้วเขาเรือบรมาทำการค้าปากน้ำ

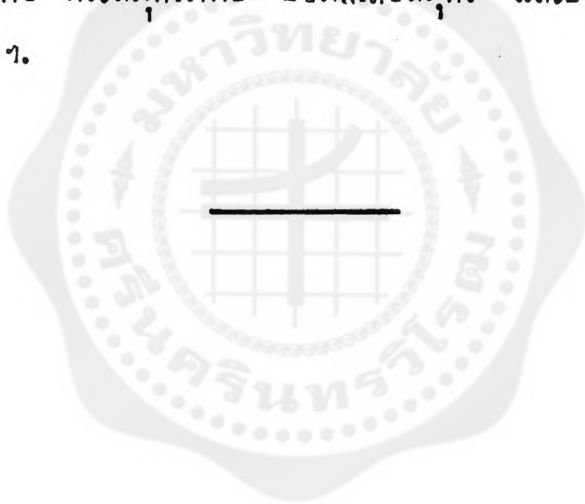
๕. พ.ศ. ๒๒๓๑ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาบรม ไทยเกิดต่อสู้
กับทหารฝรั่งเศสที่เข้ามารักษาขอมวิชัยประสิทธิ์ ในรัชกาลสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราช ในการต่อสู้กันนี้ไทยได้ตั้งค่ายรายบนที่บริเวณ
ปากน้ำ และจับเรือที่ฝรั่งเศสคุมมาได้สองลำ ครั้นเมื่อตกลงกันว่า
ทางจะปล่อยกลับไปบ้านเมืองแต่ให้มีตัวจ่านำไปถวาย จนถึงปากน้ำจึง
จะแลกเปลี่ยนตัวจ่านำกัน แต่พอถึงปากน้ำพวกฝรั่งเศสไม่ปล่อยตัว
จ่านำฝ่ายไทย แล้วพวกที่ไทยยึดไว้ก็หนีไปลงเรือฝรั่งเศส ไทยจึง
ต้องจับพวกยาคหหลวงที่เหลืออยู่ในกรุงศรีอยุธยาขังต่อไป

๖. พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เมือง
สมุทรปราการได้ถูกพวกพม่ากวาดต้อนผู้คนปล้นสะดมยับเยิน

๗. พ.ศ. ๒๔๓๖ ประเทศไทยเกิดกระทบกระทั่งขึ้นกับประเทศ
ฝรั่งเศส เรือบรมาฝรั่งเศสผ่านขอมพระจุล ฯ เข้ามา จึงได้เกิดยิงโต้
ตอบกันขึ้น เมื่อได้เรื่งจากนั้นในทางการเมืองไม่เป็นผลสำเร็จ ฝรั่งเศส
ได้ยึดเกาะสีชังเป็นฐานทัพเรือ แล้วประกาศยึดอ่าวไทย อันเป็นเรือ
ส่วนหนึ่งเรียกว่าเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒

ประเพณีและการรื่นเริงของชาวพื้นเมืองในจังหวัดนี้มีการเล่นสะบ้า
หม้อ สะบ้าทอยทะแยมอญ การส่งข้าวสังกรานต์ การแห่ปลา
พืชรวงน้ำพระ พืชนวกลานและพิธีรยัย (เก็บวันสองพืชรวงน้ำพระไม่ค่อย
มีแล้ว)

จ. สมุทรปราการ มี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองสมุทรปราการ
๒. บางบ่อ ๓. บางพลี ๔. พระประแดง มีโบราณวัตถุสถานที่สำคัญ คือ พระสมุทรเจดีย์ บ่อน้ำเค็มสมุทร และบ่อน้ำพระจุล-
จอมเกล้า ฯ.

สมุทรสงคราม

จังหวัดชายทะเล ภาคกลาง ชาวบ้านเรียกว่า แม่กลอง (แผนที่ ก ๔) ศาลากลางจังหวัดตั้งที่ ต. แม่กลอง ทิศเหนือจาก จ. ราชบุรี และ จ. สมุทรสาคร ทิศตะวันออกจาก จ. สมุทรสาครและตกทะเล ในอ่าวไทย ทิศใต้จาก จ. เพ็ชรบุรีและตกทะเลในอ่าวไทย ทิศตะวันตก จาก จ. ราชบุรี และ จ. เพ็ชรบุรี น. ๑๐๐๓ ห่างจากกรุงเทพ ฯ ๖๖.๐๘ กม. ทางบกมีรถไฟขบวนสายแม่กลอง จากปาก คลองสาน จ. ธนบุรี ไปถึงจังหวัดนี้ ทางน้ำไปตาม ค. ดาวคะนอง ค. มหาชัย ออกแม่น้ำท่าจีน เข้า ค. สุนัขหอน ค. แม่กลอง หรือไปทางทะเล ก็ได้ แต่ไม่ใคร่สะดวก

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบลุ่ม มีป่าไม้เสมและไม้โกงกางบ้าง นอก นั้นเป็นส่วนเป็นพื้น มีน้ำขังแต่ไม่มาก จังหวัดนี้กันดารน้ำจืด ต้อง อาศัยน้ำฝน อากาศอบอุ่นพอสบาย พ. ๙๙ (๒๔๘๐)

อาชีพ โดยมากทำสวนหมาก มะพร้าว พืช และผลไม้ต่างๆ ทำน้ำตาลมะพร้าว ทำยาสูบ ทำป้าจาก ปลูกพืช ทำการประมง ทำนา เลี้ยง นาสวนทำไม้สักมาก ทางหัตถกรรมมีการทำหม้อตาลโดยทั่ว ๆ ไป สินค้าออกซึ่งนับว่าพอเป็นล่ำเป็นสันยังมี หมาก มะพร้าว พริก หอม กระเทียม น้ำตาลมะพร้าว เลี้ยง ปลาสดและปลาแห้ง

ประเพณีที่เป็นการรื่นเริงของจังหวัดนี้ ก็คือการชักพระวัดบางนางลี่ใหญ่ ต. สวนหลวง อ. อัมพวา ในวันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นงานประจำปี มีการแข่งเรือกันเกือบตลอดวัน ยังอีกงานหนึ่งก็คืองานชักโหว่หลวงพ่อวัดบ้านแหลม ต. แม่กลอง อ. เมือง ฯ เป็นการประจำปี มีกำหนด ๔ ครั้ง คือ ๑. ในวันสงกรานต์ ๔ วัน ตรงวันละเวียงเทียน ๒. เดือน ๑๑ ขึ้น ๒ ค่ำ ๓. วันท้ายตรุษจีนของพวกจีน ๔. กลางเดือน ๔ ร่วมงานไหว้พระบาทจำลองซึ่งนับว่าเป็นงานรื่นเริงประจำปีของชาวจังหวัดนี้

๑. สมุทรสงครามมี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองสมุทรสงคราม ๒. อัมพวา ๓. บางคนที.

สมุทรสาคร

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ทั้งศาลากลางจังหวัด
ที่ ต. มหาชัย อ. เมืองสมุทรสาคร ห่างจากกรุงเทพ ฯ ๓๓ กม. มี
ทางรถไฟของบริษัไฟฟ้าแม่กลองจำกัด จากปากคลองของสถาน จ. ธนบุรี
ไปถึงจังหวัดนี้ ทางน้ำไปทางคลองบางกอกใหญ่ แล้วเลี้ยวไปทาง
คลองมหาชัย ทิศเหนือจก จ. นครปฐม ทิศตะวันออกจก จ. ธนบุรี
และ จ. สมุทรปราการ ทิศใต้จกทะเลในอ่าวไทย ทิศตะวันตก จก
จ. ราชบุรี และ จ. สมุทรสงคราม น. ๗๖๐

ภูมิประเทศ ตอนเหนือเป็นที่สวนและนา ตอนกลางเป็นส่วนจาก
และนาบ้าง ตอนใต้เป็นที่ลุ่มพื้นที่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเล น้ำเค็มท่วมถึง
จึงเป็นที่รกร้างว่างเปล่าเสียมาก แต่ก็ยังเป็นประโยชน์ในการทำประมง
อากาศตอนริมทะเลพอสบาย ตอนเหนือขึ้นไปคล้ายกรุงเทพ ฯ พ. ๘๔
(๒๕๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวนส้ม ไร่อ้อย ไร่ขมิ้น พริก หอม กระเทียม
สวนจาก การประมง มีโรงงานอุตสาหกรรมคือโรงไฟฟ้า โรงทำ
น้ำตาลและปลากระป๋อง โรงสีข้าวเกือบ ๒๐ โรง และมีโรงย้อมผ้า
ทำซึ่งมีชื่อเสียงว่าผ้ากันครุยสี

จ. สมุทรสาคร เป็นเมืองตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ในสมัยกรุงศรีอยุธยา สำหรับเป็นที่ระดมพลในเวลาสงคราม เก็บซื้อ

ว่าสาครบุรี เรียกกันเป็นสามัญว่า ท่าจีน เมืองนี้เป็นทางที่พระเจ้าแผ่นดิน
 ก็นครบุรีอยุธยาเสด็จผ่านในคราวประพาสชายทะเลเนื่อง ๆ มีศาลเจ้า
 พันท้ายนรสิงห์ ซึ่งในพงศาวดารกล่าวว่า เป็นนายท้ายเรือพระที่นั่งพระ
 เจ้าเสือ เมื่อเสด็จประพาสคลองโคกขาม พันท้ายนรสิงห์ ถวายเรือ
 พระที่นั่งโคกขาม ไม่ทรงเอาโทษ แต่พันท้ายนรสิงห์ก็ถูกอันชวนให้
 ประหารชีวิตเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย ชาวบ้านนับถือว่าเป็น
 ศาลเจ้าศักดิ์สิทธิ์ ยังมีโขนเรือพระที่นั่งอยู่ท่าศาล และยังมีขบวนเรือ
 พระที่นั่งของพระเจ้าเสืออยู่ในวัดโคกขาม ใช้เป็นขบวนมาสน์อยู่จนทุกวันนี้

ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างขอมที่เมืองนบอมหนองเมือ พ.ศ.
 ๒๓๗๑ พระราชทานชื่อว่าขอมวิเชียรโชฎก มีขนบธรรมเนียมอยู่หลาย
 กระบอก

๑. สมุทรสาครมี ๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองสมุทรสาคร ๒. กระทุ่ม
 แบน ๓. บ้านแพ้ว.

สระบุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ชาวบ้านเรียกว่า ปากเพรียว
ทั้งศาลากลางจังหวัดที่ ก. ปากเพรียว อ. เมืองสระบุรี ทิศเหนือจาก
จ. เพชรบูรณ์ ทิศตะวันตก จ. ชัยภูมิ และ จ. นครราชสีมา ทิศใต้จาก
จ. นครนายก และ จ. ปทุมธานี ทิศตะวันออกจาก จ. ลพบุรี และ จ. อโยธยา
น. ๕,๖๐๓ กิโลเมตรจากกรุงเทพ ฯ ไปจังหวัดโคยรถไฟสายตะวัน
ออกเฉียงเหนือ ๑๑๓ กม. ทางน้ำไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วแยกเข้า
แม่น้ำป่าสัก

ภูมิประเทศ ตอนเหนือ ตอนตะวันออกและตอนกลางเป็นป่าทึบ
เนินเขาและที่ลาดสูง ตอนใต้และตอนตะวันตกเป็นที่ราบสูงบ้าง ท่าม้าง
ปริมาณน้ำฝน ๑,๑๓๘ มม. (๒๔๗๙) พ. ๑๘๒ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ตักไม้ ตักหิน เลาถ่าน ขุดหิน-
จับผิด ทำได้น้ำมันยาง และทำการประมง

จ. สระบุรี นับว่าตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทั่ว
เมืองเดิมอยู่ใน ก. ศาลาลาว ย้ายมาตั้งที่ ก. ปากเพรียว เมื่อราว
พ.ศ. ๒๔๓๖

จ. สระบุรีมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองสระบุรี ๒. แก่งคอย ๓. เสา
ไห้ ๔. หนองแค ๕. บ้านหมอ และมีกิ่ง ๓ คือ ๑. พระพุทธบาท
(ขึ้น อ. บ้านหมอ) ๒. หนองหมู (ขึ้น อ. หนองแค) ๓. หนองแขวง

(ชั้น อ. เส้าไห้) มีสิ่งสำคัญคือพระพุทธรูป ในกิ่งพระพุทธรูป
 อ. หนองโตน มีภูเขาถ้ำธารน้ำเที่ยวมาก ก็มีพระฉายใน ค. หนอง
 ปลาไหล (เดิมชื่อหนองเอี่ยน : “เอี่ยน” แปลว่าปลาไหล) อ. เมือง ฯ
 และ ข. คอก.

สิงห์บุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๔) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่ ท. บาง
พุทรา อ. เมือง ฯ ทิศเหนือจรก จ. ชัยนาท ทิศตะวันออกจรก จ. ลพบุรี
ทิศใต้จรก จ. อ่างทอง ทิศตะวันตกจรก จ. ชัยนาท จ. สุพรรณ ฯ จ. อ่าง
ทอง น. ๘๑๓ คมนามคมจากกรุงเทพ ฯ ไปเมือง ทางน้ำตามลำน้ำ
เจ้าพระยา ระยะทางประมาณ ๑๖๐ กม. ไปได้ทุกวัน หรือจะโดยสาร
เรือไปทางพระนครหรืออยุธยาแล้วไปตามแม่น้ำลพบุรีก็ได้ ทางบกโดย
สารรถไฟไปลงที่สถานีลพบุรี แล้วโดยสารรถยนต์ไปอีกต่อหนึ่ง หรือ
จะขึ้นรถยนต์ไปจากกรุงเทพ ฯ ก็ได้

ภูมิประเทศ ส่วนมากเป็นที่ราบลุ่ม ทางตะวันตกมีที่ดอนบ้าง
ปริมาณน้ำฝน ๘๗๖ มม. (๒๔๗๘) พ. ๘๘ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนาเป็นพื้น ทำไร่บ้าง ปลูกหม้อ ทำการประมง และ
เผาถ่าน สินค้าที่มีชื่อ คือ ปลาแห้งแม่ลา ปลาสดลิศ เสือกกขางพวน

จ. สิงห์ ฯ น่าจะเป็นเมืองเก่าก่อนสมัยสุโขทัย ตัวเมืองเดิมตั้ง
อยู่ทางลำแม่น้ำจักรสิทธิ์ ที่ ต. จักรสิทธิ์ อ. เมืองสิงห์บุรี บริเวณใกล้
วัดหน้าพระธาตุ เพราะยังมีเมืองเก่าเรียกบ้านหน้าพระลานปรากฏอยู่
สันนิษฐานว่าพระเจ้าไกรสรราช โอรสพระเจ้าพรหม (พระเจ้าศรีธรรม
ไตรปิฎก) ครองเวียงชัยปราการ (ฝาง) ซึ่งฝ่ายพระราชชนนี เป็น
กษัตริย์ครองเมืองศรีสัตนาคนปุตม์ โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๖๕๐

ครั้งเสด็จพาไพร่พลลงมาครองเมืองลพบุรีตามรัชสมเด็จพระราชบิดา ซึ่งเข้าใจว่าคงจะมาพักชั้นนอก ณ ที่ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสิงห์เดิมนี้ เพื่อเดินไปลงเรือที่วัดปากน้ำ แม่น้ำลพบุรี เพราะเวลานั้นลำแม่น้ำเจ้าพระยา หน้า อ. สิงห์ฯ และ ค. บางพุทธา ยังไม่มี เมื่อเกิดแม่น้ำเจ้าพระยาใหม่ขึ้นทางหน้า จ. สิงห์ฯ บัดนี้ จึงได้ย้ายเมืองไปตั้งทางแควแม่น้ำน้อย ที่ ต. โพธิ์ไผ่ ใต้วัดสิงห์ ลงมา ครั้น พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าแล้ว เห็นกันว่าแม่น้ำใหม่เป็นทางคมนาคมสำคัญขึ้น จึงย้ายเมืองสิงห์ฯ มาตั้งทางแม่น้ำเจ้าพระยาริมปากครองนกกะทุฝั่งใต้ ซึ่งบัดนี้เรียกว่าปากบางต้นโพธิ์ ต. บาง มอญ อ. เมืองสิงห์บุรี การย้ายครั้งนี้จะย้ายสมัยเดียวกับตั้งเมืองอ่างทองในรัชสมัยกรุงธนบุรี ภายหลังจึงย้ายไปตั้งที่ ต. บางพุทธา อ. เมืองสิงห์บุรี

จ. สิงห์บุรี มี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองสิงห์บุรี ๒. พรหมบุรี ๓. บางระจัน ๔. อินทบุรี มีโบราณสถานและโบราณวัตถุ คือ พระปรางค์วัดหน้าพระธาตุ ที่ ต. จักรสิทธิ์ อ. เมืองฯ ถิ่นวัดพระปรางค์ ที่ ต. เขืองหลัก อ. บางระจัน วัดป่าหลวงที่ ต. พรหมบุรี อ. พรหมบุรี.

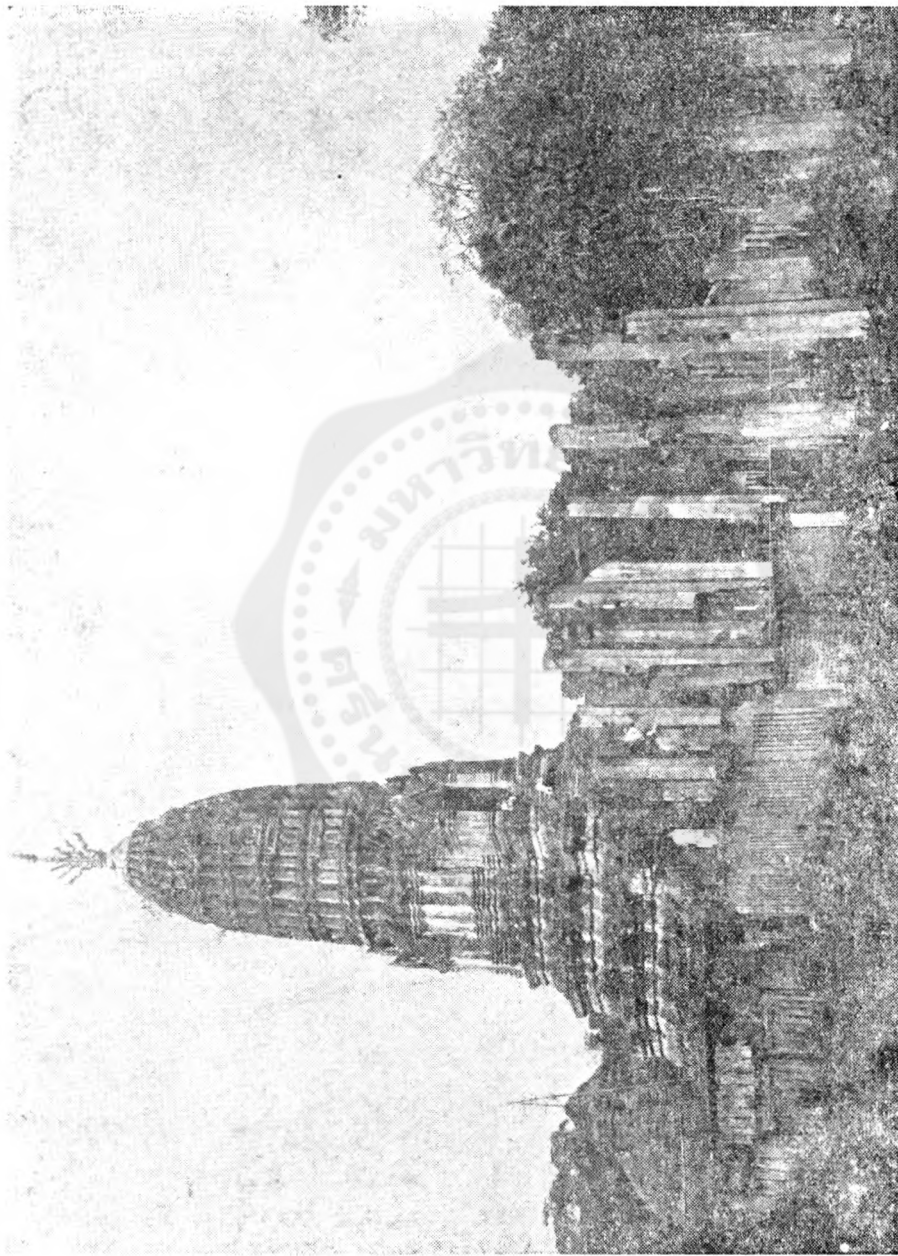
สุโขทัย

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ น ๓) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. ชาน
อ. เมือง ๑ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม ทิศเหนือจรด จ. แพร่
ทิศตะวันออกจรด จ. พิจิตรโลก และ จ. อุตรดิตถ์ ทิศใต้จรด จ.
กำแพงเพชร ทิศตะวันตกจรด จ. ตาก และ จ. ลำปาง น. ๕๐๐๐
กม. นาคมาจากกรุงเทพ ๑ โดยรถไฟสายเหนือแยกที่ชุมทางบ้านการ
๑. อุตรดิตถ์ ไปสุดที่สถานีสวรรคโลก ระยะทาง ๕๘๗ กม. แล้วไป
ตามทางหลวงโดยรถยนต์ถึงเมือง ๕๐ กม. หรือไปลงที่สถานีพิจิตรโลก
๓๘๔ กม. จากกรุงเทพ ๑ แล้วไปตามทางหลวงอีก ๕๕ กม.
ถึงเมือง

ภูมิประเทศ ตอนเหนือและตอนตะวันตกเป็นป่าและเนินเขา ตอน
ใต้และตะวันออกเป็นที่ราบลุ่ม และเนินเขาขี้เหล็กน้อย เหมาะแก่
การทำนา พ. ๑๕๑ (๒๕๕๐)

อาชีพ ทำนา ทำป่าไม้ ตัดฟัน และปลูกฝ้าย

เมืองสุโขทัย พงศาวดารเหนือและโยนกว่า พระยาพาลีราช
ได้มาตั้งและครองเมืองนี้เมื่อ พ. ศ. ๑๐๕๓ ถึงราว พ. ศ. ๑๕๐๐
พระยาธรรมราชาขึ้นครองเมืองสุโขทัยแล้ว ไปรื้อให้เจ้าอุโลกกุมาร
ราชโอรสมาครองเมืองสุโขทัย เป็นพระยาศรีธรรมมาโคกกราช

ศิรินคร
พระศรีรัตนมหาธาตุ จ. สุพรรณบุรี
เป็นพระเจดีย์องค์แรกที่ไทยมาสร้าง

เมื่อสิ้นรัชกาลแล้วก็มิเกษียณตัวต่อมา ถึงพระยาอภัยคามินีฯ ออกจาคัลที่เขাইใหญ่ (คือเขาหลวง) ไต่ทางนาศ (ชาวน้ำ) เป็นชายา ประสูติเจ้าอรุณกุมาร (พระร่วง) ให้แต่งการอภิเษกเจ้าอรุณกุมาร กับธิดากษัตริย์เมืองลัชนาลัยแล้ว ต่อมาก็ได้ครองเมืองลัชนาลัย ทรงพระนามว่าพระร่วง

เมื่อพระร่วงทรงมีพระชนมายุได้ ๔๐ ปี ประมาณว่าในราว พ. ศ. ๑๕๖๐ ทรงมีบุญฤทธิ์เป็นอันมาก ขอมยกทัพมารบกวม ทรงสาปให้เข็นหิน (ปราศัย) ไต่เมืองทองอุ (เมืองเดิมของพวกกะเหรี่ยง) เป็นเมืองขึ้น แค้นเมืองลัชนาลัยก็เป็นราชธานีแทนกรุงสุโขทัย ประมาณ พ. ศ. ๑๖๑๑ พระร่วงลงสรงน้ำจมน้ำหายไปที่แก่งหลวงเหนือ แก่งลึกในลำน้ำยม

พระเจ้าพสุธราช ราชโอรสไต่ขึ้นครองราชสมบัติ รัชกาลนี้ พระเจ้าพรมเวียงไชยปรากฏการเสด็จลงมาขับไล่ขอม และได้ธิดาของ พระเจ้าพสุธราช คือนางประทุมเทวี

เมื่อพระเจ้าพสุธราชสวรรคต พระธรรมไตรโลกเสวยราชย์แทน พระราชบิดา แล้วออกทรงผนวชที่เมืองโชนบุรี (พิจิตร)

ต่อมาราชวงศ์กษัตริย์เมืองสุโขทัยขาดสาย ชุนนางจึงประชุมปรึกษากันเลือกพระร่วงซึ่งบวชอยู่ที่วัดในเมืองสุโขทัย (เดิมชื่อนายร่วง) เป็นบุตรนายกองส่งส่วยน้ำเมืองลพบุรีขึ้นเป็นกษัตริย์ เสด็จนามว่าพระยาศรีจันทร์ทวารวดี รัชกาลนี้ไทยกับอิสสระภาพได้จากขอม เพราะขอม

ต้องกลายเป็นหินเช่นรัชกาลพระร่วงอรุณกุมาร นครราชธานีของ
แคว้นแคว้นละเลียงก็ย้ายจากเมืองสัชชนาลัยมาตั้งที่เมืองสุโขทัย

เมื่อสิ้นรัชกาลพระร่วงส่วยน้ำแล้ว พ่อขุนศรีนาวนำถมเป็นเจ้า
เมืองสุโขทัยต้องตกเป็นเมืองขึ้นขอม ขอมสมาคโหลญล้าพงมากำ
กับคุณแล

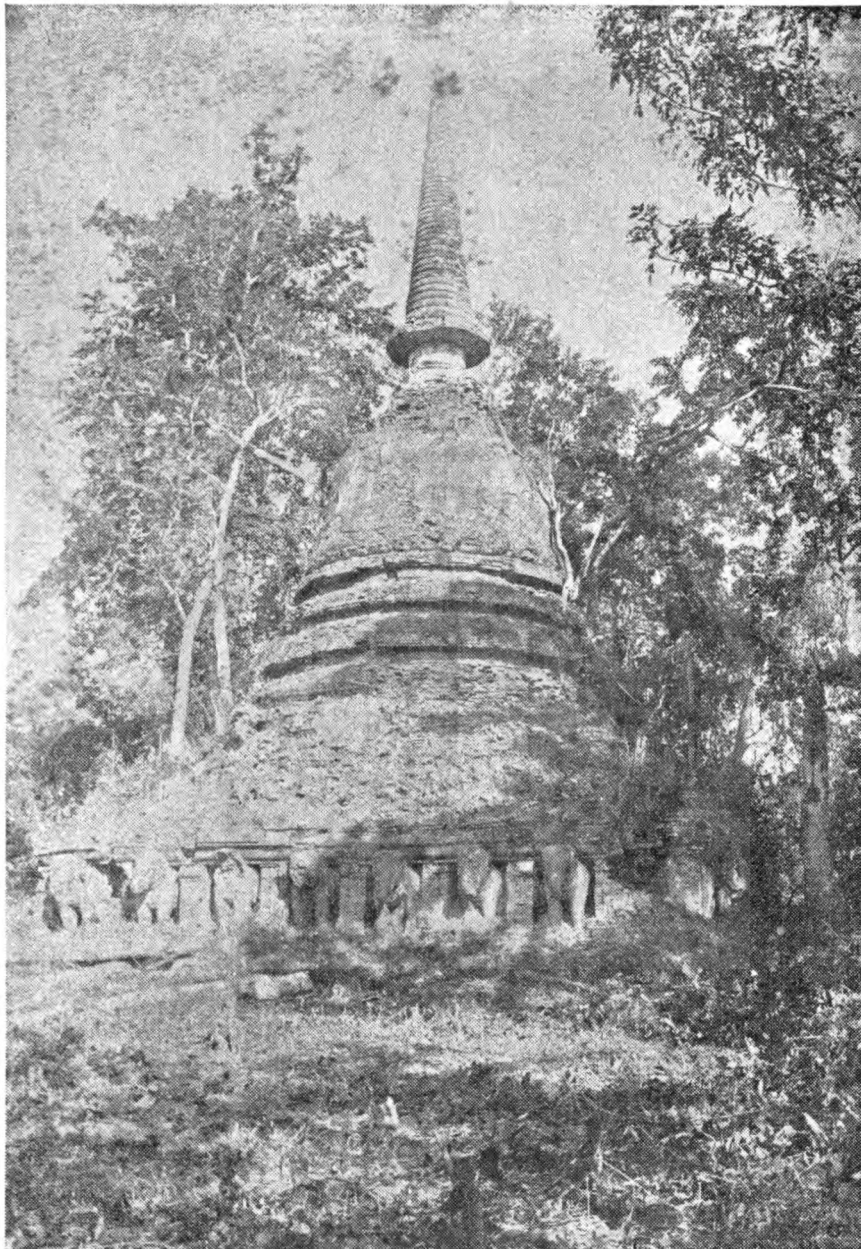
ถึง พ. ศ. ๑๘๐๐ พ่อขุนบางกลางท่าว กับพ่อขุนผาเมืองบุตร
พ่อขุนศรีนาวนำถม จึงแย่งเมืองสุโขทัยไต่จากขอม (หลักฐานจารึก
สุโขทัยหลักที่ ๒)

เมืองสุโขทัย ไต่เป็นนครราชธานีของไทยอยู่จนถึง พ. ศ. ๑๘๙๐
ก็เข้าร่วมกับราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งหลัง พลเมืองแตกฉาน
ล้มตาย จึงไปรื้อให้ตั้งเมืองสุโขทัยใหม่ขึ้นที่บ้านธานี ริมลำน้ำยมใน
พ. ศ. ๒๓๒๙

วันที่ ๑ เมษายน พ. ศ. ๒๔๗๕ ยุบเป็นอำเภอธานี แล้วเป็น
อำเภอสุโขทัยธานี ขึ้นจังหวัดสวรรคโลก ถึง พ. ศ. ๒๔๘๒ ตั้งอำเภอ
สุโขทัยธานี เป็นจังหวัดสุโขทัย

๑. สุโขทัยมีซากโบราณสถานเหลืออยู่เป็นอันมาก ยังมีแนวข้อม
ปราการซึ่งเป็นเมืองเดิมปรากฏอยู่อย่างชัดเจนจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ใน
เมืองมีสิ่งสำคัญหลายอย่าง เช่น วัดมหาธาตุ นอกเมืองออกไปมีวัด

๕๖๒.
 พระมหาธาตุเมืองศรีสัตนาตย์ จ. นครราชสีมา
 พระเจ้ารามคำแหงมหาราชทรงสร้างเฉลิมพระเกียรติ

พระเชตุพน วัดเจดีย์สี่ห้อง วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดช้างล้อม วัดศรีชุม
และวัดพระพายหลวง

จ. สุโขทัยมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองสุโขทัย ๒. สวรรคโลก
๓. กงไกรลาส ๔. ศรีสำโรง ๕. ศรีสัชนาลัย มีกิ่ง ๒ คือ
๑. คีรีมาศ ๒. บ้านด่านลานหอย (ขึ้น อ. เมืองสุโขทัย)

สุพรรณบุรี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๕) ตั้งศาลากลางที่ ก. ท่าพี่
เลี้ยง อ. เมืองสุพรรณ ๑ ผังชัยแม่น้ำท่าจีนและตะวันตกเฉียงเหนือ
กรุงเทพ ๑ ห่างจากกรุงเทพ ๑ ประมาณ ๕๐ กม. (วัดทางตรงจาก
แผนที่) มีทางไปจากกรุงเทพ ๑ ตามแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าประตูน้ำเจ้า
เจ๊ก อ. เสนา จ. พระนครศรีอยุธยา ไปออกประตูน้ำข้างยี่หน ถึง
อ. บางปلام้า แล้วไปตามทางหลวง ระยะทาง ๑๐ กม. หรือทาง
แม่น้ำท่าจีนถึงจังหวัด แต่เรือใหญ่ไปได้แค่หน้าน้ำ อีกทางหนึ่งโดย
สารรถไฟไปลงที่สถานีจรัญ แล้วไปลงเรือเมล์สายแม่น้ำท่าจีน หรือ
ไปทาง ค. ภาษีเจริญ หรือ ค. มหาสวัสดิ์ ออกแม่น้ำท่าจีนก็ได้
อาณาเขตติดต่อ จ. ชัยนาท และ จ. อุทัย ๑ ตะวันออก
จ. สิงห์ ๑ จ. อ่างทอง และ จ. พระนครศรีอยุธยา ใต้ จ. นคร-
ปฐม ตะวันตก จ. กาญจนบุรี น. ๕๒๑๔

ภูมิประเทศ ตอนเหนือและตะวันตกเป็นป่าและเนินเขา บางแห่ง
เป็นที่ราบ นอกนั้นเป็นที่ลุ่มราบทั่วไป ปริมาณน้ำฝน ๑,๐๕๓ มม.

(๒๔๘๐) พ. ๒๘๗ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนาเป็นพื้น ทำการประมง คัดไม้ และเผาถ่านยัง
ประเพณีการรื่นเริงของชาวสุพรรณ ๑ โดยทั่วไปในเวลางาน
นักชกชกถูกษ์ เช่น ทรุษสงกรานต์ ก็มีการสรงน้ำพระ และรดน้ำกัน

เอง เช่น จับตัวคนน้ำเอาค่าไถ่ แล้วมีการเล่นพื้นรำ คือแบ่งพวก เป็นฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ยืนคอบมือให้เข้าจังหวะแคนและฉิ่งขับร้องไป ในขณะที่ขยับนี้มีชายและหญิงออกมาฝ่ายละคน เดินรำชอยเท้า เพลงที่ร้องนั้นคณแล้วแต่กลอนจะพาไป การเล่นชนิดนี้ก็มีทุก ๆ งาน เช่น ขวชนาค แต่งงาน และโกนจุก หรืองานนักขัตตฤกษ์ประจำปี และก็มีชุกทางปลายน้ำสุพรรณ ฯ ทางใต้จังหวัดลงมามีน้อย แต่ทางใต้ถึงเทศกาลฤดูน้ำ งานงิ้วผ้าป่าและไหว้พระวัดป่าเลไลยก์ เล่นเพลงเรือ

ยังมีประเพณีอีกอย่างหนึ่ง คือดำขี้ไต้ฝนแล้งมักทำพิธีแห่ขึงไฟ และแห่นางแมว แต่มักทำเป็นขบวนคำยลที่ฝนแล้ง มักทำขึงไฟและเอานางแมวใส่ข้อง เอาขึ้นแคร่หามร้องรำทำเพลงอย่างตลกคนองคึกจะหย่ายคาย หามแห่ไปตามหมู่บ้าน เจ้าของบ้านต้องรับรองให้เงินหรือสุรา เมากันเรื่อยไป

จ. สุพรรณ ฯ เป็นเมืองโบราณ นักโบราณคดีกล่าวว่า คำว่า “สุพรรณบุรี” นั้นตั้งขึ้นจากคำว่า “อู่ทอง” หรือ “สุวรรณภูมิ” ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเรียกชื่อว่า “สุพรรณภูมิ” เป็นเมืองสมัยทวารวดี เมื่อพระเจ้าอู่ทอง (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑) ย้ายมาตั้งนครหลวงที่พระนครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๒ แล้ว ได้โปรดให้ขุนหลวงพะงั่ว (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑) ซึ่งเป็นพี่พระมเหสีไปครองเมืองสุพรรณบุรี (คือเมืองอู่ทอง หรือสุวรรณภูมิ) แต่ย้ายเมืองมาตั้งที่ริมแม่น้ำใหญ่ (แม่น้ำท่าจีน ใน ต. ร้วใหญ่

๑. เมืองสุพรรณ ๑ (๑๕๖๕) เมืองที่ย้ายมาใหม่นั้นยังมีคูเมืองเป็นคัน
 รอบเห็นได้ชัดเจนนอยู่ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เมืองสุพรรณบุรี
 เป็นที่ประทับลมหลวงตลอดเวลาจน กรุงศรีอยุธยาได้หัวเมืองฝ่ายเหนือ
 เป็นเมืองขึ้น เพราะฉะนั้นจึงสร้างเป็นเมืองมั่นคงแข็งแรง มีกำแพง
 ข้อมคูประตูหอรบ เป็นเมืองหน้าค้ำค้ำกันตะวันตกของกรุงศรีอยุธยา
 และเป็นที่ประชุมพลซึ่งมีวัดซ่อนปรากฏเป็นพระยานอยู่ ต่อมาถึงแผ่นดิน
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้กษัตริย์พม่ายกทัพมา
 ที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ ทัพกรุงออกไปตั้งรับที่เมือง
 สุพรรณบุรี ทานกำลังไม่อยู่เพราะเป็นศึกใหญ่ ทัพข้าศึกจึงเข้ามาได้
 ถึงฐานพระนคร พอข้าศึกถอยทัพกลับไปแล้ว สมเด็จพระมหา-
 จักรพรรดิทรงเห็นว่า เมืองสุพรรณบุรีแม้จะมีข้อมคูประตูหอรบ มี
 ศึกใหญ่มากก็รับไม่อยู่ ข้าศึกยังเป็นภัยอันตรายของข้าศึกเสียอีก
 จึงทรงให้ย้ายข้อมกำแพงเสีย ต่อมาก็ไม่ได้รักษาเป็นเมืองสำคัญ
 เพราะตกเป็นเมืองขึ้นใน ถ้ามีศึกมาทางนั้นเป็นศึกใหญ่เหลือกำลังที่
 จะรับในแดนนั้นได้ ก็ถอยมาตั้งรับในพระนคร ถ้าพอรับได้ก็ยกออกไป
 ไปต่อสู้ อย่างที่เรียกว่าศึกกลางแปลง คือตั้งค่ายคูขึ้นใหม่แล้วแต่จะ
 เหมาะ ก็ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชชนช้างกับพระมหาอุปราชา
 เป็นต้น

๑. สุพรรณ ๑ มี ๗ อำเภอ คือ ๑. เมืองสุพรรณ ๒. ศรี
 ประจันต์ ๓. สามชุก ๔. เติมนางนางบวช ๕. บางปลาหมอ ๖. สิบ
 พันธ์ ๗. อู่ทอง

๑. สุพรรณ ๑ เป็นเมืองโบราณ จึงมีโบราณสถานและโบราณวัตถุหลายแห่ง เช่นหลักเมือง สระศรีอ คอกช้างดิน ในเมืองอู่ทองเก่า ตอนเจดีย์ ใน อ. ศรีประจันต์ ส่วนเมืองที่ย้ายไปสร้างทางแม่น้ำท่าจีนก็ยังมีโบราณวัตถุสถานอยู่หลายแห่ง เช่นวัดมหาธาตุ มีพระปรางค์และพระพุทธรูปโบราณสร้างด้วยศิลา เชี่ยวพรักหักพังอยู่โดยมาก มีศาลเจ้าพ่อหลักเมืองประดิษฐานพระพุทธรูป้ำเลโดยกสูง ๒๑ ม. เป็นที่นับถือของชาวบ้าน มีการนทไหว้ประจำปีในวันขึ้น ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ เดือน ๕ และเดือน ๑๒

และเหตุด้วย ๑. สุพรรณ ๑ มีนิยายเป็นเชิงเกร็ดพงศาวดารปรากฏอยู่เรื่องหนึ่ง คือเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงมีสถานที่หลายแห่งที่เกี่ยวข้องแก่เรื่องนี้ เช่น ท. รวใหญ่ ว่าเป็นบ้านของขุนช้าง วัดขุนไกร วัดพลายชุมพล วัดแค และวัดป่าเลไลยก์ซึ่งเป็นทำเลเรียนของขุนแผนเป็นต้นก็อยู่ใน ท. รวใหญ่นี้.

สุราษฎร์ธานี

จังหวัดภาคใต้ (แผนที่ ๑ ๓) คมนาคม จากกรุงเทพ ฯ
โดยรถไฟสายใต้ ๖๑๕ กม. ทั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำตาปี ห่างจากปากน้ำ
ราว ๖ กม. จากสถานีลงเรือยนต์ไปตามลำน้ำตาปี ระยะทางราว
๑๔ กม. ถึงศาลากลาง ทางน้ำเรือกลไฟจากกรุงเทพ ฯ — บ้านดอน
น. ประมาณ ๑๓,๕๕๘ กิโลเมตร จ. ชุมพร ทิศตะวันออกจรดอ่าว
ไทย และ จ. นครศรีธรรมราช ทิศใต้จรด จ. พังงา และ จ. กระบี่
ทิศตะวันตกจรด จ. พังงา และ จ. ระนอง

ภูมิประเทศ ตอนกลางที่ราบ ตอนใต้ที่ดอน ตอนเหนือที่ลุ่ม
ปริมาณน้ำฝน ๑,๐๕๓ มม. (๒๔๗๔) พ. ๑๗๖ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา สวน เหมืองแร่ ย้าไม้ และการประมง สัตว์
มีกระดูก มะพร้าว ไม้ รังนก และปลาเค็ม

ประเพณีมีการชักพระในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รวมเมือง
ไชยา กับ เมืองกาญจนบุรี เข้าเป็นเมืองเดียว ให้เรียกว่าเมือง
ไชยา ทั้งศาลากลางจังหวัดที่ อ. เมืองสุราษฎร์ ฯ ภายหลังเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๘ เปลี่ยนเป็น จ. สุราษฎร์ ฯ

จ. สุราษฎร์ ฯ มี ๘ อำเภอ คือ ๑. เมืองสุราษฎร์ ฯ
๒. กาญจนบุรี ๓. เกาะสมุย ๔. ไชยา ๕. ท่าขนอน ๖. ท่าฉาง

๗. บ้านนาสาร ๘. พุนพิน และมีกิ่ง ๓ คือ ๑. ท่าชนะ (ขึ้น
 อ. ไชยา) ๒. พระแสง (ขึ้น อ. บ้านนาสาร) ๓. พนม (ขึ้น
 อ. ท่าชนะ) จังหวัดมีแม่น้ำตาปี ยาวราว ๓๐๐ กม. มีน้ำตกที่
 ก. สมุย และ ก. พระณั บ่อน้ำร้อนที่ อ. ไชยา อ. บ้านนาสาร อ. พุน
 พิน และ อ. ท่าชนะ มีเกาะในทะเล คือ ก. สมุย ก. พระณั
 ก. แรท และ ก. ปราว เป็นต้น มีที่ซึ่งคลอง ๒ คลองมาจกกัน
 กว้างทั้งทะเลสาบน้อย ๆ เรียกว่า ชุนทะเล ที่ อ. เมือง ฯ มีสะพาน
 ข้ามรถไฟยาว ๒๐๐ ม. ที่ อ. พุนพิน มีพระธาตุไชยา ที่ อ. ไชยา.

สุรินทร์

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ ท ๗) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่
ท. ในเมือง อ. เมืองสุรินทร์ อาณาเขตที่ติดเหนือจาก อ. หนองแสง และ
อ. สุวรรณภูมิ จ. ร้อยเอ็ด และ อ. พยัคฆภูมิพิสัย จ. มหาสารคาม
ทิศใต้ติดแดนเสียมราฐ มีภูเขางเล้ง (บรรทัด) เป็นเขตที่ ติด
ตะวันออกจาก อ. อุทุมพรพิสัย และ อ. ชุมชน จ. ศรีสะเกษ ทิศ
ตะวันตกจาก อ. เมืองบุรีรัมย์ จ. บุรีรัมย์ คมนาคม จากกรุงเทพฯ
โดยรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือลงที่สถานีสุรินทร์ ๔๒๐ กม.

ภูมิประเทศ ตอนใต้เป็นที่ลุ่ม ๆ ตอน ๆ เป็นป่าทึบและมีเขา
ตอนเหนือเป็นที่ราบลุ่ม พ. ๓๓๘ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทอผ้า ทำเลื่อหวาย ปลูกหม้อ เลี้ยงสุกร สัตว์
มี ข้าว ฝ้ายไหม เลื่อหวาย หม้อดิน และสุกร

๑. สุรินทร์ ได้ความตามพงศาวดารเมืองสุรินทร์ว่า เกิมเป็นที่
อยู่ของชนชาติไทยครั้งสมัยเมื่อไทยมีอำนาจ เจ้าเมืองมีนามว่า ชุนเกด
ได้สร้างโบราณวัตถุไว้หลายแห่ง บางแห่งก็สำเร็จ บางแห่งยังไม่
สำเร็จ เนื่องจากการทำมาหากินฝืดเคือง หรือคิการที่พัดคัก โบราณ-
วัตถุที่สร้างสำเร็จมีอยู่บ้านระแงง ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอศรีขรภูมิ
แห่งหนึ่ง และที่อื่น ๆ อีกบ้าง แต่ไม่สู้สำคัญนัก หลักฐานที่พอจะ
สันนิษฐานได้ว่าชนชาติไทยมีอำนาจก็เนื่องจากมีตัวอักษรภาษาไทยภาค
อีสานที่โบราณวัตถุชิ้น ๆ

ต่อมาไทยเสียมอำนาจลง เพราะขอมที่ตั้งราชธานีอยู่ที่เมือง
พิมายได้ยกกองทัพไปรบกวนจนเป็นเหตุให้พวกไทยต้องร่นถอยขึ้นไป
อยู่ที่อื่น จึงทำให้ภูมิประเทศตอนนั้น ๆ รกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก
ต่อมาในราว พ.ศ. ๒๒๐๐ มีชนชาติหนึ่งไทยเรียกว่า ลัวะ ได้
อพยพมาจากแขวงเมือง “อัตตะปือ แส่นแป” ผ่านชายแม่น้ำโขง
ซึ่งภายหลังเป็นเขตต์แขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ พวกลัวะที่อพยพมา
นี้ได้แบ่งออกเป็นหลายพวกด้วยกัน คือ

- พวกที่ ๑ ตั้งหลักฐานที่บ้าน “เมืองทรี” (เมืองที)
- พวกที่ ๒ ตั้งหลักฐานที่บ้าน “หนองกกหวาย” (รัตนบุรี)
- พวกที่ ๓ ตั้งที่บ้าน “เมืองสิง”
- พวกที่ ๔ ตั้งที่บ้าน “ลำควน”
- พวกที่ ๕ ตั้งที่บ้าน “อ้ายปะนึ่ง” (สังขะ)
- พวกที่ ๖ ตั้งที่บ้าน “จระพัต”

พ.ศ. ๒๓๐๒ (พงศาวดารเมืองสุรินทร์ว่า ๒๓๐๔ พงศาวดาร
หัวเมืองมณฑลอีสานว่า ๒๓๐๒ - ป. พ. ภาค ๔) ข้างเด็จพระ
สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ แดกโรจน์ออกจากกรุงศรีอยุธยา
พลัดหายไปทางภาคอีสาน จึงไปรุดเกล้าฯ ให้สองพี่น้อง (คือ
รัชกาลที่ ๑ กับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) พร้อมกับ
ย่าวไพร่ประมาณ ๓๐ คน ออกติดตามข้างเผือกมาทางบ้านหนองก-
หวาย (รัตนบุรี) โดยได้ความว่าข้างเผือกผ่านมาทางนั้น และได้

เลยไปถึงแขวงบ้านอัจจะปะนึ่ง สองพี่น้องจึงพาเชิงสไปหาหัวหน้าบ้าน
อื่น ๆ อีก เพื่อให้ช่วยติดตาม เชิงสก็พาไปหาเชิงปุม ที่บ้านเมือง
ทรี แล้วเลยไปหาเชิงไซย ที่บ้านวะระพัต แล้วพากันไปหาเชิงพัน
ที่บ้านลำควน และไปหาเชิงชะ ที่บ้านอัจจะปะนึ่ง เชิงชะบอกว่าเมื่อ
เวลาบ่ายราว ๒. โมง เห็นช้างสี่เผือกกับฝูงช้างป่าพากันลงเล่นน้ำที่
หนองโศก (หนองบัว)

ครั้นรุ่งขึ้นพระเจ้าสองพี่น้องกับพวกหัวหน้าส่วยเหล่านั้นได้พากัน
ไปขึ้นคันไม้ริมหนองโศก เพื่อคอยดูช้างโศกลงนั้น ครั้นถึงเวลา
บ่าย ช้างโศกลงนั้นก็ออกจากชายป่ามาเล่นน้ำตามเคย ปรากฏว่า
ช้างเผือกเชือกที่หายเคินหว่างกลาง ช้างป่าเคินล้อมหน้าล้อมหลัง
พระเจ้าสองพี่น้องเมื่อแลเห็นดังนั้นก็มีความยินดี จึงเอากันอิฐ
แปดก้อนที่นำมาจากเมืองทรีขึ้นเสกเวทมนต์และอธิษฐาน แล้วโยไป
ยังโศลงช้างเป็นแปดทิศ ฝ่ายช้างป่าก็แตกกันเข้าป่าไปหมด คงเหลือ
อยู่แต่ช้างเผือกเชือกเดียว พี่น้องกับพวกก็ลงจากคันไม้ แล้วพากัน
ขึ้นขยบนหลังช้างเผือกได้โดยสะดวก

เมื่อจับช้างได้แล้ว ก็พาพรรคพวกเดินทางกลับ ส่วนพวกหัวหน้า
ส่วยที่ช่วยติดตามนั้น ก็ช่วยคุมช้างเผือกลงมาส่งกรุงศรีอยุธยาด้วย
หุยกสมโภชที่เมืองพิมาย ๓ วัน ๓ คืน

ในจำพวกส่วยที่ไปนี้มี เชิงปุม ซึ่งรู้ภาษาไทยอีสานเท่านั้น
ก็พอจะพูดกันรู้เรื่องได้ พี่น้องก็นำพวกเหล่านั้นเข้าเฝ้าสมเด็จพระที่นั่ง

สุริยาคณอมรินทร์ ไปรทเกล้าพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ท่านจะเป็น
หลวงแก้วสุวรรณ เชียงชั้นเป็นหลวงปราบ เชียงชนะเป็นหลวงเพชร
เชียงชุมเป็นหลวงสุรินทรภักดี เชียงสีเป็นหลวงศรีนครเทา ให้คุม
พวกส่วยในตำบลบ้านที่ตนอยู่ ขึ้นกับเมืองพิมาย เจ้าเมืองพิมายเห็น
ว่าบ้านเมืองที่หลวงสุรินทรภักดีเป็นนายกของรักษามีบ้านน้อย จึงให้ยก
มาอยู่ตำบลคุปะทายสมัน ส่วนที่เมืองทรี ตั้งให้เชียงขันธ์องชายเป็น
หัวหน้าปกครอง

ภายหลังนายกของทั้ง ๕ ทำของส่วยไปส่งกรุง ไปรทตั้งให้หลวง
สุรินทรภักดี (เชียงชุม) เป็นพระสุรินทรภักดีศรีณรงค์ จางวาง
เจ้าเมือง ตั้งบ้านคุปะทายสมันเป็นเมืองปะทายสมัน (คือเมืองสุรินทร์)
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔

พ.ศ. ๒๓๑๑ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ยกกองทัพไปตีเมือง
ไผทผาศ เมืองไผทผาศแตก พลเมืองเขมรต่างอพยพหนีไปอยู่ในที่
ต่าง ๆ และอีกคราวหนึ่งใน พ.ศ. ๒๓๑๔ ได้เสด็จลงไปตีประเทศ
เขมร จึงมีเขมรพวกหนึ่งหนีมาทางบ้านไผท หรือคุปะทายสมัน ใน
จำนวนนั้นมีลูกสาวเจ้าเมืองไผทเพชรอพยพมาด้วย มีนามว่า นาง
กาม ครั้นนั้นบิดามารดาของนางกามถึงแก่กรรมแล้ว นางอยู่ใน
ความปกครองดูแลของน้า

บุตรชายคนหนึ่งของพระสุรินทรภักดี ๑ มีนามว่า สุน ทราข
ว่านางกามเป็นผู้มีตระกูลสูงก็ได้เสียเป็นสามีภรรยา กัน ฝ่ายชาวเมือง

เขมรเมื่อทราบว่านางคามซึ่งเคยเป็นนายของตน ได้เป็นลูกสะใภ้ของ
เจ้าเมือง ก็พากันอพยพตามมาอยู่มากขึ้น เหตุนี้พลเมืองบ้านไผ่
ซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นส่วยก็มาปนกับชาวเขมรขึ้น และเนื่องจากชาว
เขมรเป็นพวกที่เจริญรุ่งเรืองกว่า ดังนั้นความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียม
รวมทั้งหลายก็ค่อย ๆ เปลี่ยนเข้าสู่ฝ่ายเขมรยิ่งขึ้น ทำให้พวกส่วย
สาบสูญไปทีละน้อย

ต่อมาพระสุรินทรภักดี ฯ (เซียงปุม) ถึงแก่กรรม นายสุนไคว้
ทั้งขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทน มีนามว่า หลวงสุรินทรภักดี คราวหลวง
สุรินทรภักดี มีอำนาจเต็มที่ ไม่ต้องขึ้นต่อเมืองพิมาย ได้ขึ้นตรงต่อ
กรุง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐

ครั้นต่อมาเมื่อหลวงสุรินทรภักดี (สุน) ถึงแก่กรรมลง นายม่วง
บุตรชายได้เป็นเจ้าเมืองแทน มีบรรดาศักดิ์ว่า พระยาสุรินทรภักดี
(ม่วง) เนื่องจากเจ้าเมืองเคยมีนามว่า สุรินทร ต่อ ๆ กันมาหลาย
ชั่วคน คนโดยมากจึงได้เรียกบ้านไผ่ว่า เมืองสุรินทร ตั้งแต่
บัดนั้นมาจนกระทั่งบัดนี้

เมื่อพระยาสุรินทร ฯ (ม่วง) ถึงแก่อนิจกรรม บุตรชายชื่อนาย
ปราง ได้รับตำแหน่งแทน แต่ยังมีทันได้รับพระราชทานเป็นเจ้าเมือง
ก็ถึงแก่กรรมเสียก่อน นายเจริญอิงชายจึงได้เป็นเจ้าเมืองแทน มี
บรรดาศักดิ์เป็น พระสุรินทรภักดี (เจริญ) แล้วเป็นพระยาสุรินทรภักดี
ในระหว่างครองเมืองนี้ ได้มีข้าหลวงส่งมาจากกรุงเทพฯ ฯ กำกับ

ราชการ ๑ นาย ครั้นพระยาสุรินทรภักดี (เจริญ) ถึงแก่กรรมแล้ว ก็โปรดเกล้าส่งเจ้าเมืองจากกรุงเทพ ฯ มาประจำที่เมืองนี้แต่นั้นมา สุรินทร์คงเป็นจังหวัด มีผู้แทนราษฎร ๑ นาย พลเมืองถือตนว่าเป็น ชาติไทย ราษฎรในอำเภอเมืองสุรินทร์ ฯ ทำตุม, สังขะ, และศรีขรภูมิ นิยมพูดภาษาเขมร แต่บางครั้งก็พูดส่วย อำเภอรัตนบุรีและกิ่ง ชุมพลบุรี พูดภาษาไทยอีสาน ส่วนพวกที่ได้รับการศึกษาแล้วนิยมพูดภาษาไทย ทั้งในกิจส่วนตัวและราชการ นับถือพุทธศาสนา และคงถือศาสนา พราหมณ์ปนอยู่ด้วย ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากพลเมืองแถบนี้ได้รับ วัฒนธรรมมาจากเขมร ส่วนตามท้องที่อำเภอต่าง ๆ ยังคงปรากฏว่า มีชนชาติไทยและส่วยตั้งอยู่เป็นแห่ง ๆ นับถือขนบธรรมเนียมเดิม ซึ่งแตกต่างไปจากนี้อยู่บ้าง เช่นมีการนับถือผีสงและเวทมนต์ เป็นต้น

จ. สุรินทร์ มี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองสุรินทร์ ๒. ทำตุม ๓. ปรางสาท ๔. สังขะ ๕. ศรีขรภูมิ ๖. รัตนบุรี มีกิ่ง ๑ คือ กิ่ง ชุมพลบุรี (ขึ้น อ. ทำตุม) มีโบราณสถานคือปรางสาทก่อด้วยศิลา แลง ที่บ้านปรางสาท ท. หอนงยาง อ. ศรีขรภูมิ.

หนองคาย

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ น ๖) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. มีชัย
อ. เมืองหนองคาย คมนาคมจากกรุงเทพ ฯ โดยรถไฟสาย
ตะวันออกเฉียงเหนือไปลงที่สถานีขอนแก่น ๔๕๐ กม. แล้วไปตาม
ทางหลวงผ่าน จ. อุตร ฯ ถึงเมือง ๑๖๐ กม. หรือทางอากาศโดย
สารเครื่องบินจาก จ. นครราชสีมาถึงเมืองก็ได้ ราว ๒ ชั่วโมงครึ่ง
น. ๗๒๑๓ อาณาเขตทิศเหนือจรดแม่น้ำโขง ทิศใต้จรด จ. อุตร ฯ
จ. สกลนคร กับ จ. นครพนม ทิศตะวันตกจรด จ. เลย

ภูมิประเทศ พื้นที่มีแม่น้ำโขงเป็นที่ราบ ทำการเพาะปลูกได้ก็
ตลอดทางทิศใต้เป็นที่ราบสูง ทางทิศตะวันออกเป็นโคกสลับแอ่ง และ
ตะวันตกเป็นที่สูงมีภูเขาทั่วไป พ. ๑๑๕ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ เป็นพื้น มีทำการประมงและทำเครื่อง
ดินเผาขี้ผึ้ง สีนํ้ามีข้าว เกลือสินเธาว์ โค กระบือ และยาสูบ
จังหวัดนี้มีการค้าขายติดต่อกับเมืองเวียงจันทน์ และจังหวัดอื่น ๆ ตามลำ
แม่น้ำโขง มีสินค้าส่งผ่านเข้ามาทางจังหวัดนี้ คือ ฝ้าย ยาสูบ ครัว
กาชาน เหว เป็นต้น

๑. หนองคาย มีนามคล้ายกับเมืองโบราณซึ่งตำนานอุรังคธาตุ
กล่าวถึง เรียกว่าเมืองลาหนองคาย พ.ศ. ๒๓๒๑ เจ้าพระยา
จักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพไปที่เมืองนครพนมและบ้านหนองคายได้

ถึง พ.ศ. ๒๓๗๐ จึงตั้งเมืองหนองคายขึ้นที่บ้านไผ่ (คือ ต. มีชัย บั๊กนั) ใน พ.ศ. ๒๔๑๗ พวกฮ่อเตรียมทัพที่ทุ่งเชียงคำ จะยกลงมาตีเมืองหนองคาย บั๊วซันทัพพระยามหาอำมาตย์ (ชั้น กัลยาณมิตร) ยกไปถึงก็ตีพวกฮ่อเสียก่อน ฮ่อจึงแตกพ่ายไป ราว พ.ศ. ๒๔๒๘ พวกฮ่อยกเข้าปล้นเมืองหนองคายอีกครั้งหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ตั้งทำการหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นที่เมืองหนองคาย พ.ศ. ๒๔๓๔ รัชกาลที่ ๕ โปรดให้พระเจ้าอินทวิชิต กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ ตั้งที่ทำการ ณ เมืองหนองคาย เรียกข้าหลวงหัวเมืองลาวพวน ภายหลังเรียกมณฑลฝ่ายเหนือ แล้วเปลี่ยนเป็นมณฑลอูร เมื่อคืนแดนฝั่งซ้ายลำแม่น้ำโขงตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสแล้ว ที่ทำการของข้าหลวงต่างพระองค์ก็ตั้งย้ายมาตั้งที่บ้านเดือหมากแข้ง (เมืองอุบลฯ บั๊กนั) เพราะเมืองหนองคายอยู่ในเขตต์ ๑๒๕ กม. จะมีข้อมค้ายและทหารไทยรักษามีได้ เมืองหนองคายจึงเลิกเป็นเมืองไปอีกครั้งหนึ่ง ต่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงตั้งจังหวัดหนองคายขึ้น

๑. หนองคายมี ๔ อำเภอ คือ ๑. เมืองหนองคาย ๒. ท่าบ่อ ๓. บึงกาฬ ๔. โพนพิสัย มีโบราณสถานและโบราณวัตถุคือ ปรangk รูปพระหมสัหน้า พระพุทธรูปองค์ตอ อยู่ทั่วตลัสสมพุงคตอ ใน ต. น้ำโมง อ. ท่าบ่อ พระธาตุบังพวน พระพุทธรูปทอแก้ง หรือพระพุทธรูปทอเวินกุ่ม อยู่บนไหล่เขาใน ต. พานพร้าว อ. ท่าบ่อ พระพุทธร-

บาทนางหงส์ อยู่ใน ต. โพนแพง อ. โพนพิสัย นักให้ว้ประจำ
กลางเดือน ๓ มณฑปพระแก้วมรกต ต. พานพร้าวที่เจ้าอนุได้สร้าง
ขึ้นไว้ และวัดโพธิ์ชัย ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป เรียกว่าพระใส
จำลองจากองค์เดิมซึ่งเชิญลงมาเป็นพระประธานอยู่ใน พระอุโบสถวัด
ขุมวนาราม พระใสเป็นพระรุ่นเดียวกับพระเสริมพระสุก ซึ่งเดิมอยู่
เมืองเวียงจันทน์ พระเสริมนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดให้เชิญลงมากรุงเทพฯ ๑ เกี้ยวนี้อยู่ในพระวิหารวัดขุมวนาราม
แต่พระสุกนั้น กล่าวกันว่าเจ้าอนุพาล่องน้ำโขงลงไป เรือล่มจมอยู่ใน
แม่น้ำโขงใต้เมืองหนองคายลงมา ตรงที่ซึ่งเรียกว่าเวินพระสุกยักนี้
อนึ่งวัดโพธิ์ชัย มีพระเจดีย์องค์หนึ่ง แบบไทยอีสาน ผู้มีอำนาจนัก.

อ่างทอง

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ก ๕) ตั้งศาลากลางจังหวัดทางฝั่งซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยา ต. บางแก้ว อ. เมืองอ่างทอง ทิศเหนือจรก จ. สิงห์ ๖ ทิศตะวันออกจรก จ. ลพบุรี และ จ. ชลบุรี ทิศใต้จรก จ. ชลบุรี ทิศตะวันตกจรก จ. สุพรรณ ๖ น. ๑๐๗๒ คมนาคม จากกรุงเทพ ฯ ไปเมือง ไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา มีเรือโดยสารประจำทาง ผ่าน จ. ชลบุรี หรือแยกที่แควสีกุยก์ไปทาง ค. บางโพงผังกี่ไถ่ หรือขึ้นรถไฟสายเหนือไปลงที่สถานีอยุธยาแล้วลงเรือต่อไปได้

ภูมิประเทศ เป็นที่ราบลุ่มเกิดขงทั้งจังหวัด มีที่ดอนเป็นป่าไผ่และป่าละเมาะบ้างชะเพาะแต่ทางชายแดนด้านตะวันตกต่อเขต จ. สุพรรณ ๖ ปริมาณน้ำฝน ๑๐๑๙.๕๒ มม. (๒๔๗๙) พ. ๑๒๗ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนาเป็นพื้น นอกนั้นมีทำการประมงและตักหินบ้าง

๑. อ่างทอง เกิมนมีเมืองวิเศษชัยชาญ ตั้งอยู่ที่ ต. ไผ่จำศีล
๒. วิเศษชัยชาญ เมืองวิเศษชัยชาญเพ็ญบุเป็นอำเภอขึ้นเมืองอ่างทอง
เมื่อแรกจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. ๒๔๓๙

เมือง อ่างทอง แรกตั้งตรง วัดไชยสงคราม ฝั่งตะวันตก แม่น้ำเจ้าพระยา ใต้วัดศาลาแดง ในสมัยกรุงธนบุรี ภายหลังเมื่อการขุดน้ำเพื่อให้ไหลเข้าคลองบางแก้ว ใน พ.ศ. ๒๓๕๖ ไม่สำเร็จแล้ว เมือง

อ่างทองจึงย้ายไปตั้งที่ใต้ปากคลองยางแก้ว อ. เมืองอ่างทอง ผัง
 ทรวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้น

๑. อ่างทองมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองอ่างทอง ๒. ไชโย ๓. บ้า
 โมก ๔. โพทอง ๕. วิเศษชัยชาญ และมีกิ่ง ๑ คือกิ่งแสวงหา
 (ขึ้น อ. โพทอง) มีสิ่งสำคัญ คือ พระพุทธไสยาสน์ที่วัดบ้าโมก
 อ. บ้าโมก พระพุทธไสยาสน์ที่วัดขุนอินทประมูล ท. บางพลับ
 อ. โพทอง พระพุทธปฏิมากรที่วัดไชโย ท. สระเกษ อ. ไชโย และ
 ผนังถ้ำคำหยากที่ ท. คำหยาก อ. โพทอง ซึ่งเป็นที่ประทับของกรมขุน
 พรพินิต (ขุนหลวงหาวัด)

อุตุรธานี

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ น ๖) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่
ท. หมาย่ง อ. เมืองอุตุร ๑ ทิศเหนือจาก จ. หนองคาย ทิศตะวันออก
จาก จ. สกลนคร และ จ. มหาสารคาม ทิศใต้จาก จ. ขอนแก่น
ทิศตะวันตกจาก จ. เลย น. ๑๑,๘๘๔ กิโลเมตรจากกรุงเทพฯ ๑ โดย
รถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือแยกที่สถานีจิระ จ. นครราชสีมา ไปลง
ที่สถานีขอนแก่น ๔๕๐ กม. แล้วไปตามทางหลวงสายขอนแก่น-
อุตุร ระยะทาง ๑๒๕ กม.

ภูมิประเทศ เป็นโคกสลับแอ่ง ค่อย ๆ ลาดลงไปทางทิศเหนือ
ปริมาณน้ำฝน ๑,๒๑๘ มม. (๒๔๗๙) พ. ๒๖๓ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ข้าว ไร่ยาสูบ ไร่อ้อย เลี้ยงไหม
เลี้ยงสัตว์ ทำเกลือสินเธาว์ ทำเกวียน ทำเครื่องปั้นเผา ปลูกไม้
หาของป่า ปลูกและเผาปูน สีนํ้ามี ข้าว เกลือ โค กระบือ เขา
และหนังสัตว์ แก่นคนและไค้

๑. อุตุร ๑ เป็นชุมทางสำคัญแห่งหนึ่งในภาคอีสาน นอกจากมีทาง
รถไฟกำลังสร้างอยู่ ยังมีทางหลวงติดต่อเชื่อมกับจังหวัดต่างๆ ถึง ๔ ทาง
คือ สายอุตุร-ขอนแก่น อุตุร-เลย อุตุร-หนองคาย และ อุตุร-
สกลนคร-นครพนม และยังมีสายการบินของบริษัทเดินเมล์อากาศไป
มาระหว่างอุตุร-นครราชสีมาสัปดาห์ละ ๒ ครั้ง

ประเพณีการรณรงค์ของชาวจังหวัดกันทันทันนิยม ทำกัน เป็นการประจำ
ระหว่างเดือน ๖ เดือน ๗ ก็คือการแห่ขึงไฟ เป็นการบูชาเทพารักษ์
สืบเนื่องมาแต่บรรพบุรุษ ถือว่าเป็นสิริมงคลอย่างหนึ่ง วิธีทำคือเรียไ
กันทั้งบ้าน เมื่อทำขึงไฟแล้วก็ใส่แคร่หามแห่ไปยังศาล ซึ่งนับถือว่า
เป็นที่สถิตแห่งเทพารักษ์ของคน อธิษฐานให้ช่วยปกปักรักษาประชาชน
ตลอดจนสัตว์เลี้ยง ให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้ได้ข้าวปลา
สมบูรณ์ ขอให้ขึงไฟเป็นนิมิตที่โชคดี ถ้าได้ผลสมหมายจะทำพิธี
ขึงไฟทุกครั้งทุกปี เมื่ออธิษฐานแล้วก็แห่ไปวัดเวียนรอบโบสถ์
๓ รอบ มีมหรสพสมโภชตลอดคืน หญิงสาวชายหนุ่มที่ไปในงานนี้
แต่งตัวประดกกันเต็มที่ ร้องรำทำเพลงและเกี้ยวพาราสีกันได้สนุกสนาน
รุ่งเช้าก็พากันแห่ขึงไฟออกใบ้ผู้คนนอกบ้าน

ยังมีประเพณีที่เป็นงานเป็นการประจักษ์กับฤดูหนาวอีกอย่างหนึ่ง
เรียกว่า ลงช่วง คือในฤดูหนาวพวกหญิงสาวก่อไฟผิงทำงานในเวลา
กลางคืน เป็นต้นว่า ขึ้นฝ้าย ทอเสื่อ หรือทำการเย็บปัก พวกชาย
หนุ่มก็ไปประชุมสนทนา เกี้ยวพาราสี ในโอกาสนี้แหละเป็นเหตุแห่ง
การเลิอกคู่ของชาวจังหวัดกัน

๑. อุดรธานี เคิมเป็นบ้านร้างเรียกว่าบ้านหมากแข้ง โดยเหตุที่
บ้านนั้นมีต้นหมากแข้ง (มะเขือพวง) ใหญ่ต้นหนึ่ง วกผ่าศูนย์กลาง
ได้ประมาณ ๔๐ ซม. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
ข้าหลวงต่างพระองค์ซึ่งทรงบัญชาการมณฑลลาวพวนได้ย้าย

ที่บัญชาการมาตั้งที่บ้านหมากแข้ง ซึ่งเป็นบ้านร้าง แต่หาได้ตั้งเป็น
เมืองไม่ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ จัดการปกครองใหม่ แต่ให้ตั้งเป็นกิ่ง ขึ้น
อ. หนองหาร เมื่อกรมหลวงพระองค์นั้นเสด็จกลับแล้ว พระองค์เจ้า
วัฒนามาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ก็ตั้งที่บัญชาการที่บ้านหมากแข้ง
แต่ก็ยังมิได้ตั้งเป็นเมือง ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ พระยาศรีสุริย-
ราชวรานุวัติ (โพ) ออกมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ได้คิดถนนหน
ทางบ้านหมากแข้งขึ้นหลายสาย มีผู้คนพลเมืองอพยพไปตั้งบ้านเรือน
มากขึ้น พ.ศ. ๒๔๕๐ มีท้องตราให้ยกบ้านหมากแข้งเป็นเมืองอุดรธานี
๑. อุดร ๑ มี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองอุดรธานี ๒. กุมภวาปี
๓. บ้านผือ ๔. เพ็ญ ๕. หนองบัวลำภู ๖. หนองหาร และมีกิ่ง ๑ คือ
กิ่งโนนสัง (ขึ้น อ. หนองบัวลำภู) มีสิ่งสำคัญคือรอยพระพุทธรูป
ขี้เหล็กอยู่ที่ไร่ ๗. พระพูน รอยพระพุทธรูปขี้เหล็กอยู่ ๘. กู่เวียน
มีเทวสถานสมัยขอมอยู่ที่ ๙. บ้านจิก ๑. หนองหาร.

อุตุตรดิตถ์

จังหวัดภาคเหนือ (แผนที่ น. ๔) ตั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. ท่าอิฐ
อ. เมือง ฯ ผู้ขวาแม่น้ำน่าน ทิศเหนือจรด จ. น่าน และ จ. แพร่
ทิศตะวันออกจรด จ. พิจิตรโลก และแกนหลวงพระบาง ทิศใต้จรด
จ. พิจิตรโลก ทิศตะวันตกจรด จ. สุโขทัย น. ๗๗๑๖ คมนาคม
จากกรุงเทพฯ ฯ โดยรถไฟสายเหนือ ลงที่สถานีอุตุตรดิตถ์ ๔๘๕ กม.
ทางน้ำไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาแยกเข้าแม่น้ำน่าน สะดวกแก่ขนาน้ำ

ภูมิประเทศ ตอนกลาง ตอนใต้ และตอนตะวันตก เป็นที่ลุ่ม มีภูเขา
บ้าง เหมาะแก่การทำนา ทำสวน ทำไร่ ทางเหนือและทางตะวันออก
เป็นที่ดอน เป็นป่าและเขา ทำนา ทำไร่ ไร่ได้ไม่มาก ปริมาณน้ำฝน
๑,๒๓๖ มม. (๒๔๗๘) พ. ๑๔๗ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ทำป่าไม้ ปลูกยลั่ง ทำการประมง
เลี้ยงไหม ทอผ้า และตีฝง สิ้นค้ามี ข้าว ไม้สัก ไม้แก่น ครั่ง ยาสูบ
ผลไม้ต่าง ๆ ไม้กวาดดอกหญ้าของกง และน้ำตาลอ้อย

เมืองอุตุตรดิตถ์ เดิมเป็นตำบลบ้านอยู่ในเขตค้เมืองพิชัย เรียก
ว่าบางโพท่าอิฐ อยู่ริมแม่น้ำน่านข้างฝั่งตะวันตก เรือใหญ่เดินขึ้นไป
ตามลำน้ำได้สะดวกเพียงตำบลนี้ เหนือตำบลขึ้นไปเรือเดินไม่สะดวก
เพราะฉะนั้น ต. บางโพท่าอิฐ จึงเป็นย่านสำคัญและเป็นทรวมสินค้า
พ่อค้าได้นำสินค้าทางเรือจากทางใต้ขึ้นไปที่นี่ และพ่อค้าทางเหนือ

มีเมืองหลวงพระบาง เมืองแพร่ เมืองน่าน ตลอดจนแดนสิบสองปันนา
ก็นำสินค้าเดินทางขดลงมาจำหน่ายแล้วรับซื้อสินค้ากรุงเทพ ฯ ที่ค้าบ
ล้นเหมือนกัน ถึงรัชกาลที่ ๔ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้ตั้งเมืองขึ้น
เรียกว่าเมืองอุตรดิตถ์ เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิษณุ ครั้นต่อมาราษฎร
ที่เมืองพิษณุอพยพมาอยู่ต่ออุตรดิตถ์มากขึ้น ทำให้เมืองพิษณุเกือวร้างร
ง ปรวบกับเงี้ยวได้ก่อการจลาจลขึ้นที่เมืองแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔
ทางเมืองเหนือต้องจัดกำลังส่งขึ้นไปช่วยก่อนกองทัพกรุงซึ่งจะเดินทาง
ขึ้นมา จึงย้ายที่ว่าการเมืองพิษณุมาตั้งที่เมืองอุตรดิตถ์ แต่ให้คงเรียก
ว่า เมืองพิษณุ ส่วนเมืองพิษณุเก่าลดลงเป็นอำเภอ เรียกว่า อ. พิษณุเก่า
ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ เปลี่ยนเรียกเมืองพิษณุว่า
เมืองอุตรดิตถ์ ส่วน อ. พิษณุเก่านั้น ให้เรียกว่า อ. เมืองพิษณุ
พ.ศ. ๒๔๔๕ โปรดฯ ให้จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เมื่อยังเป็น
พลโท) ยกกองทัพขึ้นไปปราบเงี้ยวที่ก่อการจลาจลในเมืองแพร่ ก็ได
มาพักกองทัพขึ้นที่เมืองนี้

๑. อุตรดิตถ์ มี ๖ อำเภอ คือ ๑. เมืองอุตรดิตถ์ ๒. ทรอน
๓. ท่าปลา ๔. น้ำปาก ๕. พิษณุ ๖. ลับแล และมีกิ่ง ๑ คือกิ่งฟากท่า
(ขึ้น อ. น้ำปาก)

อุทัยธานี

จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ๓ ๔) ตั้งศาลากลางที่ ต. สะแกกรัง
อ. เมืองอุทัย ๗ ทิศเหนือจาก จ. นครสวรรค์ ทิศตะวันออกจาก จ. นคร-
สวรรค์ และ จ. ชัยนาท ทิศใต้จาก จ. ชัยนาทและ จ. สุพรรณบุรี ทิศตะวันตก
จาก จ. ทากและ จ. กาญจนบุรี น. ๖๓๒,๕๔๘ คมนาคมจากกรุงเทพ
ไปได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ทางบกโดยรถไฟสายเหนือลงที่สถานี
บ้านมะกอก (๒๒๕ กม. จากกรุงเทพ ฯ) อ. พยุหะคีรี จ. นครสวรรค์
แล้วโดยสารรถยนต์ไปที่ อ. พยุหะคีรี ลงรถยนต์ต่อไปถึง ก. เทโพ
แล้วโดยสารรถยนต์ต่อไปถึงเมือง แต่ถ้าเป็นหน้าน้ำก็โดยสารเรือยนต์
จาก อ. พยุหะคีรี เข้าแม่น้ำสะแกกรังที่ อ. มโนรมย์ จ. ชัยนาท ถึง
เมืองได้ในวันเดียว ทางน้ำโดยสารเรือเมล์จากท่าเคียนถึง อ. มโนรมย์
แล้วไปตามแม่น้ำสะแกกรังถึงเมืองในราว ๒๔ ชั่วโมง แต่ถ้าเป็นหน้า
แล้ง น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาตอน จ. สิงห์ ฯ ขึ้นไปขึ้น เรือมักติดถึงต้อง
ถ่ายลำ ข้างเที่ยวต้องเสียเวลาทั้ง ๓๖-๔๘ ชั่วโมง

ภูมิประเทศ ภาคตะวันออกส่วนมากเป็นที่ราบและเป็นที่ดินปน
ทรายเหมาะแก่การทำนา ภาคตะวันตกแทบทั้งหมดเป็นป่าดงและเขา
เป็นที่ล่าสัตว์และทำไร่ ปริมาณน้ำฝน ๑,๒๑๕ มม. (๒๔๗๙)
พ. ๘๖ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนา ทำไร่ข้าว ล่าสัตว์ ตัดไม้ และมีเห็ดโคนมาก
การทำนาในจังหวัดนี้มักได้ผลดี

ประเพณีการวิ่งเริงของชาวจังหวัดนี้โดยทั่วไป คือ นักชัฏถูกษั
 ทรุษและสงกรานต์ มีการเล่นช่วงชัย ชักคะเย่อ ไม้หึ่ง และเล่น
 คีตุม เป็นการเล่นกันในระหว่างหนุ่มสาว ทรุษ ๔ วัน สงกรานต์ ๓ วัน

จ. อุทัย ๑ เป็นเมืองโบราณ ยังมีหลักเมืองและพระปรางค์
 วัดแจ้งเป็นสำคัญ สันนิษฐานกันว่าเก่าถึงสมัยลพบุรี ทิวเมืองโบราณ
 อยู่ใน ต. อุทัยเก่า อ. หนองฉาง แต่เห็นจะเป็นเพียงเมืองหน้าด่าน
 ปรางค์ ๑ ครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ และต่อมา
 ในสมัยกรุงธนบุรีมีเรื่องเกี่ยวกับเมืองอุทัย ๑ อีกครั้งหนึ่ง คราวอะแซ
 หุ่นก่อกบฏทัพจากเมืองพิษณุโลก ให้กระละ โย่งกลงไปทางเมืองอุทัย
 และเผาบ้านอุทัยเสีย เมืองอุทัยจึงร้างไปชั่วคราว ต่อมาในรัชกาลที่ ๓
 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีเรื่องเกี่ยวกับเมืองอุทัยนี้ คือสืบได้ความว่า
 ผู้ที่ไปเป็นเจ้าเมืองอุทัยกลัวความไม่กล้าขึ้นไปอยู่เมืองอุทัยเก่า จึงขอ
 อนุญาตตั้งบ้านเรือนและว่าราชการอยู่ที่บ้านสะแกกรัง ซึ่งเวลานั้นอยู่ใน
 เขตของเมืองชัยนาท ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ มีผู้อพยพไปอยู่ที่
 บ้านสะแกกรังมากขึ้น และมีพวกพ่อค้าไปตั้งซอขายข้าวมากขึ้น เจ้า
 เมืองจึงเลียดทั้งว่าการอยู่ที่นั่นตลอดมา ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงได้โปรด
 ให้ยกบ้านสะแกกรังไปขึ้น จ. อุทัย เลียดศาลากลางอยู่ในที่นั้นจนบัดนี้

สิ่งที่น่าสนใจของจังหวัดนี้ คือ ข. สะแกกรัง มีพระพุทธรูปจำลอง
 และโบราณสถาน คือ เมืองการุ้ง ที่ ต. วังหิน อ. บ้านไร่

จ. อุทัยธานีมี ๕ อำเภอ คือ ๑. เมืองอุทัยธานี ๒. ทับทัน
 ๓. บ้านไร่ ๔. หนองขาหย่าง ๕. หนองฉาง.

อุบลราชธานี

จังหวัดภาคอีสาน (แผนที่ น ๘) ทั้งศาลากลางจังหวัดที่ ต. ใน
เมือง อ. เมืองอุบลฯ บนฝั่งซ้ายแม่น้ำมูล ทิศเหนือจก จ. นครพนม
และ จ. ร้อยเอ็ด ทิศตะวันออกจกแม่น้ำโขงอินโขงิน ทิศใต้จกแดน
เขมรต่ำ ทิศตะวันตกจก จ. ร้อยเอ็ด และ จ. ศรีสะเกษ คมนาคมจาก
กรุงเทพ ฯ ไปจังหวัดโดยรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ แยกที่สถานี
ชุมทางถนนจิระ จ. นครราชสีมา ไปสายอุบลลงที่สถานีวารินทร์ ซึ่งเป็น
สถานีปลายทางของสายนี้ ๕๗๕ กม. แล้วไปโดยรถยนต์ระยะทาง ๒
กม. ข้ามลำน้ำมูลถึงเมือง น. ประมาณ ๒๒,๖๘๐

ภูมิประเทศ ทั่วไปเป็นที่ราบสูง ทางแถบริมแม่น้ำโขง และ
ข. บรรทุกเป็นโขดเนินเขา แถบอื่นๆ เป็นที่ราบ มีทุ่งนา ป่าที่ย
ป่าดงเมฆ เนินเตี้ยๆ กระจายทั่วไป ปริมาณน้ำฝน ๑,๒๑๓ มม.
พ. ๗๔๕ (๒๔๘๐)

อาชีพ ทำนาเป็นพื้น นอกนั้นมีทำสวน ไร่ฝ้าย ไร่ยาสูบ ไร่อ้อย
ไร่คราม ปลูกอ้อยครั้ง ได้ยางไหม ทอผ้า ได้ยงสัตว์ ทำเกลือสินเธาว์
ขึ้นเครื่องกินเผา ดินเหล็ก ทั่วๆ ไป ทำการประมง และหาของป่า

จ. อุบลราชธานี ว่าตั้งขึ้นคราวเดียวกับเมืองยโสธร และเมือง
เขมราฐ ในราว พ.ศ. ๒๒๘๐

ประเพณีและการรื่นเริงของชาวจังหวัดนี้ก็มี การลงช่วง บุญบั้งไฟ
บุญพระเวส ถอยกระทงและแข่งเรือในเวลาออกพรรษา

๑. อุบลราชธานีมี ๑๓ อำเภอ คือ ๑. เมืองอุบลฯ ๒. โขง
เจียม ๓. เขมราฐ ๔. เขื่องใน ๕. เกษอุดม ๖. ทรายมูล
๗. พิบูลมังสาหาร ๘. มหาชนะชัย ๙. ม่วงสามสิบ ๑๐. บัณเฑาะ
๑๑. ลุมพุก ๑๒. วารินชำราบ ๑๓. อำนาจเจริญ และมีกิ่ง ๒ คือ
๑. ชานุมาน (ขึ้น อ. เขมราฐ) ๒. บุณฑริก (ขึ้น อ. เกษอุดม)
มีสิ่งสำคัญและที่น่าสนใจคือ หลัทธิศาจารย์ที่ ต. โขงเจียม ปราสาท
ทองกลางที่ ต. เมืองเกษตร คุหาชัยธาตุ ต. โพนงาม และน้ำตกแซใหญ่.

